



**KAPITOLY Z KONCEPCE
AKADEMICKÉHO
SLOVNÍKU
SOUČASNÉ ČEŠTINY**



Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Praha 2016

Kniha byla vydána s podporou grantového projektu Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) Ministerstva kultury ČR *Nová cesta k modernímu jednojazyčnému výkladovému slovníku současné češtiny* (DF13P01OVV011).

Recenzentka: doc. PhDr. Ivana Bozděchová, CSc.

Editorky: Pavla Kochová, Zdeňka Opavská

Autoři:

Alena Čermáková 7.2.4 (s B. Štěpánkovou, V. Veselým), 13.7–13.10 (s B. Štěpánkovou)
Veronika Čurdová 13.5.1 (s M. Kroupovou), 15, 19.8, 19.9
Zuzana Děngeová 19.4, 19.5
Martina Holcová 9
Pavla Kochová 1.1–1.3 (se Z. Opavskou), 3 (se Z. Opavskou), 4, 6, 11 (s J. Rejzkiem), 12.1–12.2.4 (se Z. Opavskou), 13.2.1–13.2.3
Magdalena Kroupová 13.2.4, 13.5.1 (s V. Čurdovou)
Michaela Lišková 2.1 (s V. Michalcem, H. Pernicovou), 10, 16 (s B. Procházkovou), 19.2.1 (s J. Novou), 19.10 (s H. Pernicovou)
Lucie Machálková 1.4 (s B. Procházkovou), 17, 19.3.2, 19.11
Olga Martincová 13.6
Vít Michalec 2.1 (s M. Liškovou, H. Pernicovou), 5 (s V. Veselým), 12.2.5, 19.3.3, 19.12 (s V. Veselým)
Hana Mžourková 8.2.4, 13.3
Renáta Neprašová 18
Jana Nová 19.2.1 (s M. Liškovou), 19.2.2 (s H. Pernicovou), 19.2.4
Zdeňka Opavská 1.1–1.3 (s P. Kochovou), 2.2, 3 (s P. Kochovou), 12.1–12.2.4 (s P. Kochovou), 13.1, 19.1
Helena Pernicová 2.1 (s M. Liškovou, V. Michalcem), 19.2.2 (s J. Novou), 19.3.1, 19.10 (s M. Liškovou)
Barbora Procházková 1.4 (s L. Machálkovou), 16 (s M. Liškovou), 19.2.3, 19.7
Jiří Rejzek 11 (s P. Kochovou)
Jindra Světlá 8.2.7, 14, 19.6
Barbora Štěpánková 7.2.4 (s A. Čermákovou, V. Veselým), 13.7–13.10 (s A. Čermákovou)
Vojtěch Veselý 5 (s V. Michalcem), 7 (7.2.4 s A. Čermákovou, B. Štěpánkovou), 8.1, 8.2.1–8.2.3, 8.2.5, 8.2.6, 13.4, 13.5.2, 19.12 (s V. Michalcem)

Předtisková úprava: Marcela Hladíková

© Alena Čermáková, Veronika Čurdová, Zuzana Děngeová, Martina Holcová, Pavla Kochová, Magdalena Kroupová, Michaela Lišková, Lucie Machálková, Olga Martincová, Vít Michalec, Hana Mžourková, Renáta Neprašová, Jana Nová, Zdeňka Opavská, Helena Pernicová, Barbora Procházková, Jiří Rejzek, Jindra Světlá, Barbora Štěpánková, Vojtěch Veselý, 2016

© Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2016

ISBN 978-80-86496-89-4

OBSAH

ÚVODEM	9
ZKRATKY A ZNAČKY	11
1 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA ASSČ	14
1.1 Cíl slovníku, jeho typ a rozsah. Východiska popisu	14
1.2 Příprava slovníku a jeho publikace	16
1.3 Materiálová základna	16
1.3.1 Primární zdroje	16
1.3.2 Sekundární zdroje	17
1.4 Základní technika práce s korpusovým materiálem	17
2 USPOŘÁDÁNÍ ASSČ	20
2.1 Hlavní heslář	20
2.1.1 Tvorba hesláře	20
2.1.2 Strukturní typy jednotek zařazovaných do hesláře	21
2.1.3 Hesla a významy uváděné v limitovaném výběru	22
2.1.4 Hesla a významy nezařazované do hesláře	24
2.1.5 Spojování hesel do jedné heslové stati (hnízdování)	24
2.2 Seznamy	25
2.2.1 Východiska	25
2.2.2 Způsob zpracování hesel v seznamech	25
2.2.3 Výběr hesel do seznamů	26
3 STAVBA HESLA V ASSČ	28
4 HESLOVÉ SLOVO. VARIANTY	33
4.1 Heslové slovo v ASSČ	33
4.2 Uvádění variant heslového slova v ASSČ	33
5 HOMONYMIE	35
5.1 Východiska	35
5.2 Typy homonym a jejich lexikografické zpracování v ASSČ	35
5.2.1 Vlastní lexikální homonymie	35
5.2.2 Homonymní výrazy významově související	35
5.3 Homografy a homofony v ASSČ	38
5.4 Pořadí homonym v ASSČ	38
6 VÝSLOVNOST	39
6.1 Východiska	39
6.2 Uvádění výslovnosti v ASSČ	39
7 SLOVNĚDRUHOVÁ CHARAKTERISTIKA	42
7.1 Východiska	42
7.2 Uvádění slovnědruhové charakteristiky v ASSČ	42
7.2.1 Způsob označování	42
7.2.2 Přehodnocování slovnědruhové platnosti	42
7.2.3 Lexikální jednotky slovnědruhově pomezni	43
7.2.4 Slovnědruhová homonymie	46
7.2.5 Slovnědruhová platnost spřežek a jejich grafických variant	47

8 TVAROSLOVNÁ CHARAKTERISTIKA	49
8.1 Východiska	49
8.2 Uvádění tvaroslovné charakteristiky v ASSČ	49
8.2.1 Opěrná hláska u morfologických tvarů	49
8.2.2 Ke zpracování podstatných jmen	51
8.2.3 Ke zpracování přídavných jmen	55
8.2.4 Ke zpracování zájmen	55
8.2.5 Ke zpracování číslovek	57
8.2.6 Ke zpracování sloves	59
8.2.7 Stupňování přídavných jmen a příslovcí	62
9 VALENCE A VAZEBNOST	64
9.1 Východiska	64
9.2 Zpracování valence a vazebnosti v ASSČ	65
9.2.1 Valence u sloves	65
9.2.2 Vazebnost u jmen a adverbíí	67
10 STYLISTICKÁ CHARAKTERISTIKA	69
10.1 Východiska	69
10.2 Uvádění stylistické charakteristiky v ASSČ	69
10.2.1 Stylistické kvalifikátory v užším smyslu	70
10.2.2 Kvalifikátory označující expresivitu	72
10.2.3 Časové kvalifikátory	74
10.2.4 Teritoriální kvalifikátory	74
10.2.5 Frekvenční kvalifikátor	75
11 PŮVOD	76
11.1 Východiska	76
11.2 Uvádění původu přejatých slov v ASSČ	76
12 VÝKLAD VÝZNAMU	79
12.1 Východiska	79
12.2 Výklad významu v ASSČ	79
12.2.1 Lexikální význam. Výkladová perifráze	80
12.2.2 Polysémie	85
12.2.3 Významové prvky mimo výklad významu	87
12.2.4 Metajazyk	88
12.2.5 Odkazování na jiná hesla/významy ve výkladové perifrázi	88
13 VÝKLAD VÝZNAMU PODLE SLOVNÍCH DRUHŮ	91
13.1 Podstatná jména	91
13.2 Přídavná jména	91
13.2.1 Východiska popisu	91
13.2.2 Zpracování přídavných jmen v ASSČ	95
13.2.3 Zpracování desubstantivních vztahových adjektiv v ASSČ	95
13.2.4 Zpracování složených přídavných jmen v ASSČ	102
13.3 Zájména	104
13.3.1 Východiska popisu	104
13.3.2 Zpracování zájmen v ASSČ	105
13.4 Číslovky	107
13.4.1 Východiska popisu	107
13.4.2 Zpracování číslovek v ASSČ	108

13.5 Slovesa	114
13.5.1 Zpracování sloves v ASSČ	114
13.5.2 Zpracování reflexivních sloves a reflexivních konstrukcí v ASSČ	119
13.6 Deadjektivní příslovce: příslovce z desubstantivních a primárních adjektiv	123
13.6.1 Východiska popisu	123
13.6.2 Výklad významu ADVsubst v ASSČ	125
13.6.3 Výklad významu ADVprim v ASSČ	129
13.7 Předložky	134
13.7.1 Východiska popisu	134
13.7.2 Zpracování předložek v ASSČ	135
13.8 Spojky	136
13.8.1 Východiska popisu	136
13.8.2 Zpracování spojek v ASSČ	137
13.9 Částice	139
13.9.1 Východiska popisu	139
13.9.2 Zpracování částic v ASSČ	140
13.10 Citoslovce	141
13.10.1 Východiska popisu	141
13.10.2 Zpracování citoslovcí v ASSČ	142
14 SYNONYMIE	145
14.1 Východiska	145
14.2 Zpracování synonym v ASSČ	146
14.2.1 Úplná synonyma	147
14.2.2 Směrnost uvádění synonym v ASSČ	148
14.2.3 Částečná synonyma	149
14.2.4 Synonyma u významových odstínů	149
14.2.5 Kontextová synonyma	149
15 ANTONYMIE	150
15.1 Východiska	150
15.2 Zpracování antonym v ASSČ	152
16 EXEMPLIFIKACE	154
16.1 Východiska	154
16.2 Zpracování exemplifikace v ASSČ	154
16.2.1 Zdroje exemplifikace	154
16.2.2 Obsah exemplifikace	155
16.2.3 Forma a rozsah exemplifikace	156
16.2.4 Specifika exemplifikace podle slovních druhů	158
17 POZNÁMKA V HESLOVÉ STATI	161
18 ODKAZY V HESLOVÉ STATI	162
19 ZPRACOVÁNÍ SPECIFICKÝCH SKUPIN	163
19.1 Viceslovné lexikální jednotky	163
19.1.1 Východiska	163
19.1.2 Zpracování VLJ v ASSČ	165
19.2 Terminologie	176
19.2.1 Obecné zásady zpracování terminologie v ASSČ	176
19.2.2 Zpracování názvů rostlin a živočichů v ASSČ	180
19.2.3 Zpracování názvů chemických prvků v ASSČ	183
19.2.4 Zpracování názvů chemických sloučenin v ASSČ	184

19.3	Názvy osob	185
19.3.1	Zpracování názvů osob v ASSČ	185
19.3.2	Zpracování přechýlených názvů v ASSČ	189
19.3.3	Zpracování substantivizovaných adjektiv (názvů osob) v ASSČ	191
19.4	Deminutiva	191
19.4.1	Východiska	191
19.4.2	Zpracování deminutiv v ASSČ	192
19.5	Slovotvorně motivované názvy vlastností	194
19.5.1	Východiska	194
19.5.2	Zpracování slovotvorně motivovaných názvů vlastností v ASSČ	195
19.6	Univerbáty	198
19.6.1	Východiska	198
19.6.2	Zpracování univerbátů v ASSČ	199
19.7	Pekařské a cukrářské výrobky	200
19.7.1	Východiska	200
19.7.2	Zpracování pekařských a cukrářských výrobků v ASSČ	200
19.8	Názvy oborů	202
19.8.1	Východiska	202
19.8.2	Zpracování názvů oborů v ASSČ	202
19.9	Názvy jazyků	204
19.9.1	Východiska	204
19.9.2	Zpracování názvů jazyků v ASSČ	204
19.10	Pojmenování barev a jejich odstínů	205
19.10.1	Východiska	205
19.10.2	Zpracování barev a jejich odstínů v ASSČ	206
19.11	Složená slova s číslovkovým komponentem	207
19.11.1	Východiska	207
19.11.2	Zpracování složenin s číslovkovým komponentem v ASSČ	207
19.11.3	Zpracování komponentů číslovkových složenin v ASSČ	208
19.12	Substantiva s převahou plurálních tvarů	209
19.12.1	Východiska	209
19.12.2	Zpracování substantiv s převahou plurálních tvarů v ASSČ	210
	SUMMARY	212
	LITERATURA	215
	ZDROJE	229
	VĚCNÝ REJSTRÍK	230

ÚVODEM

„... jednojazyčný slovník výkladový je exponentem lingvistiky jako celku, nejen lexikologie a lexikografie: přijímá nejen údaje o pravopisu a spisovné výslovnosti, morfologii, syntaxi, ale dodává speciálním úsekům i další materiál, podněty a data.“

J. Filipec (1995c, s. 16)

Po čtyřech letech intenzivních prací na *Akademickém slovníku současné češtiny* (dále ASSČ) a v době přípravy prvního písmene tohoto slovníku k vydání předkládáme širší odborné veřejnosti monograficky zpracovanou koncepci nového výkladového slovníku.

ASSČ vzniká v oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., (dále ÚJČ AV ČR, v. v. i.) od roku 2012. Při jeho přípravě navazujeme na tradici všeobecných výkladových slovníků, které byly vytvořeny v průběhu 20. století v ÚJČ. Na počátku stojí rozsahově největší *Příruční slovník jazyka českého* (PSJČ, 1935–1957), následují rozsahem střední *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ, 1960–1971) a jednosvazkový *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČ, 1. vydání 1978; 2., opravené a doplněné vydání 1994; 3., opravené vydání 2003). Každý z těchto slovníků představuje z hlediska cíle, rozsahu, materiálové základny a koncepčních principů jeden z typů všeobecného výkladového slovníku. Také ASSČ, v pořadí čtvrtý všeobecný výkladový slovník češtiny, je svébytné lexikografické dílo, v němž se odráží stav současného jazyka i úroveň aktuálního lingvistického poznání, včetně teorie synchronní výkladové lexikografie.

Koncepční svébytnost ASSČ je nutným důsledkem skutečnosti, že od vydání SSJČ, kterému je nový výkladový slovník typově nejbližší, uplynulo více než čtyřicet let (od vydání prvního dílu tohoto slovníku dokonce let padesát), a to je jak z hlediska dynamiky slovní zásoby, tak z hlediska metodologie lingvistiky, technické platformy pro vytváření slovníku i média použitého pro jeho publikování velmi dlouhé období. Třebaže při přípravě nového slovníku a stanovení jeho koncepce v mnohém těžíme z předcházejících výkladových slovníků, některé aspekty – týkající se makrostruktury i mikrostruktury slovníku, materiálových zdrojů a způsobů lexikografické práce – řešíme nově nebo odlišně, mimo jiné v souladu se současnými lexikografickými trendy a metodami, zejména pak korpusové lexikografie a lexikografie zaměřené na elektronické slovníky. Ke koncepčním řešením pro ASSČ přistupujeme na základě lexikologicko-lexikografického výzkumu, po důsledné konfrontaci současných teoretických východisek a aktuálního jazykového materiálu. V koncepčních zásadách se prohlubuje popis některých nominačních a strukturních typů, vyplňují se mezery dosavadního popisu a reflektuje se dynamika slovní zásoby. Důležitým aspektem, který do přípravy koncepce přináší mnohá pozitiva, je skutečnost, že koncepční tým tvoří z valné části členové autorského kolektivu ASSČ. To umožňuje úzké propojení navržených zásad s jejich lexikografickou aplikací – od koncepčního návrhu ke slovníkové praxi a naopak od dílčích redakčních analýz slovníkového zpracování hesel k úpravám, doplňování a zpřesňování zásad.

V *Kapitolách z koncepce Akademického slovníku současné češtiny* představujeme základní prvky koncepce ASSČ, tj. principy a zásady tvorby slovníku týkající se jeho

základní charakteristiky, makrostruktury a mikrostruktury a zpracování (některých) nominačních, strukturních a lexikálněsemantických skupin. Publikace je zaměřena na zpracování apelatīv, která tvoří převážnou část hlavního hesláře ASSČ; stručně je pojednáno zpracování proprií a zkratek v tzv. seznamech. Základem pro *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny* jsou a) postupně rozšiřované interní materiály *Koncepční zásady a zpracovatelský manuál Akademického slovníku současné češtiny* (kolektiv autorů, 2012–2016), b) publikované (a pro tuto monografii upravené a doplněné) články, příspěvky a studie v odborných časopisech a sbornících.

Monografie je sestavena z 19 kapitol. V úvodních částech se podává základní charakteristika slovníku, včetně vymezení materiálové základny a popisu práce s jazykovým materiálem (1), popisuje se makrostruktura slovníku (2) a mikrostruktura hesla (3). Následně se ve výkladu postupuje po jednotlivých částech heslové stati: heslové slovo a jeho varianty (4), údaj o homonymii (5), výslovnost (6), slovnědruhovā charakteristika (7), tvaroslovnā charakteristika (8), valence a vazebnost (9), stylistická charakteristika (10), původ (11). Centrálním tématem publikace je pojetí lexikálního významu a obecné zásady jeho výkladu v ASSČ (12), konkretizované pro jednotlivé slovní druhy (13). Samostatné kapitoly jsou věnovány synonymii (14), antonymii (15), exemplifikační části hesla (16), doplňující poznámce (17) a odkazům, které jsou součástí heslové stati (18). V poslední části (19) jsou soustředěny výklady týkající se zpracování specifických skupin lexikálních jednotek, a to jak velmi početných (víceslovné lexikální jednotky, termíny, názvy osob, deminutiva), tak relativně frekvenčně omezených, nikoli však ve slovní zásobě okrajových (pojmenování barev a barevných odstínů, názvy jazyků aj.).

Publikace obsahuje rovněž seznam zkratek a značek, v němž jsou umístěny zkratky citované literatury, dále zkratky a značky použité v příkladech zpracování hesel (a to jak v příkladech z ASSČ, tak z jiných výkladových slovníků). Do těchto seznamů nebyly zařazeny běžné textové zkratky, jako *ap.*, *např.*, *tj.*, zkratky institucionálních názvů atd. Orientaci v knize usnadňuje podrobný věcný rejstřík.

Při uvádění příkladů zpracování hesel využíváme prostorově úsporné zobrazení pro tištěnou podobu slovníku, zpravidla uvádíme jen ty části heslové stati, které jsou relevantní pro téma příslušné kapitoly.

Máme-li na zřeteli, že s koncepcemi dosavadních českých synchronních výkladových slovníků se jejich uživatelé i odbornā veřejnost mohli seznamovat jen prostřednictvím stručných zásad zpracování uveřejněných v publikovaných slovnících nebo prostřednictvím dílčích statí a že podrobné koncepční zásady včetně zpracovatelských manuálů zůstávaly doposud interními materiály jednotlivých autorských týmů, je předkládanā publikace první svého druhu v novočeské lexikografii. Věříme, že se stane inspirací pro následující výzkumy nejen v oblasti lexikografie a lexikologie, ale i dalších lingvistických disciplín.

Pavla Kochová, Zdeňka Opavská

ZKRATKY A ZNAČKY

Seznam zkratek citované literatury

- AGSČ ŠTÍCHA, F. (ed.) (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- ASCS *Akademický slovník cizích slov* (1995). Praha: Academia.
- ASSČ *Akademický slovník současné češtiny*.
- ESČ KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- MČ 1 *Mluvnice češtiny 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfejmika. Tvoření slov* (1986). J. Petr (ed.). Praha: Academia.
- MČ 2 *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví* (1986). J. Petr (ed.). Praha: Academia.
- MČ 3 *Mluvnice češtiny 3. Skladba* (1987). J. Petr (ed.). Praha: Academia.
- NASCS *Nový akademický slovník cizích slov* (2005). Praha: Academia.
- ODE *Oxford Dictionary of English* (2005). C. Soanes – A. Stevenson (eds.). 2nd ed., rev. Oxford: Oxford University Press.
- PMČ KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (eds.) (1995; 2., upr. vyd. 1996 a dále): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- PSJČ *Příruční slovník jazyka českého* (1935–1957). Praha: Státní nakladatelství, Školní nakladatelství, Státní pedagogické nakladatelství.
- SČFI *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (2009). 4 sv. F. Čermák a kol. (eds.). 2., přeprac. a dopl. vyd. Voznice: LEDA.
- SN 1 MARTINCOVÁ, O. a kol. (1998): *Nová slova v češtině: slovník neologizmů 1*. Praha: Academia.
- SN 2 MARTINCOVÁ, O. a kol. (2004): *Nová slova v češtině: slovník neologizmů 2*. Praha: Academia.
- SpP SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. (1997): *Slovesa pro praxi: valenční slovník nejčastějších českých sloves*. Praha: Academia.
- SSČ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1978; 2., opr. a dopl. vyd. 1994; 3., opr. vyd. 2003). Praha: Academia. [CD-ROM] Voznice: LEDA 1997, 2004, 2005.
- SSJČ *Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971). Praha: Nakladatelství ČSAV.
- SSSJ *Slovník současného slovenského jazyka* (A–G 2006, H–L 2011). Bratislava: Veda. M–N. Pracovní verze [online]. <<http://lex.juls.savba.sk>>
- SVaS SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. (2005): *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Praha: Academia.
- TS 2 DANEŠ, F. – DOKULIL, M. – KUCHAR, J. a kol. (1967): *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia.
- VSČS LOPATKOVÁ, M. – ŽABOKRTSKÝ, Z. – BEJČEK, E. – SKWARSKA, K. – KETTNEROVÁ, V. (2008): *Valenční slovník českých sloves*. Praha: Karolinum.

Seznam lexikografických zkratek a značek užívaných v heslových statích ASSČ a v předcházejících výkladových slovnících (Nezahrnují se běžné textové zkratky.)

adj.	adjektivum, přídavné jméno	astron.	termín, výraz z astronomie
adv.	adverbium, příslovce	bás.	básnický výraz; básnický
anat.	termín, výraz z anatomie	biol.	termín, výraz z biologie
angl.	z angličtiny	bot.	termín, výraz z botaniky
arab.	z arabštiny	cír.	církevní termín, výraz
archit.	termín, výraz z architektury	citosl.	citoslovce; citoslovečný

č.	číslo	neskl.	nesklonný
část.	částice; částicový	neurč.	neurčitý
čes.	z češtiny	než.	neživotný
čin.	činný rod	ob.	výraz obecné češtiny; obecněčesky
čisl.	číslovka	obl.	oblastní výraz
dět.	výraz z dětské mluvy	odb.	odborný výraz; odborně
dialekt.	nářeční výraz, dialektismus	odpor.	odporovací
dok.	dokonavé sloveso	op.	opozitum
druh.	druhový	opak.	opakovací sloveso
důvod.	důvodový	os.	osoba
ekon.	termín, výraz z ekonomie	oznam.	oznamovací
expr.	expresivní výraz; expresivně	p.	pád
fin.	termín, výraz z finančnictví	poč.	termín, výraz z oblasti počítačové techniky; počítačový
fr.	z francouzštiny	podst.	podstatné jméno
fraz.	frazém	polit.	termín, výraz z oblasti politiky, z politologie
fyz.	termín, výraz z fyziky	polygr.	termín, výraz z polygrafie
geol.	termín, výraz z geologie	port.	z portugalštiny
germ.	z germánských jazyků	potr.	termín, výraz z potravinářství
hanl.	hanlivý výraz; hanlivě	práv.	termín, výraz z oblasti práva
hist.	historismus (v některých dřívějších výkladových slovnících)	profes.	profesní výraz, professionalismus
histor.	historismus	předl.	předložka; předložkový
hovor.	hovorový výraz; hovorově	přech.	přechodník
hud.	termín, výraz z oblasti hudby; hudební	přechýl.	přechýlené jméno
chem.	termín, výraz z chemie	přen.	přeneseně
iron.	ironicky	příč.	příčestí
it.	z italštiny	příd.	přídavné jméno; přídavný
j. / j. č.	jednotné číslo	přísl.	příslovce
jm.	jméno	přít.	přítomný
kniž.	knižní výraz; knižně	přivl.	přivlastňovací
kolokv.	kolokviální výraz; kolokviálně	publ.	publicismus
kolokv. Δ	kolokviální výraz směřující k bezpří- znakovému užívání	region.	regionální výraz, regionalismus
kuch.	termín, výraz z oblasti kuchařství	rozk.	rozkazovací způsob
lat.	z latiny	řad.	řadový
lingv.	termín, výraz z lingvistiky	řec.	z řečtiny
m.	mužský rod; podstatné jméno mužské- ho rodu	řidč.	řidčeji
mat.	termín, výraz z matematiky	s.	střední rod; podstatné jméno střed- ního rodu
mazl.	mazlivý výraz; mazlivě	sark.	sarkasticky
med.	termín, výraz z medicíny; medicínský	sg.	singulár, jednotné číslo
min.	minulý	slang.	slangový výraz
mn. / mn. č.	množné číslo	sluč.	slučovací
modál.	modální	souř.	souřadící
n.	nebo; odděluje varianty frazému	sp.	spojka (v některých dřívějších vý- kladových slovnících)
náb.	termín, výraz z náboženství	spoj.	spojka; spojkový
nás.	násobný	sport.	termín, výraz z oblasti sportu; sportovní
ned.	nedokonavé sloveso	st.	stupeň
něm.	z němčiny	syn.	synonymum
neofíc.	neoficiálně		
neos.	neosobní sloveso; neosobní tvar		

šach.	termín, výraz ze šachové hry	→	značka, která odkazuje na jiné heslo
šp.	ze španělštiny	•	značka, která označuje významový odstín
tech.	termín, výraz z oblasti techniky, technologie	/	značka, která odděluje varianty jednoho členu frazému
tramp.	výraz z oblasti trampování		značka, která odděluje levou a pravou stranu valence
trp.	trpný rod	<	značka, která označuje zprostředkovaný původ
VJ	vlastní jméno	+	značka, která označuje, že části složeniny jsou přejaty z různých jazyků
voj.	termín, výraz z vojenství	~	značka, která označuje nulovou valenci; značka, která označuje, že slovo nepochází přímo z uvedeného jazyka
vulg.	vulgární výraz; vulgárně	[]	v hranatých závorkách se uvádí: výslovnost; zdroj u citátového dokladu; zástupná varianta za méně ustálené varianty jednoho členu frazému
zájm.	zájmeno	()	v kulatých závorkách se uvádějí: tvaroslovné údaje o slově; údaje o valenci; zpřesňující a vysvětlující poznámky k výkladu významu; fakultativní člen frazému aj.
zast.	zastaralý výraz; zastarale	< >	ve špičatých závorkách se uvádí původ
zbož.	termín, výraz ze zbožiznalství	{ }	ve složených závorkách se v zápisu valence uvádějí druhé, příp. další členy vícečlenných vazeb majících shodný první člen (ten je „vytčen“ před závorku)
zdrob.	zdrobnělina		
zhrub.	zhrubělý výraz; zhruběle		
zjem.	zjemnělý výraz; zjemněle		
zkr.	zkratka; zkratkové slovo		
zn.	značka		
zool.	termín, výraz ze zoologie		
ž.	ženský rod; podstatné jméno ženského rodu		
žert.	žertovný výraz; žertovně		
živ.	životný		
žurn.	termín, výraz z oblasti žurnalistiky		
I, II, ...	římské číslice označují homonyma		
□	značka, za kterou se uvádí sousloví		
◇	značka, za kterou se uvádí frazém		
►	značka, za kterou se uvádí přihnízdo- vané heslo		

1 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA ASSČ¹

1.1 Cíl slovníku, jeho typ a rozsah. Východiska popisu

1.1.1 Cílem ASSČ je popsat slovní zásobu současné češtiny², užívanou ve veřejné oficiální a polooficiální komunikaci i v komunikaci běžné (tj. neveřejné, neoficiální). Důraz je kladen na lexikální jednotky, které jsou ve výše uvedených komunikačních sférách běžně rozšířené. Termíny, profesionalismy, slangismy a výrazy nářeční povahy jsou uváděny výběrově (k dalším typům hesel podléhajícím limitovanému výběru viz 2.1.3).

1.1.2 Předpokládaným uživatelem ASSČ je středoškolsky vzdělaný rodilý mluvčí. Slovník budou moci využívat profesní uživatelé jazyka, učitelé i studenti a nejšířší veřejnost se zájmem o mateřský jazyk. Slovník však může sloužit i nerodilým mluvčím.

1.1.3 ASSČ je abecední **všeobecný výkladový slovník**. Skládá se ze dvou částí: 1) z hlavního hesláře obsahujícího v převážné většině hesla apelativní povahy, viz 2.1, 2) ze seznamů (ty jsou tvořeny seznamy propriet a seznamem zkratk), viz 2.2. **Rozsah** hlavního hesláře je stanoven na 120–150 tisíc hesel. V linii dosavadních všeobecných výkladových slovníků češtiny je proto možné ASSČ charakterizovat jako slovník středního rozsahu.³

1.1.4 V ASSČ se podává popis **současné jazykové normy**. Vzhledem k tomu, že slovníkový popis vychází z aktuálního jazykového materiálu, odráží dynamiku této normy, a do určité míry se tedy může rozcházet s údaji v některých normativních příručkách.

Grafická podoba heslových slov se řídí *Pravidly českého pravopisu* z r. 1993 s *Dodatkem MŠMT ČR*, dále doporučeními *Internetové jazykové příručky* a *Akademické příručky českého jazyka* (Pravdová – Svobodová, 2014). V ASSČ se však uvádějí i některé podoby odlišné, a to na základě úzu zjištěného v současné spisovné komunikaci. Uvádění těchto podob je konzultováno s oddělením jazykové kultury ÚJČ AV ČR, v. v. i. Současnou pravopisnou kodifikací z r. 1993 se řídí rovněž text slovníku.

Výslovnostní a tvaroslovné údaje uváděné v ASSČ odpovídají současné spisovné normě. Její posuny vůči předcházejícím ortoepickým a mluvnickým popisům jsou konzultovány s odborníky na fonetiku a morfologii. Podrobněji k podávání výslovnosti viz kap. 6, podrobněji k uvádění tvaroslovných údajů viz kap. 8.

V ASSČ se zachycuje současná lexikální norma. Ve slovníku se podávají **významy** dostatečně lexikalizované (nikoli zcela periferní), které se dokládají zejména typickými, běžnými užitími, a tím se také vymezuje komunikační funkce jednotlivých lexíí. Zároveň se však v heslových statích zachycují užití, která ukazují na možné významové posuny

¹ Základní charakteristika slovníku a základní koncepční principy byly představeny ve stati P. Kochové a Z. Opavské (2016).

² Současnou češtinu vymezujeme v souladu s A. Jedličkou (1965, 1969b) jako jazyk tří žijících generací. K pojmu *současný jazyk*, *současná čeština* srov. též Hausenblas (1968), EŠČ (2002, s. 89–90; autorem hesla je D. Šlosar).

³ Vymezení typu slovníku podle rozsahu kolísá, k tomu srov. Filipec (1995c, s. 18), pro překladové slovníky Čermák (1995c, s. 233). Pro vymezení v tomto textu vycházíme z tradičního usouvztažnění SSIČ, jehož rozsahu má vznikající slovník nejbližší, s charakteristikou „slovník středního typu“, srov. např. Hladká (2007, s. 191).

nebo na významové kolísání v rámci jedné lexie. Vzhledem ke změnám ve slovní zásobě, k časovému odstupu od vydání SSJČ a k zaměření a rozsahu SSČ se v ASSČ podávají i významy, které tyto slovníky nezachytily.

Dynamika slovní zásoby spočívající v posunech stylistického hodnocení lexémů (v užším slova smyslu), v posunech časových příznaků, ve změnách expresivity, ve ztrátě stylistické příznakovosti lexémů a jejich přechodu k lexémům neutrálním se v ASSČ odráží ve změnách stylistické charakteristiky lexémů oproti předcházejícím slovníkům. Dynamika popisu stylistické příznakovosti lexikálních jednotek se dále projevuje v repertoáru užívaných stylistických kvalifikátorů, ve vymezení jejich rozsahu, v míře jejich užívání (viz kap. 10).

1.1.5 V ASSČ je oproti slovníkům SSJČ a SSČ kladen větší důraz na **autonomnost** lexému. Mnohé lexikální jednotky, které byly v SSJČ a SSČ hnízdovány, jsou v ASSČ podávány jako samostatné heslářové položky s výkladem a exemplifikací. Technika hnízdování je omezena pouze na několik typů (více viz 2.1.5).

Rovněž zpracování víceslovných lexémů je prohloubeno ve prospěch „samostatného zpracování“, i když po stránce formální jsou víceslovné lexikální jednotky tradičně uváděny v rámci jednoslovného hesla⁴. Značná část těchto víceslovných lexémů je opatřena výkladem⁵ (část sousloví, víceslovných synsémantik a citoslovce a všechny frazémy), frazémy a víceslovná synsémantika a citoslovce jsou navíc exemplifikovány (více viz 19.1, 13.7, 13.8, 13.9, 13.10). Vykládané, příp. exemplifikované víceslovné lexémy jsou uváděny ve speciální části heslové stati a jejich lemmata jsou graficky zvýrazněna.

1.1.6 ASSČ se z hlediska mikrostrukturního zpracování řadí k tzv. akademickým slovníkům, tj. slovníkům podávajícím **komplexní popis lexikálních jednotek** v podrobně strukturované heslové stati. Ve své úplné podobě stať zahrnuje:

- lemma, včetně ustálených variant (viz kap. 4, 19.1);
- údaj o výslovnosti (viz kap. 6);
- popis gramatických vlastností, a to jak morfologických, tak syntaktických (valenčních) (viz kap. 7, 8, 9);
- údaj o původu (viz kap. 11);
- popis příznakovosti z hlediska stylového, časového, prostorového, frekvenčního a pragmatického (postojově-hodnotícího) (viz kap. 10);
- strukturovaný a typizovaný výklad významu (viz kap. 12);
- systémový popis základních sémantických vztahů, zejména synonymie (viz kap. 14), antonymie (viz kap. 15), polysémie (viz 12.2.2) a homonymie (viz kap. 5);
- přiměřeně bohatou exemplifikaci dokumentující typická užití lexikálních jednotek (viz kap. 16);
- poznámku (viz kap. 17);
- odkazy na jiná hesla (viz kap. 18).

⁴ Neplatí pro víceslovné přejímky. Ty jsou – ve shodě s předcházejícími slovníky – uváděny a zpracovávány jako samostatné heslářové položky.

⁵ Pro víceslovné lexikální jednotky opatřené výkladem významu se v této publikaci používá pojmenování *vykládané víceslovné lexikální jednotky*. *Nevykládanými víceslovnými lexikálními jednotkami* se rozumějí víceslovné lexémy uvedené bez výkladu významu v exemplifikaci jednoslovného hesla.

1.2 Příprava slovníku a jeho publikace

ASSČ je připravován v oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ AV ČR, v. v. i., od r. 2012. Na rozdíl od PSJČ, SSJČ, SSČ⁶ je ASSČ od počátku vytvářen a zpracováván prostřednictvím specializovaného lexikografického softwaru pro tvorbu slovníku (DWS⁷). Pro ASSČ vzniká vlastní software (DWS Alexis); jeho vývoj získal na léta 2013–2016 grantovou podporu Ministerstva kultury ČR v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI). Software Alexis má jak obecné rysy DWS (srov. Atkins – Rundell, 2008; Abel – Klosa, 2012), tak rysy a funkce specifické, vyplývající z charakteru popisovaného jazyka a ze samotné koncepce připravovaného slovníku.⁸

ASSČ bude postupně⁹ a průběžně publikován v **elektronické podobě** na internetu.¹⁰ V tomto publikačním prostředí mají slovníková hesla specifické zobrazení, těžící z rozsahových možností virtuálního prostoru, které jsou v zásadě neomezené, z možnosti hypertextového provázání a jednoduchého pohybu po slovníku díky propojení odkazy. Zároveň se v návaznosti na lexikografickou tradici připravuje **knižní podoba**, s prostоровě úspornou, koncizní grafickou úpravou hesel. Obsahově si oba výstupy odpovídají, liší se jen v uspořádání údajů a ve využití možností webového prostředí (o struktuře hesla a jeho grafickém zpracování v tištěné a elektronické podobě viz kap. 3).

1.3 Materiálová základna

ASSČ je zpracováván na základě primárních zdrojů (ty tvoří vlastní materiálovou základnu) a na základě zdrojů sekundárních (výkladové slovníky, jazykové příručky, odborné slovníky a encyklopedie).

1.3.1 Primární zdroje

Na rozdíl od předcházejících akademických výkladových slovníků (tj. PSJČ, SSJČ, SSČ) se v ASSČ nevychází z cílené excerpcce, ale především z elektronických textů, zejména z korpusových zdrojů Ústavu Českého národního korpusu (dále ÚČNK).

1) Elektronické texty:

- synchronní korpus psaných textů SYN ÚČNK¹¹ (tvoří primární materiálovou základnu);
- korpusy řady ORAL ÚČNK;
- mediální archiv společnosti Newton Media, a. s., (archiv celostátních i regionálních periodik a přepisů televizních a rozhlasových pořadů);
- internetové texty¹².

⁶ Tyto slovníky byly digitalizovány zpětně (PSJČ <http://psjc.ujc.cas.cz>, SSJČ <http://ssjc.ujc.cas.cz>, SSČ v nakladatelství LEDA, s. r. o.).

⁷ DWS (angl. *dictionary writing system*) slouží k tvorbě slovníkových hesel od jejich základního zpracování, přes všechny editační a redakční fáze až po publikování.

⁸ Podrobněji o DWS Alexis zejména Barbierik – Holcová Habrová – Kochová – Liška – Opavská – Virius (2013), Barbierik – Děngeová – Holcová Habrová – Jarý – Liška – Lišková – Virius (2014), Barbierik – Bodlák – Děngeová – Holcová Habrová – Jarý – Liška – Lišková – Nový – Virius (2015).

⁹ Podobně byly po částech, a to formou sešitů, vydávány české slovníky středního a velkého rozsahu, tj. SSJČ a PSJČ.

¹⁰ Ve webovém rozhraní budou hesla ASSČ propojena s elektronickou podobou PSJČ (<http://psjc.ujc.cas.cz>) a SSJČ (<http://ssjc.ujc.cas.cz>), později se plánuje i propojení se SSČ a s NASCS.

¹¹ Verze 3 z 27. ledna 2014 obsahuje 2 685 127 310 pozic (tokenů), resp. 2 231 541 041 pozic (tokenů) bez interpunkce.

2) Databáze a sbírky oddělení současné lexikologie a lexikografie:

- neologická excerpční databáze Neomat;
- databáze odborné slovní zásoby ODE;
- přípravná lexikální databáze Pralex¹³;
- (digitalizovaný) lístkový novočeský lexikální archiv, vytvářený v letech 1911–1991 (Kartotéka lexikálního archivu).

1.3.2 Sekundární zdroje

Základní sekundární zdroje tvoří zejména:

- všeobecné výkladové i speciální slovníky: SSČ, SSSJČ, PSJČ, NASCS, SN 1, SN 2, SČFI, slovník Z. Sochové a B. Poštolkové: *Co v slovnících nenajdete* (1994), valenční slovníky N. Svozilové, H. Prouzové a A. Jirsové: *Slovesa pro praxi: valenční slovník nejčastějších českých sloves* (1997) a *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení* (2005), M. Lopatkové, Z. Žabokrtského, E. Bejčka a K. Skwarské: *Valency Lexicon of Czech Verbs VALLEX*, *Český etymologický slovník* J. Rejzka (2015);
- speciální jazykové příručky: viz 1.1.4, kap. 6, kap. 8; dále *Český jazykový atlas*.

Při zpracovávání hesla se dále využívají slovníky J. Hubáčka: *Výběrový slovník českých slangů* (2003) a *Malý slovník českých slangů* (1988), Z. Hladké a O. Martincové: *Slova v soukromých dopisech: lexikografická sonda* (2012), F. Čermáka: *Periferie jazyka: slovník monokolokabilních slov* (2014), příp. *Slovník nespisovné češtiny* (2009) a *Slovník současné češtiny* (2011). Zpracování hesel je v případě potřeby dále konfrontováno s cizojazyčnými výkladovými slovníky, viz 12.1.

Terminologie je ověřována v odborných slovnících a encyklopediích.

1.4 Základní technika práce s korpusovým materiálem

1.4.1 Korpusy ÚČNK jsou při přípravě a tvorbě ASSČ základním materiálovým zdrojem.¹⁴

Korpusové aplikace slouží:

- k rozhodnutí o zařazení dané lexikální jednotky do hesláře, resp. do slovníku na základě frekvence jejího užití;
- ke zjištění reprezentativní podoby lemmatu (včetně variantnosti lemmatu);
- ke zjištění údajů tvaroslovné charakteristiky;
- k určení stylistické příznakovosti (na základě analýzy typů a druhů textů);
- ke zjištění a/nebo ověření valence a kolokability;

¹² Teprve v průběhu přípravy koncepce, v roce 2015, byly jako součást Českého národního korpusu publikovány webové korpusy řady Aranea. Pro češtinu předpokládáme využití největšího z nich – jde o Araneum Bohemicum Maximum s počtem 3 198 768 569 pozic.

¹³ Databáze Pralex (databáze slov, slovních tvarů a slovních spojení), zaměřená na popis lexikální, sémantické a syntaktické spojitelnosti heslových slov, vznikla v oddělení současné lexikologie a lexikografie v letech 2005–2011 v rámci výzkumného záměru *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* (AV0Z90610521).

¹⁴ Srov. dva přístupy ke zpracování slovníku podle Atkins – Rundell (2008, s. 97): „Often a publishing house owning a dictionary will want to start from the text of that dictionary, adapt it to suit the new specifications, and update it according to corpus evidence, editing the wordlist itself as well as the entries. (...) More rewarding is to start afresh and systematically from corpus to dictionary.“

- ke zjištění významů a významové struktury daného lexému (včetně rozhodnutí o delimitaci významů, významových odstínů a jejich pořadí, o lexikalizaci přenesených užití)¹⁵ a k výběru vhodných exemplifikačních dokladů;
- k delimitaci polysémie a homonymie, k ověření lexikalizace slovnědruhových přechodů;
- ke zjištění synonymie a antonymie;
- k identifikaci víceslovných lexikálních jednotek, k rozhodnutí o jejich zařazení a způsobu zpracování, včetně stanovení reprezentativního lemmatu, variantnosti, významu a výběru exemplifikace (platí zejména pro frazémy).¹⁶

Při **zpracování hesla** se uplatňuje kombinace několika technik:

- základní práce s konkordancemi a frekvenčními údaji¹⁷;
- analýza náhodného vzorku;
- analýza kolokačního profilu vytvořeného nástrojem Word Sketch¹⁸;
- cílené dohledávání a/nebo ověřování jednoslovných a víceslovných lexikálních jednotek, morfologických tvarů a valence, ověřování významů a lexikalizace přenesených užití, ověřování slovnědruhových přechodů a dohledávání vhodných kontextů pro exemplifikaci aj.

Popis získaný na základě korpusové analýzy se porovnává se zpracováním hesla v jiných výkladových slovnících. Zjištěné rozdíly vedou k opětovnému ověřování v korpusech a dalších materiálových zdrojích.¹⁹

1.4.2 Webové rozhraní korpusu SYN **KonText**²⁰ poskytuje nástroje určené k práci s rozsáhlým korpusovým materiálem. Prostředí umožňuje vyhledávat tvary, lemmata, slovní spojení v kontextu, zjistit jejich frekvenci a textový zdroj. S výsledky hledání lze dále pracovat (třídít je, filtrovat, ukládat aj.) a vyhodnocovat je.

Vzhledem k rozsahu korpusového materiálu pracujeme s **náhodným vzorkem** minimálně 300 konkordancí²¹ (u frekventovaných hesel) daného lemmatu. Získaný vzorek

¹⁵ K interpretaci významu při korpusovém zpracování slovní zásoby se podrobněji vyjadřuje F. Čermák, který v této souvislosti hovoří o slovníku jako o „produktu řízeném korpusem“ (2012, s. 76). Řešení problému obrovského množství korpusových dat vidí v tom, že analýzu je třeba „založit na náhodných vzorcích, jejichž počet a velikost budou záležet na typu a složitosti analyzovaného lemmatu“ (2013, s. 136).

¹⁶ K využití korpusu při tvorbě slovníku srov. též Calzolari (1996) a Nielsen – Tarp (2009).

¹⁷ Při průběžné lexikografické práci se jako nejhodnější ukázala práce s absolutní frekvencí lemmat i slovních forem, která se kombinuje s vyhodnocováním konkordancí podle užití v typech a druzích textů, příp. s jinými frekvenčními parametry. Mj. se ověřovalo zařazování lexémů do hesláře podle parametru ARF. Do „seznamu slov“ vytvořeného na jeho základě se však nedostávaly běžné deriváty a někdy dokonce méně běžné internacionální výrazy (např. *fagocyt*). Parametr ARF se tedy ukazuje jako vhodnější pro tvorbu hesláře slovníků menšího rozsahu. Absolutní frekvenci využíváme i s ohledem na práci s dalšími materiálovými zdroji, v nichž je možno využívat pouze tento frekvenční parametr.

¹⁸ Jde o aplikaci, která není volně dostupná. Další informace viz <https://www.sketchengine.co.uk/word-sketch/>. Srov. též Kilgarriff – Rychlý – Smrž – Tugwell (2004).

¹⁹ Viz též Fontenelle (1992, s. 227): „... computational dictionary analysis and corpus analysis are complementary and... they may be put to good use on a lexicographer's workbench since fast access to large bodies of lexical material is essential in order to compile dictionaries for human beings or for machines.“

²⁰ Dostupné online na adrese: https://kontext.korpus.cz/first_form.

²¹ Srov. Čermák (2013, s. 141): „Pokud pro konkrétní lexikální jednotku existuje příliš mnoho údajů, je nutný náhodný výběr vzorků.“

konkordancí umožňuje identifikovat a vymezit konkrétní význam/y²² lexikální jednotky v současném úzu, její syntaktickou spojitelnost a valenci. Jednotlivé konkordance lze v případě potřeby označit a exportovat do jiného formátu.²³ Při práci s náhodným vzorkem je nezbytné přísně vyhodnocovat výskyt lexikální jednotky a všimát si, zda doklady nepocházejí z jednoho zdroje nebo zda se daný výraz nevyskytuje pouze v jednom typu textů (jen v beletrii, jen v odborné literatuře ap.).²⁴

1.4.3 Při analýze **kolokačních profilů** pracujeme s nástrojem **Word Sketch** v aplikaci Sketch Engine. Nástroj slouží k vyhledávání typické syntaktické spojitelnosti (např. podle výskytu hesla v pozici objektu nebo subjektu, v různých pádech nebo podle jeho spojení s různými předložkami), dále k vyhledávání nejčastějších adjektivně-substantivních spojení a k dokládání slovesné valence a substantivní vazebnosti.

1.4.4 Pro ověřování různých stupňů synonymie mezi slovy, zjištění shod a rozdílů v jejich spojitelnosti používáme funkci nástroje Word Sketch – **porovnávání dvou profilů Sketch-Diff**. Např. u slov *hudba* a *mužika* můžeme zjistit společné kolokace i kolokace naopak typické vždy jen pro jeden výraz.

1.4.5 K **vyhodnocování** vzájemně si konkurujících **jazykových variant** slouží aplikace **SyD**²⁵ (Synchronní a diachronní analýza variant). Výsledkem porovnávání dvou (nebo více) variant jednoho lexému (např. *bačkárka* :: *bačkorka*, *bypass* :: *by-pass*) je řada utříděných údajů ke komplexnímu hodnocení variant (např. frekvence jednotlivých slovních tvarů / variant v korpusech psaných a mluvených textů, jejich nejčastější kolokace a distribuce v základních typech textů – beletrie, publicistika, odborná literatura), které využíváme zejména k rozhodování o podobě variantního záhlaví hesla. Nástroj lze využít i k porovnání dvou různých lexémů (např. *hafan* :: *čokl*). Nevýhodou této aplikace je, že pracuje s jiným (omezeným) materiálovým zázemím (korpus psaných textů SYN2010; korpuse mluvených textů ORAL2006, ORAL2008 a ORAL2013), než jaké pro svou práci běžně využíváme.

1.4.6 Práce s korpusovým materiálem a s korpusovými nástroji je doplňována využitím dalších elektronických zdrojů. Málo frekventovaná lemmata nebo doklady pro frazémy, slangové výrazy (např. z oblasti počítačové techniky nebo sportu) jsou tak často dohledávány i jinde, na internetu nebo v elektronickém archivu společnosti Newton Media, a. s.

²² Jedním z přístupů zjišťování významu z konkordancí je *Corpus Pattern Analysis* (CPA). Na materiálu sloves tuto metodu vypracoval P. Hanks (2004). Pracuje v ní s významovým potenciálem slov, jejichž různé složky se aktivují v konkrétních kontextech. Metoda CPA využívá analýzu vzorku 200–1000 náhodných konkordancí (Hanks, 2004, s. 91n.).

²³ Pro tabulkové editory do formátu .xlsx a .csv; pro práci s čistým textem do formátu .txt nebo do formátu rozšiřitelného značkovacího jazyka .xml.

²⁴ K výběru vzorku z korpusu pro analýzu slov. Čermák (2013, s. 140).

²⁵ Dostupná online na adrese: <https://syd.korpus.cz/>.

2 USPOŘÁDÁNÍ ASSČ

Slovník se skládá z **hlavního hesláře** (který je tvořen v naprosté většině hesly apelativní povahy) a **seznamů** (seznamů proprií a seznamu zkratek).²⁶

Heslová slova jsou ve slovníku řazena v abecedním pořadí (s výjimkou heslových slov přihnízdovaných) podle české národní abecedy v souladu s pravidly pro abecední řazení uvedené v normě ČSN 97 6030.

2.1 Hlavní heslář

2.1.1 Tvorba hesláře

Heslář slovníku je založen na výběru lexikálních jednotek podle předem stanovených pravidel. Jeho podobu ovlivňují koncepční zásady, jako je rozhodnutí, které jednotky budou tvořit heslář a zda bude uplatňováno hnízdování (viz 2.1.5).

Heslář ASSČ vzniká výběrem z několika zdrojů (základní korpusový materiál je obohacován dalšími zdroji) a aplikací dvou základních postupů (analýza automaticky vygenerovaného hesláře se kombinuje s metodickým doplňováním na základě slovo-tvorných a sémantických vztahů).

Heslář ASSČ vzniká postupně, po jednotlivých písmenech, a jeho tvorba je vícefázová. Je vystavěn na jiném základě než v dřívějších slovnících (nevychází se z lístkové excerptce ani přímo z některého z předcházejících slovníků)²⁷: základem pro jeho sestavení je soubor tří vyvážených korpusů – SYN2000, SYN2005 a SYN2010. Z uvedených tří korpusů je generován soupis apelativních jednotek s frekvencí 5 a více a po odstranění lemmatizačních chyb (chybně lemmatizovaných tvarů) vzniká tzv. hrubý heslář. Ten je v jednotlivých úsecích, přidělených abecedních částech, vyhodnocován zpracovatelem slovníkových hesel. Ti už pracují se souborným korpusem SYN a jinými zdroji (tj. s širší materiálovou základnou). Při posuzování materiálu se uplatňuje kombinace frekvenčního kritéria a kritéria rozšíření v úzu (zařazují se jen všeobecně rozšířené lexikální jednotky), vedle toho se omezeně aplikují také kritéria systémová.²⁸

Přestože analýza lexikálního materiálu v korpusu SYN je pro slovníkový heslář zcela zásadní, přihlíží se i k dalším materiálovým zdrojům, např. mediálnímu archivu společnosti Newton Media, a. s., neologické databázi Neomat či internetu. Korpusové zdroje ÚČNK totiž neobsahují nejnovější texty ani dostatečně, reprezentativní množství mluvených textů nutných pro posouzení fungování lexikální jednotky v úzu.²⁹

Po analýze jsou některé lexémy z hrubého hesláře vyřazeny a jiné naopak doplněny. Zkoumá se mj., v jakých typech textů se lexikální jednotka vyskytuje. Stává se totiž, že

²⁶ K výstavbě hesláře viz též Michalec (2014).

²⁷ Heslář PSJČ se opíral o rozsáhlou a promyšlenou excerptci 5 milionů excerpt. Heslář SSJČ vycházel z hesláře slovníku předcházejícího, tj. PSJČ, a vlastní – navazující – excerptce a obdobně nejmladší z těchto tří novodobých slovníků, jednosvazkový SSČ, vycházel z hesláře SSJČ a vlastní excerptce.

²⁸ Zvláštní pozornost je při vyhodnocování hesláře věnována heslům, která mají v souboru vyvážených korpusů malou doloženost (5–14 výskytů); doloženost v korpusu SYN může být totiž výrazně vyšší.

²⁹ Tento přístup považujeme za optimální a dostatečně odůvodněný, přesto na něj mezi jazykovědci není jednoznačný názor, srov.: „Surprisingly enough, it [ASSČ] is not entirely corpus-based, although a large corpus of contemporary Czech has been available since 2000.“ (Kovářiková – Chlumská – Cvrček, 2012, s. 822).

i lexikální jednotky s poměrně vysokou frekvencí se vážou pouze na určitou komunikační oblast nebo na několik málo zdrojů (publikací), např. četné termíny z lékařského prostředí, které pronikají do publicistiky, ale odbornou lékařskou oblast nepřekračují (*ascites, asfyxie, arteriografie*). Takové lexikální jednotky se tedy z tohoto důvodu nemohou stát součástí hesláře slovníku.

Heslář se rozšiřuje jednak na základě vztahů slovtvorných (doplňují se členy slovtvorných hnízd), např. **antikorozní – antikorozně**, jednak na základě vztahů kohepnyonických, synonymických a antonymických (doplňují se členy lexikálněsemantických tříd ap.), např. k **autochtonní – alochtonní**, k internacionálním pojmenováním slovních druhů lexie, např. **konjunkce, numerale, prepozice, pronomen**³⁰. V případě kompletování slovtvorných hnízd se doplňují derivované jednotky i tehdy, pokud je jejich frekvence nízká (nižší než 5 v SYN); podmínkou je ovšem jejich lexikalizace a uzualizace, např. **celiačka, celiatička**. Zároveň se přihlíží k heslářům slovníků dosavadních, zvláště SSČ; zjištěné chybějící jednotky se po ověření jejich frekvence a rozšíření v úzu případně doplňují.

2.1.2 Strukturní typy jednotek zařazovaných do hesláře

Jako heslová slova jsou ve slovníku uváděny čtyři typy: 1) výrazy jednoslovné, 2) některé výrazy víceslovné povahy, 3) některé lexikální morfémy, 4) některé zkratky.

1) Heslář slovníku je tvořen převážně vykládanými **jednoslovnými hesly** (**abeceda, automatický, báječně, dobýt**), včetně lexémů s volným morfémem, tj. včetně vzratných sloves (**aklimatizovat se, blýskat se, dusit se**) a reflexiv tantum (**bát se**), i lexikálních jednotek tvořených cirkumfixem *po -u* (**po bulharsku, po cikánsku**).

V rámci jednoslovných lexikálních jednotek jsou zvláštním typem heslová slova, která mají jen **formálně řadičí funkci**, protože v současné slovní zásobě se vyskytují pouze jako součást víceslovných lexikálních jednotek. Do této kategorie patří monokolokabilní slova³¹ v souslovích (**cibetkový – cibetková káva, dotazovací – dotazovací jazyk**) a frazémeh (**bycha – pozdě bycha honit**). Podobně – rovněž jako formální prvek – se uvádějí propria a posesivní adjektiva, jsou-li součástí sousloví nebo frazémů (**Hippokratův – Hippokratova přísaha, Adam – (koupat se) na Adama**).

Součástí hesláře jsou také **odkazová hesla**, která pomáhají uživateli orientovat se v hesláři. Jde o odkazy na abecedně vzdálené varianty (**džez → jazz**), na základové slovo přihnízdzované derivované lexikální jednotky, která by při samostatném zpracování byla abecedně vzdálená od svého základového slova víc než pět hesel (**bouček → buk**), na reprezentativní podobu některých morfologických tvarů, které běžný uživatel obtížně identifikuje, resp. není si jejich lexikální totožnosti vědom (**dvě → dva**; od supletivního kmene **jsem → být**), a také na komponenty některých spojení slov, jejichž víceslovnost nemusí být běžnému uživateli vždy známá (**dvě stě → dva**).

2) Z **výrazů víceslovné povahy** řadíme do hesláře víceslovné přejímky (**bungee jumping, curriculum vitae**) a citátové výrazy (**ad absurdum, condicio sine qua non**).

³⁰ Srov. heslář SSČ, v němž tyto lexémy chybějí, a heslář SSJČ, v němž není zařazeno heslo *numurale*.

³¹ Monokolokabilitu vymezujeme v souladu s F. Čermákem jako kolokabilitu lexikální formy, „která je jasně a blokačním způsobem omezená na možnost kombinace pouze s několika málo (2–7), resp. jedinou další formou v jaz.“ (ESČ, 2002, s. 272).

3) Součástí hesláře jsou i některé **slovotvorné komponenty** cizího nebo domácího původu s plným nebo oslabeným lexikálním významem, uplatňující se při sériovém tvoření jako první nebo koncové části (**auto-**, **bio-**, **mono-**, **mega-**; **jedno-**, **celo-**, **vele-**; **-fil-**, **-filie**, **-log**, **-logie**; **-mil/-mílec**).

4) Ve výběru jsou v hlavním hesláři uvedeny také **zkratky** apelativní povahy, které se zapojily do lexikálního systému jazyka a jejichž pojmenovací funkci již nelze považovat za sekundární (**AIDS**, **CD**, **DVD**, **DNA**, **DJ**), a dále slovotvorně zformovaná zkratková slova (bezpříponově – **aids**, **dýdžej**, příponově – **cédéčko**, **dévédéčko/dývidýčko**).

2.1.3 Hesla a významy uváděné v limitovaném výběru

Limitovaný výběr se uplatňuje 1) u lexikálních jednotek komunikačně a stylisticky příznakových, 2) u některých strukturních typů lexikálních jednotek, 3) u lexikálních jednotek z některých lexikálněsémantických skupin, 4) u propriálních a depropriálních jednotek.

1) Z **terminologické oblasti** se zpracovávají pouze ty odborné lexémy a lexie, které se uplatňují ve slovní zásobě středoškolsky vzdělaného uživatele jazyka, resp. ty, s nimiž se takový uživatel může běžně setkat – v denním tisku a ostatních médiích, populárně-vědeckých publikacích, encyklopedických příručkách a středoškolských učebnicích ap. (**amorfní**, **demineralizace**), srov. 19.2.

V omezeném rozsahu se zařazují lexémy a lexie užívané v **profesní a zájmové komunikaci**, a to tehdy, pokud se vyskytují mimo své profesní, resp. zájmové prostředí (**antukář** sport. profes. ‚tenista, který dává přednost hře na antukovém povrchu, specializuje se na ni‘; **bagr 2**. sport. slang. ‚(v odbíjené) způsob vybírání míče zespodu obouřč‘ **3**. tramp., voj. slang. ‚lžice‘).

Z **nářečních**, resp. **regionálních výrazů** se uvádějí ty, které mají širší územní platnost, pronikají ve větší míře do beletrie a běžné publicistiky (**frgál** dialekt. ‚velký koláč z kynutého těsta s jednou náplní (zprav. hruškovou, tvarohovou nebo makovou) a sypavý drobenkou, tradičně pečený na Valašsku‘; **dědina** region. ‚vesnice‘; **cmunda** region. ‚bramborák‘), srov. 10.2.4.

Z hlediska časové ohraničenosti zpracováváme vedle **zastaralých** jazykových prostředků (**anžto** spoj. podřadící přičinná zast., zprav. expr. ‚uvozuje vedlejší větu, která zdůvodňuje tvrzení ve větě hlavní; syn. poněvadž, protože‘) též **historismy** (**drakar** histor. ‚štíhlá válečná loď Vikingů užívaná v 9.–12. století, poháněná plachtou i vesly, s dračí hlavou na přídi‘; **cyklostyl** histor. ‚přístroj na rozmnožování písemností‘)³². Z **nových slov** se do hesláře zařazují ta, která se stala pevnější složkou slovní zásoby a nejsou omezena na velmi krátkou dobu užívání nebo na určitý dobově ohraničený společenský kontext (**babybox**).

Vulgarismům se a priori nevyhýbáme, ale zpracováváme jen výrazy všeobecně známé (**buzna** vulg. ‚homosexuál‘; **píča**, **piča** vulg. **1**. ‚ženské přirození‘ **2**. ‚žena, řidč. muž, vzbuzující v někom odpor, nesympatie ap. (jako nadávka‘).

2) Vzhledem k udržení proporčnosti slovníku je třeba přistupovat specifickým způsobem ke **kompozitům**, příp. **předponovým derivátům**, které jsou členy otevřených slovo-

³² Více k problematice tzv. blízkých historismů viz kap. 10.

tvorných řad. Jde zpravidla o lexikální jednotky, jejichž význam je při znalosti významu jednotlivých komponentů snadno vyvoditelný:

- s první částí (např. *bílo-*, *celo-*, *černo-*, *česko-*, *čtyř-*, *dvou-/dvoj-*), s prefixoidy (např. *bio-*, *eko-*, *euro-*), s prefixy (např. *anti-*, *bez-*, *ne-*);
- s koncovou částí (např. *-hodinový*, *-kilogramový*, *-litrový*), se sufixoidy (např. *-fil*, *-fob*, *-manie*).

Řídíme se pravidlem přísnějšího výběru, jehož základním kritériem je frekvenční hranice, která je u těchto skupin vyšší než u běžných lexikálních jednotek hesláře. Zvlášť přísný výběr uplatňujeme u kompozit s první částí číselnou.³³ Při konkrétním rozhodování přihlížíme k předcházejícím výkladovým slovníkům (SSJČ, ASCS, NASCS, SN 1, SN 2, SSSJ) – zdali konkrétní slova těchto skupin zařazují, příp. jaké je proporční rozvrstvení těchto skupin složených slov v rámci slovníku. Rozdíl oproti předcházejícím slovníkům může být způsoben i změnou reality, která nás obklopuje: např. komponenty *bio-* či *euro-* jsou v současné češtině velmi produktivní.

3) Při vyhodnocování hrubého hesláře postupně analyzujeme vybrané **lexikálněsémantické skupiny**³⁴ a určujeme konkrétní přístup k těmto skupinám a jejich členům. Pokud se jedná o (relativně) uzavřenou a méně početnou, jasně vymezenou lexikálněsémantickou skupinu, volíme výjimečně zpracování v úplnosti, bez vyhodnocování rozdílů ve frekvenci. Takto jsme přistoupili např. ke zpracování názvů chemických prvků nebo názvů vojenských hodností a jejich nositelů a posesivním adjektivům utvořeným z názvů rodinných příslušníků (**babiččin**, **bratrův**). Uzavřených, víceméně neměnných skupin je však poměrně málo.

Při výběru členů skupin otevřených se kromě frekvence uplatňuje např. známost v českém prostředí. Výběrově zařazujeme např. označení hudebních, tanečních, výtvarných ap. směrů a stylů více doložených i v běžné publicistice (**big beat**, **bigbít**; **bluegrass**; **breakdance**, **break dance**; **art deco**). Podobně z pojmenování jídel, nápojů a potravinářských výrobků zařazujeme i označení méně obvyklých produktů (**arak**, **bujabéza**, **bulgur**), pokud je možné se s nimi relativně běžně setkat v českém prostředí.

Výrazy spjaté s cizím prostředím a se vzdálenými kulturami, zvláště názvy exotických, cizích jídel a potravin, názvy cizokrajných rostlin a zvířat nebo měny cizích států zpracováváme pouze tehdy, pokud se jedná o jevy, se kterými se často setkáváme při cestách do zahraničí, nebo pokud se tyto jevy postupně stávají i součástí naší domácí kultury a zvyklostí.

4) Z **propríí** se zařazují vybrané sémantické skupiny, které se neuvádějí v seznamech: názvy hvězd, souhvězdí, planet, galaxií, názvy znamení zvěrokruhu (**Merkur**, **Slunce** – lexie v polysémním hesle, **Býk** – lexie v polysémním hesle); názvy (církvních) svátků (**Vánoce**, **Velikonoce**); jména náboženských postav (**Alláh**, **Buddha**, **Bůh**); fiktivní zeměpisné názvy (často jde o variantní propriálně-apelativní heslo, např. **Kocourkov**, **kocourkov**).

³³ Např. pro výrazy začínající na *dvoj-/dvou-* byla stanovena orientační hranice od 100 dokladů v korpusu SYN.

³⁴ Srov. přístup SSČ, kde byly např. souborně propracovány některé tematické okruhy – chemické prvky, vojenské hodnosti, řemesla a povolání, vědní obory, planety a souhvězdí, textilní a jiné materiály, rostliny a živočichové, hudební nástroje, potravinářské výrobky, oděvy, měrné a fyzikální jednotky.

K další vyhodnocované skupině patří **depropria**. Výrazně omezujeme zařazování apelativizovaných názvů výrobků. Zařazujeme pouze velmi frekventované lexikální jednotky, vyskytující se běžně v celostátních denících a časopisech. Ze skupiny označení automobilů a dalších dopravních prostředků jsou do hesláře ASSČ zařazena např. hesla **avie**, **boeing**, z potravinářských výrobků **camembert**, **beaujolais**, z oblečení, resp. obuvi **adidaska**, z hraček **barbie**, z léčiv a potravinových doplňků **celaskon**.

Zařazujeme také odvozeniny z propriálních názvů osob, pokud u nich došlo k lexikalizaci podobnostního významu (**baťovský**, **casanovský**, **erbenovský**), a adjektiva utvořená z názvů světadílů, zemí a příslušníků národů (**asijský**, **britský**, **egyptský**).

2.1.4 Hesla a významy nezařazované do hesláře

Slovník z kapacitních důvodů neuvádí některé specifické skupiny odvozených slov, která v podstatě zachovávají lexikálněvýznamovou totožnost s významem základového slova. Jedná se o pravidelně tvořené deverbativní deriváty – nelexikalizovaná verbální substantiva, verbální adjektiva s dějovým významem z trpných participií (zakončená na *-ný* a *-tý*), verbální adjektiva s dějovým významem z přechodníků (zakončená sufixem *-cí*)³⁵ a posesivní adjektiva (zakončená sufixy *-ův*, *-in*)³⁶, podrobněji viz 7.2.3.1, bod 1, 2 a 7.2.3.2. Nelexikalizovaná verbální substantiva a adjektiva jsou u sloves uváděna v rámci tvaroslovné charakteristiky (a případně jsou uvedena i v exemplifikaci).

Z lexikálních jednotek komunikačně a stylisticky příznakových se do hesláře ASSČ nezařazují slova a slovní spojení úzce odborná, termíny, které se vyskytují pouze nebo převážně ve vysokoškolských učebnicích nebo v odborných publikacích, např. chemické termíny: *aldosteron*, *aren*, *boritan*; fyzikální termíny: *absorbance*, *anizotropie*, *antineutron* či termíny lékařské: *alimentace*, *anurie*, *ascites*. Dále nezpracováváme slova zastaralá a historismy, které se v současnosti užívají zřídka.

Nezařazují se také efemérní výrazy, tedy takové, které fungují v jazyku (v řeči) velmi krátce (srov. Buzássyová, 2008a), např. *věčkař* ‚člen, příznivec politické strany Věci veřejné‘, *klausismus* ‚politika v duchu ekonomických a politických názorů V. Klause‘ a dále výrazy okazionální (příležitostné), např. *kolébkovišť* ‚oblast, kraj, kde se rodí, vzniká něco umělecky cenného‘.

Součástí hesláře nejsou sousloví (s výjimkou víceslovných přejímek a citátových výrazů), víceslovná synsémantika, víceslovná citoslovce a frazémy – ty se zpracovávají v rámci jednoslovného hesla (komponentu), viz 19.1.

Jako samostatné heslářové položky se nezpracovávají prefixy ani sufixy, resp. žádné morfémy afixálního charakteru, např. *bez-*, *ne-*; *-ismus*, *-tel*.

2.1.5 Spojování hesel do jedné heslové stati (hnízdování)

Výkladový slovník determinuje z hlediska makrostruktury také způsob řazení heslových slov. ASSČ respektuje tradici kombinovaného řazení (srov. Filipec, 1995c, s. 21), tedy jak abecedního – základního (v heslových odstavcích), tak slovtvorného, zahrnujícího metodu hnízdování – spojování do heslových odstavců. Hnízdování je však vzhledem

³⁵ Samostatně se zpracovávají verbální substantiva a adjektiva s lexikalizovanými, nedějovými významy (**balení**, **čtení**; **akreditovaný**, **dělený**, **elektrizující**), dále zpodstatnělá přičestová adjektiva s lexikalizovaným významem (**cestující II**).

³⁶ S výjimkou přivlastňovacích adjektiv utvořených z názvů rodinných příslušníků, viz výše.

k předchozím slovníkům³⁷ využíváno v mnohem menší míře, dochází tak k autonomizaci dříve přihnázdovaných hesel v rámci hesláře.

Metodou hnázdování se zpracovávají jen některé pravidelně tvořené lexikální typy – přechýlené názvy (**badatelka** ← **badatel**), srov. 19.3.2, zdrobněliny (**bambulka** ← **bambule**), srov. 19.4, a opakovací slovesa (frekventativa, někdy též iterativa) (**balívat** ← **balit**), srov. 13.5 –, a to ty, u nichž se významová struktura derivátu neliší od základového slova.

Jako samostatná hesla se naopak zpracovávají vztahová adjektiva (**borůvkový**), srov. 13.2, deadjektivní příslovce (**benevolentně**), srov. 13.6, a deadjektivní substantiva tvořená příponou *-ost* (**benevolentnost**), srov. 19.5, tedy deriváty, které se podávaly v SSJČ a SSČ jako hnázdované jednotky v rámci heslového odstavce základového slova. Výrazný ústup od techniky hnázdování umožňuje ve slovníku reflektovat novější teoretické poznatky, z nichž vyplývá, že tyto dříve hnázdované lexikální jednotky mají často bohatší, diferencovanější sémantickou strukturu, než kterou naznačuje zjednodušené zpracování v heslovém odstavci, a že se základové slovo a derivát často liší svou stylovou hodnotou (Buzássyová, 2008b, s. 114). K nevýhodám samostatného zpracování derivátů patří to, že se ztrácí možnost explicitně reflektovat slovtvorné vztahy.

2.2 Seznamy

2.2.1 Východiska

Součástí ASSČ jsou speciální seznamy, v nichž jsou ve výběru podávána 1) zeměpisná jména, 2) rodná (křestní) jména, 3) jména mytologických, biblických a pohádkových postav, 4) textové (grafické) zkratky, iniciálové zkratky (včetně vybraných iniciálových zkratk vlastních názvů) a značky. ASSČ se v tomto ohledu od PSJČ a SSJČ, v nichž se propria zpracovávala přímo v textu slovníku (v případě SSJČ byly takto zpracovány i vybrané zkratky), a sblíží se s koncepcí SSČ³⁸, podle níž rodná (křestní) jména, příjmení, zeměpisná jména, zkratky a značky byly zpracovány v podobě jednotlivých příloh.

2.2.2 Způsob zpracování hesel v seznamech

Hesla obsažená v seznamech jsou pojata jako hesla zvláštního typu; jejich způsob zpracování je zčásti odlišný od hesel v hlavním hesláři. V seznamech jsou víceslovné lexikální jednotky uváděny jako samostatná hesla; hnázdována jsou obyvatelská jména a depropriální adjektiva a adverbia k základovým slovům v seznamu zeměpisných jmen.

³⁷ Minimalizací hnázdování jde v ASSČ o návrat ke způsobu zpracování v PSJČ, který důsledně zpracovává všechna hesla samostatně. V SSJČ jsou hnázdovány přechýlené názvy osob, deminutiva, vztahová adjektiva, deadjektivní adverbia, deadjektivní substantiva zakončená příponou *-ost*, násobná a zvrtná slovesa, pokud tomu nebrání jiné důvody (lexikalizace, složitější sémantická struktura derivátů oproti základovým slovům ap.). V 1. vydání SSČ se hnázdují i další typy derivátů – např. některá substantiva ke slovesům (*adopce*, *bruslení*, *circulace*). V 2., revidovaném vydání SSČ je hnázdování ještě důslednější než ve vydání prvním. V rámci heslové statě se zpracovávají i polysémny odvozeniny související se základovým slovem zpravidla výchozím významem. Hnázduje se i tehdy, když se adjektivum vztahuje k dvěma slovům (u *báseň* – *básniřka*, *básnický*, *básnictví*).

³⁸ Koncepci SSČ je ASSČ blízký také v tom, že se součástí hlavního hesláře stávají i propria, avšak ta jsou do něj zařazována jen ve specifických případech (srov. 2.1.3). Z hlediska výběru proto může docházet k velmi omezenému průniku mezi hesláři seznamů a heslářem hlavního slovníku. Například do hlavního hesláře se jako formálně řadící hesla zařazují ta propria, která jsou součástí víceslovných lexikálních jednotek, a zároveň jsou uvedena v seznamech. Naopak některé specifické sémantické skupiny proprií jsou uváděny pouze v hlavním hesláři.

Mikrostruktura hesla je v seznamech poněkud zjednodušena, uvádí se pouze výslovnost, tvaroslovná a slovnědruhovú charakteristika, stručný výklad významu.³⁹

2.2.3 Výběr hesel do seznamů

2.2.3.1 V seznamu **zeměpisných jmen**:

- jsou v úplnosti uváděny názvy světadílů⁴⁰, názvy států a hlavních měst; dále názvy krajů, měst, historických území České republiky;
- jsou výběrově uváděny názvy členských států, zemí, kantonů ap.⁴¹, názvy zahraničních měst⁴², názvy domácích a zahraničních větších a menších území⁴³, názvy historických zeměpisných území, států a měst, názvy zeměpisných útvarů – pohoří, hor, nížin, řek, jezer, moří atd.⁴⁴;
- jsou zařazena jména příslušníků národů, národností a kmenů. Primárně jsou přihnízdoována u příslušných názvů států a území (**Francouz** k heslu **Francie**). Nejsou-li tato jména souvztažná s pojmenováním místa (území), jsou uváděna v seznamech jako samostatná hesla (**Slovan, Rom**);
- k základovým propriálními heslům jsou přihnízdoována mužská a přechýlená ženská obyvatelská jména (viz výše, dále **Pražan, Pražák, Pražanka, Pražačka** ap.), odvozená adjektiva (**pražský**) a adverbia (**pražsky**).

2.2.3.2 Výběr rodných (křestních) jmen do stejnojmenného seznamu vychází ze soupisu uvedeného v SSČ s přihlédnutím k publikaci M. Knappové *Jak se bude vaše dítě jmenovat* (2010).

2.2.3.3 Seznam jmen mytologických, biblických a pohádkových postav zahrnuje vlastní jména nejznámějších postav z těchto okruhů. Dochází-li k apelativizaci propriálního jména, např. typ *Jidáš – jidáš, Švejk – švejk*, je v seznamech zpracováno proprium, v hlavním hesláři je podáváno apelativní pojmenování, u něhož se v etymologické poznámce uvede význam motivujícího propriálního pojmenování.

2.2.3.4 Do propriálních seznamů **se nezařazují**:

- názvy částí měst, čtvrtí, sídlišť, názvy ulic, tříd, náměstí, sadů, názvy staveb, silnic, dálnic, tunelů, spojek, okruhů, názvy organizací a institucí;⁴⁵
- názvy hvězd, souhvězdí, planet, galaxií, názvy znamení zvěrokruhu;⁴⁶

³⁹ U přihnízdoovaných hesel se výklad významu neuvádí. Srov. podobný přístup v SSČ.

⁴⁰ Názvy světadílů a od nich odvozená adjektiva a adverbia jsou zpracována i v hlavním hesláři.

⁴¹ Do zařazování dílčích zeměpisně a politicky vymezených území se promítá kritérium kulturní, geopolitické ap. významnosti a blízkosti.

⁴² Jejich výběr je založen na počtu obyvatel a na jejich kulturní, geopolitické ap. významnosti.

⁴³ Víceslovné názvy typu *Blízký východ, Latinská Amerika* jsou kromě seznamu uvedeny i v hlavním hesláři, a to jako vykládaná sousloví u jednoslovných komponentů. V seznamech se však neuvádějí víceslovná obrazná, neterminologická pojmenování typu *Divoký západ, Nový svět*; ta jsou uváděna jako vykládaná sousloví pouze v rámci jednoslovných hesel hlavního hesláře.

⁴⁴ V hlavním hesláři jsou např. u hesel **moře, oceán, pohoří, nížina** ap. velmi výběrově v exemplifikaci uvedena víceslovná propria.

⁴⁵ Velmi výběrově se tyto názvy mohou stát součástí exemplifikace apelativních hesel v hlavním hesláři, např. u hesel **ulice, třída, náměstí** ap., nebo významovým odstavcem u polysémního apelativního hesla (např. **Senát** v rámci polysémního hesla **senát**).

- názvy (církvních) svátků;⁴⁷
- názvy dokumentů, názvy literárních, výtvarných aj. děl, názvy řádů a vyznamenání, názvy sportovních, kulturních aj. akcí;⁴⁸
- fiktivní zeměpisné názvy;⁴⁹
- jména náboženských postav (**Alláh, Buddha, Bůh, Duch svatý**)⁵⁰.

2.2.3.5 Do seznamu **zkratk a značek** se zařazují zejména:

- nejužívanější textové zkratky (**atd., př. n. l., tj.**);
- iniciálové zkratky (značky) víceslovných názvů států, mezinárodních i domácích organizací a institucí (**ČR, ČTK, UNESCO**);
- značky měn, fyzikálních měrných jednotek, fyzikálních veličin a značky chemických prvků (**Kč, kg, v** ‚rychlost‘, **Al**);
- značky hudebních pojmů (**pp, mf**).

⁴⁶ Všechna znamení zvěrokruhu a výběrově názvy hvězd, souhvězdí, planet a galaxií jsou uváděny jako samostatná hesla nebo lexie v hlavním hesláři (**Merkur, Venuše** ap., **Býk** – významový odstavec v hesle **býk**), jako vykládané sousloví u jednoslovného komponentu (**Velký vůz, Mléčná dráha**).

⁴⁷ Názvy vybraných církevních a necírkevních svátků jsou součástí hlavního hesláře (**Vánoce, Velikonoce**) nebo jsou zpracovány jako vykládaná sousloví v exemplifikaci jednoslovných hesel (**Zelený čtvrtek, Velký pátek, První máj**).

⁴⁸ Uvedené typy názvů jsou velmi výběrově uváděny v rámci exemplifikace hesel hlavního hesláře.

⁴⁹ Tento typ je uváděn v hlavním hesláři, často jde o variantní propriálně-apelativní heslo (**Kocourkov, kocourkov**).

⁵⁰ Tyto lexikální jednotky jsou uvedeny jako heslářové položky v hlavním hesláři nebo jsou zpracovány jako vykládaná sousloví v rámci heslové stati jednoslovného komponentu.

3 STAVBA HESLA V ASSČ

3.1 Mikrostrukturu hesla (heslové stati) v ASSČ tvoří 1) záhlaví hesla, 2) významový odstavec, resp. významové odstavce, 3) víceslovná hesla uváděná po všech významových odstavcích, 4) přihnízdovaná hesla, 5) odkazy na jiná hesla.

Úplnou strukturu⁵¹ heslové stati tvoří následující lexikografické údaje:

1) Záhlaví hesla (heslové stati)⁵²:

- lemma (heslové slovo) s ustálenými variantami (barevně, tučně), např. **babička**; **bába I**, **baba I**; **babyboom**, **baby boom**; **curriculum vitae**; **bio-**; **-fob**;
- označení homonymie (římskou číslicí; barevně, tučně), např. **servis I**, **servis II**, **servis III**; **čistič I** m. živ., **čistič II** m. než.;
- podheslí (barevně, tučně), často s upřesňujícími komentáři a/nebo morfologickými aj. údaji, např. **bačkora I** -ory, zprav. mn. **bačkory** -or ž.; **čtvery** pro m. než. i ž. mn., **čtvera** pro s. mn. (...) čísl.;
- výslovnost (v hranatých závorkách), např. **adié**, **adieu** [adyjé];
- tvaroslovná charakteristika (v kulatých závorkách; údaje o tvarech menší velikosti písma, tvary běžnou velikostí písma)⁵³, např. **buk** buku (6. j. buku, 6. mn. bucích); **bafat** (3. j. bafá, bafe, rozk. bafej, čin. bafal, podst. jm. bafání);
- slovnědruhový údaj (menší velikostí písma), např. m. živ., m. než., ž., s., příd., zájm., čísl., ned., dok., přísl., předl., spoj., část., citosl.;
- původ (ve špičatých závorkách; menší velikostí písma), např. <angl.>, <fr.>, <angl.<lat.>, srov. **adié**, **adieu** <fr.>.

U monosémního hesla a u polysémního hesla, platí-li tyto údaje pro všechny významy:

- obor/oblast užití (menší velikostí písma), např. biol., lingv., hud., chem., zool., srov. **bakteriofág** biol.;
- stylistická charakteristika (menší velikostí písma), např. kolokv., kolokv. Δ, kniž., odb., bás.; expr., hanl., zhrub., vulg.; region., dialekt.; arch., histor.; řidč., srov. **diplomka** kolokv. Δ.

2) Významový odstavec:

- číslo významu (arabskou číslicí; tučně), např. **1.**, **2.**;
- podheslí (barevně, tučně), často s upřesňujícími komentáři a/nebo morfologickými aj. údaji, např. **borůvka 2.** zprav. mn. **borůvky**;
- tvaroslovná charakteristika (údaje o tvarech menší velikostí písma, tvary běžnou velikostí písma), např. **akutní 2.** (2. st. -nější); **beránek 4.** (2. j. i -nku, 4. j. i -nek, 1. mn. i -nky)⁵⁴;
- valence (v kulatých závorkách; menší velikostí písma), např. **bafat 4.** (kdo ll na koho; ~)⁵⁵;
- obor/oblast užití (menší velikostí písma), např. **deklinace 1.**, lingv. **2.** astron.;

⁵¹ Uváděné schéma je maximální a zahrnuje všechny položky heslové stati. V konkrétních heslech se zpravidla realizuje jen jeho část.

⁵² Údaje ze záhlaví se uvádějí i v jednotlivém významovém odstavci, pokud se od údajů v záhlaví pro daný význam odlišují.

⁵³ U substantiv a některých číslovek se před závorkou jako opěrný uvádí tvar 2. j., u substantiv užívaných zpravidla nebo pouze v množném čísle je to tvar 2. mn.

⁵⁴ Ve významu ‚bílý obláček‘.

⁵⁵ Ve významu ‚štěkat‘.

- stylistická charakteristika (menší velikostí písma), např. **bastard 1.** zhrub.;
- předvýklad (v kulatých závorkách; menší velikostí písma), např. **bafat 4.** (zprav. o psu);
- výklad významu, např. **buk 1.** listnatý strom s hladkou bělošedou kůrou, přímým kmenem, lesklými vejčitými listy a plody bukvicemi;
- synonyma (po zkratce syn.), např. **adié, adieu** (...); syn. sbohem;
- antonyma (po zkratce op.), např. **cyklicky** (...); op. acyklicky;
- exemplifikace (kurzivou)⁵⁶, např. **borůvka 2.** (...): *sbírat borůvky; chodit na borůvky; zralé, sušené borůvky; děti měly pusy fialovou od borůvek; po česání borůvek hřebe- nem zůstávají na některých místech vytrhané keřky;*
- exemplifikace může v závěru obsahovat graficky vyčleněnou zónu (znakem □) pro vykládaná sousloví⁵⁷ a vykládaná víceslovná synsémantika a citoslovce⁵⁸ (lemmata jsou psána barevně, netučně, kurzivou), např. v hesle **borůvka ž. 1.** (...): *porosty borůvek; borůvky rostou na kyselých půdách □ kanadská borůvka* středně vysoký ovocný keř s modrými plody bobulemi, pocházející ze Severní Ameriky, bot. brusnice chocholičnatá *Vaccinium corymbosum*; v hesle **ba III, ba ba** citosl. kniž. (...): *ba, to je pravda; ba ba, už je to tak; „Kalamita, co?“ navázal jsem hovor. – „Ba,“ přítakal. □ ba pravda* citosl. výraz přítakání, potvrzení obsahu předchozí výpovědi: *Už jste mě poznali? Ba pravda. Jsem vaše pohádková babička.* [Maminka 2005]; (...);
- poznámka (menší velikostí písma), např. **alzheimer** Podle německého lékaře A. Alzheimer.

3) Víceslovná hesla uváděná po všech významových odstavcích⁵⁹ se seskupují podle strukturního typu víceslovných lexikálních jednotek do tří zón v následujícím pořadí:

- vykládaná sousloví (za znakem □; lemmata barevně, netučně, kurzivou), např. v hesle **akrobacie** (...) □ *letecká akrobacie* sport. sportovní disciplína, při níž pilot provádí s letadlem předem stanovené obraty;
- vykládaná synsémantika a citoslovce (za znakem □; lemmata barevně, netučně, kurzivou), např. v hesle **bez II, beze** předl. (...) □ *bez ohledu na* předl. výraz se 4. p. vyjadřuje, že se nedbá na určitý stav, okolnost, na něčí názor; syn. nehledě na: *trénuje každý den bez ohledu na počasí; ... chtěl provádět „revoluci seshora“, tj. bez ohledu na mínění obyvatelstva...* [LN 1998]; *Každý člověk má právo na svou důstojnost bez ohledu na věk a pohlaví, barvu pleti, náboženství a národnost.* [LN 1992];
- frazémy⁶⁰ (za znakem ◇; lemmata barevně, netučně, kurzivou), např. v hesle **bačkora I** (...) ◇ *stát za (starou) bačkoru* kolokv. expr. nemít žádnou hodnotu, být nekvalitní, špatný: *film stál za starou bačkoru; počasí dneska stojí za bačkoru.*

⁵⁶ Dovýklady a komentáře užitě v exemplifikaci jsou psány stojatě, menší velikostí písma; zdroj u citátového dokladu je uváděn v hranatých závorkách, menší velikostí písma, stojatě.

⁵⁷ Obecná struktura hesla – sousloví zahrnuje: lemma (včetně variant), stylistickou charakteristiku, oborovou charakteristiku, výklad významu, synonyma, antonyma, ve výjimečných případech exemplifikaci. Významové odstavce polysémního hesla se číslují.

⁵⁸ Obecná struktura hesla – víceslovného synsémantika a citoslovce zahrnuje: lemma (včetně variant), slovnědruhovou charakteristiku, stylistickou charakteristiku, výklad významu, synonyma, antonyma, exemplifikaci. Významové odstavce polysémního hesla se číslují.

⁵⁹ K zásadám, kdy se vykládané víceslovné lexikální jednotky uvádějí v exemplifikaci příslušného významu a kdy na konci heslové statí (po všech významech), viz 19.1.

⁶⁰ Obecná struktura hesla – frazému zahrnuje: lemma (včetně variant), stylistickou charakteristiku, výklad významu, exemplifikaci. Významové odstavce polysémního hesla se číslují.

4) Přihnízdovaná hesla⁶¹ jsou označena grafickým znakem ►. Oproti zpracování základového slova se přihnízdovaná hesla vyznačují jednodušším zpracováním: neuvádějí se informace shodné s heslem základového slova, výklad je podáván prostřednictvím slovo-
tvorného poukazu, např. u hesla **badatel** je přihnízdováno ► **badatelka** -lky (2. mn. -lek)
ž. přechýl.: *literární badatelka; badatelka v oboru tropických nemocí; mezinárodně uzná-
vaná badatelka o slovanském středověku.*

5) Odkazy⁶² (se znakem →) na jiná, (sémanticky, gramaticky) souvztažná hesla jsou
uváděny v závěru heslové stati, např. v hesle **auto** je uveden odkaz zdrob. → **autíčko**.

Obecné (zjednodušené) schéma heslové stati⁶³:

lemma ⁶⁴	číslo hom.	[výslovnost]	tvarosl. charakteristika	podheslí ⁶⁵	slovnědruhový údaj
<původ>	obor	styl. kvalifikátor			
číslo významu ⁶⁶	podheslí ⁶⁷	(valence)	obor	styl. kvalifikátor	(předvýklad)
výklad významu;	syn. synonyma;	op. antonyma;	<i>exemplifikace</i>	□	<i>sousloví</i> obor
styl. kvalifikátor	výklad významu;	syn. synonyma;	op. antonyma;		
<i>víceslovné sysémantikum / víceslovné citoslovce</i>	slovnědruhový údaj	styl. kvalifikátor			
výklad významu;	syn. synonyma;	op. antonyma;	<i>exemplifikace</i>		
Poznámka					
□	<i>sousloví</i> obor	styl. kvalifikátor	výklad významu;	syn. synonyma;	op. antonyma
□	<i>víceslovné sysémantikum / víceslovné citoslovce</i>	slovnědruhový údaj	styl. kvalifikátor		
výklad významu;	syn. synonyma;	op. antonyma;	<i>exemplifikace</i>		
◇	<i>frazém</i> styl. kvalifikátor	výklad významu;	<i>exemplifikace</i>		
►	přihnízdované heslo	tvarosl. charakteristika	slovnědruhový údaj	styl. kvalifikátor	
slovo- tvorný poukaz:	<i>exemplifikace</i>				
→	odkaz				

3.2 ASSČ bude publikován jak elektronicky (ve webovém rozhraní), tak v tištěné (knižní)
podobě. Proto je připravena dvojí podoba heslových statí při dodržení obsahové shody
mezi elektronickým a tištěným výstupem.

Tištěnému výstupu odpovídá konciznější, tradičně graficky zhuštěná podoba heslové
stati. Pro webové rozhraní⁶⁸ je text heslové stati více rozčleněn, jsou využívány možnosti

⁶¹ K lexikografické technice hnízdování viz 2.1.5, ke zpracování přihnízdovaných hesel podle strukturálních
typů viz 19.3, 19.4, 13.5.

⁶² K uvádění odkazů v heslové stati viz kap. 18.

⁶³ U sousloví, víceslovných sysémantik a citoslovců, frazémů a přihnízdovaných hesel není ve schématu
zachycena polysémií struktura.

⁶⁴ V případě variantního lemmatu je v záhlaví více reprezentativních podob (variant). U každé varianty
se uvádějí údaje, které se k ní vztahují; informace, které jsou shodné pro obě/všechny varianty, se sdu-
žují, tj. uvádějí se jen jednou.

⁶⁵ Před podheslím nebo za ním se uvádějí upřesňující komentáře, morfologické aj. údaje.

⁶⁶ U jednovýznamového hesla se číslo významu neuvádí.

⁶⁷ Před podheslím nebo za ním se uvádějí upřesňující komentáře, morfologické aj. údaje.

⁶⁸ Webovému rozhraní je uzpůsobena i makrostruktura elektronického slovníku. Na obrazovce se v levém
sloupci zobrazuje heslář nebo heslová slova odpovídající zadanému dotazu, v pravé části se zobrazují

hypertextového propojení jak v rámci textu slovníku, tak i mimo něj (např. s digitalizovanými akademickými slovníky). Uživatel elektronické verze ASSČ bude mít k dispozici obě podoby, neboť součástí webového rozhraní je i možnost vygenerování „tištěné“ podoby hesel.

Ukázka hesla pro tištěnou podobu slovníku (s označením jednotlivých informací):

Morfologické údaje	
Heslové slovo	buk buku (6. j. buku, 6. mn. bucích) m. než.
Údaj o slovním druhu	1. listnatý strom s hladkou bělošedou kůrou, přímým kmenem, lesklými vejčitými listy a plody bukvicemi: <i>vzrostlý, mohutný buk; malebnost místa podtrhují staleté buky a duby</i> ; bot. <i>buk lesní Fagus sylvatica</i>
Číslo významu	2.
Výklad významu	dřevo tohoto stromu: nábytek z tmavě mořeného buku; na výrobu dřevěných schodů se často používá buk
Příklady užití heslového slova	◇ (být) kluk jak(o) buk expr. (zprav. o malém chlapci) (být)
Sémantické upřesnění	zdravý a silný, dobře vyvinutý: <i>je to kluk jako buk, tři kila osmdesát; narodil se maličký, ale po čtyřech měsících je z něj kluk jak buk</i>
Označení a záhlaví frazému	◇ (být) zdravý jak(o) buk expr. (být) naprosto zdravý, čilý a obvykle ještě v dobré fyzické kondici: <i>potápěč musí být zdravý jako buk; zase jsem se cítil zdravý jako buk</i> ◇ čekat / stát za bukem kolokv. expr. 1. nečinně, opatrně vyčkávat, jak se určitá situace vyvine: <i>ostatní čekají za bukem, aby se včas přiklonili na tu správnou stranu; člověk někdy musí udělat poměrně zásadní rozhodnutí, a ne se snažit neustále stát za bukem</i> 2. čekat v skrytu s úmyslem někoho nečekaně, zákeřně překvapit, přistihnout ap.: <i>policie čeká za bukem, aby vybrala pokuty za rychlost; policisté stojí někde za bukem a číhají na řidiče starých škodovek</i>
Kombinace stylistických kvalifikátorů	◇ číhat za bukem kolokv. expr. čekat v skrytu s úmyslem někoho nečekaně, zákeřně překvapit, přistihnout ap.:
Příklady užití frazému	<i>policie při kontrolách číhá za bukem, kde by řidiče co nejspíše načapala</i>
Příhňzodvané heslo	► bouček -čku (6. j. -čku, 6. mn. -čcích, -čkách) m. než. zdrob. k 1:
Výklad slovtvorným poukazem	<i>vysazovat mladé boučky; zvěř může způsobit na nechráněných křehkých boučcích velké škody</i>
Příklady užití příhňzodvaného hesla	

jednotlivá hesla. – Elektronická podoba slovníku se od tištěného slovníku odlišuje i v makrostruktuře v širším slova smyslu: součástí webového rozhraní je vedle vlastního slovníku a doprovodných textů i jednoduché a pokročilé vyhledávání.

Ukázka hesla pro elektronickou podobu slovníku (s označením jednotlivých informací):

Morfologické údaje	
Heslové slovo	buk buku (6. j. buku, 6. mn. bucích) m. než.
Údaj o slovním druhu	1. listnatý strom s hladkou bělošedou kůrou, přímým kmenem, lesklými vejčitými listy a plody bukvicemi <i>vzrostlý, mohutný buk</i> <i>malebnost místa podtrhují staleté buky a duby</i> bot. <i>buk lesní Fagus sylvatica</i>
Číslo významu	2. dřevo tohoto stromu
Výklad významu	<i>nábytek z tmavě mořeného buku</i> <i>na výrobu dřevěných schodů se často používá buk</i>
Příklady užití heslového slova	
Sémantické upřesnění	◇ <i>(být) kluk jak(o) buk</i> expr. (zprav. o malém chlapci) (být) zdravý a silný, dobře vyvinutý <i>je to kluk jako buk, tři kila osmdesát</i> <i>narodil se maličký, ale po čtyřech měsících je z něj kluk jak buk</i>
Označení a záhlaví frazému	◇ <i>(být) zdravý jak(o) buk</i> expr. (být) naprosto zdravý, čilý a obvykle ještě v dobré fyzické kondici <i>potápěč musí být zdravý jako buk</i> <i>zase jsem se cítil zdravý jako buk</i> ◇ <i>čekat / stát za bukem</i> kolokv. expr.
Výklad významu frazému	1. nečinně, opatrně vyčkávat, jak se určitá situace vyvine <i>ostatní čekají za bukem, aby se včas přiklonili na tu správnou stranu</i> <i>člověk někdy musí udělat poměrně zásadní rozhodnutí, a ne se snažit neustále stát za bukem</i> 2. čekat v skrytu s úmyslem někoho nečekaně, zákeřně překvapit, přistihnout apod. <i>policie čeká za bukem, aby vybrala pokuty za rychlost</i> <i>policisté stojí někde za bukem a číhají na řidiče starých škodovek</i>
Kombinace stylistických kvalifikátorů	
Příklady užití frazému	◇ <i>číhat za bukem</i> kolokv. expr. čekat v skrytu s úmyslem někoho nečekaně, zákeřně překvapit, přistihnout apod.
Výklad slovtvorným poukazem	<i>policie při kontrolách číhá za bukem, kde by řidiče co nejdříve načapala</i>
Příhruždované heslo	► bouček -čku (6. j. -čku, 6. mn. -čcích, -čkách) m. než. zdrob. k 1
Příklady užití příhruždovaného hesla	<i>vysazovat mladé boučky</i> <i>zvěř může způsobit na nechráněných křehkých boučcích velké škody</i>
Internetový odkaz	Slovník spisovného jazyka českého

4 HESLOVÉ SLOVO. VARIANTY

4.1 Heslové slovo v ASSČ

Heslová slova (lemmata) se ve shodě s obecným principem všeobecných výkladových slovníků uvádějí v ASSČ v tzv. reprezentativním tvaru. Pro substantiva je to zpravidla 1. p. j. č.⁶⁹, pro adjektiva 1. p. j. č. mužského rodu, u zájmen a číslovek tvar 1. p. (u rodových zájmen a u číslovek vyjadřujících rod – tvar mužského rodu jednotného a množného čísla). U sloves je heslové slovo v infinitivu. Lemma je typograficky zvýrazněno.

V případech ustrnulých tvarů *bycha, belu, duhu, holičkách* atd. se na rozdíl od SSJČ a SSČ nerekonstruuje předpokládaný reprezentativní tvar ani se neuvádí jeho slovně-druhovú charakteristika, např. **bycha** jen ve fraz. *pozdě bycha honit*.

V některých složitějších případech je základní reprezentativní tvar doprovázen dalšími tvary, které se uvádějí jako podheslí v záhlaví hesla nebo v příslušném významovém odstavci:

- u substantiv, která se vyskytují (zpravidla) v plurálu, např. **evička**, zprav. mn. **evičky**; **cukr 2.** mn. **cukry** chem.;
- u rodových zájmen a některých číslovek, např. **on** pro m. j., **ona** pro ž. j., **ono** pro s. j., **oni** pro m. živ. mn., **ony** pro m. než. i ž. mn., **ona** pro s. mn. zájm. osobní; **dva** pro m., **dvě** pro ž. a s. čisl. základní;
- u neosobních sloves, např. **blýskat se 1. blýská se** neos. ap.

K uvádění reprezentativního tvaru u sousloví a frazémů viz 19.1.

4.2 Uvádění variant heslového slova v ASSČ

4.2.1 Heslové slovo se podává i s jeho variantami. Lexikální varianty se v ASSČ vymezují jako jednotky významově identické, avšak formálně částečně odlišné.⁷⁰ Uvádějí se:

- 1) grafické (pravopisné) varianty, např. **banjo, bendžo; bypass, by-pass; babyboom, baby boom; balkon, balkón; archiv, archív; benzin, benzín; bakterie, baktérie**; slova zakončená na *-ismus, -izmus*. Jako grafické varianty se podávají také výrazy spřežkového charakteru, které kolísají mezi psaním dohromady a zvlášť (jde nejčastěji o příslovce, ale také o zástupce dalších slovních druhů – zájmena, číslovky, adjektiva), např. **donekonečna, do nekonečna; domodra, do modra; kdovíkdo, kdoví kdo, kdo ví kdo; podruhé, po druhé; světlemodrý, světle modrý**;
- 2) hláskové varianty, např. **bába I, baba I; bahýnko, bahénko; brýle, brejle⁷¹; bez II, beze**;

⁶⁹ U pomnožných jde o formu mn. č.

⁷⁰ K pojetí variant v lexikologii a lexikografii srov. zejména Filipce – Čermák (1985, s. 35–36), Filipce (1980). Srov. též studii k pojetí variantnosti u J. Filipce autorky O. Martinové (2015).

⁷¹ Pravidelně užívané hláskové varianty typu *é / í* (popř. *ý*); *ý* (popř. *î*) / *ej; úlou; olvo* se v lemmatu zaznamenávají jen v těch případech, v nichž jsou obě varianty komunikačně neutrální nebo k neutrálnosti směřují, např. **dolévat, dolívat; brýličky**, řidč. **brýličky; čepýřit se**, kolokv. Δ **čepejřit se**. Dále se uvádějí v případě, že varianta se zúženou samohláskou, s diftongem nebo s protetickou hláskou koresponduje se stylistickou hodnotou slova, příp. se stylistickou hodnotou významu slova (zpravidla jde o výrazy kolokviální a/nebo expresivní), např. **bejvalka, bývalka** kolokv. expr.; **býk 3. bejk** expr. ‚silný, mohutný, zdatný, často cílevědomý muž‘. Pravidelně se tyto varianty registrují ve frazémeh, např. **být dutý / dutej jak(o) bambus**. Ostatní typy hláskových variant se zaznamenávají jednotlivě, podle doloženosti v materiálu, např. **batoh**, kolokv. **bafoh**.

- 3) morfologické varianty, např. **afta** ž., **aft** m. než.; **baroko** s., **barok** m. než.; **bydlet**, **bydlit** ned.;
- 4) jako varianty lemmatu se podávají i některé formy slovotvorné.⁷² Jde např. o vztahová adjektiva – **adhezní**, **adhezivní**, zdrobněliny – **bedýnka**, **bednička**, přechýlené názvy – **cvičenka**, **cvičenkyně** a některé další. Při uvádění více rozdílných slovotvorných forem v jednom heslovém odstavci se pečlivě zvažuje jejich významová rovnocennost. Rozdíl stylistické (včetně frekvenčních) se zaznamenávají v stylistickém hodnocení (varianty) lemmatu, např. **bakteriální**, řídč. **bakteriový**, **baktériový**.

V relativně širokém rozsahu se zachycuje variantnost citoslovcí, která mají z hlediska počtu variant mezi slovními druhy vedoucí postavení. Registrují se frekventované, uzualizované varianty založené na reduplikaci fonémů i morfémů, na hláskových obměnách kvantitativních i kvalitativních, na odděleném/souvislém psaní, např. **čiči**, **čičí**, **čičiči**, **čičičí**; **br**, **brr**, **brrr**; **baf**, **baf baf**; **hupky dupky**, **šupky dupky**; **abrakadabra**, **abraka dabra**, **abrakadabraka**, **abraka dabraka**.

4.2.2 Varianty se v ASSČ vypisují plně, nevyužívají se možnosti zkracování zápisu pomocí závorek, např. **báje**, **báj**, nikoli *báj(e)*⁷³; **deodorant**, **dezodorant**, nikoli *de(z)odorant*. Výjimečně se závorčky využívají ke zjednodušenému zápisu v případě variantního užívání slovesa s elementem *se* a bez něj, např. **chumelit (se)**.

Varianty bez stylistického příznaku (příklady viz výše) nebo se shodným stylistickým příznakem (např. **abonmá**, **abonnement** kniž.), lišící se případně jen malým frekvenčním rozdílem (např. **bačkůrka**, **bačkorka**), se v ASSČ pokládají za varianty rovnocenné a uvádějí se po čárce za sebou. Pokud se varianty liší stylistickou hodnotou, podává se u příslušného variantního lemmatu stylistické hodnocení. Na prvním místě stojí varianta bez stylistického příznaku, následuje varianta/varianty se stylistickým příznakem (např. **bizmut**, zast. **vizmut**; další příklady viz pozn. 71).

⁷² O aktuálnosti problematiky rozlišování slovotvorných variant a slovotvorných synonym pro jednojazyčný výkladový slovník svědčí novější rozsáhlá studie A. Jarošové (2009).

⁷³ Tento způsob zápisu se využívá v SSČ.

5 HOMONYMIE

5.1 Východiska

5.1.1 Vlastní lexikální homonymie⁷⁴ je formální shoda mezi lexikálními jednotkami jazyka, které nejsou významově příbuzné. V lexikologii se za homonyma pokládají i některé formálně shodné výrazy, které se významově částečně překrývají (srov. dále). Tradičním problémem (teoretickým i praktickým) je rozlišení homonymie a polysémie lexikálních jednotek.

5.1.2 Úplná homonyma se shodují ve všech svých tvarech, **částečná homonyma** jen ve tvarech některých. Výkladové slovníky zachycují především úplná homonyma, z částečných pak ta, která se shodují v reprezentativním tvaru.

5.1.3 V PSJČ se homonyma rozlišovala arabskou číslicí umístěnou za slovnědruhovým údajem, před výkladem významu (např. *jeřáb*⁷⁵). V SSJČ se homonyma označovala římskými číslicemi za lemmatem, v SSČ se za lemmatem uváděly arabské číslice jako horní index (o výjimkách viz níže). Částečná homonyma, která se shodovala v reprezentativním tvaru, se v uvedených slovnících obvykle neznačila – jejich rozlišení vyplývalo z odlišné slovnědruhové, popř. tvaroslovné charakteristiky.

5.2 Typy homonym a jejich lexikografické zpracování v ASSČ

V ASSČ navazujeme na praxi SSJČ, římskými číslicemi však rozlišujeme úplná homonyma i některá homonyma částečná.

5.2.1 Vlastní lexikální homonymie

Vlastní lexikální homonymie vzniká tak, že jedna slovní forma vyjadřuje významy, které spolu navzájem nesouvisejí. Vlastní lexikální homonyma mohou být a) slova pocházející z různých cizích jazyků (**bar I** <angl.> **1.** ‚zvyšovaný pult (v restauraci ap.) k podávání nápojů a jídel‘; **bar II** <řec.> fyz. ‚jednotka atmosférického tlaku‘), b) případy, kdy jedno slovo je původu domácího, druhé původu cizího (**bob I 1.** ‚středně vysoká rostlina s bílými květy, složenými listy a plody velkými lusky pěstovaná jako pícnina, někdy také jako zelenina‘; **bob II** <angl.> **1.** sport. ‚závodní řiditelné saně zprav. pro dvě nebo čtyři osoby‘).⁷⁶

V PSJČ, SSJČ i SSČ se vlastní lexikální homonyma zpracovávají jako samostatná hesla, ASSČ v této praxi pokračuje (příklady viz výše).

5.2.2 Homonymní výrazy významově související

5.2.2.1 Slovo tvorná homonymie vzniká jako výsledek nezávislých slovo tvorných procesů. Příslušná homonyma spolu významově souvisejí, pokud byla odvozena polyfunkčními

⁷⁴ Typy homonymie označujeme v souladu s lexikologickou tradicí, byť jde o termíny v jistém smyslu zavádějící. Lexikální homonymii lze chápat také jako homonymní vztah mezi jednotkami lexikální roviny (srov. EŠČ, 2002, s. 169). Z tohoto hlediska by k lexikálním homonymům patřily rovněž typy homonym popisované v 5.2.2.

⁷⁵ Srov. tři samostatná hesla **jeřáb**, -a m. **1.** zool. jeřábi ‚čeleď ptáků (Gruidae)‘; **jeřáb**, -u m. **2.** bot. ‚rod stromů z čeledi jablonovitých (Sorbus)‘; **jeřáb**, -u m. **3.** ‚stroj k zdvínání a dopravě břemen‘.

⁷⁶ Pokud spolu lexikální jednotky různého původu shodou okolností významově souvisejí, jsou v ASSČ řešeny jako lexie polysémního lexému, srov. **brousit 4.** ‚chodit s určitým záměrem, potulovat se‘ **5.** ‚procházet, prohlížet webové stránky; syn. brouzdat 3, surfovat‘ (pátý význam slovesa *brousit* je podle angl. *to browse*).

(homonymními) sufixy od stejného základu, např. *čisti(t) + -č* (sufix jmen činitelských) → **čistič I** m. živ. ‚kdo něco čistí (...).‘; *čisti(t) + -č* (sufix názvů prostředků) → **čistič II** m. než. **1.** ‚stroj, zařízení sloužící k čištění (...).‘^{77,78} Významová souvislost mezi homonymy je méně výrazná v případech, kdy se různé sufixy připojují k různým základům, slovtvorně ovšem příbuzným, srov. *čistič + -ka* (sufix jmen přechýlených) → **čistička I** ž. přechýl.; *čisti(t) + -čka* (sufix názvů prostředků) → **čistička II** ž. **1.** ‚zařízení sloužící k čištění odpadních vod, čistírna odpadních vod‘ **2.** ‚stroj, zařízení sloužící k čištění (...).‘ K slovtvorné homonymii náleží rovněž vztah mezi deriváty, z nichž jeden je motivován jednoslovným pojmenováním, zatímco druhý pojmenováním víceslovným (tvoření má povahu univerbace), srov. **ekonomka I** ž. přechýl.; **ekonomka II** ž. ‚střední nebo vysoká škola ekonomického zaměření‘. Některá slovtvorná homonyma jsou morfologicky rozlišena, např. **autobusák I** -áka (3., 6. j. -ákovi, 5. j. -áku, 1. mn. -áci, 6. mn. -ácích) m. živ. kolokv. ‚řidič autobusu‘; **autobusák II** -áku (6. j. -áku, 6. mn. -ácích, -ákách) m. než. kolokv. ‚stanice s větším počtem autobusových linek, autobusové nádraží‘. Srov. také výše **čistič I, II**.

V PSJČ a SSČ (od 2. vydání) jsou slovtvorná homonyma obvykle zpracována jako lexie polysémního lexému, v SSJČ a v 1. vydání SSČ se uvádějí ve sdružených heslových statích (srov. např. *čistič, svářečka*). V ASSČ slovtvorná homonyma zpracováváme jako samostatné heslářové položky (příklady viz výše).

V rámci polysémní struktury naopak zachycujeme deriváty odvozené týmž formantem, avšak motivované různými syntagmaty, pokud se překrývají v podstatných významových rysech, srov. dva významy substantiva **bakalářka II 1.** ‚závěrečná práce k ukončení studia na prvním stupni vysokoškolského studia, bakalářská práce‘ **2.** ‚státní závěrečná zkouška na prvním stupni vysokoškolského studia, státní bakalářská zkouška‘.

Zvláštní typ slovtvorné homonymie představují deriváty tvořené týmž afixem od homonymních základů, srov. adjektiva **alpakový I** ‚vztahující se k alpaci I (slitině).‘; **alpakový II** ‚vztahující se k alpaci II/2 (vlně) • zhotovený z alpaky‘.

Zatímco slovtvorná homonyma jsou výsledkem dvou nezávislých slovtvorných procesů, slovnědruhová a morfologická homonyma vznikají v důsledku jediného derivačního aktu: jedno z homonym je derivátem, druhé jeho výrazem motivujícím.⁷⁹

5.2.2.2 Slovnědruhová homonymie spočívá v zařazení formálně (úplně nebo částečně) shodných slov k různým slovnědruhovým třídám. Významový rozdíl mezi slovnědruhovými homonymy je (přinejmenším) kategoriální, příslušné lexikální jednotky proto není vhodné interpretovat jako lexie polysémního lexému.⁸⁰ Slovnědruhová homonyma vznikají transflexí nebo sémantickým tvořením. Transflexí se tvoří substantiva homonymní

⁷⁷ Podle Filipce – Čermáka (1985, s. 142) jde v takových případech o sufixy homonymní, kdežto utvořené lexikální jednotky jsou polysémní.

⁷⁸ Homonyma spolu navzájem významově nesouvisí, pokud byla odvozena od základů různého etymologického původu, např. *tráv(a) + -ička* (deminutivní sufix) → *travička*; *travič + -ka* (přechylovací sufix) → *travička*. Tento typ slovtvorné homonymie je ovšem v češtině vzácný. Vzhledem k absenci významové souvislosti má blízko k vlastní homonymii lexikální.

⁷⁹ Uvažujeme nyní o případech, kdy v homonymním vztahu jsou právě dvě lexikální jednotky. Pochopitelně však může jít také o vztah vícečlenný.

⁸⁰ V rámci polysémie ovšem v ASSČ zpracováváme případy, kdy slovnědruhový převod či přechod lexikální jednotky ještě nelze hodnotit jako završený. Srov. 7.2.3.4.

s adjektivy (**bílý I** příd.; **bílý II** m. živ. ‚kdo má světlou barvu pleti‘; **bílá** ž. ‚bílá barva‘), zájmeny (**můj I** zájm. přivlastňovací; **můj II** m. živ. ‚můj manžel‘) nebo číslovkami (**druhý** čísl. řadová; **druhá** ž. ‚druhá hodina (jako časový údaj)‘).⁸¹ Sémantickým tvořením vznikají homonyma především v rámci neohebných slovních druhů, např. **akorát I** přísl., **akorát II** část., **akorát III** spoj.⁸²

V PSJČ se slovnědruhová homonyma uváděla v samostatných heslech (např. *uprostřed, deštivo*), v SSJČ a SSČ se zachycovala v heslech sdružených. V SSJČ byla římskými číslicemi odlišena jen slovnědruhová homonyma úplná, rozlišení částečných homonym vyplývalo z rozdílné slovnědruhově a tvaroslovné charakteristiky (srov. např. *uprostřed a bílý*). V SSČ se u slovnědruhových homonym za lemmaty neuváděly arabské číslice v horním indexu (jako např. u homonym lexikálních), heslové stať ovšem byly členěny pomocí značky □. V ASSČ slovnědruhová homonyma zpracováváme v samostatných heslech, za lemmatem vždy uvádíme římskou číslici. Jako homonyma však označujeme jen ty lexikální jednotky, které jsou homonymní v základním tvaru (srov. výše zejména **bílý I**, **bílý II**, ale **bílá**).

5.2.2.3 Morfologická homonyma jsou charakterizována nesouladem v hodnotě některých morfologických kategorií, zejména kategorie jmenného rodu a životnosti. Morfologické rozdíly jsou symptomem oddálení derivačně souvisejících významů, tj. svědčí o tzv. rozpadu polysémie (srov. Filipec – Čermák, 1985, s. 141), např. **člen I** -na (3., 6. j. -noví, -nu, 1. mn. -nové) m. živ. × **člen II** -nu (6. j. -nu) m. než.; **bačkora I** -ory, zprav. mn. **bačkory** -or ž. × **bačkora II** -ory (3., 6. j. -oře, -orovi, 1. mn. -ory, -orové, 2. mn. -or, 3. mn. -orám, 6. mn. -orách, 7. mn. -orami) ž. i m. živ. kolokv. hanl.⁸³ Významový rozdíl mezi homonymními jednotkami je někdy zvýrazněn také dalšími příznaky morfologickými (lexém **bačkora I** se na rozdíl od **bačkora II** užívá převážně v množném čísle) nebo stylovými (**bačkora I** je stylově neutrální, **bačkora II** stylově příznaková).

V PSJČ byla morfologická homonymie obvykle řešena v polysémních heslech (srov. *bačkora, balík*); jako homonyma jsou pojata např. substantiva *člen*, -a, *člen*, -u. V SSJČ se morfologická homonyma uváděla někdy ve sdružených heslech (*balvan, bačkora*), někdy samostatně (*člen, balík*). V 1. vydání SSČ se morfologická homonyma uváděla ve sdružených heslech (srov. *bačkora, balík, člen*), od 2. vydání SSČ jsou tyto případy řešeny jako polysémie. V ASSČ morfologická homonyma obvykle zpracováváme v samostatných heslech (příklady viz výše).

⁸¹ Jde o transflexi zvláštního typu. Nespočívá v tom, že by soubor koncovek základového slova byl nahrazen koncovkami jiného deklinačního typu (srov. např. *kámen* → *kamení*), ale v tom, že trojrodé paradigma adjektiva je omezeno na tvary jednoho rodu. Koncovky substantiva však s koncovkami adjektiva (příslušného rodu) identifikovat nelze: zatímco u adjektiv jsou sémny rodu, čísla a pádu závisle proměnné (kongruentní), u substantiv je kategorie rodu a čísla syntakticky nezávisle proměnná, kategorie pádu je syntakticky vázaná (srov. Daneš, 1991, s. 167–168).

⁸² Komentář ke zpracování těchto typů homonym v ASSČ viz 7.2.4.

⁸³ Problematické je určení typu derivace, kterou morfologická homonyma vznikají. V případech jako *atašé* m. živ., *atašé* ž. jde o transflexi (srov. analogický typ *vrátný, vrátná*). Homonyma typu *bačkora* ž., *bačkora* ž. i m. živ. je třeba hodnotit jinak: morfologické změny derivační proces zřejmě nedoprovázejí, ale dějí se až v jeho důsledku, o čemž svědčí jejich nesoustavnost, neukončenost (u substantiva *bačkora* ž. i m. živ. např. nejsou v 2. mn. doloženy tvary m. živ., srov. výše). Pokládáme proto tento typ tvoření za sémantickou derivaci.

Za homonyma lze pokládat také lexikální jednotky, z nichž jedna byla od druhé odvozena sémantickou derivací, obě náleží ke stejnému slovnímu druhu a mají stejné či podobné morfologické vlastnosti, avšak jejich lexikální významy se v podstatných rysech liší. Rozlišovacím znakem takových homonym je často sémantický rys živost/neživost. Srov. zpracování následujících substantiv v ASSČ: **babka I** babky (2. mn. babek) ž. kolokv. expr. ‚stará žena‘ × **babka II** babky (2. mn. babek) ž. **1.** zprav. mn. **babky** kolokv. expr. (po neurčitých číslovkách *pár, několik* a po určitých číslovkách) ‚(drobné) peníze příslušné měny, (v českém prostředí) koruny‘ **2.** ‚drobná jedlá hřibovitá houba s hnědým, do políček rozpraskaným kloboukem (...)‘. Uvedená homonyma jsou příkladem rozpadu polysémie, který není gramaticky signalizován.

Formálně shodné, významově související lexikální jednotky (lexie), které se (časově) morfologicky liší, ale jejichž sémantický vývoj ještě nelze hodnotit jako rozpad polysémie, se v ASSČ zpracovávají v jedné heslové stati s polysémií strukturou, např. **beránek** -nka (3., 6. j. -nkovi, -nku, 5. j. -nku, 1. mn. -nci, -nkové, 6. mn. -ncích) m. živ. **1.** ‚mladý beran 1 (samec ovce), jehně‘ **2.** ‚mírný, tichý, trpělivý, dobrácký člověk‘ **3.** (2. j. i -nku, 4. j. i -nek, 1. mn. i -nky) i než. ‚kožešina z ovce‘ **4.** (2. j. i -nku, 4. j. i -nek, 1. mn. i -nky) i než. ‚bílý obláček připomínající beránka 1‘ **5.** (2. j. i -nku, 4. j. i -nek, 1. mn. i -nky) i než. ‚moučník pečený ve formě ve tvaru beránka 1‘.

Přechod mezi homonymií a polysémií je ovšem plynulý.

5.3 Homografy a homofony v ASSČ

Jako homonyma jsou v ASSČ – podobně jako v PSJČ, SSJČ a SŠČ (srov. zde např. heslo *panický*) – zpracovány i některé homografy: graficky shodné, ale zvukově odlišné jednotky, např. **bytový I** příd. **1.** ‚vztahující se k bytu 1 (místnosti nebo souboru místností tvořícímu obývací celek)‘; **bytový II** [bajt-], **bajtový** příd. ‚vztahující se k bytu (skupině bitů)‘. Ve shodě se staršími výkladovými slovníky nevyznačujeme v ASSČ homofonii, tj. zvukovou shodu mezi graficky odlišnými jednotkami, např. **bidlo** – **bydlo**.

5.4 Pořadí homonym v ASSČ

Homonyma v ASSČ řadíme podle jejich uzuálnosti a frekventovanosti, v případě slovně-druhových a morfologických homonym také podle směru derivace. Na prvním místě zpravidla uvádíme homonymum frekventovanější, stylově neutrální, např. **balvan I** m. než. **1.** ‚velký kus horniny, velký kámen‘; **balvan II** m. živ. hanl. ‚hloupý, těžkopádný, nemotorný člověk‘.

Homonyma derivovaná od homonymních základů mívají stejné řazení jako příslušné základové výrazy, např. **deltový I** příd. ‚vztahující se k deltě I (písmeni řecké abecedy)‘; **deltový II** příd. ‚vztahující se k deltě III (rozvětvení řeky)‘. Motivující homonymum je uvedeno před homonymem odvozeným, pokud derivát není výrazně frekventovanější, např. **duchovní I** příd. **1.** (2. st. -nější) ‚vztahující se k vědomí, k myšlení, k lidské psychice‘ **2.** ‚vztahující se k náboženství, k církvi‘; **duchovní II** -ního m. živ. ‚osoba, která vykonává z povolání náboženské funkce a úkony‘; **duchovní III** -ní ž. přechýl.; srov. také výše **balvan I**, **balvan II**.

6 VÝSLOVNOST⁸⁴

6.1 Východiska

Ve všeobecných výkladových slovnících (PSJČ, SSJČ, SSČ) i v některých slovnících speciálních (ve slovnících cizích slov ASCS, NASCS, ve slovnících neologických SN 1, SN 2) byl údaj o výslovnosti považován za nedílnou složku informací o lemmatu, zejména u slov cizího původu.⁸⁵

V PSJČ, SSJČ a SSČ se výslovnost uvádí u slov přejatých (včetně vlastních jmen) a jen u velmi omezeného výběru slov domácích. Výslovnost se podává zjednodušeným způsobem, tj. nevyužívají se specializované fonetické transkripční znaky. Speciální výkladové slovníky (ASCS, NASCS, SN 1, SN 2) na toto řešení navazují. Uvádění výslovnosti v některých českých všeobecných i speciálních výkladových slovnících podrobně analyzovala V. Štěpánová (2013a, 2013b, 2014). V ASSČ se s některými nejednotnostmi a transkripčními nedostatky, na které autorka ve svých pracích upozornila, prostřednictvím zpřesnění koncepčních zásad vyrovnáváme, některá zjednodušení oproti zásadám fonetické transkripce jsou však vzhledem k typu slovníku ponechána.

6.2 Uvádění výslovnosti v ASSČ

6.2.1 Výslovnost se uvádí u slov cizího původu, a to tehdy, pokud se jejich psaná a vyslovovaná podoba liší jinak, než je běžné v domácí slovní zásobě.⁸⁶ Uvádí se také u derivátů přejatých slov, pokud nejsou přihnízďovány⁸⁷, a u složenin s přejatými komponenty. K výslovnostním jevům týkajícím se domácí slovní zásoby se vzhledem k absenci komplexních aktuálních fonetických výzkumů a podrobných ortoepických příruček a rovněž vzhledem k nedostatku rozsáhlých korpusů kultivovaných mluvených projevů, které by vznikaly primárně za účelem fonetického výzkumu (srov. Štěpánová 2013a, 2014), až na výjimky nevyjadřujeme.⁸⁸ U slov domácího původu se výslovnost podává např. v případech homografických – **proudit I** [-o?u-]⁸⁹, **proudit II**.

Neregistruje se:

- slovní přízvuk;
- koncová ztráta znělosti, např. **archív**, **archív**;
- variantní výslovnost vokalické délky, pokud je registrována prostřednictvím dvojí psané podoby, např. **archív**, **archív**; **balkon**, **balkón**; **bakterie**, **baktérie**, ale **artritida** [-ty-, -tý-];

⁸⁴ Za cenné připomínky k textu patří poděkování V. Štěpánové a L. Weingartové.

⁸⁵ Viz PSJČ (1. díl, s. IX), SSJČ (1. díl, s. VIII), SSČ (1. vyd., s. 781–782; 2. vyd., s. 641–642), *Směrnice pro vypracovávání rukopisu SSJČ* (1957, s. 77–78), NASCS (s. 8–9).

⁸⁶ Registruje se i zjednodušená výslovnost zdvojených hlásek, např. **brutto** [-uto].

⁸⁷ U přihnízďovaných hesel se výslovnost uvádí v případě, že se liší od výslovnosti základového slova.

⁸⁸ Pro výslovnost přejatých slov (včetně vlastních jmen) je tato situace zčásti řešena databází výslovnostního úzu, která vznikla v rámci projektu GA ČR 13-00372S *Výslovnost neintegrováného lexika v češtině* (k tomu viz Duběda – Havlík – Jílková – Štěpánová, 2014).

⁸⁹ Ke znaku pro ráz viz dále.

- variantní výslovnost *s/z* mezi vokály, pokud se dvojí výslovnost promítá také do dvojí grafické podoby, např. **renesance**, **renezance**; **resort**, **rezort**, ale **archaismus** [-zm-], **archaizmus**;
- výslovnost kombinací dvou samohláskových písmen *ie*, *ia*, *iu* s výslovností [ije, ija, iju], pokud není nutno výslovnost hlásek přepsat z jiných důvodů, např. **akvárium** – bez výslovnosti, ale **piano** [pijá-].

Z řady vyslovovaných podob, které jsou v úzu u přejatých slov doloženy, se podávají jen takové, které se vyskytují v mluvených kultivovaných projevech.

6.2.2 Výslovnost se uvádí v hranatých závorkách za heslovým slovem, příp. za jevem, který je třeba z hlediska výslovnosti komentovat (srov. **revers** -su [-zu]). V zápisu výslovnosti se uvádí jen ta část slova, která se svou výslovností liší od podoby psané, a to v takovém rozsahu, aby tato část byla jednoznačně identifikovatelná s psanou podobou; nepřepisované části slova jsou nahrazeny spojovníkem.

Pro zápis výslovnosti byl přes všechny jeho nevýhody jako základní zvolen způsob přepisu obvyklý ve výkladových slovnících a některých jazykových příručkách určených širší veřejnosti:

- slabiky se souhláskami *d*, *t*, *n* před samohláskou *i* se přepisují pomocí [dy, ty, ny], slabiky se souhláskami *d'*, *t'*, *n'* před samohláskou *i* se v případě potřeby zapisují jako [d'i, t'i, n'i], totéž pak platí pro kombinace s dlouhou samohláskou *í*;⁹⁰
- délka samohlásek se označuje stejně jako v písmu, tj. diakritickým znaménkem nad samohláskami, např. **bluegrass** [blúgrás];
- hláska *ch* se zachycuje jako [ch], nikoli náležitě foneticky [x], např. **chunta**, **junta** [chu-].

Vedle toho se v ASSČ na rozdíl od předcházejících výkladových slovníků využívá znak pro ráz ʔ⁹¹ z tzv. české fonetické transkripce⁹². Registruje se zejména jeho (fakultativní) užití ve slovech, v nichž se vyskytují dva vokály za sebou na morfologickém švu (a netvoří diftong), např. **deideologizace** [deʔi-].

6.2.3 Při podávání výslovnosti se vychází zejména z těchto monografických příruček: J. Hůrková: *Česká výslovnostní norma* (1995), Z. Palková: *Fonetika a fonologie češtiny* (1997), J. Zeman: *Základy české ortoepie* (2008). Přihlíží se ke starším příručkám: *Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla: výslovnost slov českých* (1967); *Výslovnost spisovné češtiny: výslovnost slov přejatých* (1978). Vzhledem k tomu, že tato monografická díla zdaleka neobsahují všechny heslářové položky připravovaného slovníku, opíráme se při podávání výslovnosti o další (slovníkové) příručky: NASCS, SSČ, *Pravidla českého pravopisu* (školní vyd., 1993; 2., rozšířené vyd. 1999), SN 1, SN 2.

⁹⁰ Toto řešení zápisu je použito v akademickém vydání *Pravidel českého pravopisu* (1993), a to v seznamu rodných jmen (např. *Danica* [-ni-]) a v *Internetové jazykové příručce* (např. *tik* .nekontrolovatelné škrubání v obličejí' [tyk; tík], *tis* [tis]) – cit. 2015-12-31. Jsme si vědomi, že zápis [dy, ty, ny] porušuje zásady fonetické transkripce, protože zde znaky [y] a [i] označují ve skutečnosti stejnou hlásku.

⁹¹ Jiné znaky pro označení rázu využívané v některých všeobecných i speciálních ortoepických příručkách, např. ll, l', -, jsou zpravidla funkčně homonymní, srov. Štěpánová (2013a, s. 291; 2013b, s. 123).

⁹² Podrobnosti o české fonetické transkripci viz na webových stránkách Fonetického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy: <http://fu.ff.cuni.cz>.

Přihlíží se rovněž k výslovnosti zachycené v prestižních zahraničních slovnících, např. *Oxford Dictionaries* (2016); *Longman Pronunciation Dictionary* (2008); *Das Aussprachewörterbuch: Wörterbuch der deutschen Standardaussprache* (1990); *Duden Online-Wörterbuch*; *Le Petit Robert 1. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (1992); *Le Trésor de la langue française informatisé*, a k tomu, jak je slovo vyslovováno v mluvených kultivovaných projevech (např. profesionálních mluvčích veřejnoprávních médií⁹³). Údaje o výslovnosti jsou konzultovány s odborníky na fonetiku.

⁹³ Jejich výslovnost je možno zjišťovat např. pomocí pokročilého vyhledávače v archivu Českého rozhlasu na adrese <https://naki.ite.tul.cz/>.

7 SLOVNĚDRUHOVÁ CHARAKTERISTIKA

7.1 Východiska

7.1.1 Slovní druhy se tradičně chápou jako třídy slov se společnými sémantickými, syntaktickými a morfologickými vlastnostmi. Při zařazování slova ke slovnímu druhu klademe důraz na kritérium sémantické a syntaktické.⁹⁴ Vycházíme ze systému deseti slovních druhů, tak jak jsou popsány v MČ 2 (1986) nebo v PMČ (1995).⁹⁵

7.1.2 PSJČ, SSJČ a SSČ slovní druhy označovaly takto: podstatná jména zkratkou pro jmenný rod (m.: mužský, ž.: ženský, s.: střední)⁹⁶, slovesa zkratkou pro vid (dok.: slovesa dokonavá, ned.: slovesa nedokonavá, dok. i ned., dok., řidč. ned. ap.: slovesa obouvidová), ostatní slovní druhy pak obvykle zkrácením jejich tradičních názvů: příd. (v PSJČ adj.), zájm., čísl., přísl. (v PSJČ adv.), předl., sp., část. (v SSJČ částice)⁹⁷, citosl.

7.2 Uvádění slovnědruhové charakteristiky v ASSČ

7.2.1 Způsob označování

V ASSČ jsou slovní druhy označeny stejně jako v SSČ. Výjimku představuje užívání zkratky spoj. pro spojky a zkratky opak. pro nedokonavá slovesa opakovací (v SSJČ a SSČ se opakovanost, násobenost děje označovala zkratkou nás.). Substantiva mužského rodu označujeme jako m. živ. (životná) nebo m. než. (neživotná). Kolísání mezi životností a neživotností je vyjádřeno zkratkou m. než. i živ., příp. m. živ. i než. Obouvidová slovesa označujeme jako ned. i dok., příp. dok. i ned., pokud užití v dokonavém vidu výrazně převažuje. Zkratkami předl. výraz, spoj. výraz, část. výraz, citosl. výraz se označuje slovnědruhová platnost víceslovných výrazů (pokud je určení slovního druhu možné), např. *na bázi* předl. výraz, *a proto* spoj. výraz. Slovní druh neurčujeme u komponentů (**cyklo-**, **jedno-**, **-fil**, **-centimetrový**) ani u většiny víceslovných lexikálních jednotek: u sousloví (*absolutní sluch*), frazémů (*bez práce nejsou koláče*) nebo u citátových výrazů (**condicio sine qua non**).

7.2.2 Přehodnocování slovnědruhové platnosti

Sémantické hledisko je obzvláště relevantní pro vymezení zájmen a číslovek, tj. slovních druhů, které jsou morfologicky značně nejednotné. Důslednější uplatnění významového kritéria v ASSČ se odráží především v pojetí číslovek. Jako číslovky klasifikujeme nejen lexémy, které vyjadřují počet entit (materiálních i abstraktních objektů, jejich druhů či souborů), ale rovněž lexémy, které mají k významu počtu zprostředkovaný vztah. Jde např. o číslovky dílové (*polovina*, *desetina*), v SSJČ označované jako substantiva, nebo

⁹⁴ Význam a funkce lexikálních jednotek, resp. slovních tvarů jsou určujícími kritérii také pro koncepci slovních druhů v MČ 2 (1986). Základní slovní druhy (substantiva, adjektiva, slovesa, příslovce) a nástavbové slovní druhy (deiktická slova, číslovky) jsou vymezeny relací mezi tzv. sémantickouází (obecným významem slovního druhu) a funkčním příznakem (syntaktickou funkcí).

⁹⁵ Jednotlivé slovní druhy jsou v uvedených mluvnicích vymezeny poněkud odlišně, třídy slov, které k nim náleží, proto nejsou identické.

⁹⁶ V SSČ se na rozdíl od PSJČ, SSJČ i ASSČ (srov. níže) za zkratkou pro jmenný rod neuvádí tečka.

⁹⁷ PSJČ s částicemi jako samostatným slovním druhem nepočítá. Srov. výklad substantiva *partikule* (jako gramatického termínu): „souborný název neohebných slov (příslovců, předložek, spojek a citoslovců), částice“. Většinu výrazů, které dnes hodnotíme jako částice, PSJČ řadí mezi příslovce nebo spojky. Jako partikulí (part.) PSJČ označuje pouze výraz *necht*.

o číslovky velikostní (*pětitisícový, několikamilionový*), v SSSJČ řazené mezi adjektiva.⁹⁸ Do slovnědruhového hodnocení se vždy promítá individuální sémantika lexikálních jednotek. Např. výrazy *půl, půle, polovina* hodnotíme jako číslovky, kdežto výraz *půlka* řadíme mezi substantiva. *Půlka* totiž častěji než výrazy zbývající označuje materiální objekt (*půlka kuřete, půlky broskví*), navíc má kromě významu dílového ještě další významy nečíslovkové, substantivní (srov. zejména **půlka 3.** sport. profes. ‚závod v běhu na 800 m (tj. asi půl míle)‘ **4.** hud. profes. ‚nota trvající polovinu noty celé, půlová nota‘).

Při slovnědruhové klasifikaci neopomíjíme ani hledisko formální. Pokud výrazy *do, kolem* vyjadřují přibližnost (*napadlo do sedmi centimetrů sněhu; vydal už kolem tuctu knížek*), významově se přibližují k částicím, vzhledem k jejich genitivní rekcii je však i v takových kontextech hodnotíme jako předložky, tj. ve shodě s tradicí. Slovní druh nepřehodnocujeme ani u výrazu *jediný* (ve starších výkladových slovnících je zařazen mezi adjektiva), třebaže je částečně synonymní s částicemi *jenom, pouze*, srov.: *Pouze můj bratr přišel domů včas. – Jediný můj bratr přišel domů včas.* Vedle významu ‚můj bratr je jediný, kdo přišel domů včas‘ může druhá věta vyjadřovat také význam ‚mám jediného bratra a ten přišel domů včas‘; větu s částicí *pouze* tímto způsobem interpretovat nelze.

Přehodnocování slovnědruhové platnosti je v ASSČ časté u neohebných sysémantik, srov. 7.2.4.

7.2.3 Lexikální jednotky slovnědruhově pomezí

7.2.3.1 Deriváty, které jsou výsledkem transpozice

Problematické je lexikografické zpracování derivátů, které se od motivujícího slova liší syntakticky a někdy též morfologicky, přičemž sémantický rozdíl mezi oběma slovy je kategoriální, tj. vyplývá z jejich příslušnosti k různým slovním druhům. Podle M. Dokulila jde v takových případech o transpozici (děje v substantci, děje ve vlastnost, vlastnosti v substantci aj.), srov. Dokulil (1962, s. 43n.).

1) Verbální substantiva

Zcela nesporně vznikají podle M. Dokulila (1982, s. 265) transpozicí verbální substantiva na *-ní a -tí*:⁹⁹ děj, který označují, se od děje denotovaného slovesem liší pouze tím, že je nazírán „prizmatem předmětovosti“. Ke slovesům se navíc tato jména přibližují svým gramatickým významem: kromě gramatických kategorií jmenných vyjadřují také slovesný vid. Substantivní rysy ovšem nad rysy verbálními převažují: verbální substantiva plní ve větě primárně funkci nepredikativní, akuzativní rekcce slovesa se při transpozici pravidelně mění na rekcii genitivní (srov. Komárek, 2006, s. 23).

V SSSJČ se verbální substantiva (ve vybraných případech) uváděla v exemplifikaci u příslušného motivujícího slovesa, samostatně se zpracovávala jen v případě lexikalizace nedějového významu, srov. hesla *balit, balení*. V SSČ byla verbální substantiva (opět jen výběrově) přihnízďována.¹⁰⁰

⁹⁸ Termíny *číslovka dílová, číslovka velikostní* jsme převzali z MČ 2 (1986, s. 110, 111).

⁹⁹ Verbální substantiva se odvozují od trpných přičestí koncovkou *-í*. Tvoří se však i od sloves, která trpné přičestí nemají; v těchto případech je nutno za slovtvorný formant pokládat zakončení *-ní/-tí*.

¹⁰⁰ Motivem pro uvedení verbálního substantiva mohla být jeho uzuálnost, resp. vysoká frekvence užívání (srov. např. *mytí* v SSČ) anebo lexikalizace nedějového významu (srov. např. *plavání* v SSČ).

V ASSČ k verbálním substantivům přistupujeme podobně jako SSJČ, tj. v relevantních případech je uvádíme v exemplifikaci u příslušného slovesa. Nominativní tvar verbálního substantiva navíc figuruje v tvaroslovné charakteristice u všech sloves, která jeho tvoření připouštějí. Takový přístup má důvody praktické i teoretické: Pokud by se verbální substantiva zpracovávala samostatně, heslář by zbytečně narostl o lexikální jednotky, které se ke slovesům přitvářejí takřka paradigmaticky. Verbální substantiva považujeme za samostatné lexikální jednotky, avšak tím, že je v ASSČ uvádíme v rámci slovesné heslové stati, zdůrazňujeme souvislost jejich významu s významem slovesným. V tvaroslovné charakteristice slovesa je systematicky uvádíme mj. proto, že se tvoří rovněž od sloves, která nemají tvar přičestí trpného (např. *blýskat se*) – srov. pozn. 99. Podoba kmene přičestí trpného a substantiva verbálního se navíc může lišit, srov. např. *zasáhnout*: trp. *zasažen*, podst. jm. *zasažení, zasažnutí*. Samostatně v ASSČ zpracováváme jen ta verbální substantiva, která se užívají rovněž ve významu nedějovém, např. **balení** -í s. **1.** materiál, prostředek, do kterého se balí zboží, obal • způsob balení, zabalení zboží: *kartonové balení mléka; (...)* **2.** určité množství zboží zabalené v obalu: *velké, malé balení; kilové balení cukru; (...)* **3.** publ. způsob realizace, provedení nějakého tématu, kulturní, sportovní aj. akce: *politik nabízí své myšlenky v poněkud primitivním balení; (...)* → i **balit**.¹⁰¹

Samostatně v ASSČ zpracováváme také dějová jména utvořená transflexí z redukovaného slovesného kmene (*hon, chůze, skok* aj.) a jména derivovaná různými sufixy, např. *-ba (honba), -ot (tikot), -tka (bitka)*. Jejich tvoření není paradigmatické, nejde o čistou transpozici: derivované substantivum se od motivujícího slovesa významově více či méně odchyluje.¹⁰² Na rozdíl od verbálních substantiv navíc tato jména nerozlišují vid.

2) Verbální adjektiva

Za méně jednoznačný případ transpozice M. Dokulil (1982, s. 265) považuje verbální adjektiva (*zpívající, ponořený, vzešlý, klesnuvší*): tvoří se adjektivizací neurčitých tvarů slovesných (přičestí a přechodníků), které již samy představují transpozici slovesného děje směrem k vlastnostnímu chápání. Podle MČ 2 (1986, s. 141) je proces slovnědruhové transpozice (ve slovtvorném smyslu) u verbálních adjektiv dokončen jen v některých funkčních pozicích.¹⁰³ Neukončená slovnědruhová transpozice charakterizuje především adjektivizovaná trpná přičestí, která v participiálních konstrukcích konkurují krátkým formám přičestí, např. *stůl byl vyroben/vyroběný z mramoru*.¹⁰⁴

Verbální adjektiva na *-cí (alegorizující, anarchizující)* a verbální adjektiva na *-ný, -tý (vyroběný)* se v SSJČ uváděla v relevantních případech u motivujícího slovesa, v případě lexikalizace nedějového významu se zpracovávala samostatně (*dělený*). Jako samostatná

¹⁰¹ Vzhledem k tomu, že v samostatných heslech zpracováváme pouze nedějové, lexikalizované významy, odkazujeme v závěru takových hesel na základové sloveso (např. u **balení** → i **balit**).

¹⁰² Svědčí o tom transformační test, srov.: *Rozčíljuje mě, že si Martin neustále chodí pro radu.* → *Rozčíljuje mě neustále Martinovo chození pro radu.* / **Rozčíljuje mě neustálá Martinova chůze pro radu.* Viz též Dokulil (1982, s. 268).

¹⁰³ „Ve srovnání se substantivem verbálním (VS), které je třeba plně chápat jako ukončený transpozici proces ve smyslu transpozice slovtvorné, jeví se VA [verbální adjektivum] jako forma, která může být ještě chápána i ve smyslu V^a, popř. V^c (tzv. atribut verbální), a pokud jde o funkční pozici predikativu, i ve smyslu V^v.“ (MČ 2, 1986, s. 141).

¹⁰⁴ To, zda trpné přičestí vyjadřuje děj nebo výsledný stav, je ovlivněno jeho videm a časovým významem verba finita. Podrobněji viz MČ 2 (1986, s. 173).

hesla jsou zde koncipována rovněž adjektiva na *-lý* (*spadlý*), která se od sloves běžně netvoří. V SSČ se verbální adjektiva hnízdovala ke slovesům, srov. např. *dopisující*, *kreslený*, *došlý*.

V ASSČ k verbálním adjektivům přistupujeme podobně jako SSJČ. Samostatně jsou zpracována např. adjektiva **elektrizující** (*elektrizující bolest*), **dostačující** (*dostačující opatření*) nebo **balený** (*balený chléb*), u nichž byl dějový význam v důsledku lexikalizace potlačen. O přechodu těchto výrazů k adjektivům svědčí některé gramatické ukazatele: účast adjektiv ve sponově-jmenných přísudcích (*opatření byla dostačující*), resp. neutralizace vidového protikladu (adjektivum *balený* ve výše uvedeném spojení implikuje dokonavý vid, přestože je odvozeno od slovesa nedokonavého, srov. i výklad v ASSČ: **balený** ‚(o zboží) opatřený obalem‘). V tvaroslovné charakteristice slovesa verbální adjektiva na rozdíl od verbálních substantiv neuvádíme, protože jejich tvoření je pravidelné.

7.2.3.2 Přivlastňovací adjektiva

Individuálně přivlastňovací adjektiva (*kamarádův*, *babiččin*) náleží podobně jako deriváty uvedené v 7.2.3.1 na pomezí morfologie a slovtvorby, přestože se jejich tvoření nezakládá na transpozici, ale na mutaci. Slovtvorný charakter přivlastňovacích adjektiv je oslaben pravidelností jejich tvoření (přítvářejí se takřka paradigmaticky k názvům osob, řidčeji zvířat), jakož i tím, že jim konkurují genitivní tvary substantiv, tj. prostředky morfologické, srov. *babiččin dům* – *dům mé babičky*. V gramatických příručkách i ve výkladových slovnících, včetně ASSČ, se ovšem tyto výrazy tradičně pokládají za samostatné adjektivní lexémy.¹⁰⁵

V SSJČ jsou vybraná přivlastňovací adjektiva přihnízdována k motivujícím substantivům, např. *babiččin*, *kmotříččin*, *kukaččin*; PSJČ ani SSČ tyto výrazy nezachycují.

V ASSČ přivlastňovací adjektiva – vzhledem k paradigmaticnosti jejich tvoření a omezenému rozsahu hesláře – zpracováváme jen výběrově. Na rozdíl od SSJČ je nehnízdujeme, ale uvádíme je v samostatných heslech. Do hesláře jsou zařazena pouze přivlastňovací adjektiva utvořená od názvů rodinných příslušníků, např. **babiččin 1**. ‚patřící, vlastní babičce 1 (matce jednoho z rodičů) • pocházející od babičky‘ **2**. ‚takový jako od babičky 1 (matky jednoho z rodičů), příznačný, charakteristický pro dobu (našich) babiček, tradiční; syn. babičkovský 2‘.

7.2.3.3 Predikativa

V odborné literatuře se vede diskuse o tom, zda jsou predikativa samostatným slovním druhem (Komárek, 1954, 1956), nebo zda jsou lexikální třídou náležící k příslovcím (Trávníček, 1956).¹⁰⁶ V PSJČ, SSJČ a SSČ jsou predikativa zařazena k příslovcím, v SSČ je navíc specifikována jejich syntaktická funkce. V PSJČ se predikativa zpracovávala jako samostatná hesla, v SSJČ a SSČ se hnízdovala k motivujícím adjektivům.

V ASSČ predikativa představují samostatné heslářové položky. Klasifikujeme je jako příslovce, v souladu se SSČ navíc specifikujeme jejich syntaktickou funkci. Srov. např.

¹⁰⁵ Na slovnědruhovou nevyhraněnost přivlastňovacích adjektiv upozorňuje M. Komárek (2006, s. 25). Autor vyjmenovává substantivní rysy přivlastňovacích adjektiv: vliv gramatického rodu substantiva na volbu přípony, význam biologické živosti, význam čísla (singulárnosti) a význam individuálnosti. Konstatuje mírnou převahu substantivních rysů nad rysy adjektivními, připouští ovšem, že rysy substantivní nejsou na stejné úrovni jako rysy adjektivní (kongruentní rod, číslo a pád mají povahu gramatické kategorie).

¹⁰⁶ K predikativům viz dále např. MČ 2 (1986, s. 194–196), AGSČ (2013, s. 278).

čisto I přísl. v přísudku ‚beze špíny‘. O těsném vztahu predikativ k příslovcím svědčí zejména to, že jedna slovní forma často plní funkci predikativa i způsobového příslovce, např. *hezky: venku bylo hezky × mluvil o ní hezky*. Tvary komparativu a superlativu jsou formálně shodné i v případě, že pozitivní formy homonymní nejsou (srov. *čistě – čistěji – nejčistěji; čisto – čistěji – nejčistěji*). Pokud je od stejného základu utvořeno predikativum na -o a způsobové příslovce na -ě, výraz na -ě někdy sekundárně plní rovněž funkci predikativa (v *kuchyni bylo útulno, útulně*). Predikativa navíc mají podobně jako příslovce významově blízko k adjektivům, srov. následující parafráze: *bratr se choval hezky → bratrovo chování bylo hezké; v pokoji bylo útulno → pokoj byl útulný, v pokoji to bylo útulné*.¹⁰⁷

7.2.3.4 Lexikální jednotky odvozené sémantickou derivací

Slovnědruhovú nevyhraněnost je charakteristická nejen pro deriváty vzniklé afixací, ale také pro některé lexikální jednotky odvozené sémantickou derivací. Nejčastěji jde o případy, kdy se nemění morfologická forma slova (mnohdy jde o slovo neohebné), avšak proměňuje se jeho syntaktická funkce a více či méně se posouvá jeho lexikální význam, aniž by se ztrácela významová a slovnědruhovú souvislost s motivujícím pojmenováním. Takové případy jsou v ASSČ řešeny jako polysémie, posun ve slovnědruhovú platnosti lexikální jednotky je naznačen charakteristikou ve funkci. Srov. např. **dvakrát** čisl. násobná **3.** ve funkci příslovce (ve spojení se záporným slovesem) v malé míře, malou měrou, ani trochu, vůbec: *ty vzpomínky mi nebyly dvakrát příjemné; nebyla mou prací dvakrát nadšená; jezdit po buši autem není dvakrát bezpečné*.

7.2.4 Slovnědruhovú homonymie

Výsledkem završeného převodu nebo přechodu spjatého se sémantickou derivací je vznik slovnědruhovú homonymie.¹⁰⁸ Srov.:

1) Příslovce × částice

Pro odlišení částic od příslovcí je nutno aplikovat hledisko syntaktické: částice na rozdíl od příslovcí nejsou větnými členy. Výraz *dočista* hodnotíme v ASSČ jako měrové příslovce, vyjadřuje-li míru statického nebo dynamického příznaku (*Větve byly dočista ohlodané.*). Za částicí jej pokládáme v případě, že zdůrazňuje úplnost negace příznaku, tj. je synonymní s částicí *vůbec* (*Nemám dočista žádné peníze.*)¹⁰⁹

2) Spojka × částice

Běžná je homonymie mezi spojkami a částicemi (a případně také příslovcí). Výraz *a* plní funkci spojky, spojuje-li věty nebo větné členy (*Policisté odkláněli dopravu a hasiči se snažili uklidit alespoň část dálnice.*). Pokud vyjadřuje vztah věty ke kontextu, tj. plní funkci navazovací, hodnotíme jej v ASSČ jako částici (*Účast na referendu byla v obou obcích vysoká. A výsledek? Jednoznačný.*)¹¹⁰

¹⁰⁷ Mezi uvedenými konstrukcemi jsou ovšem jemné významové rozdíly. Zatímco věta *v pokoji bylo útulno* hodnotí stav prostředí, věta *pokoj byl útulný* vyjadřuje vlastnost substance (pokoje). Významově přesnější je zřejmě parafráze *v pokoji to bylo útulné*, zachovávající adverbialní platnost substantiva *pokoj*.

¹⁰⁸ Viz též 5.2.2.2.

¹⁰⁹ Výraz *dočista* hodnotí PSJČ, SSJČ i SSČ jako příslovce.

¹¹⁰ Užití výrazu *a* ve funkci částice je zachyceno v SSJČ a SSČ.

3) Příslovce × částice × spojka

Kolokviální výraz *akorát* může být příslovcem (*/a/ Boty mu seděly akorát.*), částicí (*/b/ K jídlu měli akorát kapustu.*) nebo spojkou (*/c/ Nic k tomu nepotřebuji, akorát klavír.*). Spojka *akorát* má s příslušnou homonymní částicí společně to, že omezuje platnost daného tvrzení, kromě toho však plní funkci spojovací.^{111,112}

4) Cítoslovce × částice

Pro odlišení částic od citoslovců je rozhodujícím kritériem výpovědní charakter citoslovců (*/d/ Máte tuhle práci ráda? Ano, ráda pracuji s lidmi.*), resp. jeho absence u částic (*/e/ Nechte toho cinkání, ano?*); srov. Vondráček (1998). Funkci replikových slov¹¹³ plní nejen výrazy *ano* a *ne* (př. */d/*), příp. jejich synonyma, ale také lexikální jednotky s významem jistotní modality (*určitě, možná, sotva*) a hodnotící modality (*bohudík, bohužel*); srov. */f/ Splnil jsi to, co jsi mi slíbil? Bohužel.* V př. */g/ Bohužel se mi to nepovedlo.* je výraz *bohužel* hodnotící částicí intonačně a syntakticky zapojenou do výpovědi. Př. */h/ Bohužel, to se mi nepovedlo.* ukazuje, že rozlišení obou slovnědruhových funkcí může být obtížné: výraz *bohužel* je sice intonačně osamostatněný, není však replikovým slovem jako v př. */f/*; jeho lexikální význam je přibližně stejný jako v př. */g/*. O tom, že výraz *bohužel* není plně vyhraněným citoslovcem ani v příkladech typu */f/*, svědčí skutečnost, že význam kladné nebo záporné odpovědi je silně vázán na kontext (př. */f/* je dvojnásobný).¹¹⁴

Repliková slova *ano*, *ne* a jejich synonyma v ASSČ zpracováváme jako citoslovce.¹¹⁵ Užití modálních částic *určitě, možná, bohužel* aj. ve funkci replikových slov zachycujeme pouze v exemplifikaci pomocí charakteristiky ve funkci citoslovce (srov. výše 7.2.3.4).

7.2.5 Slovnědruhová platnost spřežek a jejich grafických variant

7.2.5.1 Spřežky typu *kvečeru, podruhé*

Spřežky vznikají spojením předložky se jménem, např. *zblízka, kvečeru, narychlo*. Utvořená pojmenování hodnotíme jako příslovce (*zblízka*), příp. jako číslovky (*podruhé, nadvakrát*). Proces spřahování je postupný a jednotlivé spřežky se mohou nacházet v různých jeho fázích. Pokud je spřežka již lexikálně ustálená (srov. příklady výše)¹¹⁶, motivující syntagma není vnímáno jako slovní spojení, resp. předložkový pád, ale jako pouhá grafická (vícesložková) varianta spřežky, zvláště pokud se druhý člen motivujícího syntagmatu běžně (*zblízka*), popř. vůbec (*narychlo, nadvakrát*) neužívá v substantivní platnosti. Syntaktický člen spojení pak neplní funkci předložky, ale prefixu užívaného buď samostatně (*nadvakrát*), nebo jako součást cirkumfixu (*narychlo*).

¹¹¹ Spojka *akorát* omezuje platnost tvrzení, které odpovídá negaci věty řídicí, srov. parafrázi věty */c/ Jediná věc, kterou k tomu potřebuji, je klavír.*

¹¹² Výraz *akorát* je v PSJČ, SSJČ a SSČ zařazen mezi příslovce, podle PSJČ a SSČ však plní rovněž funkci částice; příklady zde užití se ovšem od příkladů */b/* a */c/* významově liší, srov. např. SSČ: *akorát to neudělám!*

¹¹³ Uvedený termín užívá M. Komárek (2006, s. 236).

¹¹⁴ Výrazy *ano, bohužel* PSJČ a SSJČ hodnotí jako příslovce, v SSČ jsou zařazeny mezi částice. – M. Vondráček (1998) pokládá v příkladech typu */f/* i */g/* výraz *bohužel* za větný ekvivalent, tj. za citoslovce.

¹¹⁵ Výrazy *ano, ne* ovšem rovněž plní funkci částice, srov. př. */e/*.

¹¹⁶ Příkladem lexikálně neustálené spřežky je výraz *kránu*. V korpusu SYN2010 je *k ránu* doloženo 334x, *kránu* pouze 2x. Uvedenou spřežku zatím nelze hodnotit jako spisovnou; kodifikační příručky ji neuvádějí, frekvence jejího užívání je nízká.

V PSJČ se možnost graficky rozděleného psaní spřežek nezachycovala (srov. např. *zblízka*). V SSSJČ se grafická varianta uváděla v závorce za lemmatem, např. **zrána** (ps. též z rána) přísl., v SSČ až za informací o slovním druhu (nebylo tedy zcela jasné, zda se určení slovního druhu vztahuje pouze ke spřežce, nebo i k její variantě), srov. **zblízka** přísl. (i z blízka).

V ASSČ grafické varianty spřežek vždy jednoznačně slovnědruhově zařazujeme, srov. **zblízka**, **z blízka** přísl. Slovní druh určujeme rovněž u lexikálních jednotek tvořených cirkumfixem *po -u*, např. **po bulharsku** přísl., **po cikánsku** přísl. (psaní dohromady v těchto případech prakticky není doloženo).

7.2.5.2 Spřežky typu *bůhvíkdo*, *kdovíjak*

Neurčitá zájmena a příslovce *bůhvíkdo*, *bůhvíco*, *kdovíjak* ap. jsou výsledkem sprážením částice s tázacím zájmenem nebo příslovcem, které uvozuje větu závisující na částici, např. *bůhví*, *kdy se vrátí domů*. Spřežkám (*bůhvíkdo*) i motivujícím „propozičním“ podobám psaným s čárkou (*bůhví*, *kdo*) konkurují varianty psané bez čárky, ale s mezerou mezi částicí a zájmeným výrazem (*bůhví kdo*). Mezerou může být rozdělena také samotná částice (*bůh ví*, *kdo*; *bůh ví kdo*). Uvedené výrazy hodnotíme jako slovní spojení, pokud částice stojí na začátku nebo na konci výpovědi a je od souvztažného zájmena, resp. příslovce graficky oddělena (jinou pozicí ve větě, čárkou nebo jen mezerou), např. *bůhví*, *jaký k tomu měl důvod*; *bůhví jaký k tomu měl důvod*; *jaký k tomu měl důvod*, *bůhví*. Jako zájmeno nebo příslovce daný výraz hodnotíme v případě, že se píše spojitě (*bůhvíco zkazilo jeho kariéru*), nebo tehdy, stojí-li uvnitř nebo na konci výpovědi, aniž by za ním následovala připojená vedlejší věta (*živil se būhví čím*). Zatímco spojení částice (*bůhví*, *kdoví* aj.) se zájmenem, resp. příslovcem (*jaký*, *čí*, *kde* aj.) v ASSČ uvádíme v exemplifikaci u příslušné částice, spřežky (*bůhvíkdo*, *kdovíjak* aj.) – včetně jejich graficky rozdělených variant – zpracováváme jako samostatné heslářové položky.

8 TVAROSLOVNÁ CHARAKTERISTIKA

8.1 Východiska

V ASSČ se v tvaroslovné charakteristice podávají pouze tvary odpovídající spisovné jazykové normě. Soubory tvarů, uváděné v záhlaví hesla nebo ve významových odstavcích ohebných slov, jsou zpravidla širší než soubory tvarů registrované v PSJČ, SSJČ a SSČ.¹¹⁷ Tím ASSČ poskytuje uživatelům oporu zejména při tvoření/užívání tvarů, které mohou vyvolávat nejistotu nebo u nichž se vyskytuje dubleta.

Uvádějí se morfologické tvary doložené v korpusu SYN, příp. na internetu nebo v mediálním archivu společnosti Newton Media, a. s. Nedoložené tvary se registrují jen v případech, že jejich užívání je systémově možné, tj. je doloženo u dalších zástupců téhož morfologického typu, a nevylučuje je sémantika slova (podrobněji viz dále). Při uvádění tvaroslovné charakteristiky v ASSČ se vychází z mluvnických popisů v MČ 2 (1986), PMC (1996), AGSČ (2013), v publikaci *Čeština – řeč a jazyk* (Čechová a kol., 2011) a z údajů zachycených v *Pravidlech českého pravopisu* (1993) a *Internetové jazykové příručce*. V tvaroslovné charakteristice se uvádějí i tvary, které nejsou v těchto příručkách zachyceny, ale odpovídají současnému spisovnému úzu. Tyto tvary konzultujeme s oddělením jazykové kultury a oddělením gramatiky ÚJČ AV ČR, v. v. i.

V SSČ a SSJČ se místo úplných tvarů uvádělo zpravidla jen vlastní zakončení, příp. rozšířené o alternující hlásky kmene. V PSJČ se obvykle zkracovaly pouze tvary substantivní, tvary slovesné se vypisovaly celé. Např. SSČ, SSJČ: **rak**, -a (6. mn. -cích); SSJČ: **krotiti** (3. mn. -í, trp. -cen), PSJČ: **krotiti** (příč. min. trp. krocen). Součástí rozšířeného zakončení byly však někdy i hlásky, které měl daný tvar společné s tvarem základním, např. SSJČ: **tisknouti I** (čin. -kl, příč. -knut, přech. min. -knuv). V uvedených slovnících spojovník nezřídka zastupoval různé části heslového slova, což poněkud ztěžovalo recepci morfologické části hesla, srov. **rak**: 2. j. **raka**, 6. mn. **racích**. Tvary slov s nepravidelnou morfologií se v PSJČ, SSJČ i SSČ obvykle uváděly v neredukované podobě, srov. např. *ruka*, *můj*, *dva*.

8.2 Uvádění tvaroslovné charakteristiky v ASSČ

8.2.1 Opěrná hláska u morfologických tvarů

V ASSČ uvádíme morfologické tvary a) ve zkrácené podobě, b) v plné podobě.

8.2.1.1 Tvary zkrácené

Morfologické tvary uvádíme v ASSČ v redukované podobě, pokud spojovník z plného tvaru „ušetří“ více než dvě hlásky (o výjimkách z tohoto pravidla viz 8.2.1.2, 8.2.1.3).

V ASSČ spojovník ve všech tvarech heslového slova reprezentuje stejnou skupinu hlásek: první hláska rozšířeného zakončení¹¹⁸ odpovídá poslední hláске společné všem tvarům paradigmatu – jde o tzv. **hlásku opěrnou**. Např.:

balistik -ika (3., 6. j. -ikovi, -iku, 5. j. -iku, 1. mn. -ici, 6. mn. -icích);

¹¹⁷ Srov. zejména *Směrnice pro vypracovávání rukopisu SSJČ* (1957, s. 79–84) a 1. vydání SSČ (s. 784–786). V 1. vydání SSČ byly určité typy tvaroslovných charakteristik nahrazeny odkazovými značkami T1, T2, T3, od 2. vydání se místo odkazových značek uváděly konkrétní tvary.

¹¹⁸ V SSSJ (1. díl, s. 20) se místo termínu *rozšířené zakončení* užívá termín *zřetelná koncovka*.

bagatelizovat (1. j. -zuji, zuju, 3. j. -zuje, 3. mn. -zují, -zujou, rozk. -zuj, čin. -zoval, trp. -zován, podst. jm. -zování).

Pokud za opěrnou hláskou následuje v heslovém slově táž hláška, uvádíme pro snadnější identifikaci opěrné hlásky také hlásku předcházející, např. **individuum**: 2. j. -dua (poslední hláskou společnou všem tvarům paradigmatu je *u*). Vycházíme vždy z grafické podoby hlásek. Např. ve slově *porada* považujeme za opěrný poslední konsonant, ačkoli se na příslušné pozici střídají hlásky *d* a *d'*; tedy 6. j. -*dě* atd.

Zkrácený tvar z úsporných důvodů uvádíme také v případech, kdy spojovník sice zastupuje pouze jednu nebo dvě hlásky, avšak kořen slova má několik hláskových, popř. pravopisných realizací. Např.:

čichat, kolokv. expr. **čuchat** (3. j. -chá, rozk. -chej, čin. -chal, trp. -chán, podst. jm. -chání); **bukovat**, **bookovat** [buk-] (1. j. -kují, -kuju, 3. j. -kuje, 3. mn. -kují, -kujou, rozk. -kuj, čin. -koval, trp. -kován, podst. jm. -kování).

8.2.1.2 Tvary nezkrácené

Pokud by spojovník v morfologickém tvaru zastupoval pouze jednu nebo dvě hlásky, uvádíme v ASSČ tvar celý. Např. **skok** skoku (6. j. skoku, 6. mn. skocích). Dané pravidlo se uplatňuje rovněž u lexikálních jednotek prefigovaných, takže např. tvary slovotvorně souvisejících sloves mohou být zachyceny v různé podobě, srov.:

padnout (3. j. padne, rozk. padni, čin. padl, podst. jm. padnutí);

spadnout (3. j. -dne, rozk. -dni, čin. -dl, podst. jm. -dnutí).

Plné tvary se uvádějí také v případech, kdy je společný základ všech tvarů nulový, tj. jde o supletivní tvoření, např. **dobrý** (2. st. lepší).

Nezkracujeme rovněž tvary některých zájmen a číslovek, zvláště těch, které mají složitou, nepravidelnou morfologii, např. **čtvery** pro m. než. i ž. mn., **čtvera** pro s. mn. (pro všechny rody 2., 6. čtverých, 3. čtverým, 7. čtverými, pro m. než. i živ. i ž. 4. čtvery, pro s. 4. čtvera) čís1.¹¹⁹

8.2.1.3 Případy zvláštní

1) Reflexiva tantum

U reflexiv tantum uvádíme morfém *se* ve všech jejích tvarech, např. **pousmát se**: 3. j. -měje se atd. Odvozená verbální substantiva jsou zpravidla zvrtná fakultativně, morfém *se* je proto zapsán v závorkách, např. **bavit se**: podst. jm. bavení (se), **dívat se**: podst. jm. dívání (se).

2) Imperativní tvary

Imperativní tvary s negačním prefixem vypisujeme celé, např. **zlobit**: 3. j. -bí, rozk. (ne)zlob, čin. -bil atd.

3) Víceslovné přejímky

- u nichž se skloňuje pouze druhá část: tvary zkracujeme podle pravidel popsanych výše, např. **babyboom**, **baby boom** [bejbíbúm] -mu (6. j. -mu);
- u nichž se skloňují obě části: tvary vypisujeme celé, např. **basso continuo** [baso konty-] bassa continua (6. j. bassu continuu) i neskl.;
- u nichž se skloňuje pouze první část: ohebnou část tvaru zkracujeme, neohebnou část vypisujeme celou, např. **curriculum vitae** [kuriku- víté] -la vitae (6. j. -lu vitae) s.

¹¹⁹ Podrobněji viz níže 8.2.5.

8.2.2 Ke zpracování podstatných jmen

U všech substantiv uvádíme tvar opěrný, tj. 2. j., u pomnožných 2. mn. Zapisování dalších tvarů je motivováno:

- odchýlením tvaru od koncovky vzoru (**bohyně**: 2. mn. -ň, -ní; **zámek**: 6. mn. zámécích);
- hláskovou alternací uvnitř kmene, která se projevuje v písmu a může být zdrojem dubletnosti (**přílba**: 2. mn. -leb, -lb; **lípa**: 2. mn. líp; **mísa**: 2. mn. mís, mis);
- předpokladem, že určení spisovného tvaru v daném pádu je pro uživatele problematické, např. z důvodu variantnosti, falešné analogie ap. (**pán**: 1. mn. pánové, páni; **lovec**: 5. j. lovče).

8.2.2.1 Přehled uváděných tvarů¹²⁰

8.2.2.1.1 Tvary, které se uvádějí u všech substantiv daného morfologického typu

1) Maskulina životná

a) 3., 6. j.: Substantiva vzoru „pán“ mají v 3. a 6. j. koncovky *-ovi/-u*, substantiva vzoru „muž“ mají v těchto pádech koncovky *-il/-ovi* (obvyklejší je vždy varianta uvedená na prvním místě).¹²¹ Řada substantiv se však uvedené charakteristice vymyká. Distribuce koncovek je ovlivněna komplexem různorodých faktorů, např. hláskovou skladbou jména, jeho původem, frekvencí a sémantikou, syntaktickým okolím tvaru, homonymií s dalšími tvary paradigmatu, stylem projevu aj.¹²²

Jedním z výrazných faktorů ovlivňujících distribuci koncovek 3. a 6. j. je (ne)zapojení tvaru do apoziční skupiny. Na prvním místě je v ASSČ vždy uveden ten tvar, který má vyšší frekvenci při užití mimo apoziční skupinu. Proto u substantiva *generál* uvádíme tvary *generálovi*, *generálu* (v daném pořadí), přestože tvar *generálu* má vyšší absolutní frekvenci (je to způsobeno četností kolokací typu *generálu Svobodovi*).

Některá substantiva vzoru „pán“ v 3. a 6. j. dubletu nemají: ke jménům *bůh/Bůh* (ve smyslu křesťanského boha), *člověk* se připojuje pouze koncovka *-u* (nepočítáme-li některé stylově příznakové výjimky). Koncovka *-u* je naopak málo obvyklá u apelativ na *-k*, *-ant*, která se zpravidla neužívají ve spojení s *proprii*, tj. v apoziční skupině: *bukolik*, *bulimik*, *buzerant* aj.

Substantiva vzoru „soudce“ mají v 3. a 6. j. koncovky *-il/-ovi*, varianta *-ovi* se ovšem užívá zřídka.

Substantiva vzoru „předseda“ mají v daných pádech pouze koncovku *-ovi*.

b) 1. mn.: Životná maskulina se v 1. mn. spojuje s koncovkami *-i*, *-ové*, *-é*. V úzu jsou doloženy následující varianty:¹²³

- *-i*: Koncovku *-i* mají v 1. mn. jména na *-ík* (**dělník**), *-ec* (**lovec**, **biozemědělec**) nebo *-ce* (**výrobce**).¹²⁴ Koncovku *-i* mají téměř výlučně některé názvy zvířat: **vlk**, **klokan**,

¹²⁰ V části 8.2.2.1 uvádíme kvůli přehlednosti tvary zpravidla v nezkrácené podobě a v kurzívě, ačkoli ve slovníku se zkracují (zásady viz 8.2.1) a vypisují stojatě. Vzorová hesla s kompletní morfologickou charakteristikou však uvádíme v slovníkové podobě.

¹²¹ Pořadí variant, které je obecně stanoveno pro daný morfologický typ, nemusí vždy odpovídat doloženému úzu. Frekvenční poměry variantních koncovek proto ověřujeme pro každé substantivum zvlášť.

¹²² K distribuci koncovek ve tvarech 3., 6. j. č. u životných maskulin srov. Hebal-Jeziarska (2011, s. 490–508).

¹²³ K distribuci koncovek ve tvarech 1. mn. u životných maskulin srov. Hebal-Jeziarska (2011, s. 450–490).

¹²⁴ Některá dvojslabičná jména na *-ce* mají ovšem vedle koncovky *-i* též variantu *-ové*, např. **soudce**: *soudci*, *soudcové*; **rádce**: *rádci*, *rádcové*; **dárce**: *dárci*, *dárcové*.

mravenec aj. Názvy zvířat zakončené na *-(e)k* ovšem mají v 1. mn. dubletu, např. **krték**: *krtci, krtkové*; **křeček**: *křečci, křečkové*. S koncovkou *-i* se spojuje – převážně nebo výlučně – také řada jmen přejatých, např. substantiva na *-ant* (**aspirant**), *-ent* (**pacient**), *-ér* (**hoteliér**) aj.

- *-ové*: Pouze koncovku *-ové* mají jména patřící ke vzoru „předseda“ (s výjimkou jmen zakončených na *-ita, -ista, -asta*) a také některá jména náležící ke vzorům „pán“ a „muž“, zejména jednoslabičné názvy příslušníků národů a kmenů (**Bask, Ind, Rom**), substantiva zakončená na retnice *-b, -m, -p, -v, -f* nebo na hlásku *-g* (**xenofob, muslim, biskup, primitiv**), názvy členů rodiny a osob s vysokým společenským postavením (**otec, zeť; král, papež**) aj.
- *-il-ové*: Uvedenou dubletu má v 1. mn. celá řada životných maskulin. Varianta *-i* je dominantní (silně preferovaná) především u substantiv vzorů „muž“ a „soudce“, i když pro řadu z nich toto pravidlo neplatí, např. pro jména zakončená na *-j*: **čaroděj, kovboj, žokej**. Motivací k užití koncovky *-ové* může být snaha odlišit tvar 1. mn. od dalších tvarů paradigmatu (koncovka *-i* u substantiv vzoru „muž“ vyjadřuje vedle 1. mn. také 3., 5., 6. j.). Obecně však platí, že koncovka *-i* se stále častěji prosazuje na úkor koncovky *-ové*, a to rovněž u substantiv vzoru „pán“. Jednou z příčin může být systémové vyrovnávání vzorů „pán“ a „muž“. V ASSČ je distribuce koncovek ověřována pro každé substantivum zvlášť. Vzhledem k tomu, že obě koncovky jsou na stejné stylové úrovni, uvádíme na prvním místě tu variantu, která je frekventovanější.¹²⁵ Zatímco u substantiv vzoru „pán“ jsou variantní koncovky stylově zhruba rovnocenné (byť se frekvence jejich užívání zpravidla více či méně liší), u substantiv zakončených na *-ota, -eta* je koncovka *-ové* stylově neutrální a koncovka *-i* je příznačná pro mluvenou komunikaci. Stylově neutrální tvar uvádíme vždy na prvním místě.
- *-é*: Koncovku *-é* mají v 1. mn. jména utvořená příponou *-tel*, např. **buditel, sběratel, tazatel**. Koncovka *-é* je základní také pro jména zakončená na *-an* (**občan**), v některých případech jí ovšem v mluveném úzu konkuruje koncovka *-i*: **Moravan**: *Moravané, Moravani*; **vesničan**: *vesničané, vesničani*. Stylově neutrální tvar uvádíme na prvním místě.
- *-él-i*: Dubleta *-él-i* je charakteristická pro substantiva na *-ita, -ista, -asta, -at, -it*, např. **husita**: *husité, husiti*; **gymnasta**: *gymnasté, gymnasti*; **demokrat**: *demokraté, demokrati*; **hermafrodit**: *hermafrodité, hermafroditi*. Tvary s koncovkou *-é* uvádíme zpravidla na prvním místě.

2) Maskulina neživotná

6. j.: U neživotných maskulin se v 6. j. uplatňují koncovky *-u, -ě (-e)*. Zakončení na *-ě (-e)* je běžnější u jedno- a dvojslabičných jmen starého původu, např. **chlév**: *v chlévě, chlévu*; **klášter**: *v klášteře, klášteřu*. Některá z těchto substantiv se užívají výhradně (nebo téměř výhradně) s koncovkou *-ě (-e)*: **les**: *v lese*; **oběd**: *na obědě*; **svět**: *ve světě*. Jména zakončená na *-g, -h, -ch, -k, -r, -d, -t, -n* mají v 6. j. zpravidla koncovku *-u*, protože koncovka *-ě (-e)* by vyžadovala alternaci předcházející souhlásky; srov. **břeh**: *na břehu*; **hrnek**: *v hrnku* × **rybník**: *v rybníku, rybníce*.

¹²⁵ U málo doložených substantiv se pořadí variant určuje podle toho, co je obvyklé pro daný morfolo- gický typ.

Distribuce koncovek v 6. j. je ovlivněna syntaktickou funkcí jména: plní-li jméno funkci objektu, dává se přednost koncovce *-u*, plní-li funkci příslovečného určení místa, dostává přednost koncovka *-ě (-e)*; srov. např. PMČ (1995, s. 253). Tento aspekt se ovšem v ASSČ do pořadí variant nepromítá.

3) Neutra skloňovaná podle vzoru „město“

6. j.: Podobně jako u neživotných maskulin se v tomto pádě uplatňují varianty *-u*, *-ě (-e)*. Koncovku *-u* mají neutra zakončená na *-ko*, *-go*, *-ho*, *-cho*: **šero**: v *šeru*; **tango**: při *tangu* aj. U jmen na *-dlo* bývá obvyklejší koncovka *-ě (-e)*: **umyvadlo**: v *umyvadle*; **sedadlo**: na *sedadle*.

Podobně jako u neživotných maskulin (srov. výše) ovlivňuje volbu koncovky syntaktická funkce jména, např. **bláto**: *o blátu – na blátě*. Tento faktor ovšem na pořadí variant v ASSČ nemá vliv.

8.2.2.1.2 Tvary, které se uvádějí jen u některých substantiv daného morfoloického typu

1) Maskulina životná

a) 5. j.: Tvar 5. j. je uveden u maskulin vzoru „pán“, pokud se místo koncovky *-e* užívá koncovka *-u* (**hoch**, **dělník**). Neuvádí se v případě, že se z významových důvodů v reálné komunikaci neužívá, popř. se užívá okazionalně; platí to např. pro názvy nedomestikovaných zvířat (**brhlík**).¹²⁶ Tvar 5. j. se uvádí také u maskulin vzoru „soudce“ (**důchodce**) a maskulin vzoru „muž“ zakončených na *-ec* (**bázlivec**), protože uživatelé v těchto případech často chybují.

b) 2. mn.: Uvádíme jej u adjektivně skloňovaných substantiv typu „průvodčí“ (např. **průvodčí**: *průvodčích*; **kočiči**: *kočičích*), protože uživatelé je někdy chybně spojují s koncovkami vzoru „stavení“.

2) Maskulina životná i neživotná

a) 2. mn.: Uvádí se v případě, že substantivum má v daném pádě jinou koncovku než *-ů*, např. **kůň**: *koňů*, *koní*.

b) 6. mn.: Je uveden u maskulin vzorů „pán“ a „předseda“, která mají v daném pádě místo/vedle koncovky *-ech* koncovku *-ích* (**kolega**: *o kolezích*; **kostel**: *o kostelech*, *kostelích*). Některá expresivní substantiva zakončená na *-k*, *-g*, *-h*, *-ch*, zvláště zdrobněliny, mají v 6. mn. dubletu *-íchl-ách* (**domeček**: *o domečcích*, *domečkách*). Pokud se tvar 6. mn. z významových důvodů neužívá, ve tvaroslovné charakteristice jej neuvádíme. Týká se to zejména některých abstrakt, jejichž lexikální význam je těžko slučitelný s plurálovou sémantikou, např. **babysitting**, **bago**.¹²⁷

3) Maskulina s tvary kolísajícími mezi životností a neživotností

a) 4. j.: Uvádí se u maskulin, která mají ve 4. j. koncovky životné i neživotné, např. **hřib**: *hřib*, *hřiba* (kolísá jenom ve 4. j.), nebo u nichž se kolísání mezi životností a neživotností projevuje (pouze) v 1. mn.: **maňásek**: *maňáska*.¹²⁸

¹²⁶ V *Internetové jazykové příručce* se v takových případech tvar vokativu uvádí, srov. např. *brhlík*, *cvrček* aj.

¹²⁷ V *Internetové jazykové příručce* se u takových lexikálních jednotek uvádí kompletní plurálové paradigma, viz např. heslo *bago*.

¹²⁸ Pokud jméno kolísá v 1. mn., kolísá obvykle též ve 4. j. (a někdy též v 2. j.), tvar 4. j. proto může být pro uživatele problematický i v případě, že jméno kolísá jen v 1. mn.

b) **1. mn.:** Je uveden u maskulin, která v tomto pádě mají koncovky životné i neživotné (**maňásek:** *maňásci, maňáskové, maňásky*). Neuvádí se u neživotných maskulin kolísajících pouze ve 4. j. (a případně též ve 2. j.), např. **hřib.**¹²⁹

4) Neutra

a) **2. mn.:** Uvádíme jej u neuter deklinovaných podle vzoru „město“, jestliže součástí tvarotvorného formantu je hlásková alternace uvnitř kmene, např. **jádro:** *jader*. Uvádí se rovněž u substantiv náležících ke vzoru „moře“, pokud se v daném pádě místo koncovky *-í* užívá koncovka nulová, popř. se obě koncovky užívají jako varianty (**sídlště:** *sídlští*; **hřiště:** *hřiští, hřišti*).

b) **6. mn.:** Uvádí se u neuter s kmenem zakončeným na *-k, -g, -h, -ch*, která mají v daném tvaru místo koncovky *-ech* koncovku *-ách*, příp. též variantní koncovku *-ích*, např. **roucho:** *rouchách*; **středisko:** *střediscích, střediskách*.

5) Feminina

a) **2. mn.:** Uvádí se u feminin náležících ke vzoru „žena“, pokud je součástí tvarotvorného formantu hlásková alternace uvnitř kmene projevující se v písmu, např. **přilba:** *přileb*; **kotva:** *kotev*.¹³⁰ Uvádí se rovněž u jmen cizího původu zakončených na souhláskovou skupinu (**banka:** *bank*), kterou někdy uživatelé chybně rozšiřují epentetickým *-e*.

2. mn. je uveden rovněž u feminin deklinovaných podle vzoru „růže“ tam, kde se místo koncovky *-í* užívá koncovka nulová (**beranice:** *beranic*; **bojovnice:** *bojovnic*; **chvíle:** *chvil*; **košile:** *košil*), a u feminin zakončených na *-ice, -yně*, kde je koncovka dubletní (**edice:** *edic, edicí*; **žákyně:** *žákyň, žákyňi*). Uvádí se také u feminin typu **přůvodčí** ž. kvůli podobnosti jejich paradigmatu s paradigmatem vzoru „stavení“.

b) **1. a 4. mn., 3. mn., 6. mn., 7. mn.:** Uvádíme je u feminin, která kolísají mezi vzory „kost“ a „píseň“. Sada diferenčních tvarů (kterými se od sebe oba vzory odlišují) je vždy uvedena v úplnosti, i když jméno kolísá např. jen v jednom pádě. Např. **nemoc** *-ci* (1., 4. mn. *-ci*, 3. mn. *-cem, -cím*, 6. mn. *-cech, -cích*, 7. mn. *-cemi*) ž.

8.2.2.2 Substantiva přejatá

U substantiv přejatých, ne zcela začleněných do morfologického systému češtiny, se při uvádění tvarů řídíme týmiž zásadami jako u substantiv domácích. Obtížné je uplatnění pravidla o uvádění tvarů, které jsou pro uživatele z nějakého důvodu problematické – uvedená charakteristika může platit pro většinu tvarů přejatého substantiva.

Sady tvarů, které se uvádějí u přejatých substantiv, se postupně zpřesňují. Příkladem tvaru uváděného pravidelně je 7. j. u nesklonných substantiv na *-e*. V tomto pádě je zpravidla dubleta, např. **finále:** neskl. (7. j. i *-em*). U neuter na *-eum, -ium, -uum, -ion* (**lyceum, akvárium, individuum, sympozion**) uvádíme 2., 3., 6. a 7. mn. i s ohledem na existenci nekodifikovaných „fonetických“ podob s epentetickým *-j-*: *akvárijích, studijím* ap. Např.:

¹²⁹ Maskulina běžně kolísají mezi životností a neživotností jen v 4. j. (a 2. j.), tvoření 1. mn. v takových případech není problematické. Srov. výše pozn. 128.

¹³⁰ U řady feminin se hlásková alternace týká i dalších tvarů, např. **brána:** 7. j. *branou, bránou*, 2. mn. *bran*, 3. mn. *branám, bránám*, 6. mn. *branách, bránách*, 7. mn. *branami, bránami*. V tvaroslovné charakteristice uvádíme všechny alternující tvary.

farizej -je (3., 6. j. -jí, -joví, 1. mn. -jí, -jové), **farizeus** -ea (3., 6. j. -eoví, -eu, 1. mn. -eové, 4. mn. -ee, 6. mn. -eích, 7. mn. -ei);

gejša -ši (3., 6. j. -še, -ši, 1., 4. mn. -ši, 2. mn. -š, 3. mn. -šám);

idea idey, ideje (3. j. ideji, 4. j. ideu, 6. j. ideji, 7. j. ideou, idejí, 1., 4. mn. idey, ideje, 2. mn. idejí, 3. mn. ideám, idejím, 6. mn. ideách, idejích, 7. mn. ideami, idejemi);

studium -ia (6. j. -iu, 2. mn. -íí, 3. mn. -íím, 6. mn. -íích, 7. mn. -ii);

basso continuo [baso konty-] bassa continua (6. j. bassu continuu) i neskl.

8.2.3 Ke zpracování přídavných jmen

Většina přídavných jmen se skloňuje pravidelně podle vzoru „mladý“, „jarní“, „otcův“ nebo „matčin“. Příslušnost jména ke vzoru je vyvoditelná z podoby lemmatu (srov. zakončení -ý, -í, -ův, -in), v tvaroslovné charakteristice proto tvary dalších pádů neuvádíme. Upozorňujeme ovšem na nesklonnost adjektiv, např. **afro II** neskl. příd., **blond I** neskl. příd.

K uvádění stupňovaných tvarů viz 8.2.7.

8.2.4 Ke zpracování zájmen

Zájmena jsou z hlediska tvarosloví značně nesourodý slovní druh. Některá zájmena mají morfologické znaky substantiv, jiná morfologické znaky adjektiv, přičemž v jednotlivých druzích zájmen se obvykle objevují zájmena odlišné flexe. U zájmen je zároveň běžným jevem vnitrodruhová polysémie, která skloňování až na výjimky¹³¹ neovlivňuje; zájmeno má obvykle ve všech svých lexických tvarových vlastnostech, a pokud uvádíme paradigma (viz níže), má jednu neměnnou podobu.¹³²

Některá zájmena vyjadřují mluvnický rod (rodová zájmena), jiná nikoli¹³³ (bezrodá zájmena). Bezrodá zájmena jsou substantivního typu. Rodová zájmena mají buď zájmenné skloňování (tvrdého, měkkého nebo smíšeného typu), nebo adjektivní skloňování (tvrdé nebo měkké). Část zájmen je nesklonných.

Zpracování zájmenného tvarosloví není v SSJČ a SSČ zcela totožné. Zatímco SSJČ uvádí v tvaroslovné informaci doplňující výklady a jednotlivá zájmena přiřazuje k substantivnímu či adjektivnímu skloňování a vzorům, SSČ ilustruje morfologickou část hesla vybranými koncovkami a tvaroslovné údaje jsou zpravidla rozsahem úspornější.¹³⁴ U některých zájmen v SSJČ a SSČ tvaroslovná informace zcela chybí, u dalších je z uživatelského hlediska příliš stručná.¹³⁵

V porovnání se SSJČ a SSČ se v ASSČ u zájmen uvádějí širší gramatické údaje. ASSČ zaznamenává plné paradigma u bezrodých zájmen. U rodových zájmen je plné

¹³¹ Takovou výjimkou je např. nesklonné *co* užívané namísto zájmena *kteří* v omezovací funkci (*Kluk, co jsem ho včera potkal* aj.), srov. Svoboda (1967).

¹³² Jednotlivé druhy zájmena (např. zájmena *co*, které může být tázací, vztažné či neurčité) se zpracovávají jako samostatné významy v polysémií heslové stati.

¹³³ Respektive jsou rodově neutrální.

¹³⁴ Srov. např. SSJČ: **svůj** (svá, svoje ž., své, svoje s.) zájm. přív. zvrtné (delší tvary vedle tvarů kratších jsou v těchto pádech: 1., 4. j. s. své, svoje; 1. j. ž. svá, svoje; 4. j. ž. svou, svoji; 1. mn. m. živ. svoji, zř. sví; 1., 4. mn. m. neživ. a ž., 4. mn. m. živ. své, svoje; 1., 4. mn. s. svá, svoje; v ostatních pádech jen tvary podle „mladý“: svého atd.); SSČ: **svůj** (svá, svoje ž., své, svoje s.) zájm. přív. zvr. (v. můj); SSJČ: **jeho** (neskl., vlastně 2. p. zájm. os. on), **její** (skloňuje se jako příd. jm. měkkého vzoru), **jejich** (*jich) (neskl., vlastně 2. p. zájm. os. oni, ony, ona) zájm. přív.; SSČ: **jeho** zájm. přív. 3. os. j. m, s neskl. (**její** j. ž.; **jejich** mn. m, ž, s neskl.) ,k on' (v. i svůj).

¹³⁵ Tvaroslovné údaje v SSČ jsou stručnější např. u vztažných zájmen: *jenž, jež, jehož, jejíž*. Uživatelé slovníku tyto informace vyžadují, což dokládají mj. publikace vznikající na základě zkušeností jazykové poradny (oddělení jazykové kultury) ÚJČ AV ČR, v. v. i., srov. Černá – Svobodová – Šimandl – Uhlířová (2002).

paradigma vždy, pokud se zájmeno řídí zájmenným skloňováním. V případě skloňování adjektivního měkkého obsahuje tvaroslovná informace ASSČ plné paradigma. Jelikož skloňování adjektivních zájmen tvrdých je až na jedinou výjimku¹³⁶ pravidelné a nekomplikované, další tvary již nejsou uvedeny. Na nesklonnost je upozorňováno v tvaroslovné charakteristice jednotlivých zájmen.

8.2.4.1 Bezrodá zájmena

U bezrodých zájmen, osobních zájmen 1. a 2. osoby (*já, ty, my, vy*) a zvrátého *se* uvádíme plné paradigma se všemi dubletními tvary: **já** (2., 4. mě, mne, 3. mi, mně, 6. mně, 7. mnou) (tvar *mi* se neužívá po předložce a při důrazu, tvar *mne* má ráz knižní) zájm. osobní; **ty** (2., 4. tě, tebe, 3. ti, tobě, 5. ty, 6. tobě, 7. tebou) (při vyjadřování zdvořilosti psáno i *Ty*, delší tvary *tebe, tobě* se užívají po předložce a při důrazu) zájm. osobní.

8.2.4.2 Rodová zájmena se zájmenným skloňováním

U zájmen, která se řídí zájmenným skloňováním, uvádíme v tvaroslovné informaci hesla vždy plné paradigma. Pádové koncovky jsou trojího typu, a to pro:

a) zájmenné skloňování tvrdé: **ten** pro m. j. (2. toho, 3. tomu, 4. m. živ. toho, 4. m. než. ten, 6. tom, 7. tím), **ta** pro ž. j. (2., 3., 6. té, 4. tu, 7. tou), **to** pro s. j. (2. toho, 3. tomu, 4. to, 6. tom, 7. tím), **ti** pro m. živ. mn., **ty** pro m. než. i ž. mn., **ta** pro s. mn. (pro všechny rody 2., 6. těch, 3. těm, 7. těmi, 4. m. i ž. ty, 4. s. ta) zájm. ukazovací;

b) zájmenné skloňování měkké: **on** pro m. j. (2. jeho, ho, jej, 3. jemu, mu, 4. m. živ. jeho, ho, jej, 4. m. než. ho, jej, 6. něm, 7. jím), **ona** pro ž. j. (2., 3., 7. jí, 4. ji, 6. ní), **ono** pro s. j. (2. jeho, ho, jej, 3. jemu, mu, 4. ho, je, jej, 6. něm, 7. jím), **oni** pro m. živ. mn., **ony** pro m. než. i ž. mn., **ona** pro s. mn. (pro všechny rody 2. jich, 3. jim, 4. je, 6. nich, 7. jimi) (delší tvary se užívají při důrazu, tvary s *n-* po předložce) zájm. osobní.

Přivlastňovací zájmena *můj, tvůj, svůj* se skloňují jednak jako adjektiva tvrdá podle vzoru „mladý“, jednak mají v některých pádech dubletní tvary podle zájmenného skloňování měkkého (vzor „jarní“). Uvádíme všechny tvary: **můj** pro m. j. (2. mého, 3. mému, 4. m. živ. mého, 4. m. než. můj, 6. mém, 7. mým), **má, moje** pro ž. j. (2., 3., 6. mé, mojí, 4. mou, moji, 7. mou, mojí), **mé, moje** pro s. j. (2. mého, 3. mému, 4. mé, moje, 6. mém, 7. mým), **mí, moji** pro m. živ. mn., **mé, moje** pro m. než. i ž. mn., **má, moje** pro s. mn. (pro všechny rody 2. mých, 3. mým, 6. mých, 7. mými, 4. m. i ž. mé, moje, 4. s. má, moje) zájm. přivlastňovací;

c) zájmenné skloňování smíšené: Zájmeno *všechen* má smíšené skloňování, tj. tvary podle tvrdého i měkkého zájmenného paradigmatu. Opět uvádíme kompletní soubor tvarů: **všechen** pro m. j. (2. všeho, 3. všemu, 4. všechen, 6. všem, 7. vším), **všechna** pro ž. j. (2., 3., 6., 7. vší, 4. všechnu, vší), **všechno, vše** pro s. (2. všeho, 3. všemu, 4. všechno, vše, 6. všem, 7. vším), **všichni** pro m. živ. mn., **všechny** pro m. než. i ž. mn., **všechna** pro s. mn. (pro všechny rody 2., 6. všech, 3. všem, 7. všemi, 4. m. i ž. všechny, 4. s. všechna) zájm. vymešovací.

8.2.4.3 Zájmena s adjektivním skloňováním

Většina adjektivních zájmen se skloňuje podle vzoru tvrdého („mladý“), např. vztažné zájmeno *každý*, záporná zájmena *nijaký, žádný*, tázací zájmena *jaký, který* aj. U tohoto typu další tvary neuvádíme. U zájmen skloňovaných podle měkkého vzoru („jarní“),

¹³⁶ U zájmena *týž, tentýž* uvádíme plné paradigma, viz dále.

tedy např. u přivlastňovacího zájmena *její*, vztažného přivlastňovacího *jejíž*, tázacího *čí*, záporného přivlastňovacího *ničí* ap., uvádíme plné paradigma: **čí** pro m. j. (2. čího, 3. čímu, 4. m. živ. čího, 4. m. než. čí, 6., 7. čím), **čí** pro ž. j. (2., 3., 4., 6., 7. čí), **čí** pro s. j. (2. čího, 3. čímu, 4. čí, 6., 7. čím), **čí** pro m. i ž. i s. mn. (2., 6. čích, 3. čím, 4. čí, 7. čími) zájm. tázací.

Podle vzoru „mladý“ se skloňuje vymešovaci zájmeno *týž* a jeho složené podoby *tentýž*, jejich paradigma se však v mnohém liší. Některé pádové tvary zájmena *týž* se v úzu vyskytují velmi vzácně (4. j. ž.), z hlediska slohotvorného i skloňovacího typu jsou ojedinělé.¹³⁷ Zájmeno *týž* nemá tvary pro 1. j. s., 4. j. m., 1. mn. ž. a místo nich jsou užívány podoby zájmena *tentýž*. Jelikož jde o zájmeno s komplikovanou, anomální soustavou tvarů, uvádíme v souladu se zpracováním v SSČ a SSJČ plné paradigma: **týž**, **tentýž** pro m. j. (2. téhož, 3. témuž, 4. m. živ. téhož, 4. m. než. týž, tentýž, 6. témž(e), tomtéž, 7. týmž, tímtéž), **táž**, **tatáž** pro ž. j. (2., 3., 6. téže, 4. touž, tutéž, 7. touž, toutéž), **totéž** pro s. j. (2. téhož, 3. témuž, 4. totéž, 6. témž(e), tomtéž, 7. týmž, tímtéž), **tíž**, **titíž** pro m. živ. mn., **tytéž** pro m. než. i ž. mn., **táž**, **tatáž** pro s. mn. (pro všechny rody 2., 6. týchž, 3. týmž, 7. týmiž, 4. m. i ž. tytéž, 4. s. táž, tatáž) zájm. vymešovací.

8.2.4.4 Skloňování složených zájmen

Složená ukazovací zájmena *tento*, *tenhle*, *tamten*, *tamhleten* odvozená od ukazovacího zájmena *ten* se řídí zájmenným skloňováním tvrdým, přičemž ohebná je pouze jejich první či druhá část *ten/-ten*). Stejně tak se u složených zájmen (*kdoši*, *cosi*) podle zájenného paradigmatu skloňuje pouze první, ohebná část, postfix *-si* zůstává beze změny. U těchto jako i u dalších, podobně tvořených zájmen (např. *kdož*, *což*) uvádíme plné paradigma: **tenhle** pro m. j. (2. toho-, 3. tomu-, 4. m. živ. toho-, 4. m. než. ten-, 6. tom-, 7. tím-), **tahle** pro ž. j. (2., 3., 6. té-, 4. tu-, 7. tou-), **tohle** pro s. j. (2. toho-, 3. tomu-, 4. to-, 6. tom-, 7. tím-), **tihle** pro m. živ. mn., **tyhle** pro m. než i ž. mn., **table** pro s. mn. (pro všechny rody 2., 6. těch-, 3. těm-, 7. těmi-, 4. m. i ž. ty-, 4. s. ta-) (část *-hle* je neměnná) zájm. ukazovací.

Složená adjektivní zájmena, která jsou odvozena od ukazovacího zájmena *takový*, např. *takovýhle*, *takovýto*, se skloňují podle adjektivního vzoru tvrdého („mladý“). U adjektivních zájmen tvrdého vzoru flektivní koncovky neuvádíme, u složených zájmen měkkých uvádíme plné paradigma.

Tvaroslovná informace u neurčitých složených zájmen typu *bůhvídko*, *čertvíco*, *kdovíjaký*, *leckterý* ap. se řídí typem skloňování flektivní složky. U vícesložkových zájmen, jejichž součástí je výraz se zájenným, popř. adjektivním měkkým skloňováním, uvádíme plnou soustavu tvarů, v případě adjektivní složky skloňované podle tvrdého vzoru další tvary neuvádíme.

8.2.5 Ke zpracování číslovek

V plné, nezkrácené podobě uvádíme tvary a) základních číslovek **jeden** až **deset** a číslovky **sto**, b) všech číslovek souborových a úhrnných, c) dílových číslovek **čtvrt**, **půl**. Zkracujeme tvary ostatních základních číslovek a dílových číslovek na *-ina*.

Substantivní číslovky mají v tvaroslovné charakteristice uveden tvar genitivu (např. **pětina**: -ny), u adjektivních číslovek (**dvojnásobný**, **druhý**) se žádné tvary neuvádějí. Na nesklonnost příslovečných číslovek (**dvakrát**, **dvojnásobně**) výslovně neupozorníme. V případech, kdy je číslovka ohebná, avšak neskloňuje se pravidelně jako substan-

¹³⁷ Svozilová (1970, s. 74).

tívum nebo adjektivum, uvádíme zpravidla všechny její tvary. Týká se to především níže uvedených typů číslovek.

8.2.5.1 Základní číslovky

Tvary pro všechny pády se uvádějí jak u číslovek s dvoutvarou flexí (**pět, jedenadvacet, mnoho**), tak u číslovek skloňovaných nepravidelně (**dva, tři, čtyři, sto, tisíc**). Číslovky **sto** a **tisíc** se sice skloňují podle vzorů „město“ a „stroj“, v některých pádech se však chovají jako číslovky typu *pět* nebo číslovky neskloňné, srov.: *se stem lidí / se sto lidmi; s tisícem lidí / s tisíci lidmi*. Např. **dvacet** (2., 3., 6., 7. -ti, 4. -t) čísl. základní; **dva** pro m., **dvě** pro ž. a s. (pro všechny rody 2., 6. dvou, 3., 7. dvěma, pro m. 4. dva, pro ž. a s. 4. dvě) čísl. základní.

8.2.5.2 Souborové číslovky

Pro souborové číslovky je charakteristické smíšené skloňování: v přímých pádech mají tvary krátké (*dvoje, patery zápalky*), v nepřímých pádech tvary dlouhé (*dvojích, paterých zápalek*). Souborové číslovky mají tři (zřídka jen dvě) sady tvarů rozlišené hodnotou jmeného rodu a čísla. Nominativní tvary, které jednotlivé sady reprezentují, jsou v ASSČ zapsány v záhlaví hesla, resp. v příslušném významovém odstavci. Jako základní (tj. jako lemma) uvádíme tvar množného čísla pro mužský rod neživotný a rod ženský. Např. **čtvery** pro m. než. i ž. mn., **čtvera** pro s. mn. (pro všechny rody 2., 6. čtverých, 3. čtverým, 7. čtverými, pro m. než. i živ. i ž. 4. čtvery, pro s. 4. čtvera) čísl. **1.** pro s. j. i **čtvero** (2. čtverého, 3. čtverému, 4. čtvero, 6. čtverém, 7. čtverým) souborová, vyjadřuje, že soubory jednotlivin označené řídicím substantivem jsou čtyři ‘**2.** základní (ve spojení se jmény pomnožnými), označuje počet 4‘.

8.2.5.3 Úhrnné číslovky

Číslovky **čtvero, patero, šestero** atd. se skloňují pravidelně podle vzoru „město“. Pro jejich morfologii je ovšem charakteristické ustrnování v základním tvaru (jde o obecnou tendenci patrnou i u dalších typů číslovek) – zapojení do větné stavby pak není signalizováno číslovkou, ale jménem počítaného předmětu, srov.: *se čtverem koní – se čtvero koňmi*. V tvaroslovné charakteristice nejsou zachyceny řídice doložené případy, kdy se skloňují obě části spojení (*o osmeru bubenících*); lze je interpretovat jako atrakci.¹³⁸ Srov. **čtvero** čtvera (3., 6. j. čtveru, 4. j. čtvero, 7. j. čtverem) i neskl. čísl. úhrnná, označuje skupinu čtyř jednotlivin nebo jednotlivců‘.

8.2.5.4 Dílové číslovky

Většina dílových číslovek (**polovina, pětina** aj.) se skloňuje pravidelně podle vzoru „žena“. Číslovka **půl** je neskloňná (na rozdíl od číslovek **půle, polovina**, které mají pravidelné substantivní skloňování). Číslovka **čtvrt** je v singuláru rovněž neskloňná, v plurálu má ve všech pádech ustrnulé nominativní tvary *čtvrtě, čtvrti*, v nepřímých pádech má kromě toho také tvary podle vzoru „píseň“ (nejobvyklejší je však ustrnulý tvar *čtvrtě*), např. *čtvrt litru mléka; před čtvrt rokem; zdědila tři čtvrtě milionu dolarů; škoda se blíží třem čtvrtím milionu korun; do voleb zbývá tři čtvrti roku*. Pokud je komunikačně relevantní pořadí dílu v celku, číslovka **čtvrt** se morfologicky chová jinak: v singuláru se skloňuje podle vzoru „kost“ (v genitivu se užívá rovněž tvar *čtvrtě*), např. *v poslední čtvrti století; ve třetí čtvrti utkání; blížilo se ukončení první čtvrtě zápasu*. Plurálové tvary nejsou pro dané užití doloženy.

¹³⁸ Na tento typ dokladů upozorňuje P. Jiranová (2008, s. 100).

Číslovky **dvaapůl**, **třiapůl**, **čtyřiapůl** vznikly spřažením kombinovaných číslovkových výrazů *dva a půl*, *tři a půl*, *čtyři a půl*. V ASSČ se oba konkurenční prostředky zpracovávají jako varianty, srov. níže. Zatímco číslovky typu **dvaapůl** jsou nesklonné a neshodné, kombinované číslovkové výrazy jsou buď nesklonné (jde pak jen o grafickou variantu příslušných kompozit), nebo se ohýbá pouze jejich první komponent, tj. základní číslovka, srov. **dvaapůl**, **dva a půl** čísl. dílová označuje počet a číslo 2½, 2,5, dva celky a jednu polovinu: *dvaapůl metru*; *dvaapůl roku*; *dvaapůl miliardy korun*; *dva a půl litru vody*; *před dvěma a půl i dva a půl i dvaapůl lety*.

Kombinované číslovkové výrazy typu *dva a půl* uvádíme také v exemplifikaci u příslušných číslovek základních, např. u číslovky **dva 1**. (...) v kombinovaném číslovkovém výrazu (...) *dva a půl* (i *dvaapůl* viz tam) (...).

8.2.6 Ke zpracování sloves

Tvaroslovná charakteristika sloves je v ASSČ tvořena souborem těchto tvarů: vedle infinitivu (reprezentativního tvaru) se uvádí tvar 3. os. j. č., imperativ, přičestí činné, přičestí trpné, verbální substantivum, např. **dělat** (3. j. dělá, rozk. dělej, čin. dělal, trp. dělán, podst. jm. dělání). Vedle toho se u vybraných sloves podává tvar 1. os. j. č., 3. os. mn. č. a tvar budoucího času, podrobněji viz níže.

8.2.6.1 Infinitiv

V infinitivním lemmatu je registrována variantnost sloves vzoru „péct“ a variantnost sloves, jejichž infinitivní kmen kolísá mezi vzory.

1) Vzor „péct“

Slovesa vzoru „péct“ mají v infinitivu dubletu *-ct/-ci*. U většiny sloves je dnes základní (stylově neutrální, frekventovanější) varianta na *-ct*, která vznikla analogicky podle infinitivu zakončeného na *-t*. Vývojově starší varianta na *-ci* je zpravidla vnímána jako stylově vyšší, popř. knižní – v záhlaví hesel se proto uvádí až na druhém místě (např. **péct**, **péci**; **tlouct**, **tlouci**). Výjimku představuje sloveso **moci**, **moct**, u něhož je běžnější varianta na *-ci* (tomu v ASSČ odpovídá pořadí variant v záhlaví). U slovesa **říct**, **řici** je doloženost obou variant v korpusu SYN srovnatelná, podobu na *-ct* je však vzhledem k její progresivitě vhodné považovat za základní.

2) Slovesa kolísající mezi vzory

Podoba infinitivního kmene kolísá u sloves, která náleží ke vzorům „péct“ a „tisknout“ (**obléci**, **obléknout**) nebo ke vzorům „sázet“ a „prosit“ (**bydlet**, **bydlit**). Kromě infinitivu kolísají i další tvary slovesa, srov. **bydlet**, **bydlit** (3. j. -lí, 3. mn. -lí, -lejí, rozk. -lí, čin. -lel, -lil, podst. jm. -lení).

8.2.6.2 Přehled uváděných tvarů¹³⁹

8.2.6.2.1 Tvary, které se uvádějí u sloves všech morfologických typů

1) 3. os. j. č. (oznam. způsobu, přít. času, činného rodu): Z hlediska tvoření nebývá daný tvar pro rodilého mluvčího problematický. V tvaroslovné charakteristice jej uvádíme proto, že se tradičně chápe jako tvar opěrný, tj. umožňuje sloveso zařadit do jedné z pěti

¹³⁹ V části 8.2.6.2 uvádíme kvůli přehlednosti tvary zpravidla v nezkrácené podobě a v kurzívě, ačkoli ve slovníku se zkracují (zásady viz 8.2.1) a vypisují stojatě. Vzorová hesla s kompletní morfologickou charakteristikou však uvádíme v slovníkové podobě.

prézentních tříd, vymezených zakončeními *-e*, *-ne*, *-je*, *-í*, *-á*, a určit jeho příslušnost k morfologickému typu, reprezentovanému slovesným vzorem (k tomu je ovšem nutná znalost dalších tvarů tvořených z kmene přítomného i minulého).

U sloves, která kolísají mezi vzory „mazat“/„brát“ a „dělat“, neuvádíme všechny kolísající indikativní tvary, ale právě jen tvar 3. j. (např. **bafat**: *bafá, bafe*; **česat**: *česá, češe*).

2) Imperativ (2. os. j. č., činného rodu): Dublety se objevují především u sloves náležících ke vzoru „prosit“ (**léčit**: *leč, léči*) a u sloves pohybu, resp. některých jejich lexii (**běžet**: *běž, poběž*; **plout**: *pluj, popluj*).

Imperativ v ASSČ uvádíme:

- u sloves akčních;
- u neakčních sloves s živým nositelem děje, implikujících sémantický rys nezáměrnosti. Imperativ se u nich užívá zpravidla jen v záporné podobě, ve výpovědích s komunikační funkcí varování. Negační prefix je v ASSČ uveden v závorce, např. **bacit se**: *(ne)bac se*, **zranit se**: *(ne)zraň se*.¹⁴⁰

Imperativ naopak neuvádíme:

- u sloves s neživým nositelem děje, např. **alergizovat**, **brnět**, **rozbahnit se** (levá valence těchto sloves je v ASSČ konkretizována zájmenem *co*);
- u sloves, která ve svém valenčním poli nemají pozici podmětu, např. **pršet**, **blýskat se** (imperativ se v těchto případech reálně netvoří).

3) Činné přičestí (j. č., mužského rodu): Dublety se objevují u sloves vzoru „tisknout“: podobě na *-l* konkuruje podoba na *-nul*. Pronikání tvaru na *-nul* je motivováno vnitro- i meziparadigmatickým vyrovnáváním: formálním přiblížením přičestí činného k ostatním infinitivním tvarům (srov. *tisknout – tisknul*), resp. k tvarům sloves vzoru „minout“ (srov. *tisknul – minul*). Obě varianty jsou více či méně rovnocenné u sloves expresivních (**bouchnout**: *bouchl, bouchnul*; **břinknout**: *břinkl, břinknul*), u některých sloves se podoba na *-nul* užívá z výslovnostních důvodů (spisovný je např. jen tvar *schnul*, nikoli *schl*). V těchto případech je tvar na *-nul* v ASSČ zaznamenán v tvaroslovné charakteristice. Pokud se tvar na *-nul* ve spisovných projevech užívá jen zřídka (ve srovnání s tvarem na *-l*), popř. vůbec, v tvaroslovné charakteristice se neuvádí (platí to např. pro sloveso **tisknout**).

Tvar (jeden z tvarů) mužského rodu má někdy z výslovnostních důvodů jinou podobu než tvary rodu ženského a středního. V tvaroslovné charakteristice je potom vedle tvaru pro mužský rod uveden také tvar pro rod ženský, např. **bouchnout**: čin. *bouchl, bouchnul*, čin. ž. *bouchla*. Některá přičestí se prototypicky užívají ve tvarech ženského rodu, v ASSČ je proto uvádíme v této podobě, např. **otěhotnět**: čin. ž. *otěhotněla*.

4) Trpné přičestí (j. č., mužského rodu): Tvarové varianty se objevují především u sloves vzoru „tisknout“: původnímu zakončení *-en* konkuruje zakončení *-nut*, které do paradigmatu daných sloves proniká od sloves vzoru „minout“. O skutečnou variantnost jde však jen v některých případech, např. **odemknout**: *odemčen, odemknut*. Velmi často je tvarová diference spojena s významovým rozlišením, srov. **vytknout**: *cíl byl vytčen × chyba byla vytknuta*; **vyvrhnout**: *zločinec byl vyvržen ze společnosti × ryba byla vyvrhnuta*.¹⁴¹

¹⁴⁰ Záporný imperativ se užívá běžněji než kladný imperativ u sloves, která označují děj hodnocený negativně, např. **zlobit**: *(ne)zlob*.

Trpné přičestí v ASSČ uvádíme:

- u přechodných sloves předmětových. Tvar přičestí je zakončen na *-n/-t*. Např. **donést**: *donesen*;
- u nepřechodných sloves předmětových. Tvar přičestí má inkongruentní formu, tj. je zakončen na *-nol-to*. Např. **bádat**: *bádáno*;
- u dokonavých zvratných (bezpředmětových) sloves s významem rezultativním. Na rozdíl od přičestí tvořených od sloves předmětových není jejich funkcí změna hierarchie slovesných participantů, ale přehodnocení participantské role, srov. *trampové* (agens) *postavili stan* → *stan* (patiens) *byl postaven trampy*; *trampové* (agens) *se utábořili u řeky* → *trampové* (nositel stavu) *byli utáboření u řeky*. Zatímco zvratné sloveso (*utábořit se*) označuje dokonáný děj, z něhož vyplývá výsledný stav, příslušné trpné přičestí (*utábořen*) naopak pojmenovává výsledný stav a k ději pouze nepřímou poukazuje jako ke svému významovému předpokladu. Rezultativní sémantika je příčinou toho, že přičestí daného typu mají častěji formu dlouhou (adjektivizovanou) než krátkou, srov. *být utábořen* – *být utábořený*. Není přitom snadné určit, zda *být utábořený* je slovesnou konstrukcí, anebo spojením sponového slovesa s adjektivem – jde zřejmě o případ přechodný. V tvaroslovné charakteristice slovesa uvádíme pouze tvary krátké, např. **aklimatizovat se**: *aklimatizován*; **amerikanizovat se**: *amerikanizován*; **nabalit se**: *nabalen*.

Trpné přičestí neuvádíme u většiny sloves bezpředmětových. Do této skupiny patří mj. dokonavá zvratná slovesa, která nemají význam rezultativní, a zvratná slovesa nedokonavá, např. **batolit se**, **blýsknout se**, **naběhat se**.

5) Verbální substantiva

Komentář k verbálním substantivům viz 7.2.3.1, bod 1.

8.2.6.2.2 Tvary, které se uvádějí u sloves vybraných morfologických typů

1) 1. os. j. č. (oznam. způsobu, přít. času, činného rodu): Tvar uvádíme u sloves vzorů „krýt“, „kupovat“ a „mazat“, která zde mají dubletu *-il-u*.

Slovesa vzorů „krýt“, „kupovat“: Základní je zpravidla tvar na *-i*, který je stylově vyšší, např. **krýt**: *kryji, kryju*; **bagatelizovat**: *bagatelizuji, bagatelizuju*.

Slovesa vzoru „mazat“: Koncovka *-i* je u těchto sloves vnímána jako knižní, častěji se proto užívá koncovka *-u*, srov. **psát**: *píšu, píší*. Pokud se varianta na *-i* užívá jen výjimečně, v tvaroslovné charakteristice ji neuvádíme.¹⁴²

2) 3. os. mn. č. (oznam. způsobu, přít. času, činného rodu): Tvar uvádíme u sloves vzorů „krýt“, „kupovat“ a „mazat“, která zde mají dubletu *-il-ou*. Stylová hodnota variant je stejná jako v případě variant *-il-u* v 1. os. j. č. (srov. výše). Např. **krýt**: *kryjí, kryjou*; **bagatelizovat**: *bagatelizují, bagatelizují*; **psát**: *píšou, píší*.

Tvar 3. os. mn. č. uvádíme také u sloves vzorů „prosit“, „trpět“ a „sázet“. Slovesa vzoru „sázet“ mají v daném tvaru dubletu *-ejíl-í*, kdežto slovesa vzorů „prosit“ a „trpět“ se užívají jen ve spojení s koncovkou *-í*. Např. **bachratět**: *bachratějí, bachratí*; **brnět**: *brní*.

¹⁴¹ Uvedené korespondence mezi podobou trpného přičestí a lexikálním významem slovesa mají spíše povahu tendencí než striktních pravidel: v korpusu SYN lze najít nezanedbatelný počet protipříkladů.

¹⁴² Z frekvenční analýzy dokladů získaných z korpusu SYN např. vyplývá, že tvar *maží se* na celkovém počtu tvarů 1. os. j. č. slovesa *mazat* podílí jen cca 2 % výskytů.

3) Tvar budoucího času (3. os. j. č., oznam. způsobu, činného rodu): Uvádí se u determinovaných nedokonavých sloves pohybu, která vyjadřují budoucnost tvarotvorným prefixem *po-*. Např. **nést**: *ponese*; **plout**: *popluje*.

8.2.6.2.3 Tvary, které se v ASSČ neuvádějí

V tvaroslovné charakteristice neuvádíme tvary přechodníku přítomného ani přechodníku minulého – jde o výrazové prostředky knižní až archaické, v současné češtině málo užívané. Neuvádíme rovněž tvary zpřídavnělých přechodníků (*nesoucí, udělavší*) ani zpřídavnělých přičestí (*spadlý, nošený*), jejichž tvoření je pravidelné.¹⁴³

8.2.6.3 Neosobní slovesa

Užívá-li se sloveso – nepočítáme-li speciální metaforické kontexty – jen ve tvarech neosobních (např. **blýskat se 1.**, srov. níže), v gramatické části hesla uvádíme charakteristiku neos. V přítomném čase je neosobní tvar formálně shodný s tvarem 3. os. j. č. (*blýská se*), v minulém čase je formálně shodný s tvarem 3. os. j. č. středního rodu (*blýskalo se*).

Od neosobních sloves se obvykle netvoří tvar imperativu ani tvar přičestí trpného, v tvaroslovné charakteristice je proto neuvádíme. Nulovou levovalenční pozici zachycujeme ve valenčním rámci pomocí symbolu ~. Např. **blýskat se 1. blýská se** neos. (~ || kde; ~) vznikají, objevují se blesky: *hřmělo a blýskalo se; v dáli se blýská a ozývá se hrom*.

8.2.6.4 Slovesa užívaná jen ve 3. osobě

Slovesa, jejichž levovalenční participant má povahu neživé entity (ve valenčním vzorci je konkretizován zájmenem *co*), se neužívají ve tvarech 1. a 2. osoby, v ASSČ proto v těchto případech uvádíme poznámku jen v 3. os. Od uvedených sloves se – podobně jako od sloves neosobních – zpravidla netvoří imperativ ani přičestí trpné. Např. **bavit 2.** jen v 3. os. (*co || koho4*) působit potěšení, těšit, zajímat: *psaní mě baví; nejvíc ji baví tělocvik; cestování bavilo člověka 19. století stejně jako nás; už ji nebavilo pozvolna chřadnout v ubíjejícím zaměstnání*.

8.2.7 Stupňování přídavných jmen a příslovčí

Stupňování (gradace) vyjadřuje kvalitativní nebo kvantitativní hodnocení příznaku (vyjádření různé míry vlastnosti) a uplatňuje se zpravidla u adjektiv kvalitativních¹⁴⁴. Kvalifikační význam však mohou nabývat i některá adjektiva vztahová¹⁴⁵ (srov. 13.2).

V SSJČ se uváděly jen stupňované tvary něčím nepravidelné: a) u nepravidelně tvořených nebo supletivních tvarů, např. **dlouhý** příd. (2. st. delší), **vysoký** příd. (2. st. vyšší), **malý** příd. (2. st. menší), b) u variantních tvarů (dublet) 2. stupně: **bohatý** příd. (2. st. bohatší, kniž. bohatější), **zadní** příd. (2. st. zadnější, zazší), c) při změně kmenové souhlásky: **nízký** příd. (2. st. nižší), **plachý** příd. (2. st. plašší). V SSČ jsou někdy tvary uvedeny i při pravidelném tvoření¹⁴⁶. V obou slovnících je stupňování uvedeno asi u 130 hesel.

¹⁴³ Diskusi o slovnědruhové platnosti těchto výrazů viz 7.2.3.1, bod 2.

¹⁴⁴ Řadí se někdy ke slootovorbě (MČ 1, 1986, s. 379n., 448–449), někdy k morfologii (MČ 2, 1986, s. 79–80); srov. též Karlík – Hladká (2004), EŠC (2002, s. 445–447), Panevová (2007), AGSČ (2013, s. 380–384, 504–507) aj.

¹⁴⁵ Srov. např. Horecký – Buzássyová – Bosák (1989, s. 172n.), Jarošová (2008b), Nábělková (1997, 2008).

¹⁴⁶ Údaj se v SSČ uvádí většinou v záhlaví. Ne vždy je správně vyhodnoceno, zda je stupňování možné u všech významů, srov. např. *bílý, barevný, český* aj.

Lexikalizovaný 2. stupeň bývá ve výkladových slovnících zpracován jako samostatný význam základového adjektiva i jako samostatné heslo, srov. SSJČ: **mladší** příd. 1. ‚2. st. k mladý‘ (v. t.) 2. ‚mimo srovnávání nepříliš mladý, nepříliš starý‘.

8.2.7.1 Uvádění stupňovaných tvarů

Vzhledem k tomu, že v ASSČ se všechna adjektiva a adverbia zpracovávají jako samostatná hesla, u všech stupňovatelných adjektiv a adverbíí uvádíme pravidelně tvar 2. stupně¹⁴⁷. Tento údaj se uvádí v tvaroslovné charakteristice v záhlaví hesla, pokud platí pro všechny významy, nebo u příslušného významu, pokud platí jen pro některý význam polysémního hesla¹⁴⁸. Uvádíme i variantní stupňované tvary, pokud odpovídají spisovné jazykové normě¹⁴⁹. Pořadí variant se řídí frekventovaností, srov. např. **bohatý** (2. st. -tší, -tější¹⁵⁰).

Zpracování adjektiva a adverbia je někdy paralelní: např. u dvojice **agresivní, agresivní** (2. st. -nější), **agresivně, agresivně** (2. st. -něji) platí údaj o stupňování pro všechny čtyři významy, u dvojice **akutní, akutně** shodně jen pro jeden význam (stupňuje se ve 2. významu): **akutní 2.** (2. st. -nější) ‚vyžadující okamžité řešení, naléhavý‘; **akutně 2.** (2. st. -něji) ‚bez možnosti odkladu, naléhavě, neodkladně‘. V případě některých dvojic se však běžně stupňuje jen jedno z nich, např. **bahnitý** (2. st. -tější) 1. ‚plný bahna 1 (rozmočené půdy), obsahující bahno‘ 2. ‚připomínající bahno 1 (rozmočenou půdu)‘; **bahnitě** ‚v barvě bahna 1 (rozmočené půdy)‘. (Tvar 2. stupně je uveden jen u adjektiva.)

8.2.7.2 Exemplifikování stupňovaných tvarů

Uvádění příkladů na stupňované tvary v exemplifikaci se v ASSČ řídí jejich frekvencí a vhodností pro slovníkové heslo. U adjektiv a adverbíí málo frekventovaných stupňování zpravidla neexemplifikujeme, platnost jen pro některý význam však exemplifikujeme důsledně. V exemplifikaci zpravidla uvádíme příklad jen na jeden ze stupňovaných tvarů, zřídka více, přičemž nerozhoduje, zda je frekventovanější komparativ nebo superlativ. V ideálním případě je příklad na stupňovaný tvar uveden u všech významů: **ctižádnostivý** (2. st. -vější) 1. toužící vyniknout, prosadit se, mít úspěch; syn. ambiciózní 1: *ctižádnostivý člověk; ctižádnostivý student, sportovec, umělec; příliš ctižádnostiví rodiče mají na své děti neúměrné nároky; odmalička byl mnohem ctižádnostivější a cílevědomější než jeho vrstevníci 2.* založený na velkých, mimořádných, zprav. velmi náročných cílech, záměrech; syn. ambiciózní 2: *ctižádnostivý plán; liga mistrů je ctižádnostivý projekt; nyní před námi vyvstávají další, ještě ctižádnostivější úkoly; ctižádnostivě* (2. st. -věji) s velkou touhou, snahou vyniknout, prosadit se, dosáhnout úspěchu; syn. ambiciózně 1: *jít ctižádnostivě za svým cílem; ctižádnostivě se dral na místo kolegy; mohl ctižádnostivěji a bezohledněji budovat svoji kariéru.*

8.2.7.3 Komparativ s lexikalizovaným významem

Užívá-li se tvar 2. stupně v lexikalizovaném významu, uvádí se jako samostatné heslo. Na rozdíl od SSJČ a SSČ se význam komparativu v tomto hesle nepodává. Na konci heslové stati se však odkazuje na základové adjektivum, např. **lepší** příd. → i **dobry**.

¹⁴⁷ 3. stupeň se tvoří pravidelně od 2. stupně, proto není třeba jej uvádět.

¹⁴⁸ Stupňování ověřujeme v materiálových zdrojích důsledně pro každý význam.

¹⁴⁹ Tvary zjištěné ve spisovné komunikaci ověřujeme v *Internetové jazykové příručce* a konzultacemi v oddělení jazykové kultury a oddělení gramatiky ÚJČ AV ČR, v. v. i.

¹⁵⁰ V *Internetové jazykové příručce* se uvádějí tyto varianty v opačném pořadí (*bohatější, bohatší*).

9 VALENCE A VAZEBNOST

9.1 Východiska

Valence je jev, při kterém dominující členy (slovesa, popř. jiný slovní druh) vyžadují jistý počet dominovaných, valenčních členů, zpravidla v jistých tvarech. Tyto členy mohou být **obligatorní** (musí být lexikálně realizovány) nebo **potenciální**¹⁵¹ (nemusí být lexikálně realizovány). Potenciální členy však mohou zůstat na povrchové rovině nevyjádřeny pouze tehdy, jestliže je jejich obsazení doplnitelné, vyvoditelné z kontextu nebo situace. Větné členy (většinou volná doplňení), které nejsou ani obligatorní, ani potenciální, se považují za **fakultativní**. Hranice mezi členy potenciálními a fakultativními (nevalenčními) není pevná, mnohé případy jsou přechodné (ESČ, 2002, s. 517; MČ 3, 1987, s. 18n.).

Valence, resp. vazebnost se registruje jak ve všeobecných výkladových slovnících, tak ve slovnících speciálních.¹⁵²

V SSSJČ se zaznamenávají vazby u sloves a některých substantiv a adjektiv (zejména deverbativních), která u sebe mají předmět. Pokud se užívá předmětové sloveso i bez předmětu, upozorňuje se na to tildou (~). V SSSČ se kvůli omezenému rozsahu (počtu stránek) neuvádějí informace o jednotlivých vazbách explicitně, ale dokládají se konkrétními spojeními, z nichž lze vazebný údaj vyvodit.

Systematicky se věnují valenci, popř. vazebnosti, valenční slovníky. Pro stanovení zásad podání valence v ASSČ jsme porovnávali její zpracování ve slovnících autorek N. Svozilové, H. Prouzové a A. Jirsové *Slovesa pro praxi: valenční slovník nejčastějších českých sloves* (SpP, 1997) a *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení* (SVaS, 2005) a ve *Valenčním slovníku českých sloves* (VSCS, 2008) M. Lopatkové, Z. Žabokrtského, E. Bejčka, K. Skwarské a V. Kettnerové. Ve SpP se zachycuje valence nejčastějších českých sloves ve třech rovinách – jako obecný vzorec, explicitní vzorec a morfologicko-syntaktická analýza obsazení jednotlivých valenčních pozic, k níž se přidává sémantická složka. Všechny tyto údaje se dokládají v příkladové části. Ve SVaS zaujímají největší rozsah slovesa; substantiva a adjektiva jsou uváděna v omezenějším rozsahu. Slovník uvádí v explicitním výčtu výběr vazeb a ilustruje je v příkladové části hesla. Na rozdíl od SpP nezachycuje sémantické rysy. Ve SVaS se poměrně často uvádějí i vazby fakultativní, a to v případech, kdy by použití slovesa bez příslušné vazby bylo příznakové – jde zejména o vazby dativní, instrumentálové a adverbiální (místní, časové, příčinné atd.); tyto vazby lze označit spíše jako spojení. Ve VSCS se zaznamenává valenční struktura sloves pomocí formálního vzorce, který je doplňován glosami¹⁵³ a příklady. Pokud jsou formy valenčních doplňení dány rekcí, zaznamenávají se jejich

¹⁵¹ Terminologie užívaná při popisu valence není jednotná. Např. funkčně generativní popis užívá termín *obligatorní* v jiném smyslu. Doplňení, které je členem valenčního rámce řídicího slova, označuje jako jeho složku obligatorní nebo fakultativní. Fakultativní volná doplňení se do valenčního rámce nezahrnují; volná určení patří do rámce, pokud jsou u daného slova (sémanticky) obligatorní. Existují sémanticky obligatorní členy, jež jsou v povrchové syntaktické struktuře vypustitelné (Panevová, 1999b, s. 35).

¹⁵² Výkladové slovníky ani SVaS nezachycují levovalenční sféru (tj. tu část větného vzorce, která odpovídá větným podmětům), popisují tedy pouze vazebnost (tj. pravovalenční sféru).

¹⁵³ Glosou se zde rozumí sloveso nebo parafráze charakterizující daný význam slovesa. Glosy nelze pokládat za synonyma nebo dokonce za lexikografické definice (VSCS, s. 17).

možná morfematically vyjádření. Uvádí se též syntakticko-sémantická třída slovesa a další syntaktické charakteristiky. Ve VSČS se zachycují i fakultativní volná doplnění, která většinou nespecifikují význam slovesa, ale typicky se vztahují k celé syntakticko-sémantické třídě sloves (např. *jel vlakem*).

9.2 Zpracování valence a vazebnosti v ASSČ

9.2.1 Valence u sloves

V ASSČ zaznamenáváme valenci u sloves v **explicitní podobě větného vzorce**¹⁵⁴. Kromě obligatorních a potenciálních doplnění uvádíme i typická fakultativní doplnění, pokud by užití řídicího slova bez tohoto doplnění bylo příznakové. Vazby chápeme v širším smyslu¹⁵⁵, tj. nejen jako vazby rekční (formálně řízené), ale také jako vazby dané přímým (formálně neřízené). K sémantice jednotlivých doplnění se při zaznamenávání vazeb většinou nevyjadřujeme.

9.2.1.1 Vazby a spojení vyjadřujeme především pomocí tvarů zájmen *kdo*, *co*. Výraz *kdo* ve vzorci zahrnuje osoby i zvířata (včetně hmyzu), a to z praktických důvodů – kdyby se pro zvířata používal výraz *co*, např. u **běžet** v základním významu by muselo být v pozici levé valence *kdo*, *co*. Pokud se zájmeno *kdo* vztahuje pouze ke zvířatům, uvádíme zpřesňující sémantickou informaci v předvýkladu (u levovalenční pozice) nebo ve výkladu významu (u pravovalenční pozice), např. **bafat** ned. **4.** (*kdo* || na koho; ~) **„(zprav. o psu) vydávat jednotlivě vyražené zvuky znějící jako baf, haf; syn. štěkat“**. Pod zájmeno *kdo* v ASSČ zahrnujeme i kolektiva a pojmenování institucí označujících lidská (popř. zvířecí) společenství¹⁵⁶, např. *firma*, *národ*, *stát*, *stádo*.

Pořadí valenčních variant *kdo*, *co* – *co*, *kdo* je v levovalenční sféře primárně určeno tak, že na prvním místě se uvádí *kdo*. Obrácené pořadí užíváme, pokud vazba s *co* z hlediska četnosti výskytu výrazně převažuje. Pořadí pravovalenčních pozic je primárně dáno četností výskytu jejich realizací v dokladovém materiálu. Sémanticky „životné“ a „neživotné“ podoby vazby (*kdo*, *co*) oddělujeme pouze čárkou – chápeme je jako vazebnou jednotku, která zastupuje jednu vazbu.¹⁵⁷

Pokud jednotlivým valenčním variantám *kdo*, *co* na levé straně odpovídají v pravovalenční sféře různé vazby, rozepisujeme v explicitním větném vzorci valenci pro obě levovalenční varianty zvlášť, např. u **bacit** dok. **1.** (*kdo* || koho4; koho4 {čím; kam; čím kam}; *co* || koho4; koho4 kam) úderem zasáhnout; syn. uhodit, udeřit, praštit, bácnout 1: *bacit někoho po hlavě; bacit někoho baseballovou pálkou; jednoho z policistů bacit pěstí do nosu; sněhová koule nestačila nikoho bacit; (...)*.

9.2.1.2 Do výčtu předložkových vazeb zařazujeme pouze vazby s předložkami primárními; sekundární předložky zachycujeme pouze v rámci dokladů v exemplifikaci (*bádat na poli klonování*).

¹⁵⁴ V explicitní podobě větného vzorce se konkretizuje obsazení jednotlivých valenčních pozic především pomocí zájmen a zájmenných příslovcí, dále pomocí spojek i jiných vyjádření.

¹⁵⁵ Některé morfologické kategorie výrazů, které obsazují valenční pozice, jsou určovány řídicím slovem, tj. jsou syntakticky vázané. Slovesnou vazbou se tradičně nazývá syntakticky vázaná kategorie pádu v pozici dominované slovesem (pokud nejde o nominativ) (MČ 3, 1987, s. 25).

¹⁵⁶ Podobně jako ve SVaS.

¹⁵⁷ Viz SVaS.

9.2.1.3 Vazby ve vzorci vyjadřujeme rovněž pomocí zájmenných příslovčí, popř. opisných vyjádření. Opisnou formulaci volíme tehdy, když nelze užít samotné zájmeno nebo zájmenné příslovce (*kde, kam* ap.), tj. např. *za nějakým účelem: zabalit se* dok. (kdo || *za něj. účelem; ~*) složit, uložit věci do zavazadla, připravit se na cestu: *musím se zabalit na služební cestu; (...)*. Vazbu s infinitivem zapisujeme do explicitní podoby větného vzorce jako INF, např. **bát se** ned. **2.** (kdo || INF) mít obavu z nějaké vlastní činnosti • mít strach něco dělat, udělat, zdráhat se něco dělat, udělat: *muži se bojí projevit slabost; (...)*.

9.2.1.4 V ASSČ zaznamenáváme ve vzorci i participanty vyjádřené formou vedlejších vět spojkových a vztahných a ve formě přímé řeči.

V explicitní podobě větného vzorce užíváme označení *Vspoj* pro vedlejší věty obsahové uvozené spojkami *že, jak*¹⁵⁸, *aby, ať, zda, jestli*; pokud se u daného slovesa vyskytují pouze vazby s vedlejšími větami s omezeným počtem spojek, vypisujeme do vzorce konkrétní spojky, např. **blábolit** ned. expr. **1.** (kdo || ~; co; *že...; jak...; ;...“*) mluvit zmateně, nesouvisle ap. při zastřeném vědomí: *(...) v agonii blábolil, že mu hoří chata; v narkóze jsem blábolil, jak budu vařit večeři; (...)*. Označení *Vvzt* ve vzorci používáme souhrnně pro vedlejší věty vztahné. Pokud se na propoziční participanty odkazuje pomocí deiktických výrazů¹⁵⁹, které nelze vypustit, ve vzorci je rovněž zachycujeme, např. **dumat** ned. (kdo || nad čím, nad kým; o čem, o kom; *Vvzt; zda...; jestli...; nad tím, že...; ;...“*; ~) zabývat se (vytrvale) něčím v myšlenkách, přemýšlet: *(...) vůbec nedumej nad tím, že by to nevyšlo; (...)*.

Zachycujeme také vazbu s přímou řečí (značenou i neznačenou), např. **bafnout** dok. **2.** (kdo || na koho {,...“; *že...; aby...}*) obořit se na někoho, neurvale někomu něco říct: *pokladní na mě bafla: „Místenky nemám.“; ve dveřích na mě bafnul: „Hoří vám chalupa.“; (...)*.

9.2.1.5 Pro ohraničení jednotlivých vazeb (vyjádřených jakoukoliv formou) užíváme středník. Při uvádění vícečlenných vazeb s opakujícími se členy používáme ke zkrácení zápisu složené závorky (svorky)¹⁶⁰, tj. vytýkáme opakující se vazby před závorkou, např. **pobalit** dok. (kdo || co; co {za něj. účelem; do čeho}; ~) postupně, po částech připravit zavazadlo, složit věci do zavazadla: *pobalit kufry; pobalit věci na cestu; pobalit si osobní věci do tašek; (...)*.

9.2.1.6 Pro zápis tzv. „nulové valence“ používáme v explicitním větném vzorci tildu (~). Levou stranu valenčního vzorce u sloves bez subjektové valence zapisujeme: ~ ||, např. **blýskat se** ned. **1.** **blýská se** neos. (~ || kde; ~) vznikají, objevují se blesky: *hřmělo a blýskalo se; v dáli se blýská a ozývá se hrom*. V pravovalenční sféře tildou ve vzorci vyjadřujeme jak situační výpustku obligatorního předmětového doplnění (*maminka se opalovala a u toho četla*), tak skutečnou „nevazebnost“, která někdy svědčí o samostatném významu, někdy alespoň o dílčím sémantickém odstínu (*Ema jde do první třídy, ale už čte = ,umí číst‘*). Oba typy exemplifikujeme, pokud jsou dostatečně doloženy.

9.2.1.7 Adverbiální doplnění jsou v explicitní podobě větného vzorce reprezentována buď výčtem předložkových vazeb, nebo adverbiálním výrazem (*kam, kde, jak* ap.).

¹⁵⁸ Vzhledem k tomu, že je výraz *jak* ve funkci spojky homonymní s *jak* ve funkci příslovce, není v některých případech jasné, jakou funkci máme na mysli. Proto v explicitním vzorci uvádíme za všemi spojkami tři tečky. Stejný způsob zápisu používá i SpP.

¹⁵⁹ Ve SVaS se tyto propoziční participanty neuvádějí kvůli zjednodušení.

¹⁶⁰ V souladu se SVaS.

Výčtu předložkových vazeb dáváme přednost, pokud se v explicitní podobě větného vzorce vyskytuje jedna nebo jen několik frekventovaných předložkových vazeb.

Adverbiální výraz ve vzorci uplatňujeme při rozmanitosti a větším množství předložkových vazeb v platnosti adverbiale a při významovém souladu adverbialního výrazu a konkrétních kontextů, např. **dostrkat** dok. **1.** (kdo, co || co, koho4 **kam**) strkáním, tlačení dopravit na určité místo: (...) *společnými silami dostrkali auto až do města; oběma rukama se mě snažil dostrkat ke dveřím; vyprošovací vozy dostrkaly kamion na krajnici.*

9.2.1.8 Problémem při lexikografickém popisu valence u sloves jsou málo doložená (příznaková) slovesa, popř. některé významy, které mají stejnou sémantickou strukturu i valenci jako významově blízká slovesa, resp. jejich významy s vysokou frekvencí (např. **camrat** ned. kolokv. expr. (kdo || co; o čem; do čeho; ~) ‚planě mluvit; syn. kecat‘). U málo doložených sloves uvádíme jen nejtypičtější vazby a v exemplifikaci pouze typické doklady. Nemusíme tedy přesně reflektovat valenci sémanticky blízkého slovesa s vyšší frekvencí; bereme však v potaz nejen doloženost v korpusech, ale také v dalších materiálových zdrojích i naše jazykové povědomí. Explicitní vzorec málo doloženého slovesa může tedy obsahovat i vazby, které nejsou v hesle exemplifikovány.

9.2.1.9 Uvádíme i vazby, které pocítujeme jako novější, pokud jsou dostatečně doloženy, např. **abstinovat** ned. i dok. (kdo || ~; od čeho; v čem) dodržovat, dodržet abstinenci, zvláště od pití alkoholu: (...) *abstinovat v kouření, v pití*; (...). V explicitním větném vzorci je řadíme zpravidla až na poslední místo.

9.2.2 Vazebnost u jmen a adverbíí

Zatímco u sloves jsou vazby nezbytná doplnění vyžadovaná sémantikou i povrchovou syntaktickou rovinou, vazby u substantiv, adjektiv a adverbíí se povrchovou obligatorností nevyznačují (výjimkou jsou některá adjektiva, která se uplatňují ve jmenném nebo slovesně-jmenném přísudku). U substantiv v žádné jejich pozici neexistuje povrchová obligatornost valenčního doplnění (Panevová, 2000); u adjektiv jsou valenční členy povrchově obligatorní jen zřídka¹⁶¹ (Panevová, 1998). U jmen a adverbíí na rozdíl od sloves tedy podchycujeme pouze **vazebnost** (tj. pravovalenční sféru).

9.2.2.1 V ASSČ zaznamenáváme vazebnost u některých deverbativních a deadjektivních substantiv, která (někdy částečně) zachovávají vazbu základového slovesa, příp. adjektiva (např. **absence**, **abdikace**, **běh**, **badatel**). Vazebnost podchycujeme také u substantiv (často cizího původu), která náleží do stejné lexikálněsémantické skupiny jako deverbativa, u nichž uvádíme explicitní výčet vazeb (např. **adept** – **uchazeč**). Vazebnost neuvádíme u substantiv (vzdáleně) odvozených od sloves, resp. sémanticky s nimi souvisejících typu **abonentka**, **abonmá**, **abstrakt**, ani u primárních substantiv (např. u názvů děl jako **bajka**, **bestseller**¹⁶² ap. nebo u pojmenování rodinných příslušníků¹⁶³); zachycujeme ji jen v exemplifikaci. U těchto substantiv totiž vazby často nebývají realizovány.

9.2.2.2 Vazebnost dále uvádíme u vazebných adjektiv, která mají z větněsémantického hlediska podobné vlastnosti jako slovesa, tj. fungují jako statické predikáty, a proto jsou

¹⁶¹ A to pouze v predikativním užití, v atributivním zcela výjimečně.

¹⁶² Srov.: J. Panevová (2000) nepovažuje u názvů artefaktů žádné doplnění za sémanticky obligatorní.

¹⁶³ Srov. jiný přístup: J. Panevová (2000) považuje volné doplnění s významem přináležitosti u pojmenování rodinných příslušníků za obligatorní.

schopna dominovat jiný člen. Jedná se o adjektiva deverbativní (např. **zvyklý**) i o adjektiva, která nejsou odvozená od sloves (např. **bezcitný**).

9.2.2.3 U adverbii zachycujeme explicitně vazebnost pouze v případě derivátů¹⁶⁴ od vazebných adjektiv (např. **analogicky** ← **analogický**).

9.2.2.4 Vazebnost u jmen a adverbii uvádíme formou **explicitního výčtu vazeb**, např. **bezohledný** příd. (ke komu, k čemu; vůči komu, vůči čemu) **1.** „jednající bez ohledu, ohledů; op. ohleduplný“; **analogicky** přísl. (s čím; k čemu) „na základě analogie, podobnosti; syn. podobně, obdobně“. Vazby ve výčtu vyjadřujeme stejnými prostředky jako v explicitní podobě větného vzorce u sloves. V exemplifikaci zachycujeme stejně jako u sloves i taková doplnění, která neuvádíme v explicitním výčtu vazeb (např. *balíček karety*).

U jmen a adverbii při zaznamenávání vazebnosti nijak nereflktujeme spojitelnost slova, která by u sloves korespondovala s větnými podměty. Doklady, které jí odpovídají, se objeví pouze v exemplifikaci. V explicitním výčtu vazeb neuvádíme ani levou valenci převedenou na genitivní vazbu; zachycujeme ji pouze v exemplifikaci, např. **absence** ž. **1.** (kde; z něj, příčiny) nepřítomnost v práci, ve škole, neúčast na nějaké události, akci, nepřítomnost někoho vůbec; op. prezenze: (...) *opatření má snížit absenci poslanců; alergie jsou jednou z hlavních příčin školní absence miliónů dětí ve vyučování a dospělých v zaměstnání*.

V ASSČ u jmen nezachycujeme v explicitním výčtu vazeb vazby s genitivem vlastnosti, genitivem přivlastňovacím, široce přínáležitostním, partitivním a subjektivním¹⁶⁵. Genitivní vazebnost neuvádíme ani u substantiv s významem míry. Pokud se u vazby s genitivem jedná o typickou spojitelnost, zaznamenáváme tuto vazbu v exemplifikaci, např. **bahno** s. **2.** expr. stav, prostředí vyznačující se negativními, zejména společensky závadnými jevy, úpadkem: (...) *bahno velkoměsta, bahno korupce; vybědnout z bahna předsudků*.

U jmen v explicitním výčtu vazeb nezachycujeme tzv. „nulovou vazbu“. U substantiv běžně dochází k zevšeobecnění, doplnění proto není vyjádřeno. Tyto případy však zaznamenáváme v exemplifikaci, např. **bezbranný** příd. **1.** (proti čemu, proti komu; vůči čemu, vůči komu) neschopný obrany, odporu, nemohoucí se bránit; syn. bezmocný **3:** (...) *nejčastějším terčem podvodníků a zlodějů jsou ti nejbezbrannější – starší a nemocní lidé*.

U dějových substantiv (s „dějovým“ významem, např. **absence, abstinence, abdikace**) a u (vazebných) adjektiv uvádíme v explicitním výčtu vazeb relevantní participanty podle valence motivujícího slovesa, pokud toto sloveso existuje, přičemž vazby mohou být u jména stejné jako u slovesa (např. **abdikovat** – **abdikace**), nebo se mohou formálně lišit (např. **důvěřovat** – **důvěřivý**).

Rovněž u činitelských jmen zachycujeme v explicitním výčtu vazeb relevantní participanty podle valence motivujícího slovesa. Vazebnost nezaznamenáváme u přechýlených jmen, která jsou k činitelským jménům přihnízdoována, ve shodě se zásadou, že u přihnízdoovaných hesel neopakujeme informace, které jsou totožné s informacemi uvedenými u základového slova. Srov. heslo **badatel** s výčtem vazeb (v čem; o čem) a přihnízdované heslo **badatelka**, u něž tuto vazebnost neuvádíme.

¹⁶⁴ Srov. jiný přístup: J. Panevová (1998) dokazuje pomocí dialogového testu sémantickou obligatornost doplnění také u primárních adverbii – např. *Je to daleko. Odkud (od čeho)? *Nevím*.

¹⁶⁵ Srov. SVaS, kde nejsou zachycena substantiva, která mají pouze tyto vazby.

10 STYLISTICKÁ CHARAKTERISTIKA

10.1 Východiska

Určení stylistických příznaků lexikálních prostředků je jedním z nejobtížnějších úkolů lexikografické práce (srov. Doležel, 1955, s. 12). Z praktických důvodů by mělo být ve slovníku co nejméně detailních stylistických údajů, neboť slovník zastarává především jejich prostřednictvím (Bosák, 1995; Filipec, 1995c, s. 42). Na druhou stranu je třeba uživateli slovníku poskytnout relevantní informace o příznakovosti lexikální jednotky a ušetřit jej případných společenských faux pas vzniklých použitím výrazu neadekvátní dané komunikační situaci (srov. Lišková, 2013).

Při stanovení zásad podání stylistické příznakovosti v ASSČ byla řešena principiální otázka, zda používat systém již existujících stylistických kvalifikátorů¹⁶⁶ (v PSJČ, SSJČ, SSČ, srov. Opavská – Kochová, 2013), protože tento koncept má i své nevýhody (srov. Čermák, 1995b), či zda využít některou z alternativních koncepcí pro popis českého lexika (Čermák – Křen, 2011¹⁶⁷; Homoláč – Mrázková, 2014).

V lexikonu *A Frequency Dictionary of Czech: Core Vocabulary for Learners* (Čermák – Křen, 2011) je využito klasifikování lexikálních jednotek na základě čtyř registrů: „The register code is a symbol that indicates whether a given headword is significantly more or less (+ / – symbols) common in some of the four main text registers: spoken (S), fiction (F), non-fiction (P) and/or newspapers (N).“ (s. 7). Tato klasifikace odráží distribuci lexémů v korpusech ÚČNK (SYN2005, ORAL2006, ORAL2008). V ASSČ ji není vhodné aplikovat, neboť tento slovník není budován výhradně na korpusovém lexikálním materiálu, dále stylistická příznakovost v ASSČ postihuje širší spektrum příznakovosti (včetně postižení expresivity/pragmatiky) a důraz je kladen na uživatelské hledisko (upozornění na případnou komunikační nevhodnost lexikálních jednotek).

Komplexní návrh nového stylistického hodnocení lexikálních jednotek vypracovaný J. Homoláčem a K. Mrázkovou (2014) je postaven na základě „pojetí české jazykové situace jakožto souboru komunikačních situací, který lze rozdělit na dvě základní komunikační oblasti – oblast běžného dorozumívání a oblast realizace vyšších komunikačních cílů“ (Homoláč – Mrázková, 2014, s. 34) a každá z těchto oblastí se následně člení do dalších skupin a podskupin podle různých kritérií. Důvodem nepřijetí této koncepce byla zejména složitost navrhovaného systému a jeho neprůhlednost pro běžného uživatele slovníku.

V ASSČ jsme se přiklonili k dosavadnímu, byť upravenému souboru tradičních slovníkových kvalifikátorů, a to s ohledem na stanovenou cílovou skupinu uživatelů, kterou definujeme jako středoškolsky vzdělané mluvčí češtiny i cizince osvojující si češtinu jako další jazyk.

10.2 Uvádění stylistické charakteristiky v ASSČ

Stylistické hodnocení je v ASSČ mnohoaspektové, zahrnuje stylistické příznaky v užším smyslu, dále příznaky expresivní, časové, teritoriální a frekvenční.

¹⁶⁶ V odborné literatuře se užívá spojení *stylistický i stylový kvalifikátor*, obdobně *stylistická i stylová charakteristika*, *stylistické i stylové hodnocení* (srov. archiv časopisů *Naše řeč* a *Slovo a slovesnost*). V SSSJ bylo zvoleno zastřešující označení *funkční kvalifikátor*.

¹⁶⁷ Nejedná se o všeobecný výkladový slovník.

Kvalifikátor v ASSČ označuje převažující výskyt dané lexikální jednotky¹⁶⁸ v příslušné komunikační sféře, v níž funguje jako typický prostředek. Od předcházejících výkladových slovníků se ASSČ odlišuje v užívání kvalifikátoru kolokv. pro označení lexikálních jednotek nebo jejich jednotlivých významů příznačných pro mluvený neformální jazyk, kvalifikátoru kolokv. Δ¹⁶⁹ pro kolokviální výrazy směřující k bezpříznakovému užívání a kvalifikátoru profes. pro označování profesionalismů (viz níže).

Při kvalifikování přihlížíme ke stávajícím slovníkům nebo k dřívějšímu hodnocení v odborné literatuře, ale hodnocení mechanicky nepřebíráme – jednak se slovníky (byť vzniklé v časové blízkosti) mezi sebou vždy neshodují, jednak se stylová hodnota lexémů v čase¹⁷⁰ i jejich označování ve slovníku může proměňovat (srov. Opavská – Kochová, 2013). Snažíme se o maximální objektivitu podloženou analýzou materiálu; pomůckou při určování příznakovosti je substitute synonym v témž kontextu (srov. Filípec, 1968, s. 269). Přestože v názoru na označování jazykových prostředků kvalifikátory nelze očekávat všeobecnou shodu¹⁷¹, při stylistickém kvalifikování usilujeme o co nejvyšší míru jednotnosti, která by měla být zajištěna i přes to, že na slovníku pracuje celý kolektiv autorů. Pokud oprávněně váháme, zda kvalifikátor dát, či nedat, neuvádíme jej.

Příznakovost je značena typograficky odlišenou zkratkou s pevnou pozicí v heslovém odstavci, dále je event. rozvedena ve výkladu významu a ilustrována kontextem v exemplifikaci. Kvalifikátor se umísťuje k heslovému slovu nebo jeho variantě (**bědný** kniž.; **býkovec**, kolokv. **bejkovec**), k významu (**bába I 5.** zast.), ke slovnímu spojení v příkladové části (**alfa I 2.** (...) mat. *úhel α*, řidč. *úhel alfa*), k vykládanému sousloví (*antická demokracie* histor.) nebo frazému (*blbnout někomu hlavu* kolokv. expr.).

Kvalifikátory nepřifazujeme k morfologickým tvarům, výslovnosti, valenci. U přihnízdovaných jednotek se shodné kvalifikátory neopakují. Bezpříznakové jednotky se explicitně neoznačují.

Hodnocení vyjádřené pomocí kvalifikátorů mohou doplňovat upřesňující výkladové prvky (např. v *důvěrném oslovení* nebo *jako nadávka*) nebo sémantizační poznámky naznačující postoj uživatelů k dané skutečnosti (např. *z hlediska kritiků*).

10.2.1 Stylistické kvalifikátory v užším smyslu

10.2.1.1 Kolokviální výrazy

Problematika spisovného a nespisovného jazyka je uchopována velmi různě a v poslední době dochází k jejímu významnému přehodnocování (mj. Čermák – Sgall – Vybíral, 2005; Cvrček, 2008). S ohledem na rozličnost obsahů, jimiž naplňovaly kvalifikátory ob. a hovor. jednotlivé výkladové slovníky češtiny (srov. Mrázková, 2013), jsme se rozhodli v ASSČ od těchto kvalifikátorů zcela ustoupit. Využíváme kvalifikátorů kolokv.¹⁷² a kolokv. Δ.

¹⁶⁸ Jednotlivé příznaky se mohou týkat jak (jednoslovných i víceslovných) lexémů, tak lexíí. Platí to tak v celé kapitole, i když pro přehlednění textu mluvíme zpravidla pouze o výrazech.

¹⁶⁹ Inspirací pro signalizaci stylové úrovně pomocí názorné značky byla teorie Klause-Dietera Ludwiga (1991).

¹⁷⁰ V budoucnu lze očekávat určité stírání funkčních charakteristik lexikálních jednotek (Hradilová, 2013, s. 104).

¹⁷¹ Srov. také: „The use of restrictive labels is one of the most subjective features of modern lexicography.“ (Wild, 2008, s. 1209).

¹⁷² S kvalifikátorem kolokv. pracuje již SČFI.

K označení nespisovných lexikálních jednotek příznačných pro mluvený neformální jazyk používáme kvalifikátor kolokv. Např. **ajnevaj**, **anevaj** kolokv. ‚bez prodlení, rychle‘; **akčňák** kolokv. ‚film s rychlým dějovým spádem, zaměřující se na akce postav, akční film‘; **datlovat** kolokv. ‚psát na klávesnici pomocí jen několika prstů, zprav. pomalu a obtížně, vytukávat‘. Tento kvalifikátor může být kombinován s některými dalšími kvalifikátory, např. **ajznboňák** zast. kolokv. ‚pracovník v železniční dopravě; syn. železničář‘.

Kolokviální lexikální jednotky, které směřují k bezpříznakovému užívání a které lze již považovat za spisovné, se označují kvalifikátorem kolokv. Δ, např. **doktor 2**. kolokv. Δ ‚kdo je oprávněn léčit lidi na základě odborného vzdělání a kvalifikace; syn. lékař‘. Typická je pro ně ekonomičnost, řada z nich patří mezi univerbáty, např. **američtina** kolokv. Δ ‚angličtina užívaná ve Spojených státech, americká angličtina‘; **diplomka** kolokv. Δ ‚závěrečná práce k ukončení druhého stupně vysokoškolského studia, diplomová práce‘.

10.2.1.2 Neoficiální výraz

Kvalifikátor neofic. přiřazujeme k neoficiálním pojmenováním států, církevních řádů ap. Např. **Čechy 2**. neofic. ‚Česká republika; syn. Česko‘; **cisterciák** ‚člen církevního řádu založeného jako reformovaná odnož řádu benediktinů • **cisterciáci** neofic. tento církevní řád‘.

10.2.1.3 Knižní výraz

Knižními lexikálními jednotkami (kniž.) rozumíme spisovné prostředky určené především pro psanou podobu jazyka. Jsou spjaty s vyšším stylem, provázeny odstínem vznešenosti, v běžné komunikaci jsou málo frekventované. Stylové zbarvení knižního lexika se v žádné stylové oblasti nemění na neutrální, ani v umělecké literatuře. Patří převážně do pasivní slovní zásoby (srov. též Buzássyová, 2000, s. 517). Např. **bábel** kniž. ‚(nepřehledná, neuspořádaná) směsice něčeho, zmatek, chaos; syn. babylon, babylón‘; **en face** kniž. ‚z přední, čelní strany, zepředu‘; **nach** kniž. ‚sytě červená barva (s nádechem do fialova); syn. purpur‘. Kvalifikátor kniž. nekombinujeme s kvalifikátory zast. nebo bás., rozhodneme se vždy pro jeden z nich.

10.2.1.4 Básnický výraz

Jako básnické výrazy (bás.) chápeme takové lexikální prostředky, které jsou pocíťovány jako exkluzivní, patetické, které dodávají řeči vzrušený tón. Vyskytují se zejména v lyrické poezii, mimo básnické texty nabývají příznak zastarání. Srov. **bol** bás. ‚pocit duševního utrpení; syn. bolest 2, žal‘.

10.2.1.5 Odborný výraz

Termíny příslušící k jednotlivým vědním oborům se označují příslušnými terminologickými kvalifikátory, které s kvalifikátorem odb. nekombinujeme. Kvalifikátor odb. uvádíme v případech, kdy se termínu užívá ve stejném významu ve více než třech oborech zároveň, a dále se tak označují výrazy používané v oblastech, které se nevnímají jako vědní, příp. technický obor (srov. též Buzássyová, 2000; ke zpracování terminologie viz 19.2).

10.2.1.6 Slangismus a profesionalismus

Ze sociálně vymezené slovní zásoby se v ASSČ (v omezené míře) podávají slangismy (slang.) a profesionalismy (profes.).

Rozhodování mezi označeními slangismus a profesionalismus není v praxi vždy snadné. Vycházíme z obecně přijímaných rozdílů (srov. Klincková, 1990; Bosák, 1995; Orgoňová, 2012); uvedme přehledné shrnutí v ESČ (2002, s. 405): ‚Profesionalismy

jsou nespisovné názvy terminologické povahy motivované důvody věcnými, zejména snahou o výrazovou úspornost, jednoznačnost a mobilnost v mluvené komunikaci; jsou nociónální a jen omezeně mají synonyma,“ zatímco: „[s]langismy (v užším smyslu) se pozorovateli mimo zájmovou skupinu jeví ve srovnání s professionalismismy jako nespisovné názvy příznakově citově, expresivně, je u nich patrná motivace zvýraznit výjimečnost prostředí i aktivitu mluvčího i jeho osobního vztahu k nim.“ Široký přechodový pás – zejména v novější slovní zásobě – je i mezi slangem v širším smyslu a terminologií.¹⁷³

Slangismy a professionalismismy uvádíme vždy v kombinaci s uvedením oboru/oblasti užití, nikoli samostatně. Např. **antukář** sport. profes. ‚tenista, který dává přednost hře na antukovém povrchu, specializuje se na ni‘; **bleskovka 2.** žurn. slang. ‚krátká, rychle napsaná a vydaná zpráva‘ **3.** šach. slang. ‚rychle hraná, blesková partie šachu‘; **bodlo 2.** sport. slang. ‚kop do míče špičkou chodidla‘; **default** poč. slang. ‚předem nastavený, základní, výchozí; syn. defaultní‘; **defaultní** poč. profes. ‚předem nastavený, základní, výchozí‘.

10.2.1.7 Publicismus

Publicismy jsou výrazy frekventované v psaných i mluvených mediálních komunikátech a publicistický stylistický příznak mají i mimo tento kontext; mnohé z publicismů se denotačně vztahují k entitám z oblasti práva, ekonomiky a politiky. V odborné literatuře (mj. Čechová a kol., 2008, s. 124n.; ESČ, 2002, s. 361, 459; Junková, 2010; Orgoňová – Bohunická, 2011, s. 174–178) se s publicismy běžně pracuje, avšak tento koncept má i své kritiky. F. Čermák (1995b, s. 100) uvádí, že „označení publ. ve skutečnosti neříká skoro nic“, neboť publicistika zahrnuje prostředky prakticky všech ostatních funkčních stylů.

Užívání kvalifikátoru publ. v ASSČ souzní s lexikografickou tradicí. I přes jeho určitou obsahovou vágnost se domníváme, že kvalifikování specifických prostředků publicistiky bude k užtku čtenářům, srov. **balení 3.** publ. způsob realizace, provedení nějakého tématu, kulturní, sportovní aj. akce: *politik nabízí své myšlenky v poněkud primitivním balení; pelhřimovská hala uvidí hokej v extraligovém balení; (...); čtyřbarevný 2. publ. složený ze čtyř politických stran: *čtyřbarevná vláda; čtyřbarevné zastupitelstvo; nová rada města už nebude čtyřbarevná.**

10.2.2 Kvalifikátory označující expresivitu

V užívání pojmu expresivita, resp. expresivnost, panuje velká rozkolísanost. Podle ESČ (2002, s. 131) se za expresivní považují takové lexikální výrazové prostředky, které vyjadřují citový, hodnotící a volní vztah mluvčího ke sdělované skutečnosti. Nejde však o citové postoje individuální, nýbrž kolektivní. Takto je expresivita chápána i v ASSČ.¹⁷⁴ Je třeba také počítat s tím, že v jazyce dochází k přehodnocování expresivního příznaku (srov. Němec, 1997).

¹⁷³ Jak uvádí M. Čechová (2008, s. 219), „[v] nově vznikajících nebo prudce se rozvíjejících oborech se vytvářejí stále nové a nové termíny, častá jsou přejímání nebo adaptace termínů cizích (*vyresetovat, chatovat, nalogovat se*); od původu jde o výrazy profesní nebo slangové, velmi rychle se však zobecňují, neboť jsou... zcela funkční. Stávají se pak součástí nejen mluvené, ale i psané odborné komunikace. Mezi termíny, professionalismismy a slangovými názvy nejsou pevné hranice, professionalismismy se mnohdy postupně stávají samostatnými termíny, slangový výraz se může ustálit a přejít v professionalismism.“ Podobně Hladká (1995, s. 94) a další.

¹⁷⁴ F. Čermák (2010a, s. 124n.) vidí expresivitu vždy jen jako odchylku od očekávání, a to na ose syntagmatické i paradigmatické.

Kromě dále nspecifikované expresivity (expr.) označujeme pomocí samostatných kvalifikátorů také expresiva s kladným a záporným citovým hodnocením či signalizací jistého druhu komiky: jde o lexikální jednotky hanlivé, zhrubělé, vulgární; zjemnělé, dětské, mazlivé; žertovné, ironické a sarkastické.

10.2.2.1 Expresivum

Při lexikografickém popisu reflektujeme pouze inherentní a adherentní expresivitu (srov. Zima, 1961). Např. **antihokej** expr. ‚špatný, nekvalitní hokej‘; **armáda 3.** expr. ‚velké množství lidí; syn. zástup‘. Kvalifikátor expr. lze kombinovat s některými dalšími kvalifikátory, např. **arestovat** zast. expr. ‚zavírat, zavít do vězení • držet ve vězení; syn. věznit, uvěznit‘; **(být) ztělesněná ctnost** expr., často iron. ‚(být) příkladně ctnostný, poctivý člověk‘.

10.2.2.2 Hanlivý výraz

Jako hanlivá (hanl.) chápeme taková slova, která vyjadřují záporný, odsuzující vztah ke skutečnosti, např. **bábovka II** hanl. ‚málo průbojný, změkčilý, zbabělý člověk; syn. slaboch‘; **balíkov** hanl. ‚odlehlá, zaostalá obec‘.

10.2.2.3 Zhrubělý výraz

Zhrubělými výrazy (zhrub.) rozumíme společensky nepřiměřená, neslušná pojmenování, kletby a nadávky. Srov. **bastard 1.** zhrub. ‚bezcharakterní, nečestný, špatný, opovrženlivý člověk, ničema (často jako nadávka); syn. parchant‘.

10.2.2.4 Vulgární výraz

Silně zhrubělé, tabuizované výrazy jsou označovány jako vulgární (vulg.). Mají silný negativně expresivní příznak. Srov. **buzerantský** vulg. ‚vztahující se k buzerantům I (homosexuálům); syn. homosexuální‘; **čurák**, řidč. **čúrák** vulg. **1.** ‚mužské přirození, syn. penis‘ **2.** ‚muž vzbuzující v někom odpor, nesympatie ap. (jako nadávka)‘.

10.2.2.5 Zjemnělý výraz

Prostředky nahrazující výrazy v dané situaci nevhodné, jejichž prostřednictvím se mluvčí snaží zmírnit jejich negativní obsah, označujeme jako zjemnělé (zjem.). Srov. **odejít / odebrat se na věčnost** kniž., zjem. ‚zemřít‘.

10.2.2.6 Dětský výraz

Jako dětské (dět.) chápeme výrazy užívané dětmi a při mluvení na děti, srov. **bebí, bebé** dět. ‚poraněné, bolavé místo na těle‘; **datat** dět. ‚(klidně, spokojeně) spát; syn. spinkat‘.

10.2.2.7 Mazlivý výraz

Domácké obměny neutrálních apelativ nebo důvěrná pojmenování označujeme v ASSČ kvalifikátorem mazl., srov. **brouček** mazl. ‚(malé) dítě nebo osoba vůbec, která je někomu milá (často v oslovení)‘; **bumblíček** mazl. ‚dobře prospívající malé dítě (...)‘.

10.2.2.8 Žertovný výraz

Žertovný příznak signalizujeme kvalifikátorem žert. Srov. **kamarádi / bratři z mokré čtvrti** kolokv. expr., žert. ‚(hospodští) pijáci, společníci při pitce‘.

10.2.2.9 Ironický výraz

Při užití ironie se doslovný (konvenční) význam liší od zamýšleného (srov. Buzássyová, 2008b, s. 117; ESČ, 2002, s. 188). Kvalifikátor iron. užíváme jen v tom případě, je-li ironický význam lexikalizovaný nebo užití typické. Srov. přihnízdované heslo **celebritka** zdrob. expr., iron.

10.2.2.10 Sarkastický výraz

Expresivní příznak jízlivosti, výsměšnosti zachycujeme pomocí kvalifikátoru sark. Srov. *to (si) vyprávěj / vykládej své / své babičce* kolokv., sark. ‚to je jasný nesmysl, tomu nevěřím‘.

10.2.3 Časové kvalifikátory

Z hlediska časového příznaku ve slovníku označujeme pomocí kvalifikátorů výrazy zastaralé a historismy. Ve snaze udržet repertoár kvalifikátorů přehledný nezavádíme jemnější hodnocení, dále nevyčleňujeme např. výrazy zastarávající nebo archaismy či více stupňů historismů (na rozdíl od SSSJ, více Lišková, 2015). Neologismy vzhledem k prospektivnímu hledisku slovníku označovány nejsou, neboť po určité době se příznak novosti ztrácí; označování nových lexikálních jednotek je ve všeobecných výkladových slovnících výjimečné (srov. Svensén, 2009, s. 326).

10.2.3.1 Zastaralé výrazy (kvalifikátor zast.) vycházejí z běžného užívání, ustupují pojmenování jinému s tímž významem, např. **dějeprava** zast. ‚dějepis, dějiny‘; **pocelovat** zast. ‚dotknout se někoho rty jako projev lásky, úcty ap., dát někomu polibek; syn. políbit‘. Některé zastaralé výrazy se užívají zpravidla v expresivní funkci, např. **anobřž, anóbrž** zast., zprav. expr. **1.** ‚spojuje dvě věty, z nichž jedna popírá určité tvrzení a druhá ho nahrazuje tvrzením novým; syn. ale **1' 2.** ‚zastupuje jakoukoli, zprav. příčinnou nebo vysvětlovací spojku s cílem ozvláštnit text‘.

10.2.3.2 Historismy (kvalifikátor histor.) jsou výrazy označující zaniklé, s minulostí spjaté reálie a jevy. Na rozdíl od archaismů nemívají v současném jazyce synonyma. U výkladu významu historismů často pomocí sémantizačních poznámek upřesňujeme relevantní období, k němuž se daná entita vztahovala, např. *ve starém Řecku a Římě, v 16. století, na našem území v letech 1850–1945*. Srov. **desátek 1.** histor. ‚(za feudalismu) daň ve výši desetiny úrody ap. odváděná církevní nebo světské vrchnosti‘; **drabant 1.** histor. ‚(ve středověku) voják osobní stráže vojevůdců a panovníků‘.

Jako historismy tratujeme všechna pojmenování, která svědčí o minulém, již neexistujícím stavu; nevedeme tedy hranici mezi staršími a novějšími (blízkými) historismy¹⁷⁵. Srov. **civilka** histor., kolokv. Δ ‚(do roku 2004) náhradní služba branců vykonávaná místo vojenské prezenční služby v civilním sektoru, civilní služba‘; **dederon II, Dederon II** histor., hanl. ‚obyvatel bývalé Německé demokratické republiky‘.

10.2.3.3 Vedle kvalifikátorů ojediněle využíváme i slovní popis příznakovosti v diachronním aspektu, a to u sémantických odstínů ve výkladu významu pomocí slov *dříve* a *dnes*, srov. **akolyta** církv. ‚(v římskokatolické církvi, dříve) osoba mající nižší svěcení, příslušující při bohoslužbách • (dnes) laik nebo kandidát kněžství ustanovený pro přísluhování při bohoslužbě, k pomoci kněžím nebo jáhnům‘.

10.2.4 Teritoriální kvalifikátory

Při označování teritoriální příznakovosti volíme jeden ze dvou kvalifikátorů. Je to a) kvalifikátor region., který označuje lexikální jednotky nářeční povahy vztahující se k větším územním celkům, b) kvalifikátor dialekt., který se uvádí u jednotek nářeční povahy vztahujících se k menším územním celkům. Takto příslušné výrazy zařazujeme do ASSČ jen

¹⁷⁵ K problematice tzv. blízkých historismů viz Skladaná, 1995, 1997.

omezeně. Srov. **cmunda** region. ‚osmažená placka ze syrových strouhaných brambor; syn. bramborák‘; **dědina** region. **1.** ‚sídelní útvar na venkově mající menší počet obyvatel; syn. vesnice‘ **2.** ‚obyvatelé tohoto sídelního útvaru; syn. vesnice‘; **frgál** dialekt. ‚velký koláč z kynutého těsta s jednou náplní (zprav. hruškovou, tvarohovou nebo makovou) a sypaný drobenkou, tradičně pečený na Valašsku‘.

10.2.5 Frekvenční kvalifikátor

K údajům o frekventovanosti lexikálních jednotek se v různých slovnících přistupuje značně odlišnými způsoby. V SSSJ se rozlišují dva typy málo frekventovaných slov: jako řídkší (řidč.) jsou kvalifikována slova, která se vyskytují poměrně málo, zejména existuje-li vedle nich zcela běžná náhrada (synonyma, varianty); jako řídká (zř., *) pak slova, která jsou řídká absolutně. SSSJ z frekvenčního hlediska označuje zkratkou zried. ‚slová s nízkým výskytem‘ (SSSJ, I. díl, s. 39). V některých zahraničních slovnících se místo frekvenčních kvalifikátorů označuje frekvenční pásmo, v němž se heslové slovo pohybuje v daném korpusu, např. *Collins Dictionaries*, *Macmillan Dictionary*, *Oxford Dictionaries* aj. (více Čermák, 1995b, s. 100). V ASSČ se o tomto pásmovém řešení (prozatím) neuvažuje.¹⁷⁶

Málo užívané výrazy se v ASSČ označují kvalifikátorem řidč., srov. **bradáč** řidč., expr. ‚muž s vousy na bradě; syn. vousáč‘. Tento kvalifikátor se dále užívá pro označení řídké varianty, srov. **bankomatový**, řidč. **bankomatní**.

Nízký výskyt mohou mít i slova s jinými kvalifikátory, např. slova básnická nebo zastaralá. V takovém případě pak upřednostňujeme hodnocení, které slovo zařazuje i z jiného než frekvenčního hlediska. Kvalifikátor řidč. dále neuvádíme u systémově tvořených derivátů, v dřívějších slovnících hnízdovaných: u přechýlených jmen, opakovacích sloves, zdrobnělin, substantiv na *-ost*, vztahových adjektiv a příslovčí. Neuvádíme jej ani u méně častého synonyma a homonyma, případná disproporčnost v doloženosti lexémů se odráží ve směrovosti uvádění synonym, resp. v pořadí homonym.

¹⁷⁶ ASSČ není založen pouze na korpusu, ale zohledňují se také další zdroje (mj. mediální archiv společnosti Newton Media, a. s.), v nichž může být frekvence výrazu i výrazně odlišná.

11 PŮVOD

11.1 Východiska

Historie slov je záležitostí natolik individuální, že je těžké pro údaje o přejetí stanovit přesná pravidla. Zásadní otázkou je, která slova ještě považovat za slova cizí a uvádět u nich původ a u kterých už takový údaj není potřebný. Ať stanovíme hranici kdekoliv, bude kolem ní řada případů, nad kterými budeme váhat a které se budou vzpírat systémovému řešení. Další otázkou je, jak podrobně uvádět původ u řetězových výpůjček. Zásady podávání původu přejatých slov v ASSČ jsou tedy pouze rámcové, každé slovo stejně musí být posouzeno individuálně.

Všeobecné výkladové slovníky naplňují uváděním etymologické informace informativní úlohu (*Směrnice pro vypracovávání rukopisu SSJČ*, 1957, s. 29; SSČ, 1. vyd., s. 790). V dosavadních všeobecných výkladových slovnících se registruje pouze původ přejatých slov (v SSJČ a SSČ; v PSJČ se původ neuvádí). V tom na ně navazují speciální výkladové slovníky (slovníky cizích slov – ASCS, NASCS i neologické slovníky – SN 1, SN 2).

11.2 Uvádění původu přejatých slov v ASSČ

11.2.1 V návaznosti na lexikografickou tradici se původ v ASSČ registruje u slov přejatých. Uvádí se ve špičatých závorkách, menší velikostí písma. Pro zdrojové jazyky se užívají zkratky.

11.2.2 Původ se neuvádí u slov, která byla přejata již v praslovanském období a zcela ztratila příznak cizosti, i když u nich dokážeme celkem spolehlivě identifikovat zdroj či cestu přejetí (*vino, chléb, kněz, peníz, děkovat, muset*). Výjimkou jsou některá apelativa z vlastních jmen (*císař, král*), u nichž se původ uvádí. Kulturní výpůjčky z dalších období (pračeského a staročeského), převážně z němčiny a latiny, jsou ve slovníku zaznamenány, a to i v případech, že z dnešního pohledu jsou brány jako zcela zdomácnělé (*škola, cihla, barva, hrabě*). Cizí původ se uvádí i u slov přetvořených lidovou etymologií (*lékořice, lektvar, hřbitov*) a také u polokalků (*bavlna, nádhra, Vánoce*). Neuvádí se u slov, jejichž etymologie je přes zdánlivou cizost zcela nejasná (*abakadabra*) nebo pokud jejich údajný cizí původ není přesvědčivý (*bambula*). V otázce, jak řešit slova přejatá v době národního obrození z jiných slovanských jazyků a organicky zapadající do češtiny (*vzduch, příroda, průmysl*)¹⁷⁷, jsme se přiklonili k uvádění původu u všech prokazatelných výpůjček, včetně obrozeneckých ze slovanských jazyků.

11.2.3 Cesty přejetí u řetězových výpůjček jsou v ASSČ uvedeny podrobněji než v SSJČ a SSČ, kde se většinou zaznamenávají jen dva články řetězce. Uveden by měl být jakýkoli prostředník, který výrazněji ovlivní formální či významovou stránku slova. Například pro slovo *albatros* uvádí SSČ v 1. vydání <port, š<ar¹⁷⁸>, od 2. vydání dokonce jen <port<ar>, přesnější je však <angl.<šp., port.<arab.>, protože podobu *albatross* získalo slovo až v angličtině, zatímco ve španělštině a portugalštině zní *alcatraz*. V pořadí článků etymologic-

¹⁷⁷ V SSČ ani SSJČ se jejich cizí původ neuváděl na rozdíl od slov, u nichž je jinoslovanský původ pocítován nebo se formálně projevuje (*babočka, lastura*).

¹⁷⁸ V SSČ označuje <ar> původ z arabštiny.

kého řetězce se v souladu s tradicí v slovníkových příručkách nejbliže heslovému slovu zaznamenává poslední, resp. časově nejbližší jazyk přejetí.

Uvedení čtyř článků řetězce je absolutní maximum; pokud by byl spolehlivě zdokumentován delší řetězec, jeho méně důležité články jsou vypuštěny. Nezaznamenáváme totiž celý proces přejetí, ale pouze články, které formálně, sémanticky, ale třeba i kulturně slovo ovlivnily. Tak u většiny starších řetězových výpůjček neuvádíme – pokud nejsou splněny výše uvedené podmínky – jako posledního prostředníka němčinu, ačkoli k nám slova z jiných západních jazyků touto cestou zpravidla přicházela. Například slovo *balkon* má etymologicky tuto cestu: něm.<fr.<it.<germ. základ (zřejmě langobardština). Ve slovníku uvedeme jen **balkon, balkón** <fr.<it.>, protože tyto jazyky podobu slova nejvíce ovlivnily. Na rozdíl od SSSJ nepovažujeme za nutné uvést, že slovo je v italštině tvořeno od germánského základu – svou formální strukturu i specifický význam získává až v italštině. U slova jako *balet, alt, bas, soprán* sice němčina ovlivňuje podobu slova (odpadnutí koncovky *-o*), ale slova jsou natolik spjatá s italským prostředím a formální změna není tak výrazná, že ani zde prostřednictvím němčiny neuvádíme.

11.2.4 Vedle znaku <, který znamená „pochází z“, používáme při označování původu i znak ~, který znamená, že slovo nepochází přímo z uvedeného jazyka (není v něm v podobném významu doloženo), ale bylo na základě tohoto jazyka utvořeno. Například slovo *bambitka* není přejato z italštiny, je to obměna staršího *banditka* utvořeného podle *bandita*, které už ovšem italského původu je. Ve slovníku tedy je **bambitka** <~it.>. Podobně je řešeno slovo **bachař** <~něm.>, které nemá německou předlohu, ale bylo odvozeno od (*dávat*) *bacha* – z něm. *Obacht (geben)*. Znak ~ ale především odlišuje slova z latinských a řeckých základů utvořená (či nabývající příslušný význam) až v moderní éře od slov, která jsou doložena v obou jazycích v jejich klasické, příp. středolatinštině, resp. byzantské fázi. U europeismů vznikajících z latinských a řeckých základů na půdě moderních evropských jazyků již nebude uváděn jazyk, z něhož se nový výraz rozšířil. Například chemický prvek *brom* byl nazván francouzským chemikem Balardem (*brome*) podle řec. *brōmos* ‚zápach‘ a k nám byl zřejmě přejat přes němčinu; je však u něj jen **brom, bróm** <~řec.>. Zprostředkující jazyk je uveden pouze v případě, že jím bude řecký či latinský základ slovtvorně či jinak výrazně ovlivněn – např. **aerobik** <angl.~řec.>.

11.2.5 Původ se uvádí i u velké části složenin. U složenin, jejichž části jsou z různých jazyků, se původ uvádí takto: **bigamie** <řec.+lat.>, **nohejbal** <čes.+angl.> ap. V těchto případech už se samo sebou rozumí, že jde o novější složeniny tvořené z příslušných základů, a neuvádíme tedy značku ~.

11.2.6 Odkaz na jazyk přejetí nezohledňuje různé časové vrstvy ani variety zdrojového jazyka. Symbol <lat.> tedy odkazuje ke klasické, pozdní i středověké latině, symbol <něm.> ke staré, střední i nové němčině, symbol <angl.> k britské i americké varietě angličtiny ap.

11.2.7 Pokud je ve slovníku více hesel od jednoho slovního základu cizího původu a jejich derivace je průhledná, uvádí se původ pouze u jednoho z nich – u toho, které je možné považovat za základní (z hlediska původu, tvoření). Například u slov *banalita, banalizace, banalizovat, banální, banálnost* je označení původu jen u **banální** <fr.>. Původ se opakovaně uvede v případě, že slovtvorné či sémantické vztahy mezi základním a odvozeným slovem nejsou zcela zřetelné (např. **bastard** <něm.<fr.> – **bastarda** <něm.<fr.>).

Stejně tak se do informace o původu promítne, pokud do procesu přejetí u odvozenin či příbuzných slov vstupuje jiný jazyk (např. **banka** <it.>, **bank** <fr.<it.>).

11.2.8 U apelativ pocházejících z vlastních jmen se původ uvádí pomocí zkratky VJ (tj. z vlastního jména),¹⁷⁹ např. **badminton** <VJ>¹⁸⁰.

11.2.9 Etymologická informace se uvádí i v případech, kdy je původ objasněn ve výkladu slova (např. **beta** <rec.> **β**, druhé písmeno řecké abecedy β, obdobné českému β). SSČ ani SSSJ v těchto případech původ většinou neuvádějí, ale vzhledem k tomu, že cesta přejetí může být někdy složitější, rozhodli jsme se i u těchto slov původ uvést.

11.2.10 Pro ověřování původu využíváme zejména *Český etymologický slovník* (2015) J. Rejzka, dále slovník J. Holuba a S. Lyera: *Stručný etymologický slovník jazyka českého: se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím* (2. vyd. 1978); u přejetí z němčiny práci S. M. Newerkly: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen* (2004). Kromě toho je možné informace o původu porovnávat s údaji v nově připravovaném SSSJ (odborným spolupracovníkem v oblasti etymologie je zde L. Králik). Uvádění původu je nutno konzultovat s etymology.

¹⁷⁹ Výchozí proprium se tedy nespecifikuje jako v SSČ (srov. např. **badminton** <aZJ>, **meluzína** <fOJ> ap.). Tato specifikace bude ve většině případů nahrazena encyklopedickou poznámkou (viz kap. 17).

¹⁸⁰ Heslo je opatřeno poznámkou: Podle sídla Badminton House ve Velké Británii.

12 VÝKLAD VÝZNAMU¹⁸¹

12.1 Východiska

V ASSČ (obdobně jako v jiných všeobecných výkladových slovnících) stojí lexikální význam v centru popisu lexikálních jednotek. Při stanovování obecných principů výkladu významu a dílčích zásad pro jednotlivé strukturní a/nebo sémantické typy lexikálních jednotek se vychází:

- z teorie a praxe české synchronní výkladové lexikografie (zejména Filipec, 1957, 1973b, 1995c; Lexikografický kolektiv ÚJČ, 1975; Kroupová – Mejstřík, 1969; Němec, 1982; Blatná, 1995), z poznatků korpusové lexikografie (zejména Čermák, 2006, 2010b, 2012¹⁸²) a z konfrontace se zásadami zpracování výkladu významu v předcházejících českých výkladových slovnících všeobecných i speciálních (srov. níže);
- z teorie a praxe současné zahraniční synchronní výkladové lexikografie (zejména slovenské: Buzássyová, 2008b, 2012; Jarošová – Buzássyová – Bosák, 2006; britské: Hanks, 2005, 2010; Sinclair, 2004a, 2004b; Atkins – Rundell, 2008) a z konfrontace se zpracováním výkladu významu a s jeho zásadami v zahraničních výkladových slovnících (srov. *Slovník súčasného slovenského jazyka*, 2006, 2011; ze slovanských dále *Wielki słownik języka polskiego*, 2015¹⁸³; *Tolkovyj slovar' ruskogo jazyka s vključenijem svedenij o proischozdenii slov*, 2008¹⁸⁴; *Boľšoj tolkovyj slovar' ruskogo jazyka*, 2001; z neslovanských především *Oxford Dictionary of English*, 2005; *Longman Dictionary of Contemporary English*; *Random House Webster's Unabridged Dictionary*, 1999; *Le Petit Robert 1. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, 1992; *Le Grand Robert de la langue française*, 2001; *Centre national de ressources textuelles et lexicales*, 2012; *Deutsches Universalwörterbuch*, 2011; *Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*, 2000–2015; *Duden Online-Wörterbuch*).

V omezené míře se do těchto zásad promítají také novější teorie v lexikální sémantice a novější přístupy k výkladu lexikálního významu, zejména podněty teorie prototypů a kognitivní lingvistiky, srov. např. Dolník (1990, 2007, zejména s. 27–40, 2012), Geeraerts (2010, 2013), Geeraerts – Cuyckens (2007), Vaňková (1999, 2007), Wierzbicka (2014).

12.2 Výklad významu v ASSČ

V ASSČ se uvádí výklad významu u většiny heslových slov a značné části víceslovných lexikálních jednotek. Nevykládají se a) sousloví, která nesplňují lexikografické kritérium potřebnosti výkladu, b) víceslovná sysémantika, jejichž výklad se shoduje s výkladem

¹⁸¹ V odborné literatuře se pro označení výkladu významu uváděného ve slovnících užívají různé pojmy/termíny. Pro stručný přehled srov. Filipec (1995c, s. 30–31), dále Blatná (1995, s. 75). V textu monografie se dává přednost opisnému termínu *výklad (lexikálního) významu* nebo jednoslovnému výrazu *výklad*. Synonymně s tímto pojmenováním se užívá označení *slovníková definice*. Pro označení výkladu opisem nebo ostenzivního výkladu se využívá rovněž (*výkladová*) *perifráze*.

¹⁸² Např. zdůrazňování úlohy frekvence, využití větší míry encyklopedičnosti ve výkladu významu, současné použití dvou typů výkladu významu u termínů (encyklopedického a zjednodušeného lexikografického).

¹⁸³ Zásady jsou dostupné z: http://wsjp.pl/pobieranie/Zasady_opracowania_WSJP.pdf.

¹⁸⁴ Autoři: L. P. Krysin, L. V. Kurkina, N. J. Švedova.

sysémantického jednoslovného komponentu, ke kterému jsou připojena, c) slova nebo slovní tvary s velmi vysokou mírou monokolokability, které jsou vázány na víceslovnou lexikální jednotku (sousloví, frazém).

Při výkladu lexikálního významu se podává co nejuvístičnější metajazykový popis významu lexikální jednotky, a to pomocí vymezených prostředků přirozeného jazyka a na základě jeho syntaxe (podrobněji k metajazyku v ASSČ viz 12.2.4).

12.2.1 Lexikální význam. Výkladová perifráze

12.2.1.1 Základní vymezení lexikálního významu

V ASSČ vycházíme ze strukturního pojetí **lexikálního významu** a rozumíme jím odraz skutečnosti ve vědomí uživatelů daného jazyka, jazykově ztvárněný formou slova. Lexikální význam má intersubjektivní povahu a konkretizuje se při užití slova v kontextech.

Lexikální význam se v ASSČ vymezuje jako hierarchicky uspořádaná struktura distinktivních nocionálních (pojmových, věcných) významových prvků a významových prvků pragmatických (vyjadřujících zobecnělé citové, volní aj. postoje mluvčího k této skutečnosti). Za součást lexikálního významu se v ASSČ pokládají vedle distinktivních významových rysů také některé další prvky, které jsou nedistinktivní, fakultativní, avšak odrážejí komplex vědomostí, jež o označované mimojazykové skutečnosti mají uživatelé jazyka na úrovni běžného poznání (srov. „naivní obraz světa“¹⁸⁵).¹⁸⁶ Tím překračujeme „přísně“ strukturní pojetí lexikálního významu a zohledňujeme tím mj. také impulzy novějších teorií lexikální sémantiky. Již v pracích J. Filipce je však toto rozšíření „intenzionálně-relačně“ pojímané strukturalistické sémantiky naznačeno (viz Nagy, 2013).¹⁸⁷

12.2.1.2 Základní vymezení výkladové perifráze

V souladu s vymezením lexikálního významu se v ASSČ uplatňuje rozšířené pojetí strukturního **výkladu významu**, tj. při výkladu perifrází se vychází ze základního konceptu určení rodového zařazení – *genus proximum*¹⁸⁸ – a určení diferenčních významových prvků – *differentia specifica* (jak nocionálních, tak pragmatických), doplněného o některé prvky fakultativní a encyklopedické¹⁸⁹.

12.2.1.3 Základní podoba výkladové perifráze

V ASSČ je ve shodě s českou lexikografickou tradicí (i s většinou zahraničních výkladových slovníků) využívána **tradiční podoba výkladové perifráze**, jež obsahuje sled podstatných definičních prvků (generického/rodového, diferenčních a některých prvků

¹⁸⁵ Vaňková (2007, s. 120–122).

¹⁸⁶ K obdobnému vymezení lexikálního významu dospěl lexikografický kolektiv SSSJ (viz 1. díl, s. 27–28).

¹⁸⁷ Srov. rovněž studii J. Dolníka (2012), který v této souvislosti hovoří o „pragmatizácii chápania a opisovania lexikálneho významu“.

¹⁸⁸ V monografii používáme vedle *genus proximum* rovněž spojení *opěrné slovo*.

¹⁸⁹ Srov. Filipce (1995c, s. 35): „Tento výklad [tj. výklad encyklopedický] se chápal z hlediska strukturního pojetí jako nadbytečný, do výkladu měly být pojaty jen ty encyklopedické informace, které se promítly do relevantních sémů. Novější pojetí, zvláště počítačové lexikografie, však encyklopedické a situační rysy jako v širším smyslu pragmatické zdůrazňuje při konstrukci frejmů. Zvláště u konkrétních substantiv, slov označených děj., hist., obl., nář. a u termínů je encyklopedický výklad vítán...“ – K posunu vymezení výkladu významu ve slovenské lexikografii viz Dolník (2012). K vývoji přístupu k lexikální sémantice v českém a slovenském prostředí srov. Nagy (2013).

fakultativních, encyklopedických). Výkladovou perifrází mohou po stránce sémantické doplňovat synonyma a antonyma (viz kap. 14, 15). Perifráze má formu větného úseku, v níž jsou definovaný výraz a zpravidla také kopula vypuštěny. Nevyužívá se tedy výkladová definice typu slovníků Cobuild, v nichž je výkladem celá věta a charakterizuje se úzus lexikální jednotky.¹⁹⁰

12.2.1.4 Obecné zásady výkladu významu

Při podávání výkladu významu v ASSČ se dodržují následující **obecné zásady**, které vycházejí z požadavků na výklad významu (srov. Filipec – Čermák, 1985; Čermák – Blatná, 1995; Čermák, 2010b, 2012). Tyto obecné zásady však není možné v praktické lexikografické práci, při řešení výkladu významu konkrétních hesel považovat za absolutně platné.

- 1) Výklad významu zajišťuje významovou ekvivalenci definovaného a definujícího, včetně slovnědruhové a funkční souměrnosti.
 - U substantiv se proto podává výklad substantivní (opěrným slovem je substantivum), u adjektiv výklad adjektivní (opěrným slovem je adjektivum), u sloves slovesný (opěrným slovem je sloveso), u příslovčí adverbialní (při výkladu se užívají předložkově-jmenná spojení, spojení v nepředložkovém pádě, spojení s opěrným adverbium aj.). Podrobněji k výkladům významů těchto slovních druhů viz 13.1, 13.2, 13.5, 13.6, a dále zejména 19.2–19.5.
 - Specifický přístup je uplatněn u tzv. malých slovních druhů. U předložek, spojek a částic výklad odráží jejich synsémantickou funkci; základem jejich výkladu jsou proto slovesné tvary 3. os. j. č. přít. času: *vyjadřuje* (u předložek), *spojuje, připojuje, uvozuje* ap. (u spojek), *vyjadřuje, zdůrazňuje* ap. (u částic). Podrobněji k výkladům významů těchto slovních druhů viz 13.7, 13.8, 13.9.
 - U citoslovcí má výklad, na rozdíl od SSJČ, SSČ (též SSSJ), substantivní podobu. Jako opěrná slova se podle druhu citoslovce využívají např. výrazy *zvuk, povzdech, pobídka, pozdrav, přitakání* ap. Podrobněji k výkladům citoslovcí viz 13.10.
 - U číslovek jsou základem výkladu významu zejména slovesné tvary *vyjadřuje, označuje*, u číslovek s adjektivní formou je opěrným slovem adjektivum, u dílových substantivum. Podrobněji viz 13.4.
 - Rovněž u zájmen se k výkladu významu přistupuje z hlediska vymezení jejich (zástupné) funkce a ve výkladu významu se jako základ využívají slovesa *označuje, přivlastňuje, odkazuje, identifikuje, vyjadřuje, připojuje* ap. Podrobněji k výkladu významu zájmen viz 13.3.
- 2) Výklad významu má být „laický“, je určen pro běžného uživatele jazyka.¹⁹¹
- 3) Výklad významu má převádět méně známou informaci na známou.¹⁹²
- 4) Výklad významu nemá být neúplný, ani nemá obsahovat redundantní informace.

¹⁹⁰ Srov. *Collins Cobuild English Dictionary* (1995), příp. Baňko (2014).

¹⁹¹ To však v slovníkové definici nevyklučuje užívání termínů. – „Laický“ výklad nelze ztotožnit s výkladem z hlediska „naivního obrazu světa“. Jak při výkladu terminologických, tak neterminologických lexémů se vychází z „vědecké“, resp. logické kategorizace, avšak při určování genus proximum a differentia specifica se postupuje po kategoriích, které jsou známy běžnému uživateli.

¹⁹² Tuto zásadu nelze plně dodržet zejména u výkladu termínů a je zde třeba volit určitý kompromis. Blíže k tomuto aspektu výkladu významu a jeho řešení viz 19.2.

- 5) Výklad významu má být autonomní, tj. každý výklad významu má být soběstačný, jedinečný a dostatečně explicitní, aby nesplýval s výklady významu jiných hesel.¹⁹³
- 6) Výklad významu nemá být metaforický.
- 7) Výklad významu nemá být cyklický, tj. „v kruhu“.
- 8) Opěrným slovem ve výkladu je většinou nejbližší nadřazený rodový (generický) definiční prvek.¹⁹⁴
- 9) Výrazy z téže lexikálněsémantické skupiny je třeba vykládat jednotným způsobem.

12.2.1.5 Typy výkladu významu

V ASSČ se využívají tyto **typy výkladu**: 1) výklad opisem, 2) výklad ostenzivní, 3) výklad synonymem, 4) výklad slovotvorným poukazem.

1) Výklad opisem. Jde o základní způsob výkladu založený na uvedení podstatných, charakteristických významových prvků. Ve výkladové perifrázi je využíván a) výklad logický, při němž se určuje genus proximum a differentia specifica, srov. např. výklad významu u dvou pekařských výrobků: **bageta** ‚úzké podlouhlé pečivo ze slaneého kynutého těsta‘; **bulka I 2.** ‚pečivo kulovitého tvaru z kynutého těsta‘, b) výklad popisný, který je založen na výčtu podstatných rysů, včetně některých rysů doplňujících, fakultativních (o jejich využití viz dále), srov. **báchorka 1.** ‚vyprávění o smyšleném světě, v němž působí kouzelné, nadpřirozené síly; syn. pohádka‘, c) výklad kombinující oba výkladové postupy.

2) Ostenzivní výklad. Tento způsob výkladu se užívá zejména u adjektiv (a derivovaných příslovčí) smyslových vjemů, u citoslovčí ap.¹⁹⁵ Srov. **bílý I** příd. **1.** (2. st. bělejší) ‚mající barvu sněhu, mléka ap.; op. černý I/1‘; **bíle** přísl. **1.** (2. st. běleji) ‚v barvě sněhu, mléka ap., bílou barvou, v bílé barvě; op. černě‘; **bim, bim bam, bimbam** citosl. ‚zvuk zvonu, odbíjení hodin‘.

3) Výklady synonymem se kvůli eliminaci výkladu kruhem a kvůli maximální autonomnosti zpracování hesla omezují na minimum. Využívají se u některých slov slangových, expresivních, příp. nářečních nebo v případech, kdy by byla výkladová perifráze nepřirozená, nepřiměřená, nebyla by jazykově úsporná: **gamesa** poč. slang. ‚počítačová hra‘; **cigáro** kolokv. expr. ‚cigareta‘; **buzna** vulg. ‚homosexuál‘; **oř** bás. ‚kůň‘. K dalšímu využití synonym při výkladu významu viz 13.6.

4) Výklad slovotvorným poukazem (přirazením) se užívá u přihnízdovaných přechýlených názvů, zdvojnásobin a opakovacích sloves (viz 19.3.2, 19.4, 13.5.1.4), a to jen tehdy, pokud se jejich významová struktura shoduje s významem základového slova, příp. je oproti základovému slovu chudší, např. **bambule 1.** ‚měkký kulovitý předmět, koule z vlny nebo jiných textilních vláken‘ **2.** ‚věc připomínající svým vzhledem bambuli 1‘

¹⁹³ Autonomnost výkladu je v ASSČ podporována využitím tzv. sémantické zkratky u některých prvků výkladu (bliže viz 12.2.5).

¹⁹⁴ Tuto zásadu nelze plně aplikovat u termínů. Pokud je nejbližší nadřazený pojem pro běžného uživatele příliš odborný, je třeba zvolit opěrné slovo stojící v rámci logické hierarchické kategorizace výše, avšak známé běžnému uživateli (srov. Filipec, 1995c, s. 33). Např. **červ I 1.** ‚drobný živočich s protáhlym měkkým, zprav. článkovitým tělem bez končetin (...)‘.

¹⁹⁵ Navazujeme na lexikografickou tradici, avšak předměty přirovnání přehodnocujeme, příp. doplňujeme, v duchu zkušeností dnešních uživatelů slovníku.

► **bambulka** zdrob. k 1; **badatel** ,kdo bádá 1 (vědecky zkoumá) (...)‘ ► **badatelka** přechýl.; **brodit se** 1. ,překonávat vodní tok, jít, chodit vodou‘ 2. ,namáhavě něčím, někudy procházet‘ ► **brodivat se** opak. k 1, 2.

Slovotvorný poukaz se využívá také k podání čistě slovotvorného významu (v případě shody významu slovotvorného a lexikálního) u těch derivátů, které není možno přihlížet. Srov. **balonek, balónek** 1. malý předmět zprav. kulovitěho tvaru plněný vzduchem, heliem ap.: *nafukovací balonek, pouťový balonek*; (...) 2. zdrob. k balon 2 (míč): *děti se třefovaly balonky do koše*; (...) 3. malý pružný předmět oblého tvaru, který je možno snadno stlačovat: *klakson s gumovým balonkem*; (...).

12.2.1.6 Perifráze lexikální, slovotvorná

Z jiného pohledu se v rámci výkladových perifrází (tj. výkladů opisem a výkladů ostentivních) rozlišuje **lexikální perifráze** (lexikální výklad) a **slovotvorná perifráze** (slovotvorně motivovaný výklad). Výklad lexikální je využíván u slovotvorně nemotivovaných lexikálních jednotek, u jednotek se zastřenou slovotvornou motivací a u výrazů, jejichž motivant je sice zřejmý, ale lexikální význam lexému se značně oddálil od významu slovotvorného. Výklad slovotvorně motivovaný se využívá u slovotvorně motivovaných lexikálních jednotek; ve výkladové perifrázi se zohledňuje aspekt slovotvorné motivace (včetně polymotivace) derivovaného slova a rovněž aspekt systémových (slovotvorných) vztahů v lexiku, např. **badatelský** ,vztahující se k badateli, k bádání (vědeckému zkoumání) • složený z badatelů • určený pro badatele, pro bádání; syn. vědecký‘; **badatelsky** 1. ,na základě bádání (vědeckého zkoumání), bádáním‘ 2. ,jako badatel (pracovním, profesním zařazením)‘ 3. ,z hlediska bádání (vědeckého zkoumání), badatelů, po badatelské stránce‘; **badatelství** ,činnost badatele, bádání, výzkum‘.

Ve výkladu významu se někdy lexikální a slovotvorná perifráze kombinuje (ve výkladu významu jsou odděleny čárkou), např. a) u sloves, která jsou jednoslovným ekvivalentem k verbonominálnímu spojení s abstraktem, srov. **anektovat** ,násilně připojovat, připojit cizí státní území k jinému státu, provádět, provést anexi; syn. zabírat 1, zabrat 1‘; **adoptovat** 1. ,přijmout cizí dítě za vlastní na základě rozhodnutí soudu, získat adopci; syn. osvojit si‘, b) u univerbátů, tj. lexémů, které jsou motivovány synonymními slovními spojeními, srov. **asfaltka** kolokv. Δ ,silnice s asfaltovým povrchem, asfaltová silnice‘; **bronz** 4. kolokv. ,medaile udělovaná za třetí místo, bronzová medaile‘.

12.2.1.7 Otevřenost výkladové perifráze. Doplnující významové prvky

V případě, že je třeba ve výkladu významu **zachytit otevřenost lexikálního významu** pro další třídu denotátů nebo je třeba distinktivní diferenční prvky **doplnit o významové prvky nedistinktivní** (nediferencující nebo nedostatečně diferencující), **fakultativní**, využívá se:

- 1) otevřený výčet u diferenčních, příp. generických/rodových prvků (metajazykově vyjádřeno pomocí *ap., aj.*), např. **badatelna** ,vyhrazená místnost muzea, archivu ap. určená ke studiu (vzácných) archivních materiálů‘; **err, crrr, crrrr** ,pronikavě zvonivý zvuk zvonku, budíku, telefonu ap.‘; **deník** 2. ,kniha, sešit, zápisník ap., do nichž se v časovém pořadí zapisují denní záznamy (zážitky, činnosti, úvahy aj.)‘;
- 2) uvedení typických významových prvků, majících však pouze omezenou platnost, a nezasahujících proto celou třídu denotátů (metajazykově vyjádřeno pomocí *zprav.*,

často, zejména), např. **bačkora 1**, zprav. mn. **bačkory** ‚domácí obuv, zprav. **měkká a s uzavřenou patou**‘; **agresivně, agresivně 4**. ‚(ve sportu) velmi aktivním, bojovným způsobem, často zároveň bezohledně‘; **bafat 1**. ‚úmyslně někoho lekat, překvapovat, zejména zvoláním baf a náhlým vyskočením z úkrytu‘. Omezenou platnost mohou mít jak významové prvky nociónální (srov. **bačkora**) a pragmatické (srov. **agresivně**), tak prvky okolnostní/situační (srov. **bafat**). Omezená platnost výkladového prvku může být také vyjádřena uvedením daného výrazu v kulatých závorkách, např. **badatelna** ‚vyhrazená místnost muzea, archivu ap. určená ke studiu (**vzácných**) archívních materiálů‘;

- 3) popis významové extenze výčtem typických představitelů dané třídy/kategorie, např. **dezert 1**. ‚zprav. sladký pokrm podávaný jako poslední chod oběda, večeře nebo samostatně k čaji, ke kávě ap. (např. **pudink, zmrzlina, ovoce**)‘; **dravec 2**. mn. **dravci** ‚řád středně velkých až velkých ptáků, s krátkým ohnutým zobákem a ostrými drápy (např. **jestřáb, orel, sokol, sup**)‘;¹⁹⁶
- 4) uvedení doplňujících encyklopedických prvků¹⁹⁷, které mohou odkazovat k běžné zkušenosti (českého) uživatele a/nebo mohou doplňovat výklad významu z hlediska terminologické definice, srov. **araukárie** ‚jehličnatý strom s vodorovnými větvemi a přisedlými jehlicemi rostoucí v Jižní Americe, Austrálii a na některých okolních ostrovech, u nás pěstovaný jako pokojová rostlina, bot. blahočet *Araucaria*‘; **amarant 1**. ‚rostlina s hustými květenstvími (**latami**) drobných tmavočervených květů pěstovaná jako zemědělská plodina pro výživná semena, někdy jako okrasná rostlina, bot. laskavec *Amaranthus*‘.

12.2.1.8 Sémantizační poznámky

Platnost lexikálního významu je ve výkladu upřesňována, doplňována nebo omezována sémantizačními poznámkami¹⁹⁸.

- a) Sémantizační poznámka se uvádí v závorce zpravidla na počátku výkladové perifráze. Upřesňuje se jí zejména oblast užití, např. **bílý II 4**. ‚(v šachu) hráč hrající s bílými figurkami; op. černý II/2‘, časové a/nebo geografické vymezení, např. **desátek 1**. histor. ‚(za feudalismu) daň ve výši desetiny úrody ap. odváděná církevní nebo světské vrchnosti‘; **amfiteátr 1**. histor. ‚(ve starověkém Řecku a Římě) okrouhlá otevřená divadelní stavba se stupňovitě se zvedajícími místy pro diváky‘; **arrondissement** ‚(ve frankofonních zemích) územní správní jednotka nižší než departement‘, dále rozsah významu, např. **androgen** biol. ‚(u obratlovců) mužský, samčí pohlavní hormon‘;
- b) Sémantizační poznámka se uvádí v předvýkladu, malým typem písma, v závorce a je určena pro zachycení omezené lexikální a sémantické spojitelnosti a některých pragmatických nebo komunikačních příznaků. V předvýkladu se uvádějí zejména údaje:

¹⁹⁶ K bodům 1), 2), 3) srov. Filipcův termín *výkladová perifráze s omezenou platností* (Filipец, 1995c, s. 34).

¹⁹⁷ Etymologické údaje týkající se zejména depropiálních slov jsou uváděny v poznámce na konci heslového odstavce (nejsou tedy na rozdíl od předcházejících výkladových slovníků uváděny ve výkladové perifrázi), např. **ahasver** Podle Ahasvera, žida ze středověké legendy, který byl odsouzen k bloudění za to, že udeřil Krista. Viz kap. 17.

¹⁹⁸ Pojmenování *sémantizační poznámka* přebíráme z koncepce SSSJ (srov. Buzássyová, 2012; SSSJ, 1. díl, s. 27, 29).

- o levovalenčním omezení u sloves, např. **bafat 4.** ‚(zprav. o psu) vydávat jednotlivě vyražené zvuky znějící jako baf, haf (...)‘;
- o omezení sémantické spojitelnosti, např. **aportovat** ‚(o psu) na povel přinášet, přinést určený předmět nebo zastřelenou zvěř ‘; **alabastrově** ‚(zejména o pokožce) v průsvitně bílé nebo narůžovělé barvě, s hladkým povrchem připomínajícím alabastr‘;
- o omezené lexikální spojitelnosti (monokolokabilitě), např. **dokořán** ‚(zejména ve spojení s výrazy *dveře, okno, ústa, oči ap., nechat, být, otevřít ap.*) do nejvyšší možné míry, úplně, zcela, doširoka (při otvírání, rozevírání ap.)‘;
- o pragmatických aspektech významu (nejsou-li postiženy stylistickým kvalifikátorem), jde zejména o poznámky týkající se postoje uživatelů k dané skutečnosti, např. (z hlediska kritiků);
- o komunikačním užití lexému/lexie, např. **a III** část. (v otázce nebo ve zvolání).

12.2.2 Polysémie

Polysémie lexikální jednotky je ve struktuře heslové stati zachycena přednostně prostřednictvím číslovaných významových odstavců (významů).¹⁹⁹ Riziko nežádoucí atomizace významové struktury se minimalizuje aplikací lexikografických postupů, které se již tradičně využívají pro identifikaci jednotlivých významů.

Pro odlišení významů polysémních lexémů slouží stanovení vztahu k odlišným denotátům, popř. k pojmům, konfrontace s lexémy ze stejného slovtvorného hnízda, konfrontace s lexémy ze stejného sémantického pole, konfrontace s antonymy, synonymy, hyperonymy, hyponymy atd., dále rozdíl ve spojitelnosti (gramatické, sémantické), rozdíl v gramatické povaze (např. životnost – neživotnost, číslo, stupňovatelnost), rozdíl ve stylistické a pragmatické příznakovosti.

12.2.2.1 Významy polysémních lexémů vytvářejí hierarchickou strukturu²⁰⁰, která může obsahovat i několik základních (centrálních) významů (srov. Kroupová – Mejstřík, 1969). Přesto se v ASSČ – podobně jako v SSJČ, SSČ, SSSJ a dalších všeobecných výkladových slovnících – využívá (jednoduchého) lineárního řazení, a hierarchická významová struktura hesla se tedy neregistruje.²⁰¹

12.2.2.2 Při určování **základního významu**²⁰² vycházíme z následujících kritérií: 1) frekvenční kritérium (na jeho základě určujeme, který význam se jeví jako nejběžnější), 2) kritérium lexikálněsémantické (zjišťujeme, který význam zahrnuje sémantické

¹⁹⁹ Ne zvolili jsme tedy užívání nečíslovaných výkladových odstavců pro sekundární významy, které používá ODE a které jako vhodné řešení doporučuje např. F. Čermák (1999).

²⁰⁰ Významy na sebe navazují řetězově nebo jde o polysémii rozvětvenou, resp. smíšenou. Smíšenou polysémií se rozumí polysémie řetězově-rozvětvená. Srov. Dolník (2007, s. 51).

²⁰¹ Srov. jiné řešení např. v ODE.

²⁰² Podle Kroupové – Mejstříka (1969, s. 297) můžeme „centrální význam ze synchronního hlediska definovat jako význam, jehož lexikální obsah je tvořen takovým souborem sémantických prvků, které jsou podstatné pro lexikální obsah všech jemu podřízených (radiálních) významů a jež sémanticky motivuje. Na rozdíl od RV [radiálního významu] je nejméně závislý na slovním kontextu, je signalizován jako hlavní v povědomí uživatele. Je zpravidla nejfrekventovanější, v současnosti nejběžnější, spisovný anebo ke spisovnosti nejbližší význam s obecně komunikativní funkcí, neutrální anebo k neutrálnosti směřující.“

prvky, jež jsou společně dalším – podřízeným – významům, tedy význam, z něhož lze nejlépe vyvodit významy další), 3) kritérium široce stylistické (zjišťujeme, který význam je neutrální anebo k neutrálnosti směřující).²⁰³ Za základní tedy není považováno kritérium etymologické.²⁰⁴ Viz **bafat 1.** „úmyslně někoho lekat, překvapovat, zejména zvoláním baf a náhlým vyskočením z úkrytu“ **2.** „ústý vtahovat kouř z dýmky, cigarety ap. a v nárazech doprovázených slyšitelným zvukem ho vypouštět; syn. kouřit“ **3.** „vydávat krátké přerušované zvuky, zprav. doprovázené kouřem, párou ap.“ **4.** „(zprav. o psu) vydávat jednotlivě vyřazené zvuky znějící jako baf, haf; syn. štěkat“.²⁰⁵

Základních významů může být více. Prototypickými případy jsou předponová slovesa, která oproti základovému slovesu mívají vzhledem k sémantice předpon bohatší významovou strukturu, srov. **dočerpát**, kde základními jsou významy 1 a 3: **1.** pomocí čerpání (nabírání nebo sání) zvýšit množství nějaké látky: *dočerpát vodu do vodojemu; před cestou jsme ještě dočerpali benzin; (...)* **2.** doplnit čerpáním, získáváním z pomyslné zásoby: *tělo potřebuje dočerpát energii; (...)* **3.** čerpáním (nabíráním nebo sáním) vypotřebovat veškeré množství nějaké látky: *zásoby uhlí se dočerpají nejspozději do čtyřiceti let; (...)* **4.** zcela vypotřebovat pomyslnou zásobu něčeho: *dočerpát úvěr; (...)*.

12.2.2.3 Pořadí významů u derivátů odpovídá v možné míře řazení významů u základového slova, např. **baldachýnový 1.** vztahující se k baldachýnu 1 (látkové stříšce) • opatřený baldachýnem: *baldachýnová stříška proti slunci; baldachýnová nosítka; (...)* **2.** vztahující se k baldachýnu 2 (kamenné, dřevěné aj. stříšce) • opatřený baldachýnem: *baldachýnová stříška kazatelny; baldachýnový oltář; (...)*, srov. **baldachýn 1.** „(přenosná) látková, zprav. ozdobná stříška (se závěsem) nad postelí, trůnem, oltářem ap.“ **2.** archit. „ozdobná kamenná, dřevěná aj. stříška, nesená sloupy nebo vystupující ze zdi, nad oltářem, kazatelnou, sochou ap.“ **3.** (...) **4.** (...).

V odůvodněných případech je pořadí významů oproti základovému slovu jiné, srov. významy **balit 1** a **přebalit 2: balit 1.** „opatrovat něco ochranným nebo ozdobným obalem, krytem (...)“ **2.** „upravovat něco tak, aby to zaujímalo menší prostor, skládat“ **3.** „skládat, ukládat věci do zavazadla, připravovat zavazadlo“ **3.–6.** (...) × **přebalit 1.** „vyměnit, zprav. dítěti, plenu“ **2.** „vyndat z obalu a zabalit jiným způsobem, do jiného obalu“ **3.** „vyndat (veškerý) obsah zavazadla a zabalit do něj jiné věci“ **4.** (...).

12.2.2.4 Vzhledem k plynulosti lexikálních významů a jejich prostupnosti se v rámci jednotlivých významů mohou vyčleňovat **významové odstíny**. Při popisu významové struktury slova umožňují registrovat, že hranice mezi lexikálními významy nebývají ostré, a také, že není vždy pevná ani hranice mezi významem uzualizovaným a významem kontextovým.²⁰⁶

²⁰³ Kritérium spojitelnosti (zjišťuje se, který význam má nejširší spojitelnost), uvedené v Zásadách zpracování slovníku v SSČ (1. vyd., s. 792), zůstává stranou. Ani ze zpracování hesel v SSČ není jasné, jak se zde aplikovalo.

²⁰⁴ K problému řazení významů srov. rovněž poznámku F. Čermáka (1999, s. 139): „Jedním z tradičních úskalí řazení významů ve slovníku bývá právě, vedle nedostatku frekvenčních podkladů, kolize jiných ohledů s faktem, že nejčastějšími významy bývají významy přenesené a obrazné.“

²⁰⁵ Srov. zpracování hesla *bafat* v SSJČ, SSČ, v nichž je význam „štěkat“ uveden na prvním místě.

²⁰⁶ Srov. také Dolník (2007, s. 60), kde se rovněž připomíná, že existence „významového odstínu“ není obecně přijímaným faktem.

V ASSČ se významové odstíny²⁰⁷ uvádějí zejména:

- ve výkladu vztahových adjektiv, např. **badatelský**, vztahující se k badateli, k bádání (vědeckému zkoumání) • složený z badatelů • určený pro badatele, pro bádání (...);
- pro podchyzení pravidelné sémantické derivace, pokud lexikalizace významu není zcela dokončená, např. užitková část rostliny a pokrm (příp. obecněji výrobek) z ní (**celer 2.** světle hnědá aromatická hlíza této rostliny • pokrm z ní připravený: *očistit, oloupat celer; nakrájet celer na kostičky; nastrohaný celer zakapeme citronovou šťávou; smažený celer*); disciplína a studijní obor (**antropologie**, věda zabývající se původem a vývojem člověka a ras, lidskými kulturami a společenstvími • takový studijní obor) aj.;
- u synsémantik, kde umožňují zejména sdružování souvisejících, velmi blízkých významů, např. **až I** spoj. **1.** podřadící časová uvozuje vedlejší větu, která vyjadřuje, kdy něco nastane: *budu ráda, až mi zmizí z očí; až budou haly postavené, nastěhují se tam investoři* • uvozuje vedlejší větu, která vyjadřuje, dokdy něco trvá (...): *šli, až tam došli; rozmíchaný pudinkový prášek vlijeme do horkého mléka a mícháme, až zhoustne*;
- u názvů osob, pokud tvary množného čísla mají lexikalizovaný význam (mají charakter kolektiv), např. člen a (neoficiální) označení strany, člen a (neoficiální) označení církve, srov. **agrárník 1.** člen agrární strany • **agrárníci** mn. agrární strana: *předsedou parlamentu byl agrárník; vůdce agrárníků; ve volbách zvítězili agrárníci; agrárníci a národní socialisté tvořili v novém Československu pravicí; dominikán* člen církevního řádu založeného sv. Dominikem • **dominikáni** mn. neofic. tento církevní řád: *řádový oděv dominikána; klášter dominikánů; v současnosti působí dominikáni v Praze u kostela sv. Jiljí.*

12.2.3 Významové prvky mimo výklad významu

Kolísání významu v rámci jedné lexie, napětí mezi lexikálním (systémovým) významem a významem vyplývajícím z užití lexikální jednotky v kontextu²⁰⁸ se zachycuje v exemplifikační části heslové stati 1) označením přen. u příkladu, 2) uvedením dovýkladu u daného příkladu.

- 1) **K přenesenému užití** dochází při metaforickém užití lexému.²⁰⁹ Vzhledem k tomu, že toto kontextové užití zůstává stále v rámci daného významu, uvedeme jej v exemplifikaci po označení přen., např. **akrobacie** složitá cvičení založená na mimořádné obratnosti, dokonalém ovládnutí těla a zprav. i odvaze (jako součást artistiky, gymnastiky, lyžování ap.) • sportovní disciplína s takovými cvičeními: *sportovní akrobacie; cirkusová akrobacie; taneční akrobacie; skupinová akrobacie parašutistů; akrobacie na visuté hrazdě, akrobacie na kolech, akrobacie na koni; přen. slovní akrobacie* (...).
- 2) **Doplňujícím výkladem (dovýkladem)**²¹⁰ jsou opatřeny ty příklady, v nichž je třeba význam lexikální jednotky sémanticky upřesnit, specifikovat, např. **antisepticky**

²⁰⁷ Oddělují se výraznou černou tečkou. V předcházejících slovnících byly významové odstíny oddělovány středníkem.

²⁰⁸ Srov. Filipec (1998, s. 87).

²⁰⁹ V případě, že došlo k lexikalizaci a uzualizaci původně přeneseného užití, zpracováváme ho jako samostatný význam, např. **baldachýn 4.** co připomíná baldachýn 1, klenbu, střechu ap.: *zelený baldachýn stromů, baldachýn révového listí.*

²¹⁰ Pozice „dovýkladu“ je dále využívána zejména pro zachycení kontextového synonyma, např. **balíček**

s antiseptickým účinkem: *šalvěj působí antisepticky*; přen. *antisepticky čistá ulice* velmi; **balený** (o zboží) opatřený obalem: (...) *balené nápoje* v lahvích, v kartonových krabicích ap.; *balená voda* v lahvích; **bambus 1.** rychle rostoucí tropická a subtropická rostlina s pružnými a pevnými dutými dřevnatými stébly: (...) *fazolové lusky s bambusem* bambusovými výhonky; (...) **2.** dřevnatá stébla této rostliny užívaná jako materiál ve stavebnictví, při výrobě nábytku, hudebních nástrojů ap.: (...) *výroba textilu z bambusu* bambusového vlákna; (...).

12.2.4 Metajazyk

12.2.4.1 Metajazykový slovník pro výklad významu není pro ASSČ předem vymezen.²¹¹ Tvoří ho však lexémy, které jsou zahrnuty v hesláři ASSČ. V rámci jednotlivých lexikálněsémantických skupin jsou stanovena (typizována) základní opěrná slova pro vyjádření genus proximum (např. pro názvy osob – viz 19.3, botanické a zoologické názvy – viz 19.2.2, vztahová adjektiva – viz 13.2, příslovce z desubstantivních adjektiv – viz 13.6.2). Většina slov užitých ve výkladu významu se nezkracuje. Výjimkou jsou běžné textové zkratky (aj., ap., např., zprav., zn.²¹² a další).

12.2.4.2 V syntaxi výkladového metajazyka „se užívá syntaxe přirozeného jazyka, je však proti ní omezena na určitá schémata“ (Filipec, 1995c, s. 32). Ve výkladu významu se vynechává kopula *je, znamená* ap. (výjimkou jsou výklady významu u tzv. malých slovních druhů, kde se metajazyková kopula typu *vyjadřuje* ap. využívá). Pro jednotlivé slovní druhy, dílčí lexikálněsémantické skupiny a podskupiny, termíny a frazémy jsou stanovena specifická pravidla a zásady o výstavbě výkladu významu (viz příslušné kapitoly).

Výklad významu tvoří jedna výkladová perifráze nebo několik výkladových perifrází. Několika významových perifrází se ve výkladu významu využívá: 1) při výkladu významu prostřednictvím významových odstínů (oddělených grafickým znakem •) – viz 12.2.2; 2) při výkladu některých slovtvorně motivovaných lexikálních jednotek prostřednictvím lexikální a slovtvorné perifráze (oddělených čárkou) – viz 12.2.1.6; 3) při výkladu některých skupin termínů prostřednictvím dvojitého výkladu – a) obecné charakteristiky, b) usouvztažnění s odborným názvoslovím – viz 19.2.2, 19.2.3.

12.2.5 Odkazování na jiná hesla/významy ve výkladové perifrázi

K autonomnosti slovníkové definice, která patří v ASSČ k jedné z obecných zásad pro výklad významu lexikálních jednotek, výrazně přispívá 1) uvádění čísel významů u polysémního slova použitého ve výkladu významu a/nebo 2) uvedení stručné informace o jeho významu pomocí tzv. sémantické zkratky.²¹³

1. zdroj. k balík I/1 (zabaleny předmět): *balíček kávy, sušenek; balíček cigaret* krabička; (...); **dřínový** vztahující se k dřínu: *dřínový květ; hůl z dřínového dřeva; dřínový keř* dřín; pro uvedení sémanticky souvztažných výrazů (synonym) u nevykládaných sousloví, např. **barvivo** barvicí látka: (...) biol. *kožní barvivo* melanin; biol. *krevní barvivo* hemoglobin; u analytických verbonominálních spojení, např. **agitace** veřejné získávání lidí pro nějaký (politický) program, myšlenku: (...) *provádět agitaci* agitovat; (...).

²¹¹ K možnostem a snahám předem stanovit soubor metajazykových výrazů viz např. Filipec (1995c, s. 31–32).

²¹² U zkratk latinských názvů chemických prvků.

²¹³ V širším pojetí se odkazování týká i synonymie a antonymie, v užším pojetí je záležitostí zejména slovtvorných definic.

- 1) Tradičním způsobem užívaným v předcházejících výkladových slovnících je **odkazování pomocí číslic** vztahující se k patřičnému (číslicí označenému) významu slova. Odkazování číslicemi užívá ze všeobecných výkladových slovníků SSSJČ a SSČ.²¹⁴ V SSSJČ však nejsou způsoby odkazování zcela důsledné a jednotné.²¹⁵ V SSČ se již odkazuje důsledněji a jednotným způsobem, zvláště při výkladu významu synonymem, příp. při výkladu u derivátu základovým slovem, velmi zřídka při výkladu pomocí polysémního nezákladového slova.²¹⁶ V ASSČ se odkazování pomocí číslice využívá u polysémního základového slova použitého ve slovtvorně motivovaném výkladu u sufixálních derivátů. U jiných polysémních slov, nikoli tedy slovtvorně motivujících, se ve výkladu číslo významu neuvádí. To je odůvodněno centrálností slovtvorně motivujícího slova. Funkcí číselného odkazu je vztáhnout výklad derivátu k patřičnému významu základového slova.
- 2) Druhým způsobem odkazování na významy slov použitých ve výkladové perifrázi je v ASSČ sémantické doplnění (tzv. **sémantická zkratka**), jehož účelem je poskytnout stručnou informaci o významu základového slova.²¹⁷

12.2.5.1 Nejčastější, základní typ odkazů ve slovníkové definici užívaný v ASSČ je **kombinovaný**. Je tvořen základovým slovem, číslem významu a sémantickou zkratkou v závorce. Užívá se ve výkladu opřené o polysémní substantiva nebo slovesa, např. **borůvkový 1**, ‚vztahující se k borůvce 1 (rostlině) • tvořený borůvkou‘ **2**, ‚vztahující se k borůvkám 2 (plodům) • připravený z borůvek‘; **abecedně**, ‚podle abecedy 1 (souboru písmen jedné grafické soustavy), na základě abecedního pořádku‘; **alergik**, ‚kdo trpí alergií 1 (onemocněním)‘; **brzdař 1**, ‚člen posádky závodního bobu, saní ap., který má za úkol brzdit 1 (zpomalovat brzdu)‘.

Specifickou skupinu tvoří deriváty, u nichž se ve výkladu významu objevuje jako základové slovo polysémní adjektivum, které se zpravidla nachází uvnitř výkladové perifráze. Za těmito polysémními adjektivy se uvádí **pouze číslo významu** bez sémantické zkratky, např. **báječně** expr. **1**, ‚báječným 1, vynikajícím způsobem, na vynikající úrovni (...)‘.²¹⁸

²¹⁴ PSJČ odkazování pomocí číslic neuvádí, vzhledem k tomu, že nečíslicuje ani jednotlivé významy u polysémních hesel.

²¹⁵ V SSSJČ se odkazuje dvěma způsoby: a) pouze číslicí, zpravidla u výkladu synonymem, např. **bláznovský** příd. **3**, expr. ‚pošetilý, bláznivý 2‘; b) komentářem ‚ve význ.‘ s číslem významu u slovtvorně motivovaného výkladu, např. **cyklický** příd. ‚opakující se v cyklech (ve význ. 2)‘; **frontální** příd. **3**, ‚týkající se fronty ve význ. 1, 2, 6‘. Číslo významu se velmi zřídka uvádí i při výkladu nezákladovým slovem, např. **beat**, **big beat** m. hud. **1**, jen beat ‚výrazný rytmický tep (ve význ. 2)‘. Odkazuje se též ve výkladu slovtvorním poukazem u přihnízdovaných hesel, např. u hesla **armáda** → zdrob. k **1 armádička** ž.; – **armádní** příd. k **1, 2**.

²¹⁶ V SSČ se ve slovtvorně motivovaném výkladu významu odkazuje číslicí: a) na význam polysémního základového slova, např. **akademik** m ‚řádný člen akademie 1‘; **bájit** ned. **1**, ‚tvořit báje 1, 2, vypravovat 1; vymýšlet si‘; b) na homonymní základové slovo, např. **boxovat** ned. ‚pěstovat box 1‘. Číslo významu se využívá i u některých neslovtvorných výkladech, např. **degenerovat** ned. i dok. ‚upadat 1, upadnout 1 ve vývoji (rodem, jakostí aj.)‘; **bojínek** m ‚luční tráva s válcovitým klásem 2‘. Číslo významu je uvedeno rovněž při výkladu synonymem, např. **bolení** s ‚bolest 1‘ (přihnízdováno u **bolet**).

²¹⁷ Vzhledem k tomu, že účelem sémantické zkratky je dostatečně zřetelně ‚napovědět‘ uživateli význam slova užitého ve slovníkové definici, aniž by musel ve slovníku dál hledat, je délka sémantické zkratky variabilní. U některých termínů užitých ve výkladu může v krajním případě dojít až k zopakování celého výkladu.

²¹⁸ Se sémantickou zkratkou by byla definice obtížně srozumitelná, její funkci někdy plní další výkladové prvky v definici, zde např. adjektivum *vynikající*.

V ASSČ se druhotně odkazuje též **pouze pomocí sémantické zkratky**:

- u základových slov vybraných předponových derivátů, u nichž zpravidla není možné předem určit pořadí významu, např. **beznohý 1.** ‚(o lidech a živočiších) jsoucí bez nohy nebo nohou (končetin)‘ **2.** ‚(o předmětech) nemající nohu nebo nohy (části nábytku)‘;
- u základových slov, která nejsou samostatnými položkami hesláře²¹⁹, např. výklad verbálním substantivem s dějovým významem: **čisticí** ‚vztahující se k čištění (zba-
vování špíny), určený k čištění, zabývající se čištěním‘;
- při slovotvorném výkladu monosémním základovým slovem u méně známých slov cizího původu, např. **antidekubitní** ‚mající zabránit dekubitům (proleženinám)‘.

12.2.5.2 Odkazování má tuto formální podobu: číslo významu i sémantická zkratka se opakují v každém významu jak u polysémních, tak u homonymních základových slov, např. **banánový 1.** ‚vztahující se k banánu 1 (plodu), patřící k banánu‘ **2.** ‚obsahující banány 1 (plody), mající chuť banánu • vyrobený, připravený z banánů‘; **bažantí 1.** ‚vztahující se k bažantu I/1 (ptáku) • patřící bažantu • pocházející z bažanta‘ **2.** ‚připravený z masa bažanta I/1 (ptáka)‘.

Číslo významů se však znovu neuvádějí, pokud dojde k opakování základového slova ve výkladové definici téhož významu, např. **baladický 1.** ‚vztahující se k baladě 1 (lyrickoepické básni), mající rysy balady • příznačný, charakteristický pro baladu‘.

Ve výkladu významu může dojít k odkazování k různým významům téhož základového slova, v takovém případě již základové slovo neopakujeme, např. **bájně 1.** ‚příznačně, charakteristicky pro báji 1 (mýtus), 2 (pověst, pohádku)‘.

U jednovýznamových základových slov se číslo významu ani sémantická zkratka neuvádějí, pokud jde o slova domácího původu nebo běžně užívaná a významově srozumitelná slova původu cizího.

²¹⁹ Jde o slovesné deriváty, které se uvádějí v rámci gramatické informace u sloves.

13 VÝKLAD VÝZNAMU PODLE SLOVNÍCH DRUHŮ

13.1 Podstatná jména

Podstatná jména jsou v slovní zásobě češtiny nejpočetnějším slovním druhem (srov. i Bartoň – Cvrček – Čermák – Jelínek – Petkevič, 2009, s. 130) a patří k nejzávažnějším ze slovních druhů s pojmenovací funkcí. Z hlediska nominačního jde zároveň o skupinu velmi různorodou: substantiva mohou zahrnovat nejen významy označující osoby, zvířata, věci, jevy, ale označují i významy typické pro ostatní základní slovní druhy – názvy vlastností, dějů i stavů (srov. MČ 2, 1986, s. 29; ESČ, 2002, s. 466).

Z hlediska výkladu významu je proto obtížné rozsáhlou množinu substantivních názvů obecně charakterizovat, resp. je nutné konstatovat, že se u nich uplatňují prakticky všechny typy výkladu.

Typové (sjednocené) výklady se v ASSČ využívají tam, kde jde o jednotky patřící do téhož lexikálního subsystému, a to na různých hierarchických úrovních. Takové dílčí systémy představují např. názvy osob (a v jejich rámci také přechýlené názvy, příslušenské názvy a další), názvy zdobné, abstrakta (a v jejich rámci názvy vlastností, dějové názvy aj.), zpodstatnělá adjektiva atd. Vzhledem ke své sémantické závažnosti vytvářejí substantiva i na nejnižší abstrakční úrovni velké množství významově vyhraněných lexikálněsémantických skupin (názvy barev, názvy pekařských výrobků, názvy chemických prvků aj.), přičemž i na této úrovni se usiluje o jednotnost. Významnou část substantivní slovní zásoby představují termíny.

Podrobněji ke zpracování vybraných lexikálněsémantických typů a skupin viz kap. 19.

13.2 Přídavná jména

13.2.1 Východiska popisu

13.2.1.1 V ASSČ se adjektiva zpracovávají v samostatných heslových statích, a to včetně desubstantivních vztahových adjektiv, která se v SSSJČ, SSČ a dále v ASCS a NASCS zpracovávala (z velké části) hnízdováním. Podrobněji k přístupu SSSJČ, SSČ a dalších slovníků k desubstantivním vztahovým adjektivům viz 13.2.1.2.

V tradičním členění se rozlišují adjektiva kvalitativní (deskriptivní, např. *živý, bílý*, a kvalifikační, hodnotící, např. *hloupý, dlouhý*) a relační (založená na vztahu k substanti, ději nebo stavu, méně často založená na vztahu k okolnosti, např. *smrkový, startovní, dnešní*)²²⁰. K relačním adjektivům bývají řazena přivlastňovací adjektiva druhová (*psí, chlapecký*); přivlastňovací jména individuální – posesivní, např. *babiččin*, bývají někdy vyčleňována jako samostatný typ (srov. např. MČ 2, 1986, zejména s. 70–75, dále s. 69, 77; Nábělková, 1993, s. 25–43).^{221,222}

²²⁰ Vedle termínů *kvalitativní* a *relační* (*adjektiva / přídavná jména*) se užívají rovněž termíny *jakostní* a *vztahová*.

²²¹ Odlišně traktuje posesiva v klasifikaci adjektiv např. ESČ (2002, s. 24–25).

²²² Toto členění je na úrovni lexii (srov. též Nábělková, 1993, s. 25). V adjektivním lexiku probíhá neustálý sémantický vývoj, dochází mj. k obohacování, příp. redukci sémantické struktury adjektiv a k neustálým přechodům mezi adjektivy kvalitativními a relačními. „Právě poměr mezi adjektivy vztahovými a jakostními, zejména neustálé procesy ‚zjakostňování‘ a ‚odjakostňování‘ adjektiv, je stálým zdrojem napětí v této slovtvorně-sémantické oblasti, určujícím také její dynamiku...“ (MČ 1, 1986, s. 320).

V třídění na kvalitativní a relační adjektiva se zčásti odráží členění z hlediska vznikového, a to na adjektiva primární a odvozená. Primárními adjektivy se rozumějí přídavná jména prvotní (v synchronním smyslu slova), tj. slovtvorně nemotivovaná, neodvozená. Primární adjektiva představují větší část kvalitativních adjektiv (srov. MČ 2, 1986, s. 70). K slovtvorně nemotivovaným kvalitativním adjektivům (z hlediska synchronního) se přimykají přídavná jména, která mají slovtvornou motivaci již silně zastřenou, i když jsou ještě morfe­maticky členitelná, např. *kropenatý* (od *kropený*), *šedivý* (od *šedý*) aj.²²³ Rozhraní mezi kvalitativními a relačními adjektivy zároveň přibližně odpovídá hranici mezi adjektivy, která byla v dřívějších výkladových slovnících vykládána prostřednictvím perifrází nebo prostřednictvím synonym, a těmi, která byla pouze přihnízďována nebo která byla (byť při samostatném zpracování) opatřena výkladem pouhým slovtvorným poukazem (viz níže).

13.2.1.2 Zpracování různých adjektivních typů se v PSJČ, SSJČ a SSČ (příp. v dalších, speciálních slovnících) v některých případech shodovalo, v jiných lišilo.²²⁴

I. Primární adjektiva jsou součástí heslářů všech dřívějších synchronních výkladových slovníků češtiny; jsou vždy opatřena výkladem významu.

II. Desubstantivní adjektiva se zařazovala do dřívějších výkladových slovníků a zpracovávala se v nich rozdílně.²²⁵

1) Ve zpracování **desubstantivních vztahových adjektiv** se slovníky liší mezi sebou i v rámci jednoho díla. V PSJČ se desubstantivní vztahová adjektiva podávají jako samostatné heslářové položky, nehnízďují se. Výklad významu se podává a) slovtvorným poukazem (nejčastěji), např. **baletní** adj. ‚k balet‘; **batistový** adj. ‚z batistu‘, b) široce vztahovou perifrází (často v kombinaci se slovtvorným poukazem), např. **bankovní** adj. ‚k banka, banky se týkající‘; **dálkový** adj. ‚souvisící s dálkou‘; **břišní** adj. ‚k břichu se vztahující‘, c) významově konkretizační perifrází (často v kombinaci se slovtvorným poukazem), např. **badatelský** adj. ‚k badatel, badateli vlastní, učenec­ký, učený‘; **bavlněný** adj. ‚vyrobený z bavlny‘, d) kombinací všeobecně vztahové a konkretizační perifráže, např. **ovocný** adj. ‚týkající se ovoce, záležející v ovoci, dělaný z ovoce, pěstovaný pro ovoce a p.‘; **dětský** adj. ‚k dětem se vztahující, s dětmi souvisící, dětem určený‘.²²⁶

²²³ K slovtvorné motivaci těchto adjektiv srov. TS 2 (1967, s. 286–287).

²²⁴ Srov. také celkový přehled zpracovávání adjektiv v SSČ (1. vyd., s. 787): „Jako samostatná heslová slova se uvádějí přídavná jména jakostní (*starý, velký, vysoký, svobodný, hrbatý* aj.), řídicí i příd. jména vyjadřující podobnost (*kašovitý*), citovou obměnu (*velikánský*), zeslabení (*bělavý, namodralý*), příd. jména utvořená z příslovčí místa, času, způsobu (*dolní, včerejší, opětný, kolmý*), účelová ze sloves (*oddací, psací*), příd. jména vyjadřující pasivní možnost (*viditelný*), příd. jména z pojmenování chemických sloučenin (*sodný, vodičitý*) a některé neproduktivní typy, jako *vědomý, spojitý, letný*. Přídavná jména vztahová, pokud nenabývají významu jakostního..., uvádějí se v jedné heslové stati (hnízďě) u základových podstatných jmen (*včelí, lesní, rýžový, řečnický*), a to i v případech, kdy se uvádí příd. jmen více (např. *schůz/e: -ový; -ovní*). ... Ostatní příd. jména odvozená od sloves se hnízďují u příslušných sloves (*sodný, utlačovaný, hojivý*).“ Pro PSJČ, SSJČ takový explicitní přehled neexistuje (ani v interních *Směrnících pro vypracovávání rukopisu SSJČ*, 1957).

²²⁵ Ke zpracování desubstantivních vztahových adjektiv ve výkladových slovnících češtiny srov. Kochová (2014).

²²⁶ Předmluva ani Doslov PSJČ se k zařazování desubstantivních vztahových adjektiv do hesláře PSJČ ani k podávání jejich významu nevyjadřují; ve studiích A. Získala (1938a, 1938b, 1938c) – teoretickým výkladem významového zpracování hesel PSJČ – je tomuto tematickému okruhu věnován pouze příklad zpracování přídavného jména *kornatý* (Získal, 1938c, s. 216).

V SSJČ byly ve srovnání s PSJČ některé způsoby výkladu významu desubstantivních vztahových adjektiv explicitně vytyčeny²²⁷, konkrétní příklady adjektivních hesel však ukazují, že se zpracovatelé SSJČ často opírali o způsob výkladu zejména v PSJČ, v jednotlivostech ho zpřesňovali, ale celkově postupovali podle víceméně shodných zásad (výklad poukazem, výklad všeobecně vztahovou perifrází, výklad významově konkréti-zační perifrází, příp. jejich kombinacemi), srov. např. **badatelský** příd. ‚k badatel; učenecký, vědecký‘; **bankovní** (†bankový) příd. ‚k banka‘; **břišní** příd. ‚k břicho‘; **dětský** příd. (2. st. dětštější) ‚k dítě, děti‘; **bavlněný** příd. ‚vyrobený z bavlny‘; **ovocný** (†ovocní) příd. ‚k ovoce **1.** mající vztah k ovoci, souvisící s ovocem‘. Vztahová desubstantivní adjektiva od přejatých substantiv se však (zpravidla) hnízdují,²²⁸ např. *baletní* je přihnízďováno k *balet*, *batistový* k *batist*, přihnízďováno však není *bankovní* (viz výše).

V SSČ se až na výjimky desubstantivní vztahová adjektiva hnízdují; hnízdování bylo ještě rozšířeno ve druhém vydání. Samostatnou položkou v hesláři jsou adjektiva se specializovanými kvalifikačními formanty a dále např. adjektiva *bavlněný*, *lněný*.

V NASCS se v zásadě všechna desubstantivní vztahová adjektiva hnízdují, a výklad významu se tedy neuvádí (NASCS, s. 6).

V neologických slovnících SN 1, SN 2 se naopak od hnízdování zcela upustilo, u zařazených adjektiv se podává podrobný popis významu. Toto řešení bylo zvoleno také v SSSJ (k tomu srov.: 1. díl, s. 30).

2) Desubstantivní adjektiva se specializovanými kvalifikačními formanty, zejména *-ovitý*, *-ovatý*, *-atý*, *-itý*, byla v dřívějších všeobecných výkladových slovnících zařazována v závislosti na rozsahu hesláře příslušného slovníku (včetně SSČ) a byla opatřena výkladem, např. *bahnitý*, *baňatý*, *bažinatý*, *pihovatý*, *rosolovitý*.

3) Individuálně přivlastňovací adjektiva byla do heslářů zařazována velmi sporadicky, a to jen v SSJČ. Při zařazení se výklad významu prováděl jen přiřazením nebo se neuváděl vůbec.²²⁹ To neplatí o druhově přivlastňovacích adjektivech, která jsou (ve výběru) součástí heslářů všech dřívějších slovníků; jejich zpracování odpovídá zpracování desubstantivních vztahových adjektiv (srov. výše).

²²⁷ V koncepčních zásadách SSJČ (ve *Směrnících pro vypracovávání rukopisu SSJČ*, 1957, zejména s. 9 a s. 42–44) není způsob zpracování desubstantivních vztahových adjektiv podchyten nijak podrobně; společně jsou podány zásady pro desubstantivní i deverbativní adjektiva. Srov. např.: „Přídavná jména široce vztahová odvozená od substantiv (u přejatých jen pokud nejsou přihnízďována) a od sloves vykládáme někdy poukazem na příslušný základ pomocí předložky *k* a příslušného hesla. Bývá tomu tak hlavně tam, kde již základní substantivum je slovo odvozené a kdy o významu adjektiva nemůžeme říci nic bližšího nebo přesnějšího, a u adjektiv odvozených od sloves příponou *-vý*, např. *učitelský* příd. *k učitel*, *lkavý* příd. *ke lkátí*, *výslovnostní* příd. *k výslovnost*.“ (s. 9).

²²⁸ Srov. SSJČ (1. díl, s. XVI).

²²⁹ Srov. SSJČ (1. díl, s. VII): „Dále nejsou uváděna taková slova, která lze chápat jako tvarově odvozená, tj. zejména přídavná jména přivlastňovací a podstatná jména slovesná, nejsou-li pro to, aby byla uvedena, důvody významové nebo pravopisné.“ V SSJČ jsou přivlastňovací přídavná jména přihnízďována k apelativním heslům *babička*, *hrdlíčka*, *kmotřička*, *kukačka*, *matička*, *matka*, *máti*, *paní*, *tetička*, *tetka*, *vašnosť*; několik depropiálních přivlastňovacích přídavných jmen je zařazeno přímo v hesláři kvůli víceslovným lexikálním jednotkám (např. *Eustachův* (*Eustachova trubice*), *Papinův* (*hrnec*)). Vybraná depropiálně individuálně přivlastňovací přídavná jména se hnízdují, a to např. k osobním jménům nebo hypokoristikům (*Anna*, *Olga*, *Kačka* aj.), ke jménům mytologických postav (*Diana*) ap. V PSJČ a v SSČ se individuálně přivlastňovací jména neuvádějí vůbec.

III. Deverbativní adjektiva se do výkladových slovníků češtiny zařazovala a zpracovávala se v nich následujícím způsobem:

1) Do PSJČ, SSJČ a SSČ se zařazovala a byla zde opatřena výkladem významu (podle doloženosti v materiálu a v závislosti na zvolené slovníkové koncepci):

- **účelová adjektiva** (zejména adjektiva s příponou *-cí*, ale významem se k nim řadí např. adjektiva na *-ný*, *-ní*, jejichž slovtvorným základem jsou častěji – mnohdy paralelně se slovesy – dějová substantiva: *léčebný*, *bitevní*, *orný*). Účelová adjektiva s příponou *-cí* jsou v PSJČ, SSJČ, SSČ (1. vydání) zpracována samostatně a opatřena výkladovou perifrází, v SSČ (od 2. vydání) jsou přihnízována, ale opatřena výkladem;
- **adjektiva příznačné dějové vlastnosti**, zejména s příponami *-avý*, *-ivý* (a jejich rozšířenými variantami). V PSJČ jsou opatřena výkladovou perifrází nebo synonymním výkladem, v SSJČ (podle míry lexikalizace) pouhým poukazem ke slovesu (*běhavý*, *mazlivý*) nebo výkladovou perifrází (*mazlavý*), v SSČ jsou přihnízována (*mazlivý*), někdy s výkladem (*mazlavý*);
- **adjektiva pasivní možnosti** (resp. nemožnosti), zejména s příponou *-itelný*. Pokud jsou do PSJČ, SSJČ, SSČ (v závislosti na možnostech hesláře) zařazena, podávají se s výkladem perifrází (*čitelný*, *dosažitelný*), příp. synonymem;
- **široce vztahová deverbativní adjektiva** (stýkající se s desubstantivními adjektivy paralelní motivací). Adjektiva motivovaná primárně (nebo dokonce jen) slovesem bývají opatřena výkladem, a to i vzhledem k oddálení adjektivního významu od významu fundujícího slovesa (např. *kočovní*, *sdělný*, *spisovní*); u adjektiv motivovaných paralelně slovesem a deverbativním substantivem je způsob zpracování totožný s desubstantivními vztahovými adjektivy (např. *cestovní*, *sportovní*, *startovní*);
- **adjektiva z tzv. I-ového přičestí** (*příšlý*). V PSJČ, SSJČ jsou uváděna s plným výkladem, v SSČ, pokud jsou vůbec zařazena, jsou přihnízována.

2) Do hesláře PSJČ, SSJČ a SSČ se nezařazovala paradigmaticky tvořená deverbativní adjektiva, pokud nedošlo k lexikalizaci jejich významu. V těchto slovnících tedy nejsou jako heslářové položky uvedena:

- **adjektiva z tvaru trpného participia** (*vyrobený*). V PSJČ, SSJČ jsou zařazena a opatřena výkladem ta, u nichž proběhla lexikalizace, např. *zdrčený*, *podmíněný*, v SSČ jsou tato adjektiva přihnízována, bez výkladu²³⁰;
- **adjektiva z tvaru přechodníku přítomného** (*dělající*). Zařazena a opatřena výkladem jsou např. adjektiva *integrující*, *zdrucující*; v SSČ jsou přihnízována;
- **adjektiva z tvaru přechodníku minulého** (*dohonivší*).

V PSJČ, SSJČ a SSČ se dále jako samostatné heslářové položky zpracovávala a byla opatřena výkladem významu neproduktivní nebo méně produktivní **deadverbiální adjektiva** (např. *dnešní*) a **adjektiva z předložkových pádů** (*příruční*, *beznohý*, *předvánoční*). Součástí slovníků byly také produktivní **deadjektivní modifikační deriváty** zeslabující nebo zesilující význam motivujícího adjektiva (*maličký*, *malinký*; *droboučký*, *drobounký*; *velikánský*; *převeliký*), zpravidla s výkladovou perifrází nebo výkladem synonymem²³¹.

²³⁰ U adjektiva *podmíněný* jsou však v SSČ opatřena výkladovou perifrází terminologizovaná slovní spojení *podmíněný trest*, *podmíněný reflex*.

²³¹ V SSČ se některá z nich hnízovala, např. *droboučký*, *drobounký* u *drobný*.

13.2.2 Zpracování přídavných jmen v ASSČ

Do hesláře ASSČ se při splnění obecně platných zásad (viz 2.1) zařazují a samostatně se zpracovávají všechny lexikálněsémantické i slovotvorné typy adjektiv (přehled jednotlivých typů adjektiv podávaných v PSJČ, SSJČ a SSČ viz výše), s výjimkou paradigmaticky tvořených adjektivizovaných přičestí a přechodníků, pokud neproběhla lexikalizace jejich významu (viz 7.2.3.1, bod 2), a s výjimkou většiny individuálně přivlastňovacích adjektiv (viz 7.2.3.2).

Při výkladu významu adjektiv se v zásadě uplatňují postupy využívané v PSJČ, SSJČ a SSČ, nevyužívá se však výklad prostřednictvím slovotvorného poukazu a velmi omezeně se využívá výklad synonymem. Nově se tak přistupuje k výkladu významu desubstantivních vztahových adjektiv (včetně těch, která jsou paralelně motivována substantivem a slovesem).

13.2.3 Zpracování desubstantivních vztahových adjektiv v ASSČ

13.2.3.1 Lexikální význam desubstantivních vztahových adjektiv²³² je dán jednak vztahem/poukazem k řídicímu substantivu v adjektivně-substantivním spojení, jednak vztahem k slovotvorně motivujícímu základovému substantivu (k jeho významu).²³³ Význam vztahových adjektiv stojících mimo kontext je velmi obecný a odpovídá slovotvornému významu ‚vztahující se ke skutečnosti označené základovým slovem‘.

Dominantní využití vztahových adjektiv je v atributivní pozici, tj. v adjektivně-substantivních spojeních (viz Nábělková, 1993, s. 67²³⁴). Predikativní užití je signálem významového posunu ke kvalifikačnosti.²³⁵

Význam vztahových adjektiv je velmi proměnlivý v závislosti na kontextu, v němž jsou užitá – význam se specifikuje na základě fungování v kontextu.²³⁶ Sémantický popis desubstantivních vztahových adjektiv je tedy nutně založen na zjišťování typových významových odstínů na základě jejich fungování v adjektivně-substantivních spojeních, srov. např. adjektivum *basketbalový*: *basketbalový tým*, *basketbalový trenér* ‚zabývající se basketbalem‘, alternativně: *basketbalový tým* ‚tvořený basketbalisty‘; *basketbalový*

²³² K lexikální sémantice desubstantivních vztahových adjektiv v češtině neexistuje ucelený popis. Souhrnné mluvnické popisy, např. MČ 1 (1986, zejména s. 342–350, široce vztahová dějová adjektiva, s. 350–370, vztahová přídavná jména), MČ 2 (1986, zejména s. 73–75, relační adjektiva), PMČ (1995, s. 165–172, adjektiva ze substantiv) a AGSČ (2013, s. 198–206, adjektiva desubstantivní), se jim věnují relativně podrobně, lexikální sémantiky se však dotýkají jen okrajově. Cenné poznatky v oblasti slovotvorby i lexikální sémantiky přinesly práce zaměřené na nejnovější slovní zásobu češtiny (Martincová – Rangelova – Světlá, 2005; neologické slovníky SN 1, SN 2) a podrobná monografie M. Nábělkové (1993) zaměřená na desubstantivní vztahová adjektiva ve slovenštině. – Na popis desubstantivních vztahových adjektiv na materiálu staré češtiny je zaměřena nevydaná kandidátská práce A. Fiedlerové (1976).

²³³ Srov. MČ 1 (1986, s. 350): „... [desubstantivní vztahová adjektiva] pojmenovávají relativně stálý atributivní příznak určované substance, a to na základě blíže nespecifikovaných, dějových i nedějových vztahů k jiné substanci, do nichž daná substance vstupuje a jimiž se v pojmenování určuje.“

²³⁴ V poznámce se rovněž upozorňuje na to, že jde o obecnou vlastnost slovanských vztahových adjektiv.

²³⁵ Neplatí však vždy, srov. *potah matrací je bavlněný a je prošíit vlnou, bavlnou nebo dutým vláknem* – adjektivum je užitó v klasifikační funkci, k posunu ke kvalifikačnosti zde nedochází (srov. Nábělková, 1993, s. 67–68).

²³⁶ Srov. Nábělková (1993, s. 45): „Schopnosť vztahového adjektívneho derivátu označovať mimo kontextu abstraktný, všeobecný a neurčitý vztah k substancii pomenovanej odvodzovacím základom, ktorý sa podľa autorského zámeru konkretizuje a špecifikuje v spojení so substantívom, je predpokladom jeho funkčnej špecializácie.“

míč, basketbalový koš ‚určený pro basketbal, pro basketbalisty‘; ve spojení *basketbalový zápas* má adjektivum objektivý význam, který je obtížně parafrázovatelný pomocí adjektivního syntagmatu, adjektivně-substantivní spojení lze převést do syntagmatu s neshodným přívlasktem *zápas v basketbale*.

Některá adjektiva mají velmi širokou spojitelnost a v rozmanitých spojeních realizují široké spektrum vztahových významů (*badatelský, bankovní, basketbalový* ap.), jiná se vyskytují v takových typických kontextech, nejčastějších typech spojení, v nichž se jejich význam více konkretizuje, a tím ohraničuje (např. *bavlněný, hliněný, železný, vyrobený, vytvořený* z...²³⁷).

13.2.3.2 V ASSČ se při **výkladu významu** desubstantivních vztahových adjektiv²³⁸ vychází z typologie významů, které lze zjišťovat na základě fungování těchto adjektiv v adjektivně-substantivních spojeních a na základě popisu jejich významů představeného v monografii M. Nábělkové (1993)²³⁹.

Pro výklad významu desubstantivních vztahových adjektiv s širokou spojitelností se využívá **všeobecně vztahová perifráze**: ‚vztahující se k...‘, ‚související s...‘, ‚týkající se...‘²⁴⁰. **Konkretizační sémantické perifráze** (viz níže) se využívají při vyhraněné

²³⁷ V lexikografické praxi se to projevuje tak, že při nevyhraněné spojitelnosti se vztahové adjektivum ve slovnících zpravidla jen bez výkladu hnízdí, příp. se uvádí s výkladem všeobecně vztahového významu, naopak při častém výskytu adjektiva v určitém typu spojení a v konkrétních významech slovník podává tyto významy jako lexikální významy adjektiva, používá při tom konkretizační významové perifráze (srov. Nábělková, 1993, s. 52–53).

²³⁸ Při exemplifikování významů desubstantivních vztahových adjektiv se vychází z obecných zásad pro exemplifikaci, v adjektivních heslech se však častěji liší pořadí příkladů a pořadí významů, resp. významových odstínů uvedených ve výkladu významu.

²³⁹ Podle ní je možné zjišťovat následující významové konkretizace: **význam subjektivý** (*královský rozsudek* ‚prováděný, provedený kým‘), **význam objektivý** (*houslový virtuos* ‚zabývající se čím‘), **význam příslušnosti** (*smrková kůra, liščí ocas* ‚patřící komu, čemu; vlastní komu, čemu‘), **význam částí a součástí (partitivní)** (*čokoládový jogurt* ‚mající, obsahující co‘), **význam (látkového) složení** (*povídkový film* ‚skládající se, složený z čeho‘, *bramborová polévka* ‚vyrobená z čeho‘), **význam totožnosti** (*morušový strom* ‚jsoucí čím‘), **význam děje** (*odrazová noha* ‚kterou se něco dělá‘), **význam účelu** (*lyžařský úbor* ‚určený, sloužící k čemu, určený pro koho, co‘), **význam prostorového určení** (*údolní cesta* ‚nacházející se, vyskytující se na místě, které je označeno základovým substantivem‘), **význam časového určení** (*noční lov* ‚existující, trvající, konaný v čase označeném základovým substantivem‘), **význam míry** (*kilometrová vzdálenost*), **význam zřetele** (*názorová orientace, autorské zastoupení*), **význam způsobu** (*družicový přenos* ‚uskutečňovaný, zprostředkovaný čím‘), **význam původu** (*mořská sůl* ‚pocházející z koho, čeho‘). M. Nábělková řadí ke vztahovým významovým konkretizacím i všeobecně vztahový význam pro některá typická adjektivně-substantivní spojení, srov. následující poznámku. V přehledu významových typů registruje M. Nábělková dále **kvalifikační významy – význam charakteristické vlastnosti** (*novinářský styl, novinářská otázka, kovový lesk* ‚charakteristický, typický pro koho, co‘) a **význam podobnosti, komparativní** (*kovový lesk vlasů; nech si své středověké názory* ‚jakoby, jako u koho, čeho‘). Typologie M. Nábělkové je pro lexikografické zpracování desubstantivních vztahových adjektiv velmi cenná zejména proto, že se v ní pro většinu významových konkretizací uvádějí výkladové perifráze a zároveň se upozorňuje na alternativní interpretace. – Pro staročeská adjektiva provedla detailní analýzu významových konkretizací včetně návrhů významových perifrází A. Fiedlerová (1976).

²⁴⁰ Využívání všeobecně vztahových výkladových perifrází u desubstantivních vztahových adjektiv je zčásti pomocným řešením, protože široké spektrum významových odstínů, které mnohá adjektiva v adjektivně-substantivních spojeních vyjadřují, není možné ve slovníku do detailu uchopit. Zároveň jsou tímto způsobem lexikograficky registrovány všeobecně vztahové významy ve smyslu M. Nábělkové, která všeobecně vztahový význam vyčleňuje pro adjektivně-substantivní spojení se slovy (abstrakty) neurčité sémantiky, např. *věc, záležitost, otázka, téma, problém, program*, a se substantivy s významem záhadnosti, neurčitosti, události, např. *záhada, tajemství, rébus, aféra, případ* (1993, s. 98–99, 102–104).

sémantické spojitelnosti. Zpravidla se však ve výkladu významu kombinuje všeobecně vztahová i konkretizační perifráze (nejčastěji jako významové odstíny), přičemž konkretizační sémantickou perifrází/perifrázemi se registruje frekventovaný výskyt adjektiva v určitém typu adjektivně-substantivního spojení. Pro volbu všeobecně vztahové perifráze i konkretizační významové perifráze je rozhodující vztah, který vzniká mezi vztahovým adjektivem a určeným substantivem (sémantickým typem určeného substantiva) v adjektivně-substantivním spojení.²⁴¹

Z trojice **všeobecně vztahových perifrází** se ve výkladu lexie zpravidla využívá jen jedna z nich. Nejčastěji se využívá perifráze ‚vztahující se k...‘, která umožňuje naznačit přímý, úzký vztah k tomu, co je označeno motivujícím slovem. Perifrází ‚související s...‘ se naznačuje spíše širší, okolnostní souvislost s tím, co je označeno motivujícím slovem. Perifráze ‚týkající se...‘ se využívá nejčastěji k naznačení, že to, co je označeno motivujícím slovem, je něčím zasaženo, zpravidla nějakou činností. Např. **aliterační** vztahující se k aliteraci: *aliterační verš, rým; aliterační hříčky; aliterační poezie; (...);* **cenurní** vztahující se k cenzuře, související s ní: *cenurní opatření, praktiky; na přehlídce budou i filmy, které v českých kinech nebyly uvedeny z cenurních důvodů; (...);* **civilizační** související s civilizací I (stupněm rozvoje společnosti): *civilizační vývoj, proces; základní civilizační hodnoty; (...);* **celocírkevní** týkající se celé církve: *celocírkevní shromáždění, sněm; celocírkevní sbírka pro postižené záplavami; (...);* **biomedicínský** vztahující se k biomedicině • týkající se biomedicíny: *biomedicínské vzdělávání; biomedicínské inženýrství; biomedicínské disciplíny; biomedicínský výzkum.*

Z **významových konkretizací** se v ASSČ (v návaznosti na typologii M. Nábělkové, 1993) registrují zejména tyto²⁴²:

– **význam (látkového) složení** pomocí konkretizačních perifrází:

- a) ‚vyrobený z...‘, ‚zhotovený z...‘, ‚připravený z...‘, např. u adjektiv derivovaných k názvům materiálů, látek ap.: **bakelitový 1.** vyrobený z bakelitu: *bakelitový vypínač; (...);* **bambusový 2.** zhotovený, vyrobený z bambusu 2 (stébel): *bambusový domek, bambusová chatrč; bambusový nábytek; (...);* k názvům (potravinářských) surovin, např. **broskvový 2.** vztahující se k broskvi 2 (plodu) • připravený, vyrobený z broskví: *broskvový kompot, broskvový džus; broskvová zmrzlina; broskvové řezy; broskvová vodka s příchutí broskví;*
- b) ‚složený z...‘, ‚tvořený...‘, ‚skládající se z...‘, např. u adjektiv derivovaných k názvům osob: **badatelský** vztahující se k badateli, k bádání (vědeckému zkoumání) • složený z badatelů • určený pro badatele, pro bádání; syn. vědecký: *intenzivní badatelská práce; badatelské projekty; moderní badatelské přístupy; badatelské zaujetí; badatelský tým; nastupující badatelská generace; špičkové badatelské pracoviště; poskytovat badatelské a knihovnické služby (...);* **důstojnický** vztahující se k důstojníkovi • určený pro důstojníky • skládající se z důstojníků: *důstojnické uniformy, pojízdná důstojnická jídelna; vstoupil do důstojnického sboru; povýšil z rotmistra do důstojnické hodnosti;* dále u adjektiv odvozených z názvů rostlin, živočichů: **bukový 1.** vztahující se k buku 1 (stromu) • tvořený

²⁴¹ Srov. Jarošová (2008b, s. 67n.).

²⁴² Nejde o úplný výčet významových konkretizací a výkladových perifrází, které se v ASSČ podávají a využívají.

buky: *bukové dřevo*; (...) *bukový les*, *porost*; a dalších adjektiv: **abecední 2**. vztahující se k abecedě 1 (souboru písmen jedné grafické soustavy) • tvořený znaky abecedy: *abecední znaky*; *abecední písmenko*; *abecední kód*; *číselné nebo abecední označení* aj.;

- **význam partitivní (části a součástí)** zejména pomocí konkretizační perifráze ‚obsahující...‘, ‚opatřený...‘, např. **arašídový 2**. vyrobený, připravený z arašídů • obsahující arašídů: *arašídový olej*; *arašídové věnečky*; *arašídové křupky*; **bublínkový 1**. obsahující bublinky 1 (malé plynné útvary): *bublínkové nápoje*, *bublínková limonáda*; (...);²⁴³
- **význam účelu** pomocí konkretizační perifráze ‚určený k...‘, ‚určený pro...‘, ‚sloužící k...‘; tuto významovou konkretizaci lze zjišťovat u adjektiv utvořených ze substantiv nejrůznějších sémantických skupin, např. z názvů osob, činností a procesů, přístrojů, nástrojů a zařízení, potravin a potravinářských výrobků atd.: **běžkařský 1**. vztahující se k běžkařům, k běhu na lyžích • určený k běhu na lyžích, pro běžkaře • příznačný, charakteristický pro běh na lyžích, pro běžkaře: *běžkařská trasa*; *vydat se na běžkařskou túru*; *běžkařský závod*; *běžkařský areál v Horních Mísečkách*; *běžkařské boty*, *běžkařská výstroj*; *běžkařská technika*, *běžkařský styl*; **akvariijní** vztahující se k akváriu • určený pro akvárium: *akvariijní rostliny*; *výstava akvariijních ryb*; (...); **akvaristický** vztahující se k akvaristice, k akvaristovi • určený pro akvaristy: *akvaristická prodejna*; *akvaristická výstava*; *akvaristické potřeby*; *chodit do akvaristického kroužku*; **agitační** sloužící k agitaci 1 (získávání lidí pro nějaký program): *agitační leták*, *brožura*; *agitační hesla*; (...); **bábovkový 1**. určený pro přípravu, pečení bábovky I/1 (moučníku): *kulatá bábovková forma*; *bábovkové těsto*;
- **význam prostorového určení** zejména pomocí konkretizační perifráze ‚nacházející se...‘, např. **balkonový**, **balkónový 2**. vztahující se k balkonu 2 (zvýšené části hlediště) • nacházející se na balkoně: *balkonová sedadla*;
- **význam časového určení** zejména pomocí konkretizační perifráze ‚konaný...‘, ‚uskutečňovaný...‘, např. **adventní** vztahující se k adventu • uskutečňovaný v době adventu • příznačný, charakteristický pro advent: *adventní období*, *adventní čas*; *první adventní neděle*; *adventní koncerty*; *adventní trhy*; *navodit adventní atmosféru*; (...);
- **význam míry** pomocí různých konkretizačních perifrází, které je třeba formulovat v závislosti na motivujícím výrazu (nejčastěji je motivantem název měrné jednotky), např. **centimetrový** měřící, mající jeden centimetr: *centimetrová vrstva sněhu*; *centimetrová mezera mezi prkny*; (...); **dvoueurový** mající hodnotu dvou eur: *dvoueurová mince*;
- **význam příslušnosti** pomocí konkretizačních perifrází ‚patřící...‘, ‚vlastní...‘; je vázán zejména na druhová přivlastňovací adjektiva, např. **císařský 1**. vztahující se k císaři I (panovníkovi), císařství • patřící císaři: *císařský titul*; *císařský palác*; *císařský dvůr*; *císařské město* ve kterém sídlí císař; *císařská armáda*; (...). U druhových přivlastňovacích adjektiv derivovaných z názvů zvířat však často splývá s významem původu, resp. je možno ho jako význam původu alternativně interpretovat, např. **buvolí 1**. vztahující se k buvolovi I (přežvýkavci) • patřící buvolovi • pocházející

²⁴³ Významy (látkového) složení a partitivní jsou si často velmi blízké (např. u adjektiv utvořených z názvů materiálů, surovin ap.).

- z buvola • tvořený buvolou: *buvolí mládě; buvolí trus; buvolí rohovina; výrobky z buvolí kůže; buvolí maso; klasická mozzarella se vyrábí z buvolího mléka; (...)*;
- **význam původu** zejména pomocí konkretizační perifráze ‚pocházející z...‘, např. u adjektiv odvozených z názvů zvířat (srov. **buvolí** výše), dále **cigaretový** vztahující se k cigaretě, cigaretám • určený pro cigarety • pocházející z cigarety, cigaret: *cigaretový tabák; cigaretové pouzdro; ucítil cigaretový kouř; oklepal cigaretový popel; odhodil cigaretový nedopalek; cigaretové koncerty zaplavily trh cizími značkami; bazarový 2.* vztahující se k bazaru 2 (obchodu s použitým zbožím) • pocházející z bazaru: *bazarová cena; bazarové zboží; bazarový nábytek; (...)*;
 - **subjektový význam, objektový význam a význam totožnosti** se zpravidla pomocí samostatné výkladové perifráze neregistrují a jsou zahrnuty ve výkladu významu prostřednictvím všeobecně vztahové perifráze, viz výše **badatelský, basketbalový**. Význam totožnosti se někdy zachycuje v exemplifikační části hesla prostřednictvím synonymního jednoslovného výrazu uvedeného za adjektivně-substantivním spojením, např. **buxusový** vztahující se k buxusu • tvořený buxusy: *buxusový keř buxus; buxusový záhon, plot; (...)*;
 - **kvalifikační význam charakteristické vlastnosti** se registruje pomocí konkretizační perifráze ‚příznačný, charakteristický pro...‘, např. u adjektiv utvořených k názvům osob, k názvům některých jevů ap., např. **bachařský** kolokv. expr. vztahující se k bachaři • příznačný, charakteristický pro bachaře: *nestydl se za svou bachařskou minulost; vězni jsou vystaveni bachařské brutalitě; barytonový 1.* vztahující se k barytonu I/I (mužskému střednímu hlasu) • určený pro baryton • příznačný, charakteristický pro baryton: (...) *tmavý barytonový témbur.*
- Jde o velmi frekventovanou významovou konkretizaci, kterou však není možno ve výkladu adjektiv s širokou spojitelností vždy podchytit, a to jednak kvůli možným alternativním interpretacím, jednak kvůli úspornosti výkladové perifráze. Významová konkretizace charakteristické vlastnosti se tedy zaznamenává, pokud je užívání adjektiva v tomto významu typické, frekventované;
- **kvalifikační význam podobnosti** pomocí konkretizační perifráze ‚připomínající...‘, ‚podobný...‘, ‚jsoucí v duchu...‘, ‚jsoucí ve stylu...‘; tento význam se zpravidla zpracovává jako samostatná lexie původně vztahového desubstantivního adjektiva. Protože hranice mezi charakterizačním a podobnostním významem nebývají vždy dostatečně ostré, uvádějí se oba významy, jsou-li v polysémmní struktuře lexému přítomny, v rámci jednoho společného významu a oddělují se speciálním grafickým znakem (•), např. **americký 3.** (2. st. -ičtější) příznačný, charakteristický pro Spojené státy americké, pro Američany 2 (obyvatele státu) • připomínající Spojené státy americké, jejich kulturu, způsob života: *restaurace v americkém stylu; speciality americké kuchyně; k americké tradici patří každoroční prezidentova zpráva o stavu Unie; po deseti letech v USA si už zvykl na americký způsob života; nejameričtější hrou je baseball.*

13.2.3.3 Vzhledem k prostupnosti významových konkretizací zjišťovaných u desubstantivních vztahových adjektiv se v rámci jednoho významu podává i několik konkretizačních perifrází, zpravidla uvozených všeobecně vztahovou perifrází (srov. výše). Při široké spojitelnosti adjektiva může být výklad tvořen jen jednou všeobecně vztahovou perifrází nebo kombinací všeobecně vztahových perifrází (srov. výše **biomedicínský, cenzurní**).

Pokud se adjektivum vyskytuje jen v adjektivně-substantivních spojeních dokládajících jednu významovou konkretizaci, uvádí se jen jedna konkretizační perifráze (srov. výše **centimetrový**).

Polysémie desubstantivního vztahového adjektiva odráží zejména 1) polysémii základového slova, 2) lexikalizaci některé významové konkretizace, zpravidla vedle všeobecně vztahového významu.

1) Polysémie derivovaného adjektiva je často analogická k polysémii struktuře motivujícího substantiva, např. **balkonový, balkónový 1.** vztahující se k balkonu 1 (ohrazenému výstupku ze stěny budovy) • nacházející se na balkoně • související s balkonem: *balkonové dveře, zábradlí; (...) balkonová scéna, balkonový výstup* slavná milostná scéna z dramatu Romeo a Julie W. Shakespeara nebo z dramatu Cyrano z Bergeracu E. Rostanda (...) **2.** vztahující se k balkonu 2 (zvýšené části hlediště) • nacházející se na balkoně: *balkonová sedadla*. Jindy je od významové struktury motivujícího substantiva (zčásti) odlišná, srov. např. **baldachýnový 1.** vztahující se k baldachýnu 1 (látkové stříšce) • opatřený baldachýnem: *baldachýnová stříška proti slunci; baldachýnová nosítka; (...)* **2.** vztahující se k baldachýnu 2 (kamenné, dřevěné aj. stříšce) • opatřený baldachýnem: *baldachýnová stříška kazatelny; baldachýnový oltář; (...)* a významovou strukturou motivujícího substantiva **baldachýn**, v níž jsou dále přítomny významy **3.** „posuvné zařízení sloužící k zastínění terasy, zimní zahrady, skleníku ap.“ **4.** „co připomíná baldachýn 1, klenbu, střechu ap.“

2) Pokud má vztahové adjektivum dominantní konkrétní význam, který se zřetelně vymezuje vzhledem k dalším významovým konkretizacím, zachycuje se formou samostatné lexie, např. **abecední 1.** srovnaný, sestavený, seřazený podle abecedy 1 (souboru písmen jedné grafické soustavy): *abecední seznam, rejstřík; abecední pořádek; (...)* **2.** vztahující se k abecedě 1 (souboru písmen jedné grafické soustavy) • tvořený znaky abecedy: *abecední znaky; (...)* číselné nebo abecední označení.

Nejzřetelnější bývá lexikalizace kvalifikačního významu (charakterizačního, podobnostního) původně vztahového adjektiva²⁴⁴, např. **atletický 1.** vztahující se k atletice, k atletům • určený pro atletiku, pro atlety: *atletické disciplíny; atletická dráha, atletický ovál; (...)* **2.** (2. st. -ičtější) příznačný, charakteristický pro atletiku, pro atlety • vyznačující se prvky atletiky: *atletická postava; muž atletického vzhledu; tenis je dnes rychlejší a atletičtější než dřív (...)*; srov. též výše **americký 3.** Pravidelně dochází k lexikalizaci kvalifikačního významu u depropriálních adjektiv, např. **bachovský 1.** vztahující se k hudebnímu skladateli J. S. Bachovi • vytvořený J. S. Bachem: *uznávaný interpret bachovských kantát a oratorií; (...)* **2.** příznačný, charakteristický pro tvorbu J. S. Bacha • jsoucí, vytvořený ve stylu tvorby J. S. Bacha: *tradiční bachovská polyfonie; skladba vyústí v závěru do jednolitého kompaktního, téměř bachovského chorálu 3. (...)*

Kvalifikačnost významu se vedle výkladu zaznamenává a) prostřednictvím údaje o stupňovatelnosti, např. **americký 3.** (2. st. -ičtější), b) synonymním prostředkem, který je buď součástí výkladu a tím ho přesňuje, např. **bohémský 2.** (2. st. -mštější) příznačný, charakteristický pro bohéma, bohémy, svobodomyslný, nekonvenční: *bohémský život*,

²⁴⁴ Při rozhodování, zda výkladové perifráze charakterizačního a podobnostního významu budou u konkrétního adjektiva v ASSČ prezentovány jako významové odstíny, nebo samostatné významy, je důležitým indikátorem pro zpracování formou samostatné lexie lexikalizovaná stupňovatelnost a/nebo lexikalizované predikativní užívání (tj. takové užívání, které není v materiálu ojedinělé, např. aktualizací).

bohémský přístup k práci; bohémská duše; (...), nebo je uveden po zkratce syn. a zřetelně, jednoznačně zařazuje kvalifikační význam adjektiva do paradigmatických vztahů s jakostními adjektivy, např. **bídácký** (2. st. -áčtější) expr. příznačný, charakteristický pro bídáka 1 (podlého člověka), bídáky, mravně, morálně špatný; syn. ničemný, hanebný: *bídácký Richard III.; je to bídácký podraz; (...).*

13.2.3.4 Ve výkladu významu desubstantivních vztahových adjektiv se uplatňuje slovo-
tvorná perifráze, v níž se registruje **motivovanost**, resp. **vícenásobná motivovanost**²⁴⁵
adjektivního derivátu. Jde zejména 1) o uvádění motivujícího substantiva v jednotném
a množném čísle, 2) o registraci souběžných motivačních vztahů, které odrážejí motivo-
vanost nejen z hlediska formy, ale zejména z hlediska sémantického.

1) Přestože se tvar jednotného čísla pokládá za bezpříznakový a singulárové formy moti-
vantů se ve slovníkových výkladových perifrázích považují za základní,²⁴⁶ je třeba
v konkrétních případech zohledňovat plurálový tvar motivantu. (Pouze) plurálový tvar
se uvádí např. ve výkladové perifrázi:

- derivátů substantiv, která se užívají převážně/zpravidla v plurálu: **borůvkový 2.** ‚vzta-
hující se k borůvkám 2 (plodům) • připravený z borůvek‘;
- derivátů substantiv, která se typicky užívají v plurálu, např. v případě motivačního vzta-
hu k obyvatelským jménům: **bulharský 1.** ‚vztahující se k Bulharsku, k Bulharům‘;
v různé míře i jinde: **bakteriální**, řidč. **bakteriový, baktériový** ‚vztahující se k bak-
terii, bakteriím‘; **dětský 1.** ‚vztahující se k dítěti 1 (nedospělému jedinci), dětem,
související s nimi • určený pro dítě, děti • složený z dětí‘.

Plurálová podoba motivantu vyplývá z podstaty příslušné významové konkretizace, např.:

- ve významu složení (z několika prvků): **akátový** ‚vztahující se k akátu • tvořený akáty‘;
- ve významu účelu u adjektiv (paralelně) motivovaných názvy osob: **abiturienský**
‚vztahující se k abiturientovi • určený pro abiturienty‘; **azylantský** ‚vztahující se
k azylantovi, azylantům • určený pro azylanty‘; **badmintonový** ‚vztahující se k bad-
mintonu, k badmintonistům • určený pro badminton, pro badmintonisty • příznačný,
charakteristický pro badminton‘;
- ve významu charakterizačním a/nebo podobnostním u adjektiv motivovaných názvy
osob: **babičkovský 1.** ‚vztahující se k babičce 1 (matce jednoho z rodičů) • příznačný,
charakteristický pro babičky‘.

2) Z hlediska vztahu k různým motivantům se ve výkladových perifrázích registruje
polymotivační vztah zejména:

- k názvu oboru, odvětví, (myšlenkového) směru, činnosti, onemocnění / zdravotního
postižení ap. na jedné straně a k názvu osoby na straně druhé, např. **bohemistický**
‚vztahující se k bohemistice • určený bohemistům‘; **čechoslovakistický** ‚vztahující
se k čechoslovakismu, k čechoslovakistům‘; **diabetický** ‚vztahující se k diabetu, sou-
visející s diabetem • určený pro diabetiky‘; **dentistický** ‚vztahující se k zubům a péči
o ně • vztahující se k dentistovi‘, srov. výše rovněž **badatelský, badmintonový**;

²⁴⁵ Srov. také MČ 1 (1986, s. 364–365); dále Nábělková (2008, zejména s. 76–85), zde další literatura.

²⁴⁶ Jde v tomto ohledu také o co nejzřetelnější vztah k formální podobě lemmat, tj. heslových slov
(srov. Nábělková, 2008, s. 77).

- k názvu osoby a přechýlenému názvu, pravidelně např. u adjektivních derivátů utvořených z názvů členů církevních řádů, např. **benediktinský**, **benediktýnský**, vztahující se k benediktinům, k benediktinkám‘;
- k názvům států, území ap. a obyvatelským názvům (u depropriálních adjektiv), viz např. **bulharský 1.** ,vztahující se k Bulharsku, k Bulharům‘.

13.2.3.5 Ve výkladu významu se v závislosti na obecných zásadách registruje **omezená (sémantická) spojitelnost** pomocí sémantizační poznámky, např. **basový I 3.** (o hudebním nástroji) znějící v hluboké poloze: *basový saxofon, klarinet, (...)*; často je třeba omezení spojitelnosti zaznamenat u měrového významu, např. **dvacetikilometrový 2.** (o rychlosti) mající hodnotu dvacet kilometrů v hodině: *v opravovaném úseku mohou vlaky jezdit jen dvacetikilometrovou rychlostí.*

13.2.3.6 Adjektivní deriváty jsou prototypickými případy, kdy se do podoby lemmatu promítají slovotvorné **varianty**. V jednom záhlaví se však podávají jen varianty motivačně shodné, které se shodují ve významu, mají shodnou nebo blízkou spojitelnost a liší se zpravidla jen frekvencí, např. **ahasverský**, **ahasverovský**; **bezdomovecký**, **bezdomovský**; **banketní**, **banketový**; **anachronický**, **anachronistický**. Samostatně jsou zpracována např. adjektiva **adresový**, **adresní** × **adresný**; **dřevní I**, řidč. **dřevný** × **dřevěný**; **bavlněný** × **bavlnový**; **basketbalový** × **basketbalistický** aj.

Izoloxémní adjektiva nesklonná a adaptovaná se (zejména vzhledem k rozdílné stylistické charakteristice i rozdílné spojitelnosti) zpravidla zpracovávají v samostatných heslových statích, např. **bezva I**, **bezvadný**; **blond I**, **blondatý**.

U desubstantivních vztahových adjektiv se vedle toho registruje grafická a hlásková variantnost adjektivního lemmatu, zpravidla paralelně s variantností motivujícího substantiva, např. **balonový**, **balónový** (k *balon, balón*); **bakteriální**, řidč. **bakteriový**, **baktériový** (k *bakterie, baktérie*); **brýlatý**, **brejlatý** (k *brýle, brejle*).

13.2.4 Zpracování složených přídavných jmen v ASSČ

13.2.4.1 Složená adjektiva jsou nejčastěji složena ze dvou komponentů, méně obvyklá je situace, kdy do onomaziologické struktury kompozita vstupují více než dva autosémantické základy (Bozděchová, 1994, s. 101–102). Při určování významu složených adjektiv je důležité hledisko vztahu mezi členy kompozita; na jeho základě rozlišujeme koordinační a determinanční typy kompozit (Bozděchová, 1994, s. 84; srov. MČ 1, 1986, s. 472–474, 476–483).

13.2.4.2 V SSJČ a SČ se zpracování kompozit řešeno se zřetelem k produktivnosti tvoření. V obou slovnících jsou v samostatných heslových statích zpracována ta kompozita, která mají omezenější produktivnost tvoření (první komponent se vyskytuje v kompozitech jen s jedním, popř. dvěma druhými komponenty), spolu s nimi jsou v heslové stati zachyceny deriváty, u nichž se zpravidla uvádí jen druhý člen kompozita. V případě kompozit tvořících produktivní řady jsou v těchto slovnících první komponenty kompozit zpracovány v samostatné heslové stati s výkladem významu. V SSJČ jsou k danému komponentu ve sdružené heslové stati řazena jednotlivá kompozita; jsou opatřena výkladem a exemplifikací. V SČ se tato kompozita hnízdí v abecedním pořadí pod záhlavím prvního komponentu složeniny (ve sdružené heslové stati), uvádí se u nich exemplifikace a někdy i výklad významu.²⁴⁷

13.2.4.3 Výběr složených adjektiv do hesláře ASSČ se řídí obecnými zásadami; v případě kompozit tvořících rozsáhlé slovtvorné řady je jejich výběr limitovaný (viz 2.1.3). Vedle frekvenčního kritéria se přihlíží také k ustálenosti formy, tj. zpracováno je **červenomodrobílý**, ale ne *červenobilomodrý*, *bílomodročervený*, *modročervenobílý*. Nezařazují se také ta složená adjektiva, která jsou vázána na nomenklaturní zoologické názvy, a jsou tedy výrazně monokolokabilní, např. *červenokřídlý* – *papoušek červenokřídlý*, *vlhovec červenokřídlý* ap. V souladu s lexikografickou tradicí jsou jako samostatné heslářové položky zpracovány první komponenty produktivních řad kompozit, např. **celo-**, **česko-**, **čtyř-**²⁴⁸, **douho-** aj.

13.2.4.4 V ASSČ jsou všechna složená adjektiva zpracována v samostatných heslových statích a jsou opatřena výkladovou perifrází.

1) V rámci **determinativ tvořených kompozičně-derivačním, příp. kompozičně-konverzním způsobem** je při výkladu významu třeba rozlišit adjektiva a) z atributivních syntagmat, b) z verbálních syntagmat.

- a) Adjektiva z atributivních syntagmat (včetně adjektivně-substantivních sousloví) mají jednak charakter vztahových adjektiv a pro jejich výklad se využívají všeobecně vztahové, příp. konkretizační perifráze, např. **celofakultní** ‚týkající se celé fakulty‘; **dvoupísmenný** ‚složený ze dvou písmen‘; **civilněprávní** ‚vztahující se k civilnímu právu‘; **černorybíзовý** ‚vztahující se k plodům černého rybízu • vyrobený z plodů černého rybízu‘; jednak se část těchto adjektiv blíží významem adjektivům kvalitativním; jako opěrné slovo se ve výkladových perifrázích využívá zejména výraz *mající*, např. **černovousý** ‚mající černé vousy‘; **douhozrný** ‚mající dlouhá zrna‘.
- b) Ve skupině adjektiv z verbálních syntagmat se sice uplatňují perifráze vycházející z motivujícího syntagmatu, zpravidla je však třeba postihnout oddálení slovtvorného a lexikálního významu, např. **dřevokazný** ‚napadající, poškozující zejména dřevo‘; **cizopasný** ‚živící se organismem jiného živočišného nebo rostlinného druhu, parazitující na něm‘.

U determinativ tvořených čistou kompozicí, např. *světlemodrý*²⁴⁹, *růžovofialový*, *čistočistý*, je ve výkladu významu kladen důraz na popis stupně, míry, intenzity ap. příznaku, např. **světlemodrý**, **světle modrý** ‚modrý s odstínem slabší intenzity‘; **růžovofialový** ‚fialový s odstínem do růžova • růžový s odstínem do fialova‘ (podrobněji viz 19.10.2.4); **čistočistý 1.** ‚obzvlášť, naprosto čistý (bez špíny)‘.

Méně produktivní jsou v této skupině determinativa s prvním členem substantivním. Při výkladu jejich významu je zpravidla třeba využít lexikální perifrázi, např. **barvoslepý I** ‚nerozeznávající barvy, mající nedostatečnou schopnost rozeznávat barvy‘.

2) Koordinativa jsou na základě vztahu komponentů rozlišována na a) slučovací, b) reciproční (MČ 1, 1986, s. 474).

²⁴⁷ Více k tomu *Směrnice pro vypracovávání rukopisu SSJČ* (1957, s. 120–121), SSČ (1. vyd., s. 783).

²⁴⁸ Srov. také 19.11.3.

²⁴⁹ Způsobem tvoření je možno toto adjektivum řadit rovněž ke spřežkám, avšak vzhledem k (významovému) sepětí s adjektivy typu *tmavomodrý* (s variantami *tmavěmodrý*, *tmavě modrý*) ho přiřazujeme k vlastním kompozitům (srov. MČ 1, 1986, s. 473).

Při výkladu významu koordinačních složených adjektiv ustupujeme v ASSČ od výkladu pouze pomocí dvou motivujících adjektiv. Značná část těchto adjektiv má vztahový význam, jsou tedy vyložena pomocí všeobecně vztahové perifráze, popř. konkretizační perifráze. Menší část koordinačních složených adjektiv patří k adjektivům kvalitativním, tomu odpovídá i jejich výkladová perifráze. Koordinační syntagma motivujících adjektiv tvoří v některých případech součást výkladové definice a je uvedeno za výkladem vztahového významu.

- a) Mezi slučovacími složenými adjektivy se výrazněji profilují zejména ta, která vyjadřují:
- vztahy k vědeckým, výrobním, organizačním, společenským aj. oborům lidské činnosti, např. **bankovně-obchodní** ‚vztahující se k bankovníctví a obchodu, bankovní a obchodní‘; **anesteziologicko-resuscitační** ‚vztahující se k anesteziologii a resuscitaci, anesteziologický a resuscitační • určený k provádění anestezie a resuscitace‘;
 - vztahy k názvům předmětů, látek ap., např. **abecedně-číslicový** ‚složený z písmen a číslic‘; **dubohabrový** ‚tvořený převážně duby a habry‘; **dřevohliněný, dřevohlinitý** ‚postavený (převážně) ze dřeva a hlíny‘;
 - vztahy k (obyvatelským) názvům osob, např. **česko-slovenský 2.** ‚složený z Čechů a Slováků‘;
 - barevné, chuťové aj. kombinace smyslově postižitelných vlastností. Kvalitativní adjektiva založená na kombinaci barev vykládáme pomocí opěrného slova *mající*, např. **červenozeleň** ‚mající červenou a zelenou barvu, červený a zelený‘.

b) Význam recipročních složených adjektiv je v ASSČ vyjádřen zejména výkladovou perifrází ‚jsoucí mezi...‘, např. **česko-slovenský 1.** ‚jsoucí mezi Českou republikou a Slovenskem, mezi Čechy a Slováky, mezi češtinou a slovenštinou, český a slovenský‘; **dodavatelsko-odběratelský** ‚jsoucí mezi dodavateli a odběrateli, dodavatelský a odběratelský‘.

3) Složená adjektiva tvořená spřahováním (sloučením syntakticky spojených slov) patří zpravidla ke kvalitativním adjektivům (Bozděchová, 1994, s. 95). Využívá se u nich zejména lexikální výkladová perifráze, která se neopírá o motivující syntagma: **duchapřítomný** rychle a správně se rozhodující v nečekané, zprav. obtížné situaci • svědčící o tom: *duchapřítomný výpravčtí zabránil srážce souprav; duchapřítomný zážitek policistů zachránil ženě život; (...).*

Spřežková kompozita se shodnou koncovou částí, pokud to jejich významová struktura dovoluje, vykládáme jednotně, např. *-vzdorný* ‚odolný vůči něčemu‘, příp. ‚chránič před něčím‘, srov. **nárazuvzdorný 1.** odolný vůči nárazům a mechanickému poškození: *nárazuvzdorný pevný disk; nárazuvzdorný plast 2.* chránič před poškozením při nárazu: *nárazuvzdorné pouzdro*, podobně **mrazuvzdorný, ohnivzdorný** aj.

13.3 Zájmena

13.3.1 Východiska popisu

13.3.1.1 Zájmena tvoří ústřední skupinu tzv. deiktických slov.²⁵⁰ Mají morfologickou povahu jmen, skloňují se a spolu s číslovkami jsou označována za nástavbový slovní druh (MČ 2, 1986). Počet zájmen je ustálený a celkově menší, je však značně převyšován

²⁵⁰ Mezi deiktické výrazy dále náleží nesklonná zájmenná příslovce a zájmenné číslovky.

množstvím odpovídajících významů, což se ve slovníkovém zpracování projevuje jako výrazná asymetrie mezi počtem lexémů a jejich několikanásobnou reprezentací prostřednictvím jednotlivých lexíí (Veselý, 2011).

13.3.1.2 V SSČ a SSJČ se zpracovávají zájmena (s výjimkou složených a sprážených zájmen) zásadně jako jednoslovná hesla. Dvojslovné zájmenné výrazy (*ten samý, nějaký ten* ap.) jsou podřazeny konkrétním jednoslovným lemmatům a uvedeny v rámci jednotlivých lexíí. Složená zájmena typu *kdovíco, kdovíkdo, bůhvíjaký, bůhvíkterý, leckdo(s), lecco(s), všelijaký* ap. jsou v SSČ hnízdivána pod prvními částmi složenin. (Např. zájmena *kdo(ž)víco, kdo(ž)víčí, kdo(ž)víjaký, kdo(ž)víkdo, kdo(ž)víkterý* jsou přihnízdivána ke **kdo(ž)ví-** ve formě **~co, ~čí, ~jaký, ~kdo, ~který**; podobně k lemmatům **lec~, ledas~** a **všeli~** jsou přihnízdivána zájmena **~co(s), ~jaký(s), ~kdo(s)** atd.) V SSJČ jsou sprážená zájmena typu *bůhvíco, čtvrtíjaký, kdovíkdo*, u nichž se připouští způsob psaní jak zvlášť, tak dohromady, uvedena v heslech **bůhví-; čtvrtí-; kdoví-, kdoží-**. Zájmena psaná pouze dohromady jako *leckdo, leckdos; lecco, leccos* ap. jsou zapsána jako podhesla ve zvláštních odstavcích a řazena pod první částí hesla (tj. pod první částí složených zájmen **lec-** jsou jako podhesla uvedena zájmena *lecco, leccos; leckterý* ap., pod částí **všeli-, všelis-** jsou zařazena podhesla *všelico, všelicos; všelijaký* ap.). V PSJČ jsou lemmata složených zájmen, u trojsložkových zájmen pouze první část lemmat, zařazena do hesláře v podobě odkazových hesel: **kdožív-** v. kdož; **kdejaký** v. kde; **kdekdo** v. kde atd. Tato zájmena jsou pak uvedena v heslové stati, na kterou se odkazuje.

Vymezení zájmen jako slovního druhu je v SSJČ, SSČ a PSJČ řešeno shodně, u některých zájmen se však liší specifikace jejich zájmenného druhu. Tak je tomu např. ve skupině vymezovacích zájmen. Srov. např.: zájmeno *všechn* se v SSJČ a PSJČ zařazuje mezi neurčitá zájmena, v SSČ mezi vymezovací; zájmeno *každý* je v SSJČ řazeno mezi zájmena neurčitá vymezovací, v SSČ mezi zájmena vymezovací, v PSJČ mezi číslovková adjektiva neurčitá; zájmeno *týž, tentýž* se v SSČ a SSJČ hodnotí jako vymezovací, v PSJČ jako ukazovací zesílené.

13.3.2 Zpracování zájmen v ASSČ

ASSČ pojetím zájmen navazuje na dosavadní slovníkové zpracování, které na základě nejnovějších výzkumů, aktuálního jazykového materiálu a nástrojů pro jejich klasifikaci zpřesňuje a lépe strukturuje.

V souladu se SSJČ a SSČ se v ASSČ zájmena popisují na základě jejich odkazovací funkce. U zájmen nelze při výkladu významu použít pravidlo slovnědruhové souměrnosti, jelikož většina²⁵¹ zájmen má zástupnou funkci, nepojmenovávají přímo a ke svým referentům exoforicky nebo endoforicky ukazují (EŠČ, 2002, s. 555n.), takto jsou pevně vklíněna do větné struktury a jejich význam souvisí s gramatickou stavbou věty (Hlavsa – Svozilová, 1969). Stejně jako u ostatních tzv. malých slovních druhů se v ASSČ ve výkladu významu užívají slovesné tvary 3. os. j. č. přít. času jako např. *označuje* (u osobních zájmen, neurčitých zájmen), *přivlastňuje, přisuzuje* (u přivlastňovacích zájmen), *odkazuje* (u ukazovacích zájmen), *identifikuje* (u vymezovacích zájmen), *vyjadřuje* (u zvrtných zájmen, neurčitých zájmen), *připojuje* (u vztažných zájmen) atd.

²⁵¹ Specifické postavení mají např. osobní a přivlastňovací zájmena 1. a 2. osoby, která nemají povahu proformy (EŠČ, 2002, s. 557).

Ve výkladu významu zájmených hesel je v ASSČ podávána podrobnější informace, než je tomu v SSJČ a SSČ. V ASSČ je zachycena a exemplifikována např. konkurence vztažných zájmen *který a co*, konkurence vztažných a nevztažných přivlastňovacích zájmen (tj. distribuce zájmen *můj, tvůj, jeho, náš* atd. a *svůj*) či syntaktická specifika osobních zájmen při vyjadřování podmětu, např. **já** (2., 4. mě, mne, 3. mi, mně, 6. mně, 7. mnou) (tvar *mi* se neuzívá po předložce a při důrazu, tvar *mně* má ráz knižní) zájm. osobní **I**. označuje mluvčího dané promluvy: *neodjíždějte beze mě (mne); dej mi (mně) pokoj; pojd' ke mně; o mně se nemluvílo; se mnou nepočítej* s mou účastí, s mým souhlasem; *zastavte se u mě (mne)* v mé kanceláři, u mne doma; *chtěla by u mě (mne) bydlet* v mém bytě, domě; tvar 1. p. se užívá v několikanásobném podmětu: *já a můj manžel jsme dělali, co jsme mohli; já se svou sestrou navštěvuji zoologickou zahradu pravidelně*; při rozvíjení zájmeného podmětu: *já hloupý jsem to neviděl; proč jsem se do toho já blázen pouštěl*; při důrazu a protikladu: *já tomu nevěřím; jak to mám já vědět; ty to viděl, já ne*; při elipse (pomocného) slovesa a u neslovesného přísudku: *já nevěděl, co říct; já chtěl vyhrát; mohli mě před sezonou vyplatit a já jít jinak* **2.** ve 3. p. vyjadřuje přivlastnění, přínáležitost: *minulý rok se mi vdala dcera; šaty se mi promočily; šlápl mi na nohu* **3.** ve 3. p. expr. vyjadřuje citový postoj mluvčího: *to je mi náhoda; to je mi nějaká novinka; ty jsi mi ale potvora; ty jsi mi ale vyrostl (...)*.

V ASSČ je odpovídající pozornost věnována rovněž zpracování neurčitých zájmen. Zachycuje se komplex jejich významových odstínů a dokládají se autentickými příklady. Tím se přístup v ASSČ odlišuje od SSJČ, SSČ a PSJČ, v nichž je neurčitým zájmenům věnován poněkud omezený prostor; v některých případech jsou dokonce zachycena bez výkladu významu či následné exemplifikace.²⁵² Srov. příklady zpracování neurčitých zájmen v ASSČ: **nevím kdo, nevím kdo** (2., 4. -koho, 3. -komu, 6. -kom, 7. -kým) (část *nevím-* je neměnná) zájm. neurčité **I**. označuje osobu, která je mluvčímu neznámá: *začala jsem hledat oblečení v tašce, kterou mi nevím kdo přinesl; návod mi omylem spálil nevím kdo* • (zprav. ve spojení s výrazem *ještě*) ve výčtu osob, které jsou mluvčímu známé, nahrazuje další, již blíže neurčené osoby: *bojovali tam Češi, Němci, Maďari a nevím kdo ještě, ale pomník je jeden; musela přijmout účetní, daňového poradce a nevím koho ještě* **2.** ukazuje na neurčitou, avšak váženou nebo vlivnou osobu: *všichni se klaní, jako bych byl nevím kdo; nepustí tě tam, ani kdybys byl nevím kdo; cosi*, kniž. **cos** (2. čeho-, 3. čemu-, 4. co-, 6. čem-, 7. čím-) (část *-si* a *-s* je neměnná) zájm. neurčité označuje neurčitou, blíže neurčenou věc, jev ap.; syn. něco: *na běhání je cosi fascinujícího; na hladině plavalo cosi bílého; mlčel a s úsilím o čemsi přemýšlel; muž cosi sypal do odpadkového koše; tu něco přišpendlila, tu cosi odstříhla; Být chodcem je zřejmě cos staromilského... [Týden 2008] (...)*.

Výklad významu v ASSČ i výběr příkladů pro exemplifikační část se opírá o doklady z živého jazyka, nejsou reflektovány lexie, které již nemají oporu v úzu.²⁵³

V návaznosti na slovníkovou tradici je v ASSČ u jednotlivých zájmen rovněž postihnuta slovnědruhová homonymie (viz 5.2.2.2), např. **můj I** (...) zájm. přivlastňovací a **můj II** mého m., a polysémie. Ta je přítomna jak u jednodruhových zájmen, např. u osobních zájmen, kde jednotlivé lexie odrážejí různé komunikační role účastníků komunikace

²⁵² Např. neurčité zájmeno *nevím kdo* je v SSJČ doloženo jen v rámci exemplifikace lemmatu **nevím-**, v SSČ je z lemmatu **nevím~** pouze odkazováno: v. kdo(ž)ví~, PSJČ toto zájmeno neuvádí.

²⁵³ Srov. např. 3. význam zájmena **který** v SSČ: **3.** neurč. (vůbec) některý: *jestli se mi k-á výstava nelíbila, je to tahle; k-é šaty si vzala, všechny jí slušely kterekoli; (...)*.

v okamžiku mluvního aktu (EŠČ, 2002, s. 557), tak u vícedruhových zájmen, jejichž jednotlivé lexie mají obvykle charakter různých druhů zájmena (např. zájmeno *kdo* má podle druhu zájmena tři významy, a to jako zájmeno 1. tázací, 2. vztahné, 3. neurčité).

13.4 Číslovky

13.4.1 Východiska popisu

13.4.1.1 Jako číslovky v ASSČ hodnotíme lexikální jednotky, jejichž primární funkcí je vyjadřování počtu, popř. vyjadřování významů, které s počtem úzce souvisejí.²⁵⁴ Na význam počtu ovšem mohou být navrstveny sémantické rysy charakteristické pro jiné slovní druhy. Výrazy *dvojice, trojice, čtveřice* ap., které jsou v MČ 2 (1986, s. 122) označeny jako číslovky skupinové, řadíme mezi substantiva, protože se ve funkci kvantifikátoru užívají jen v některých kontextech.²⁵⁵ Výrazy *zdvojnásobit, ztrojnásobit* ap., odvozené od číslovek s komponentem *-násobný*, klasifikujeme jako slovesa, protože označují děj (změnu stavu) a mají slovesnou morfologii. Viz též 7.2.2.

13.4.1.2 V SSJČ a SSČ se rozlišovaly čtyři druhy číslovek: základní, druhové, násobné, řadové; v PSJČ druh číslovek obvykle nebyl specifikován. V ASSČ – v návaznosti na MČ 2 (1986) – počítáme navíc s číslovkami souborovými, úhrnnými, dílovými a velikostními. Souborové číslovky jsou v SSJČ a SSČ zachyceny pouze v exemplifikaci u číslovek druhových (např. spojení *čtvery boty* je uvedeno mezi příklady v hesle **čtverý**). Úhrnné číslovky jsou v SSJČ klasifikovány jako substantiva, např. zpodst. **čtvero**, -a s., v SSČ nejsou vůbec zpracovány. Heslo **čtvero** je v SSJČ uvedeno ve stejném heslovém odstavci jako číslovka **čtverý**, čímž se manifestuje významová souvislost mezi oběma výrazy. Stejným způsobem je vztah k číslovkám naznačen také u číslovek dílových (pojatých v SSJČ jako substantiva) a číslovek velikostních (zpracovaných zde jako adjektiva). Např. k základní číslovce **čtyři** jsou připojena hesla **čtyřikrát** čísl. nás. příslovečná; **čtvrtý** čísl. řad. v. t.; **čtverý** čísl. druh. v. t.; zpodst. **čtvero** v. čtverý; **čtvrtina**, -y ž. v. t.; **čtyřka**, -y ž. v. t. Zatímco číslovka **čtyřikrát** je pouze přihnízdována, u zbývajících lemmat je uveden odkaz na samostatně zpracovaná hesla. V SSČ jsou samostatně zpracovány zpravidla jen číslovky základní, ostatní druhy číslovek jsou k základním číslovkám přihnízdovány.

V SSJČ a SSČ jsou vyloženy jen některé typy číslovek. U číslovek základních má výkladová perifráze větnou formu: ‚označuje...‘. Výklad substantivních číslovek (úhrnných a dílových, traktovaných ovšem jako substantiva, srov. výše) se v SSJČ opírá o substantivum, u adjektivních číslovek (druhových, násobných a řadových) je opěrným slovem adjektivum, např. *jsoucí, mající* ap. V SSČ jsou uvedené typy číslovek zpravidla jen přihnízdovány. V PSJČ jsou číslovky zpracovány nesoustavně; často se liší způsob zpracování různých číslovek téhož druhu, např. číslovka **dva** vyložena není, číslovka **tři** ano, nebo se využívají odlišné výkladové perifráze, srov. **dvoji** ‚dvou druhů‘, **trojí** ‚jsoucí trojího druhu‘ ap. Některé číslovky jsou v uvedených slovnících vyloženy pomocí synonym, např. **dvojitý** příd. ‚zdvojený, dvojnásobný‘ (SSJČ).

²⁵⁴ Funkci kvantifikátorů neplní číslovky řadové, které nevyjadřují počet, ale pořadí v řadě. K významu počtu mají nepřímý vztah také číslovky dílové. K vymezení kategorie kvantifikátorů a kategorie číslovek srov. Veselý (2013).

²⁵⁵ Příznakem substantivní platnosti výrazů *dvojice, trojice* ap. je absence závislého tvaru genitivu substantiva. Uvedené výrazy pak pojmenovávají nejen kvantitu, ale také kvantifikovaný předmět. Substantivním rysem je také možnost rozvíti výrazu shodným přívlastkem. Např.: *obviněná čtveřice je stíhána pro spolupachatelství*.

13.4.2 Zpracování číslovek v ASSČ

Do výběru číslovek do hesláře a jejich zpracování se promítá zejména paradigmaticnost jejich tvoření, otevřenost jednotlivých číslovkových řad a paralelnost významových a slovtvorných vztahů.

Do hesláře se zařazují a v samostatných heslech se zpracovávají:²⁵⁶

- základní číslovky, řadové číslovky a násobné číslovky s komponentem *-krát*, které mají hodnotu 0–20, 30, 40, ..., 90, 100, 1000, milion, miliarda, bilion;
- násobné číslovky s komponentem *-násobný* pro hodnoty 1–20, 30, 40, ..., 90, 100, 1000;
- násobné číslovky s komponentem *-násobně* a řadové číslovky typu **podruhé, po druhé**, které mají hodnotu 1–10, 100, 1000;
- druhové, souborové a dílové číslovky o hodnotě 2–10, 100, 1000;
- úhrnné číslovky o hodnotě 4–10, 100, 1000.

Složené základní číslovky *jednadvacet, jedenadvacet; dvaadvacet až devětadvadesát* a od nich odvozené číslovky řadové a násobné číslovky s komponentem *-násobný* a násobné číslovky s komponentem *-krát* tvořené jak od složených základních číslovek *jednadvacet, jedenadvacet; dvaadvacet až devětadvadesát*, tak od souvztažných kombinovaných číslovkových výrazů jsou zachyceny v heslech zastoupených číslovkami o hodnotě 21, 22, ..., 29. Samostatnými hesly jsou proto výrazy **jednadvacet, jedenadvacet; dvaadvacet** aj.; **jednadvacátý, jedenadvacátý; dvaadvacátý** aj.; **jednadvacetinásobný, jedenadvacetinásobný; dvaadvacetinásobný** aj.; **jednadvacetkrát, jedenadvacetkrát, dvacetjednkrát, dvacetjedenkrát; dvaadvacetkrát, dvacetdvakrát** aj. Další číslovky těchto typů jsou uvedeny v poznámce u příslušného hesla (viz 13.4.2.1, zpracování číslovky **čtyřadvacet**).

Další, periferní typy násobných číslovek se tvoří, resp. užívají omezeně: do hesláře ASSČ jsou zařazeny číslovky **dvojitý, trojitý; dvojmo, trojmo, čtvermo**, jakož i násobné číslovky mající charakter spřežek: **nadvakrát, na dvakrát** (uvádíme je do hodnoty 5, číslovky vyšších hodnot se užívají sporadicky). Zařazují se rovněž spřežkové řadové číslovky typu **napodruhé, na podruhé** pro hodnoty 1–5 a dílové číslovky typu **dvaapůl, dva a půl** pro hodnoty 2–5.

Velikostní číslovky se tvoří pouze od základních číslovek vysokých hodnot (**tisícový, milionový**), resp. od kombinovaných číslovkových výrazů zahrnujících takové číslovky (**pětitisícový, půlmilionový** aj.). O zařazení těchto číslovek do hesláře rozhoduje především jejich doloženost v jazykovém materiálu.

V ASSČ všechny zpracované číslovky opatřujeme výkladovou perifrází. Ta má obvykle větnou formu: ‚vyjadřuje...‘, popř. ‚označuje...‘. U adjektivních číslovek skloňovaných podle vzoru ‚mladý‘ nebo ‚jarní‘ je opěrným slovem adjektivum (*jsoucí, mající*). Dílové číslovky jsou vyloženy jako substantiva, např. **polovina** ‚část celku...‘.

13.4.2.1 Základní číslovky

Základní číslovky označují prostý počet substancí. Výkladové slovníky jejich význam popisují zpravidla tautologicky, srov. výklad číslovky **dva** v SSČ a SSJČ: ‚označuje počet 2‘. V ASSČ je výkladová perifráze konstruována tak, aby pokrývala i numerické

²⁵⁶ Rozsah hodnot číslovek zpracovávaných jako samostatná hesla vyplývá z jejich frekventovanosti a uzualizovanosti.

užití základních číslovek (případy, kdy označují číslo jako abstraktní hodnotu): **dva**, označuje počet a číslo 2²⁵⁷

Základní číslovky určité mohou sekundárně vyjadřovat také počet neurčitý.²⁵⁸ Platí to zejména pro číslovky rangové (*sto, tisíc, milion* aj.) užitě ve významu ‚mnoho‘ a pro kombinace dvou základních číslovek sousedních hodnot, např. *vypít čtyři pět piv*, ‚přibližně čtyři nebo pět‘. Uvedený význam je v ASSČ registrován v rámci samostatné lexie, pokud je dostatečně uzuální, typický. Srov. **dva** pro m., **dvě** pro ž. a s. (2., 6. dvou, 3., 7. dvěma, 4. m. dva, 4. ž. a s. dvě) čísl. základní **1**, označuje počet a číslo 2: *dvě a dvě* (i *dva a dva*) *jsou čtyři; dva metry; dvě koruny; před dvěma lety; pokoj číslo dvě* (i *dva*); *román o dvou dílech; my dva se politicky neshodneme; homo sapiens je jediný savec, který chodí po dvou (nohách); do místnosti vcházeli po dvou* ve dvojicích; *ve dvě (hodiny) odpoledne; ve čtvrt na dvě* ve jednu hodinu a patnáct minut; *jeden, dva, tři... i jedna, dvě* (i *dva*), *tři...* při počítání; *raz, dva, tři...* zejména při počítání do rytmu; v kombinovaném číslovkovém výrazu *dvě stě, dva tisíce, dva miliony* ap., *dvacet dva* (i *dvaadvacet* viz tam), *dva a půl* (i *dvaapůl* viz tam), *dvě třetiny; představení trvalo dvě a čtvrt hodiny; dva tisíce dvě stě korun* **2**. (v některých spojeních, zejména s číslovkou o jednu nižší nebo vyšší) vyjadřuje přibližný (malý) počet: *zápas rozhodnou jedna dvě chyby* přibližně jedna nebo dvě; *trvalo jim to dva tři roky* přibližně dva nebo tři; *počkáme ještě den dva* přibližně jeden nebo dva; *znamená to zdržení tak o den, o dva*.

U číslovek, které vznikly kompozicí dvou číslovek základních, je součástí výkladu kombinovaný číslovkový výraz, který příslušné číslovce konkuruje, např. **čtyřiaadvacet** (2., 3., 6., 7. -ti, 4. -t) čísl. základní označuje počet a číslo 24, *dvacet čtyři: čtyřiaadvacet stupňů Celsia; čtyřiaadvacet korun; sbor měl čtyřiaadvacet členů; čtyřiaadvacet hodin* jeden den; v kombinovaném číslovkovém výrazu *čtyřiaadvacet milionů korun* Podobně *třicet čtyři / čtyřiatřicet, čtyřicet čtyři / čtyřiačtyřicet, padesát čtyři / čtyřiapadesát, šedesát čtyři / čtyřiašedesát, sedmdesát čtyři / čtyřiasedmdesát, osmdesát čtyři / čtyřiaosmdesát, devadesát čtyři / čtyřia devadesát*. (...).

13.4.2.2 Druhov^é číslovky

Druhov^é číslovky udávají počet druhů jevu označeného řídicím substantivem,²⁵⁹ např.: *V obchodě se prodávaly dvojí koláče: makové a tvarohové*. Mohou se kombinovat rovněž se singularii tantum (se jmény abstraktními, látkovými a kolektivními), např.: *V obchodě se prodává dvojí víno: červené a bílé* („dva druhy vína“). *Členství v Evropském společenství znamená přijmout čtverý volný pohyb: osob, zboží, služeb a kapitálu* („čtyři druhy volného pohybu“).²⁶⁰ Ve spojení s některými abstrakty ovšem druhová číslovka plní funkci

²⁵⁷ SSSJ vymezuje základní číslovky analogicky, srov. **dva**, označuje číslo a počet 2². Vzhledem k tomu, že základní číslovky častěji vystupují ve spojení s počítaným předmětem než ve významu numerickém, formulujeme v ASSČ výkladovou perifrázi tak, aby „počet“ předcházel „číslo“.

²⁵⁸ Podrobněji viz Porák (1958).

²⁵⁹ Druhem rozumíme skupinu jednotlivin nějaké třídy shodujících se v určitých podstatných znacích.
²⁶⁰ Z. Hlavsa (1964, s. 272) předpokládá, že ve spojení druhové číslovky s plurálním tvarem substantiva signalizuje druhová číslovka členění na podtřídy (skupiny), kdežto koncovka množného čísla vyjadřuje rozčlenění na jednotlivé prvky. Pokud se druhová číslovka pojí se substantivem v singularu (látkovým nebo abstraktním), jde podle Hlavsy o pouhé dělení třídy na prvky. Domníváme se, že v uvedených příkladech dvojí rozčleněnost denotátu sice není formálně signalizována, vyznívá se však implicitně ze širšího kontextu. Druhov^á číslovka proto v takových případech vyjadřuje počet druhů. Podrobněji viz Veselý (2016).

číslovky základní, např.: *Můj otec má dvojí občanství, české a americké* („dvě občanství“, nikoli „dva druhy občanství“). Srov. **dvojí** čísl. **1.** druhová jsoucí ve dvou různých druzích: *tuňák má dvojí maso: bílé a červené; turisté by si měli dát pozor na dvojí ceny: levnější pro tuzemské, dražší pro cizince* **2.** základní (ve spojení s některými jmény abstraktními, řídč. pomnožnými) jsoucí v počtu dva: *problémy dvojího druhu; měl dvojí občanství: české a americké; auto mělo dvojí dveře po obou stranách* **3.** násobná mající dvě opakování, dvojnásobný: *dohoda o zamezení dvojímu zdanění; vyrovnaný zápas dospěl do dvojího prodloužení*.

13.4.2.3 Souborové číslovky

Souborové číslovky udávají počet souborů jednotlivin, např. *dvoje ponožky* („dva páry ponožek“), *troje bonbony* („tři balení bonbonů“), *patery zápalky* („pět krabiček zápalek“). Informace o charakteru souboru, kterou ve výkladové perifrázi vyjadřuje kategoriální substantivum (*pár, balení, krabička* aj.), je implikována řídicím substantivem, nikoli souborovou číslovkou.²⁶¹ Ve spojení s pluralií tantum souborové číslovky označují počet kusů, plní tedy funkci číslovek základních. Srov. **čtvery** pro m. než. i ž. mn., **čtvera** pro s. mn. (pro všechny rody 2., 6. čtverých, 3. čtverým, 7. čtverými, pro m. než. i ž. 4. čtvery, pro s. 4. čtvera) čísl. **1.** pro s. j. i **čtvero** (2. čtverého, 3. čtverému, 4. čtvero, 6. čtverém, 7. čtverým) souborová vyjadřuje, že soubory jednotlivin označené řídicím substantivem jsou čtyři: *čtvery boty, lyže; koupit si čtvero ložní povlečení* **2.** základní (ve spojení se jmény pomnožnými) označuje počet 4: *čtvery dveře, housle; čtvera vrata; strana zvítězila ve čtverých parlamentních volbách*.

13.4.2.4 Úhrnné číslovky

Úhrnné číslovky označují počet jevů, avšak „pojatý úhrnem, vcelku“ (MČ 2, 1986, s. 117).²⁶² Srov. **čtvero** čtvera (3., 6. čtveru, 4. čtvero, 7. čtverem) i neskl. čísl. úhrnná označuje skupinu čtyř jednotlivin nebo jednotlivců: *čtvero bílých koní; čtvero ročních období; čtvero vchodů vedlo ke čtvero schodištím; výstava na téma čtvera žvlů; její šatní skříň pojme pouze čtvero šatů; naložil do auta čtyři páry lyží a čtvero lyžařských bot* čtyři páry bot.

13.4.2.5 Násobné číslovky

Násobné číslovky udávají počet opakování děje nebo (časově omezeného) stavu. Mohou také vyjadřovat násobenost míry vlastnosti, příp. násobenost substance. Centrálním typem násobných číslovek jsou číslovky s komponenty *-krát, -násobný, -násobně*.

1) Typ *dvakrát*

Číslovky typu *dvakrát* určují počet opakování děje (*navštěvovat kurz dvakrát týdně; telefon zazvonil pětkrát*) nebo výsledného stavu (*být třikrát ženatý*). Násobenost ovšem může být vyjádřena také relačně: východiskem srovnání je pak míra příznaku / počet prvků, které jsou buď ve větě vyjádřeny explicitně, nebo se pouze vyrozumívají z kontextu. Násobná číslovka v takových případech syntakticky obvykle závisí na výrazu s komparativní sémantikou; může jím být např. 2. stupeň adjektiva nebo mutační sloveso, srov.:

²⁶¹ Souborové číslovky se typicky spojují se substantivy, která se užívají převážně v plurálu. Podrobněji viz Michalec – Veselý (2016).

²⁶² Motivem k užití číslovky úhrnné místo číslovky souborové (viz níže příklady *čtvero šatů, čtvero bot*) může být upřednostnění výrazu s jednodušší morfologií (číslovka *čtvero* se skloňuje pravidelně podle vzoru „město“, resp. zůstává neskloňná, kdežto číslovka *čtvery* má skloňování smíšené – viz 8.2.5).

Petr je dvakrát starší než Martin; počet lesních požárů se oproti loňsku třikrát zvýšil. Pokud řídící člen komparativní význam nemá, doprovází číslovku výraz *tak*, resp. *tolik*: *kilometr dálnice u nás stojí dvakrát tolik co v Německu; dědeček byl třikrát tak starý jako jeho vnučka.* Pokud se číslovky typu *dvakrát* kombinují s výrazem označujícím nižší míru nebo snižování míry, není jejich význam založen na operaci násobení, ale na operaci dělení (srov. níže výkladovou perifrázi u číslovky **dvakrát 2**), např.: *Petr je dvakrát mladší než Martin* (kvantifikovaným příznakem je věk); *počet lesních požárů se oproti loňsku dvakrát snížil* (předmětem srovnání je počet požárů).

Ve významu **dvakrát 3** je potlačen vztah k hodnotě „dva“, lexii proto hodnotíme jako příslovce. Výklad významu se týká lexie zasažené větnou negací – takový výklad sice porušuje princip kompozicionality (srov. *ty vzpomínky mi nebyly dvakrát příjemné ≠ ty vzpomínky mi nebyly v malé míře příjemné*), avšak zohledňuje skutečnost, že **dvakrát 3** se mimo dosah větné negace neuzívá – „pozitivní“ výklad významu („ve velké míře, velkou měrou“) by proto neodpovídal komunikační funkci dané lexikální jednotky. Srov. **dvakrát** čísl. násobná **1**. vyjadřuje, že děj nebo výsledný stav má dvě opakování: *dvakrát vyhrát; navštěvovat kurz dvakrát týdně; být dvakrát ženatý; dvakrát opravovaný televizor; telefon zazvonil dvakrát; scházet se dvakrát třikrát do roka* přibližně dvakrát nebo třikrát **2**. vyjadřuje, že míra vlastnosti, počet prvků ap. jsou oproti srovnávanému případu násobeny (děleny) číslem dva: *na Moravě je nezaměstnanost dvakrát vyšší než v Čechách; zeli z dovozu je dvakrát levnější než tuzemské; nízkopodlažní autobus stojí dvakrát tolik než běžný autobus; letos žádalo o azyl dvakrát méně lidí než loni; počet obětí požáru proti loňsku dvakrát vzrostl; pere se s dětmi dvakrát většími, než je on sám* mnohem, o mnoho **3**. ve funkci příslovce (ve spojení se záporným slovesem) v malé míře, malou měrou, ani trochu, vůbec: *ty vzpomínky mi nebyly dvakrát příjemné; nebyla mou prací dvakrát nadšená; jezdit po buši autem není dvakrát bezpečné (...).*

2) Typ dvojnásobný

Adjektivními číslovkami typu *dvojnásobný* se podle MČ 2 (1986, s. 121) násobenost vyjadřuje sekundárně – prvotně tuto funkci plní adverbialní číslovky typu *dvakrát*. Lexikální významy obou typů číslovek jsou analogické, rozdíly vyplývají z jejich odlišné syntaktické funkce: v případě číslovek typu *dvojnásobný* je děj/stav, jehož počet opakování se určuje, řídícím substantivem mnohdy vyjádřen jen nepřímo (srov. **dvojnásobný 1**). Např. **dvojnásobný** čísl. násobná **1**. mající dvě opakování, založený na dvou opakováních určitého jevu, prvku: *dvojnásobný olympijský vítěz; dvojnásobný vrah; dvojnásobný otec; policisté začali vyšetřovat dvojnásobné znásilnění; dvojnásobná zlomenina* ve dvou místech; *dvojnásobný ofsajd* dvou hráčů současně **2**. takový, jehož míra je oproti srovnávanému případu násobena číslem dva: *tramvaj zabrzdí na dvojnásobné vzdálenosti než stejně rychle jedoucí autobus; paže mu otekla na dvojnásobný objem; letos plánujeme nejméně dvojnásobné zvýšení obratu; Strana zelených neuspěla s návrhem dvojnásobného snížení poslaneckých platů* na polovinu; *u dražších věcí věnujte dvojnásobnou pozornost záručním podmínkám* podstatně větší, značnou.

3) Typ dvojnásobně

Násobné číslovky typu *dvojnásobně* konkurují číslovkám typu *dvakrát*. Oba typy číslovek se mohou kombinovat s pozitivem a komparativem adjektiva, avšak číslovky typu *dvojnásobně* nevyžadují při spojení s pozitivem doplnění příslovce *tak/tolik* (srov.

dvojnásobně 2): dvojnásobně čísl. násobná **1**. vyjadřuje, že děj nebo výsledný stav má dvě opakování: *herec dvojnásobně nominovaný na Oscara; dvojnásobně zlomená čelist* ve dvou místech **2**. vyjadřuje, že míra vlastnosti, počet prvků ap. jsou oproti srovnávanému případu násobeny (děleny) číslem dva: *dvojnásobně velká plocha; některé záložny nabízejí úrok dvojnásobně vyšší než banky; česká auta jsou až dvojnásobně stará, než je průměr ve vyspělých zemích; poptávka dvojnásobně převyšuje nabídku; tržby klesly více než dvojnásobně; porážka na domácím hřišti ho mrzela dvojnásobně* v podstatně větší míře, obzvlášť.

4) Typ dvojítý

Číslovky *dvojítý, trojítý* zdůrazňují věcnou souvislost mezi opakovanými elementy. Předmětem kvantifikace je buď denotát řídicího substantiva (*dvojítá porce hranolek* ‚dvojnásobná porce‘), nebo některá jeho část (*dvojité okno* ‚okno se zdvojeným sklem‘). V PSJČ, SSJČ a SSČ byly oba výrazy klasifikovány jako adjektiva. Srov. zpracování v ASSČ: **dvojítý** čísl. násobná mající dvě opakování, dvě části, a tvořící tak zprav. určitý celek: *dvojité okno; dvojítá whisky; dvojítý hamburger; dvojité salto; dvojítá brada; hrnec s dvojítým dnem; objednal si dvojitou porci hranolek; dvojítá zlomenina* vzniklá ve dvou místech; *dvojítá přesilovka* vzniklá vyloučením dvou hráčů z téhož týmu (...).

5) Typ dvojmo

Číslovky *dvojmo, trojmo, čtvermo* zpravidla vyjadřují, že děj zasahuje dva druhově stejné jevy, popř. skupiny jevů. Konkurojí číslovkám typu *dvakrát*, na rozdíl od nich však poukazují k paralelnosti, zrcadlovitosti objektů zasažených dějem, např. *dohoda byla vyhotovena dvojmo* ‚ve dvou exemplářích, provedeních‘. V PSJČ, SSJČ a SSČ byly tyto výrazy zařazeny mezi příslovce. Srov. zpracování v ASSČ: **dvojmo** čísl. násobná **1**. vyjadřuje, že dějem vznikají nebo jsou dotčeny dva stejné předměty, jevy ap.: *dohoda byla vyhotovena dvojmo; soudní úředníci musí agendu vést dvojmo; vystavil dvojmo šest faktur; všechny přístroje i léky byly dodány dvojmo 2*. dvěma různými způsoby: *tatáž věc by se dala vylíčit dvojmo*.

6) Typ nadvakrát

K násobným číslovkám řadíme i výrazy, které vznikly spřažením číslovek typu *dvakrát* s výrazem *na*: *nadvakrát* (i *na dvakrát*), analogicky *natřikrát, načtyřikrát* atd. (číslovky vyšších hodnot se užívají zřídka). Číslovky typu *nadvakrát* zpravidla implikují, že se uskutečnilo *n* pokusů o provedení děje, přičemž úspěšný byl jen poslední z nich. Srov. **nadvakrát, na dvakrát** čísl. násobná vyjadřuje rozdělení děje na dvě opakování, na dvě části: *dělat autoškolu nadvakrát; na dvakrát překonat brankáře; nadvakrát si zlomit nohu* ve dvou místech; *nadvakrát přelozit bankovku* v polovině.

13.4.2.6 Řadové číslovky

Řadové číslovky vyjadřují pořadí jevu v řadě. Základním typem jsou adjektivní číslovky *druhý, třetí, čtvrtý* atd., číslovky typu *podruhé, napodruhé* a *zadruhé* jsou od nich formálně a významově odvozené.²⁶³

²⁶³ Číslovky typu *podruhé, napodruhé* jsou v PSJČ, SSJČ a SSČ zpracovány jako příslovce. Číslovky typu *zadruhé* do hesláře těchto slovníků zařazeny nejsou, v exemplifikaci u souvztažných řadových číslovek adjektivních (*druhý* atd.) jsou však uvedena spojení typu *za druhé*.

1) Typ *druhý*

Řadové číslovky *druhý*, *třetí*, *čtvrtý* atd. jsou v ASSČ vyloženy podobně jako v PSJČ a SSJČ, tj. „mající v pořadí číslo n “, kde n je souvztažnou číslovkou základní. Např. **druhý** čisl. řadová **1**. mající v pořadí číslo dva: *druhý poločas utkání*; *druhý ročník festivalu*; *druhé vydání knihy*; *kolem druhé hodiny ráno*; *skončit v závodě druhý*; *byl vyhlášen druhý povodňový stupeň*; *každý druhý člověk zemře na nemoci oběhové soustavy* polovina lidí (...) ²⁶⁴.

2) Typ *podruhé*

Číslovky typu *podruhé* (i *po druhé*), *počtvrté* (i *po čtvrté*) vyjadřují časové pořadí dějů. Např.

počtvrté, po čtvrté čisl. řadová vyjadřuje, že děj nebo stav má v časovém pořadí číslo čtyři: *již počtvrté řídil v opilosti*; *burzovní index spadl po čtvrté za sebou*.

3) Typ *napodruhé*

Číslovky typu *napodruhé* (i *na podruhé*) mají podobně jako číslovky typu *podruhé* význam časový, v některých kontextech se však významově přibližují násobným číslovkám typu *nadvakrát*, srov. *Kinskému míč vypadl z náručí, ale těsně před brankovou čarou jej napodruhé zachytil*. Číslovka *napodruhé* zde implikuje, že brankář v prvním případě míč nezachytil. Číslovky typu *napodruhé* a *nadvakrát* ovšem volně zaměňovat nelze: zatímco *napodruhé* vyjadřuje rozdělenost děje (příp. stavu) na dvě složky, *nadvakrát* určuje časové pořadí daného děje a k předchozím dějovým akcím pouze nepřímou poukazuje. Srov. **napodruhé, na podruhé** čisl. řadová vyjadřuje, že děj proběhl nebo stav nastal v případě, který má v časovém pořadí číslo dva: *zastupitelé žádosti vyhověli až napodruhé*; *sázka na náhodu mu nevyšla ani na podruhé*; *napodruhé se mu podařilo přeplavat průliv La Manche – poprvé vzdal osm kilometrů před vysněným cílem*.

4) Typ *zadruhé*

Číslovky typu *zadruhé* (i *za druhé*) ²⁶⁵ uvádějí pořadí položek výčtu. Např. **zadruhé, za druhé** čisl. řadová uvádí položku výčtu, která má v pořadí číslo dva: *zápas ovlivnily dva faktory: zaprvé výkon brankářů, zadruhé neproměněné šance*.

13.4.2.7 Dílové číslovky

Dílové číslovky vyjadřují poměrnou velikost části (dílu) nějakého celku. Jejich význam je založen na rozdělení celku na n rovných dílů; jeden díl = n -ina (např. *třetina*), celek = n n -in (*tři třetiny*). Dílovým číslovkám *polovina*, *čtvrtina* konkurují nesklonné výrazy *čtvrt*, *půl* a substantivní výrazy *půlka*, *čtvrťka*. ²⁶⁶ Např. **polovina** -ny čisl. dílová **1**. část celku vzniklá jeho rozdělením na dva stejné díly, $1/2$: *levá polovina vozovky*; *letos zaplatíme zhruba polovinu dluhu*; *polovina bytů na sídlišťích nevyhovuje standardní úrovni bydlení*; *barokní varhany pocházely z první poloviny 18. století* **2**. ve funkci podstatného jména prostřední část, prostředek: *investor chce začít s výstavbou v polovině příštího roku*; *domácí mužstvo vstřelilo gól těsně před polovinou utkání*; *český lyžař zhruba v polovině trati vylétl ze zatáčky*.

²⁶⁴ Sekundární významy číslovky *druhý* zde neuvádíme.

²⁶⁵ Psaní zvláště je v těchto případech obvyklejší.

²⁶⁶ Podrobněji o slovnědruhovém zařazení těchto výrazů viz 7.2.2.

13.4.2.8 Velikostní číslovky

Velikostní číslovky udávají počet jednotek, kterými je tvořen, resp. charakterizován denotát řídicího substantiva. Odvozují se pouze od základních číslovek a kombinovaných číslovkových výrazů vysokých hodnot, např. *milion* → *milionový*; *dva tisíce* → *dvoutisícový* (výjimkou je velikostní číslovka *nulový*). V PSJČ, SSSJČ a SSČ jsou tyto výrazy řazeny mezi adjektiva; jejich význam se ovšem nevykládá, jsou přihnízdovány k souvztažným číslovkám základním.²⁶⁷ Srov. **čtyřtisícový** čísl. velikostní mající, zahrnující (přibližně) čtyři tisíce peněžních, měrných jednotek, osob, kusů ap.: *čtyřtisícová škoda*; *čtyřtisícové město*; *muzikanti se dočkali čtyřtisícové návštěvnosti*; *kniha vyšla ve čtyřtisícovém nákladu*; *zdolat čtyřtisícový vrchol* s výškou mezi čtyřmi a pěti tisíci metrů.

13.5 Slovesa

13.5.1 Zpracování sloves v ASSČ

Všechna slovesa zachycená v ASSČ jsou zpracována jako samostatná hesla; specifickým způsobem se přistupuje k opakovacím slovesům (viz 13.5.1.4) a slovesům tvořeným předponou *ne-* (viz 13.5.1.3).

13.5.1.1 Vid je v koncepci ASSČ považován za gramaticko-lexikální kategorii (srov. Panevová – Sgall, 1972; Jarošová, 2013). Oba vidové koreláty jsou vždy zpracovány jako samostatná hesla.²⁶⁸ Vidová korelace sloves je pojímána široce a v co nejvyšší míře se zachycují různé typy vidových dvojic: za vidové koreláty jsou považována slovesa, která vznikla výměnou kmenotvorného sufixu (např. *hodit/házet*, *vysvětlit/vysvětlovat*) nebo prefixací (např. *čistit/vyčistit*).²⁶⁹

V SSSJČ jsou vidové koreláty představeny jako dvě formy, přičemž plně zpracován je jen jeden (základní) člen dvojice a jeho dokonavá či nedokonavá podoba je při paralelních významech vyložena poukazem²⁷⁰ (*Směrnice pro vypracovávání rukopisu SSSJČ*, 1957, s. 40a). V SSČ je zpracován samostatně jen základní člen vidové dvojice, druhý člen je k němu přihnízdován, a to i v případech, kdy si sémantická struktura obou vidových protějšků zcela neodpovídá.

Naproti tomu v ASSČ jsou oba vidové protějšky vyloženy plně a jsou propojeny prostřednictvím odkazu uvedeného na konci heslové stati, např. **balit** ned. (...) dok. k 4 → **ubalit** 1.²⁷¹ Od SSSJČ se ASSČ odlišuje také neuváděním výčtů předpon, s nimiž se

²⁶⁷ V PSJČ jsou tyto výrazy vyloženy pomocí odkazu, např. **milionový** adj. ‚k milion‘.

²⁶⁸ Pro lexikografickou praxi se zdá být nejvýhodnější uvádění dvou usouvztažených jednotek. Uvedení obou jednotek pod hyperlemmatem (např. *hodit/házet*) by vyžadovalo zařazení dvou paradigmat a problematické by bylo také uvádění diferencovaných lexii (viz Jarošová, 2013).

²⁶⁹ Ze sloves tvořených prefixací řadíme mezi vidové protějšky ta slovesa, jež splňují kritéria určování vidové korelace, jde zejména o významovou shodu na úrovni lexii, shodu valenční struktury a shodu kontextů, v nichž se obě slovesa užívají (podrobněji viz Sokolová, 2009, s. 7). Nejčastěji těmto kritériím odpovídají slovesa tvořená např. prefixy *z-*, *na-*, *vy-*, *u-*, *po-*, méně často prefixy *o-*, *roz-*, *vz-*, *pře-*, *s-* (srov. k tomu Poldauf, 1954; Kopečný, 1962; Sokolová, 2009 aj.).

²⁷⁰ Pokud se sémantická struktura vidových korelátů liší značnou měrou, mají samostatné zpracování; při menších rozdílech jsou nejprve vyloženy korespondující významy poukazem a následně jsou uvedeny další významy slovesa (*Směrnice pro vypracovávání rukopisu SSSJČ*, 1957, s. 40a).

²⁷¹ Sémantická struktura obou vidových korelátů bývá zpravidla shodná, a to zejména v případě perfekta a sekundárního imperfekta, např. **dočerpát** dok. (...) ned. k 1–4 → **dočerpávat** 1–4; v případech, kdy se sémantická struktura obou korelátů liší, odkazuje se k příslušné lexii (nebo lexii), např. **bránit**

může dané sloveso spojovat. V ASSČ se toto řešení neužívá; prefixací slovesa totiž dochází ke změnám formy a/nebo významu, což nelze pouhým redukováním výčtem předpon doložit.

13.5.1.2 Neosobní sloveso představuje zpravidla jen jednu z lexií polysémního hesla. Na úrovni dané lexie je v podheslí uveden tvar slovesa ve 3. os. j. č. přítomnosti, popř. přítomnosti, kterému odpovídá gramatická forma výkladu významu: **blýskat se** (3. j. -ká se, rozk. -kej se, čin. -kal se, podst. jm. -kání (se)) ned. **1. blýská se** neos. (~ || kde; ~) vznikají, objevují seblesky: *hřmělo a blýskalo se; v dáli se blýská a ozývá se hrom; zablýskat se* (3. j. -ká (se), rozk. -kej (se), čin. -kal (se), podst. jm. -kání (se)) dok. **1. zablýskalo se** neos. (~ || kde; ~) vznikl, objevil seblesk: *zablýskalo se a spustil se dešť; zablýskalo se mu nad hlavou; přen. v očích se mu zlověstně zablýskalo.*

13.5.1.3 Negace je na rozdíl od substantiv a adjektiv u sloves považována za gramatickou kategorii. V ASSČ není tato kategorie zachycena v tvaroslovné charakteristice, výjimku tvoří negativní imperativ, např. **civět** (3. j. civí, 3. mn. civějí, civí, rozk. (ne)civěj, (ne)civ, čin. civěť, podst. jm. civění), viz 8.2.6.2.1.

Je-li pro sloveso typické užití v negativním tvaru, odráží tuto skutečnost exemplifikace, např. **dbát** ned. **2.** (kdo || na co; čeho; ne..., že; Vvzt) ve svém jednání mít něco na zřeteli, brát něco v úvahu, zohledňovat něco: *dbejme na bezpečnost na silnicích; je důležité dbát na dodržování pracovní doby; nedbala na varování svých přátel; nedbal rad svého otce; turisté nedbají zákazu vstupu do oblasti; rodiče by při výběru letního tábora měli dbát zvýšené opatrnosti; řidič jel rychle, nedbal, že je mlha; majitelé restaurací velmi často nedbají, co jejich zákazníci říkají.* V případech, kdy negativní užití výrazně převažuje nad afirmativním, tj. je-li sloveso (nebo některý jeho význam) užíváno převážně v negaci, je na začátku výkladu významu formou předvýkladu uveden údaj (často v záporu), např. **snést II** dok. **2.** (kdo || koho4, co; koho4, co kde; že...; když...; aby...) (často v záporu) být schopný někoho, něco přijmout (...): *v bytě bych kočku nesnesl; já ho tu prostě nesnesu; (...).*

Jako samostatná slovníková hesla jsou zpracována pouze ta slovesa s prefixem *ne-*, u nichž došlo k lexikalizaci (např. *nenávidět, nevražít, nesnášet*)²⁷². Existuje-li afirmativní pandán slovesa, jsou obě hesla vzájemně propojena odkazem na konci heslové stati, např. **nesnášet** → i **snášet II**; **snášet II** → i **nesnášet**.

13.5.1.4 Opakovací slovesa²⁷³ jsou v ASSČ přihnízdována k základovým (imperfektivním) slovesům, např. **budívat** je uvedeno ve sdružené heslové stati společně s **budit**, **dělívat** je uvedeno v jedné heslové stati s **dělit**. Je u nich uvedena redukováná gramatická

ned. (...) dok. k 1, 3 → **ubránit 1, 2**; **balit** ned. (...) dok. k 2, 3, 5 → **sbalit 1–3**, dok. k 1–3 → **zabalit 1–3**, dok. k 4 → **ubalit 1**. Každý z významů polysémního slovesa tedy může vstupovat do vidové korelace s jiným lexémem (resp. lexií). Tato skutečnost podporuje rozhodnutí zpracovávat vidové protějšky jako samostatná hesla.

²⁷² Postojová slovesa s významem ‚pocítovat, mít k někomu, něčemu silný citový odpor‘.

²⁷³ Termín *opakovací sloveso* užíváme pro slovesa, která vyjadřují opakovanost děje a tvoří se zpravidla připojováním speciálního sufixu k slovesnému základu nedokonavého vidu vyjadřujícímu nedeterminovaný děj (např. *bádat – bádávat, chodit – chodívat, číst – čítat – čítávat*; nikoli tedy *jít – chodit, běžet – běhat* ap.). Terminologie je v tomto úseku slovesné morfologie rozkolísaná, srov. v EŠČ (2002) hesla *Způsob slovesného děje* (s. 567–569), *Iterativnost* (s. 188–189), *Determinovanost* (s. 109) – autorem těchto hesel je N. Nübler; dále srov. MČ 1 (1986, s. 419–421).

informace a mají stručnější exemplifikaci. Neuvádějí se údaje shodné s údaji v záhlaví základového slova, tj. údaj o výslovnosti, původu slova, stylový a oborový kvalifikátor, valence. Např. **budit** (3. j., 3. mn. budí, rozk. buď, čin. budil, trp. buzen, podst. jm. buzení) ned.

1. (kdo, co || koho4; koho4 {z čeho; čím; kdy}) přivádět ze spánku do stavu plného vědomí; syn. probouzet **1.** v *sedm budím dceru do školy; kašel ho budí ze spaní; (...)* **2.** (kdo, co || co; co {v kom; u koho; mezi kým; kde}) být příčinou nějakého jevu, chování ap., vyvolávat, způsobovat nějaký stav, pocit ap.: *budit pozornost; budit pohoršení; (...)* ► **budívat** (3. j. -vá, čin. -val) opak. **1.** k 1: v *nocí mě pravidelně budívá můj kocour; měsíc v úplňku mě vždycky budívá* **2.** k 2: *slovo archiv ve mně budívalo respekt; ti dva pokaždé budívali pozornost, oba vysocí a holohlaví.* Opakovací slovesa jsou zpracovávána jen výběrově, při nízké doloženosti ap. je do slovníku nezařazujeme.

13.5.1.5 Výklad významu

13.5.1.5.1 V souladu s obecným lexikografickým principem zachovávání slovnědruhově a funkční souměrnosti jsou slovesa opatřena slovesným výkladem. Nedokonavá slovesa jsou vyložena prostřednictvím imperfektiva, dokonavá slovesa prostřednictvím perfektiva, výklad významu obouvidových sloves se opírá o slovesa nedokonavá i dokonavá.

13.5.1.5.2 Ve výkladu významu neuvádíme předmětové doplnění slovesa, pokud se shoduje s předmětem slovesa vykládaného, např. **donést** dok. **1.** (kdo || co, koho4 {komu; komu za něj. účelem; kam}) ,doprovít ~~něco, někoho~~ někam zprav. nesením; syn. přinést‘.

13.5.1.5.3 Při výkladu významu sloves používáme zejména tři základní způsoby: 1) lexikální nebo 2) slovtvornou perifrází, příp. 3) jejich kombinaci:

- běžet** ned. **1.** (kdo || kde; kudy; odkud; jak; ~) rychle se pohybovat za pravidelného střídání nohou, a to tak, že se v určitém okamžiku ani jedna noha nedotýká země: *běžet z kopce, do kopce; běžet rychle, pomalu; chlapci běželi parkem; (...)*;
- citovat** ned. i dok. **1.** (kdo || koho4, co; z čeho; co z čeho; Vvzt) uvádět, uvést jako citát 1 (doslovný výrok): *citovat verše; (...)*;
- zbohatnout** dok. (kdo || ~; z čeho; na čem, na kom; jak; čím; o kolik) stát se bohatým, získat peníze, majetek, bohatství; op. zchudnout: *zbohatl na obchodech s pozemky; (...)*.

Omezeně užíváme výklad synonymem, např. **cálovat** ned. kolokv. expr. (kdo || co; co {komu; za koho, za co}; za koho, za co; ~) platit: *cálovat alimenty; (...)*.

Výklad slovtvorným poukazem uplatňujeme jen u opakovacích sloves, např. **budit** ned. ► **budívat** opak. **1.** k 1: v *nocí mě pravidelně budívá můj kocour; (...)* **2.** k 2: *slovo archiv ve mně budívalo respekt; (...)*.

13.5.1.5.4 V případě sloves s cizími základy, která existují paralelně se sémanticky souvztažnými substantivy (např. u sloves na *-izovat* a substantiv na *-izace*), volíme zpravidla paralelní výklady významu, např. **demytizovat** ned. i dok. (kdo, co || co) zbavovat, zbavit něco mýtů, mytického rázu; syn. demytologizovat: *inscenace se pokouší demytizovat legendu o Šuhajovi; (...)*; **demytizace** ž. (čeho) zbavování, zbavení něčeho mýtů, mytického rázu; syn. demytologizace: *demytizace veřejného života; (...)*.

Pokud sémanticky souvztažné substantivum pojmenovává metodologický postup nebo společenský, politický ap. proces, využívá se ve výkladové perifrází slovesa vedle výkladu paralelního také výklad slovtvorně motivovaný názvem tohoto postupu nebo procesu, např. **decentralizovat** ned. i dok. ekon., polit. (kdo, co || co) organizačně rozdělovat,

rozdělit řídicí pravomoce nebo povinnosti centrální jednotky mezi jednotky na nižší úrovni, provádět, provést decentralizaci; op. centralizovat: *stát v rámci reformy veřejné správy decentralizuje kompetence; (...).*

13.5.1.5.5 Významy sloves lišící se z hlediska dichotomie **affiendi – efficiendi**²⁷⁴ jsou zpracovány jako samostatné lexie, např. **bagrovat** ned. **1.** (kdo, co || co; ~) vybíráním zeminy pomocí bagru 1 (stroje) vytvářet prohlubeň, upravovat koryto řeky ap.: *bagrovat základy domů; (...)* **2.** (kdo, co || co; co z čeho) vybírat, těžit zeminu, písek ap. pomocí bagru 1 (stroje): *bagrovat hlínu; (...).*

13.5.1.5.6 Plní-li sloveso funkci **kategoriálního slovesa**²⁷⁵, např. *brát, být, dát, dělat, dostat*, je tato funkce zachycena v samostatném významovém odstavci (významu). Ten se uvádí na posledním místě v polysémmní struktuře slovesného hesla. Význam kategoriálního slovesa je vyjádřen perifrází: ‚jako sloveso s oslabeným významem tvoří slovní spojení, jejichž věcný význam je vyjádřen druhým členem spojení‘. Exemplifikace obsahuje výčet nejfrekventovanějších spojení, ve kterých se dané verbum vyskytuje, přičemž ke každému z nich bývá uveden verbální ekvivalent, pokud existuje, např. **dostat** dok. **17.** jako sloveso s oslabeným významem tvoří slovní spojení, jejichž věcný význam je vyjádřen druhým členem spojení: *dostat zákaz; dostat rozkaz, příkaz, pokyn; dostat strach* vylekat se; *dostat vztek* rozzlobit se; *dostat odvalu* odvážit se; *dostat trému; dostat příležitost, šanci; dostat možnost; dostat přednost* být upřednostněn; *dostat milost* být omilostněn; *dostat k dispozici* moci disponovat; *dostat jméno, název* být pojmenován; kolokv. *dostat avízo, echo, hlášku* být upozorněn.

13.5.1.5.7 Výklad skupin sloves tvořených stejným prefixem (např. *do-*) nebo sufixem (např. *-nout*) je zpracován analogicky. Obdobně přistupujeme k výkladu sloves v rámci jednotlivých sémantických tříd (např. sloves vyjadřujících změnu stavu, percepčních sloves, sloves pohybu, sloves manipulování, sloves zvuku).

1) Prefigovaná slovesa. Slovesné prefixy vyjadřují temporální, lokální a modalitní významy. Při sémantické analýze slovesných prefixů se opíráme o klasifikaci a terminologii E. Sekaninové (1980), přičemž na český jazykový materiál je aplikujeme s určitými modifikacemi (srov. Čurdová – Kroupová, v tisku). Základní zásady zpracování výkladu významu prefigovaných sloves v ASSČ ilustrujeme na slovesech s předponou *do-*. Předpona *do-* u sloves značí:

- **z hlediska temporálnosti:** ohraničený průběh děje – jeho ukončení, např. **docvičit** dok. **1.** (kdo || co; ~) dokončit cvičení • přestat cvičit: *gymnastky už docvičily; polovinu sestavy musela docvičit bez hudby; (...);*

²⁷⁴ Toto dělení se vztahuje k větněsémantickým rolím valenčních doplňků. U verb *affiendi* je jev dějem nějak pozměňován, zasahován, manipulován (např. *čistit šaty*), verba *effiendi* vyjadřují, že jev v roli pacientu vzniká nebo zaniká (např. *čistit skvrnu*) (viz např. MČ 3, 1987, s. 51).

²⁷⁵ Termín *kategoriální slovesa* užíváme pro skupinu sloves, která se spojují zejména se substantivy abstraktní povahy; sloveso v platnosti kategoriálního slovesa ztrácí část sémantických rysů (jeho lexikální význam se oslabuje), přičemž celkový význam tohoto spojení je slovesný (srov. Ivanová – Kyseľová, 2012). Jako prototypická se zde jeví multiverbální spojení, tj. ta spojení kategoriálního slovesa se substantivem, která mají jednoslovné ekvivalenty motivačně související se substantivním komponentem (Jarošová, 2007, s. 94; srov. Vlčková, 1978).

- **z hlediska lokalizovanosti:** určení místa konání děje – směřování k dosažení cíle, např. **dobrodit se** dok. (kdo || kam) broděním se někam dostat: *dobrodit se ke břehu*; (...);
- **z hlediska způsobu průběhu děje:** a) dodatečné doplnění na určitou míru, dodatečně vykonání děje, např. **dolévat, dolívat** ned. **1.** (kdo || co; co {čím; jak; komu}) litím doplňovat nádobu na potřebnou míru: *skleničky po každém přípitku dolíval šampaňským*; (...) **2.** (kdo || co {kam; čím}) litím doplňovat tekutinu: *doléval vodu do chladáče*; (...); b) dosažení výsledku vynaložením úsilí, např. **dozvonit se** dok. (kdo || na koho; kam; komu; ~; koho2) zvoněním na zvonek se někoho dovolat, navázat kontakt s osobou uvnitř, na druhé straně dveří ap.: *dozvonit se na sestru*; (...); c) vykonání děje ve velké míře, např. **dokopat** dok. **3.** (kdo || koho4) region. expr. kopáním, údery nohou velmi ublížit, zranit; syn. *zkopat*: *gauneři ho dokopali téměř do bezvědomí*; (...).

Opis předponového významu je u mnoha sloves jedné sémantické třídy vyjádřen stejnými výkladovými prvky, např.:

- *dopravit*: **dokoulet** dok. (kdo || co {kam; odkud; odkud kam}) koulením někam **dopravit**: *úkolem bylo dokoulet obruč co nejdál*; (...); **dotáhnout** dok. **2.** (kdo || co, koho4 kam) tažením, vlečením někam **dopravit** • s námahou někam **dopravit**: *stůl dotáhneme k oknu*; (...);
- *dodatečně*: **dokoupit** dok. (kdo || co, koho4; co {komu; za něj. účelem; kde; pro koho; u koho; od koho; za co}) **dodatečně** koupit; syn. *příkoupit*: *dokoupit zásoby*; (...); **dotřídit** dok. (kdo || co; co podle čeho) **dodatečně** roztrždit podle určitých kritérií: *PET láhve se ručně dotřídí podle barev*; (...);
- *dokončit*: **dokrájet** dok. (kdo || co) **dokončit** krájení něčeho: *právě jsem dokrájela brambory*; (...); **docpat** dok. **1.** (kdo || co) **dokončit** cpaní, plnění něčeho: *docpal slavník a ořel si spokojeně čelo*; (...);
- *přestat*: **dohopsat** dok. **1.** (kdo || ~) **přestat** hopsat: *králíček dohopsal a pustil se do mrkve*; **doznít** dok. **1.** (co || ~) (o zvuku) **přestat** znít, utichnout: *hudba dozněla*; (...).²⁷⁶

2) V případě **okamžitých sloves**²⁷⁷ je ve výkladu významu zdůrazňována jednorázovost provedení děje, např. **blíknout** dok. (co || čím; ~; kdo || čím) **krátce** zasvítit: *blíknout baterkou*; (...); **cknout** dok. **1.** (kdo || čím; s čím, s kým) **prudce** a **krátce** trhnout: *cukla hlavou dozadu*; (...).

3) Do značné míry sjednocenou výkladovou perifrází mají i skupiny **sloves stejné sémantické třídy**,²⁷⁸ např.:

²⁷⁶ Při užití prvků *dokončit* a *přestat* se řídíme rozdílem mezi objektovými a subjektovými verby. Objektová verba vykládáme pomocí slovesa *dokončit* s doplněním verbálního substantiva, subjektová pomocí *přestat* a základového slovesa. Slovesa s možností subjektové i objektové vazby jsou vyložena prostřednictvím obou perifrází a v rámci sémantické struktury slovesa je uvádíme jako významové odstíny, např. **dolepit** dok. **1.** (kdo || co; ~) *dokončit* lepení • *přestat* lepit'.

²⁷⁷ Mezi okamžitá slovesa se řadí dokonavá slovesa nesoucí význam jednorázového provedení děje v krátkém časovém úseku. Tato slovesa lze usouvztažnit s nedokonavými slovesy ze stejného slovotvorného hnízda vyjadřujícími opakování aktu obsaženého v okamžitých slovesech, např. **bodnout** dok. – **bodat** ned., **cknout** dok. – **cknat** ned. V ASSČ jsou tyto dvojice slov propojeny způsobem analogickým k propojování vidových korelátů, což poskytuje uživateli komplexnější informaci o slovotvorných souvislostech těchto slov. Na rozdíl od „pravých“ vidových protějšků se výklad významu těchto propojených sloves (resp. jejich jednotlivých významů) liší; kromě rysu dokonavost – nedokonavost obsahují okamžitá slovesa sémantický příznak jednorázovosti, jejich nedokonavé protějšky příznak opakovanosti.

a) **Slovesa vyjadřující změnu stavu** jsou vyložena pomocí opěrného slova *stát se / stávat se*, např. **červivět, červavět** ned. (co || ~) stávat se červivým, červavým: *jablka červivěla; (...); zbohatnout dok. (kdo || ~; z čeho; na čem, na kom; jak; čím; o kolik) stát se bohatým, získat peníze, majetek, bohatství; op. zchudnout: *zbohatl na obchodech s pozemky; (...)*.*

b) Opěrným slovem ve výkladu **percepčních sloves** je nejčastěji sloveso *vnímat*, např. **čichat**, kolokv. expr. **čuchat** ned. **1.** (kdo || co) vnímat čichem, cítit: *čichat vůni; (...)*.

c) **Slovesa pohybu** vykládáme zpravidla prostřednictvím opěrných slov *pohybovat se, dostat se, jít, chodit* ap., např. **běžet** ned. **1.** (kdo || kde; kudy; odkud; jak; ~) rychle se pohybovat za pravidelného střídání nohou, a to tak, že se v určitém okamžiku ani jedna noha nedotýká země: *chlapci běželi parkem; (...); dobrodit se* dok. (kdo || kam) broděním se někam dostat: *dobrodit se ke břehu; (...); belhat se* ned. **2.** (kdo || kam; odkud; odkud kam; kudy; kde) expr. pomalu nebo s námahou jít: *pomalu se belhal pryč; (...); batolit se* ned. **1.** (kdo || kde; kudy; ~) (zprav. o dětech) jít, chodit, pohybovat se nejistým krokem, neohrabaně, kolébavě: *u nohou se jim batolí malé děti; (...)*.

d) Ve výkladu **sloves manipulování** je užito opěrných slov *dopravit* ap., např. **donést** dok. **1.** (kdo || co, koho4 {komu; komu za něj. účelem; kam}) dopravit někam zprav. nesením; syn. přinést: *donesl jí sklenici vody; (...); brát* ned. **1.** (kdo || co, koho4 {odkud; jak}; co čím; co) uchopovat, příp. i přemísťovat něco rukama, nástrojem ap.: *bral špinavé talíře ze stolu; (...)*.

e) U sémantické třídy **sloves označujících zvuk** se vyčleňují tři základní významy, pro něž užíváme zpravidla následující výkladové perifráze:

- ‚vydávat (nějaký) zvuk‘, např. **bzučet** ned. **1.** (kdo, co || ~) (o hmyzu, přístrojích ap.) vydávat znělý, sykavý zvuk znějící jako bzz: *moucha bzučela na okně; (...)*;
- ‚způsobovat (nějaký) zvuk‘, např. **břinkat** ned. **2.** (kdo, co || čím; čím o co) způsobovat něčím pronikavé, ostře zvonivé, cinkavé zvuky; syn. řinčet: *břinkat nádobím; (...)*;
- ‚znít (nějakým) zvukem‘, např. **dunět** ned. **2.** (co || čím; ~) znít silným, hlubokým, tupým zvukem: *chodbou duněly kroky; (...)*.

Jedno sloveso může ve své polysémnní struktuře zahrnovat více těchto významů, např. **rachotit** ned. **1.** (co || kde; ~) vydávat pronikavý hřmotný, dunivý zvuk: *v dálce výhruzně rachotil hrom; (...)* **2.** (kdo, co || čím; s čím) nějakým nástrojem způsobovat pronikavý hřmotný, dunivý zvuk: *děti rachotí řehtačkami; (...)*.

V některých případech se u těchto sloves lexikalizuje sekundární význam ‚verbálně se projevat‘, který se vztahuje k člověku, např. **broukat** ned. **1.** (kdo || ~) (o malém dítěti) vydávat neartikulované zvuky naznačující spokojenost: *miminko leželo v postýlce a tiše si broukalo; (...)* **2.** (kdo || co; ~) nezřetelně, slabě zpívat: *při holení si broukal jakousi melodii; (...)*.

13.5.2 Zpracování reflexivních sloves a reflexivních konstrukcí v ASSČ

13.5.2.1 Popisu funkcí reflexivního elementu *se/si* a problematice reflexivních sloves je věnována řada teoretických prací (např. Kopečný, 1954; Panevová, 1999a), až na výjimky (např. Štícha, 1975; Jarošová, 2003) se však uvedenou problematikou nezabývají z hlediska lexikografického. Stručné zmínky o technice zpracování reflexivních sloves lze najít

²⁷⁸ Oporou pro členění a terminologii byly následující klasifikace sémantických tříd sloves: Daneš – Hlavsa, 1981; Grepl – Karlík, 1998; Ivanová – Sokolová – Kyselová, 2013; MČ 3, 1987 atd.

ve *Směrnících pro vypracovávání rukopisu SSJČ* (1957, s. 125b) a v 1. vydání *SSČ* (s. 788), zvolený lexikologicko-lexikografický přístup je však zřejmý především ze zpracování konkrétních hesel, třebaže některé typy reflexivů nebyly zpracovány zcela jednotně.

Reflexivní element *se* vystupuje v češtině v úloze 1) tvarotvorného morfému, 2) pádového tvaru zvrátneho zájmena, 3) slovtvorného morfému, 4) významově prázdného komponentu reflexiv tantum. Výraz *si* plní pouze funkce 2), 3) a 4). Připojením tvarotvorného morfému *se* k tvaru 3. (výjimečně i 2.) osoby se tvoří **reflexivní formy slovesné**. Pádový tvar zájmena *se/si* vytváří ve spojení s tranzitivními slovesy **reflexivní konstrukce**. Slovtvorný, popř. významově prázdný morfém *se/si* je stavebním prvkem **reflexivních sloves**.

13.5.2.2 Reflexivní formy slovesné a reflexivní konstrukce se v *PSJČ*, *SSJČ* a *SSČ* uváděly v exemplifikaci u příslušných sloves nereflexivních (v případě, že byly vyhodnoceny jako typické, uzuální, srov. např. *umýt se*). Odvozená reflexivní slovesa byla v *PSJČ* zpracovávána jako významy sloves nereflexivních, v *SSJČ* a *SSČ* představovala samostatné heslářové položky (srov. např. *hnát se*, *hromadit se*). Reflexiva tantum (např. *bát se*) se v *PSJČ*, *SSJČ* i *SSČ* popisovala v samostatných heslech.

13.5.2.3 Reflexivní formy slovesné, reflexivní konstrukce a reflexivní slovesa se v *ASSČ* zpracovávají obdobně jako v *SSJČ* a *SSČ*. Teoretickým i praktickým problémem je stanovení hranice mezi reflexivními konstrukcemi a reflexivními slovesy (srov. níže).

1) Reflexivní element *se* ve funkci tvarotvorného morfému

Reflexivní formy slovesné se tvoří a) od předmětových sloves tranzitivních (*dům se opravoval dva roky*), b) od předmětových sloves intransitivních, příp. od sloves bezpředmětových (pak mají formu inkongruentní: *mluvilo se o tom dlouho*; *tancovalo se až do noci*). Reflexivní formy slovesné v *ASSČ* uvádíme v příkladové části hesla, pokud je jejich užívání pro dané sloveso typické.

2) Reflexivní element *se/si* jako pádový tvar zvrátneho zájmena

a) Typ *vidět se* (v *zrcadle*)

Spojení typu *vidět se* (v *zrcadle*), *nenávidět se*, *kritizovat se* se tradičně vykládají jako syntaktické konstrukce; srov. např. Havránek (1928), Kopečný (1954), Panevová (1999a). Výraz *se* je interpretován (morfoložicky) jako krátká varianta zájmena *sebe*, resp. (syntakticky) jako přímý objekt slovesa. Argumentem ve prospěch uvedeného pojetí je střídání dlouhých a krátkých tvarů zvrátneho zájmena: *viděl jsem se v zrcadle* × *viděl jsem v zrcadle sebe i Petra*. O tom, že výraz *se* v těchto případech není plnohodnotným větným členem, svědčí naopak to, že adjektivní doplněk nemá formu akuzativu, srov. *viděl se (v tom zrcadle) celý* × *sebe viděl celého*.

Konstrukce typu *vidět se* v *ASSČ* uvádíme v relevantních případech v exemplifikaci u příslušného nereflexivního slovesa.

b) Typ *umýt se*

Jiný charakter mají zvrátne konstrukce označující fyzické akce, zejména z oblasti osobní hygieny, péče o tělo ap.: *umýt se*, *oholit se*, *učesat se*, *obléct se*, *převléct se* aj. Mezi reflexivní konstrukcí a příslušným nereflexivním slovesem je jemný denotační rozdíl: charakter fyzické akce je ovlivněn tím, zda ji člověk vykonává na sobě samém, nebo na druhé osobě.²⁷⁹ Konstrukce typu *umýt se*, *oholit se* aj. se navíc – na rozdíl od konstrukcí

typu *vidět se, nenávidět se* aj. – zpravidla užívají běžněji než jejich nereflexivní protějšky (*umýt někoho, oholit někoho* ap.), takže mohou být vnímány jako samostatné lexikální jednotky. Podle A. Jarošové (2003) je výraz *se* v konstrukcích typu *umýt se* slovtvorným morfém, kterým se od nereflexivního slovesa odvozuje nová lexikální jednotka. Autorka ovšem stejně hodnotí i případy typu *vidět se, kritizovat se*.²⁸⁰ Její pojetí navíc nezohledňuje, že typy *umýt se* a *umýt sebe* jsou denotačně totožné (není zřejmé, proč by *umýt se* mělo být reflexivním slovesem a *umýt sebe* reflexivní konstrukcí, když se významový rozdíl mezi oběma typy týká jen aktuálního členění).²⁸¹ Přesnější je zřejmě stanovisko P. Karlíka (EŠČ, 2002, s. 415): spojení typu *umýt se* náleží podle něj do přechodného pásma mezi reflexivními konstrukcemi typu *vidět se* a reflexivními slovesy.

Přestože jsou spojení typu *umýt se* typem přechodným, svým gramatickým a významovým charakterem mají blíže k reflexivním konstrukcím než k reflexivním slovesům. V ASSČ je proto zpracováváme stejně jako konstrukce typu *vidět se*, tj. uvádíme je v exemplifikaci u slovesa nereflexivního.²⁸²

c) Typ *nenávidět se (navzájem)*

Jako krátký tvar zvrtného zájmena interpretujeme v ASSČ výraz *se* také v případech, kdy vyjadřuje reciprocitu. V konstrukcích s recipročním významem se totiž uplatňují stejná slovesa jako v konstrukcích, v nichž zvrtné *se* vyjadřuje referenční identitu mezi pacientem a původcem děje. Některé věty proto mohou být víceznačné. Např. větu *Otec a matka se nenáviděli* lze interpretovat přinejmenším trojím způsobem: a) otec nenáviděl matku a matka nenáviděla otce (reciproční význam), b) otec nenáviděl sám sebe a matka nenáviděla sama sebe (zvrtný význam), c) otec a matka nenáviděli sami sebe jako dvojici (zvrtný význam). Od reciprocity vyjádřené gramaticky je nutno odlišovat reciprocitu lexikalizovanou ve významu slovesa (podrobněji viz níže bod 4).

Gramatická, nelexikalizovaná reciprocita je v ASSČ v relevantních případech zachycena v exemplifikaci u příslušného nereflexivního slovesa.

d) Typ *koupit si*

Analogicky jako akuzativní *se* v konstrukcích typu *vidět se, nenávidět se* je třeba hodnotit dativní *si* v konstrukcích typu *koupit si auto, objednat si kávu*. Výraz *si* v těchto přípa-

²⁷⁹ Srov. např. *about × about se*: zatímco věta *matka obula dítě* vyvolá nejspíše představu situace, v níž matka pomocí rukou nasadila dítěti boty, věta *matka se obula* představu zapojení rukou neasociuje (srov. *matka si obula lodičky* – děj mohl proběhnout např. tak, že matka do bot pouze vklozla chodidly). Podobně např. *matka osprchovala dítě × matka se osprchovala*.

²⁸⁰ Z citovaného textu to vyplývá pouze nepřímo: autorka vedle sebe uvádí příklady *umývat sa, pozorovat sa* (tamtéž, s. 207n.).

²⁸¹ U sloves typu *umýt* je podmínkou pro užití dlouhého tvaru přítomnost významu slučování (*umyla sebe i děti*) nebo kontrastu (*sebe umyla, děti ne*). Slovesa typu *vidět* může dlouhý tvar zájmena rozvíjet i tehdy, je-li jeho funkcí prostě zdůraznění zvrtnosti děje; v takovém případě je ovšem dlouhý tvar licencován přítomností zájmena *sám*. Srov.: *nenáviděl (sám) sebe i svou rodinu × nenáviděl sám sebe za chyby, kterých se dopustil / ? nenáviděl sebe za chyby, kterých se dopustil*. Lze to vysvětlit tak, že pro slovesa typu *umýt* je zvrtnost děje natolik obvyklá, že její zdůrazňování by v komunikaci působilo nepatřičně.

²⁸² Někteří autoři (P. Karlík, 2000; K. Oliva, 2001; L. Veselý, 2013) pokládají výraz *se* v konstrukcích typu *vidět se, umýt se* za tvarotvorný morfém, byť uvedený termín výslovně neuvádí. Způsob zpracování těchto konstrukcí v ASSČ není s uvedeným pojetím v rozporu: pokud by např. *umýt se* bylo tvarem slovesa *umýt*, uvádělo by se podobně jako reflexivní formy typu (*dům*) *se staví* pouze v příkladové části hesla (reflexivní tvary a reflexivní konstrukce zachycujeme v ASSČ analogicky).

dech vyjadřuje, že beneficiant děje je referenčně identický s původcem děje. Zvratné *si* se střídá s dlouhým tvarem *sobě* za stejných podmínek, které platí pro dvojici *se – sebe*. Srov.: *koupil synovi auto – koupil si auto – koupil sobě i synovi auto*.

Reflexivní konstrukce dativního typu v ASSČ uvádíme stejně jako reflexivní konstrukce akuzativní v exemplifikaci u příslušných sloves nereflexivních. Analogické zpracování lze odůvodnit (mimo jiné) významovou paralelností některých konstrukcí, srov.: *oholit se × oholit si vousy; učesat se × učesat si vlasy*.²⁸³

3) Reflexivní element *se/si* ve funkci slovotvorného morfému

a) Typ *hnát se*

Pokud se reflexivní element *se* kombinuje se slovesy označujícími způsobování pohybu (*hnát*) nebo změnu polohy (*obrátit, posadit*), vyjadřuje, že subjekt vykonává děj „sám se sebou“, tj. z vlastní vůle se hýbe nebo mění polohu. Původce děje tedy není současně jeho objektem (utvořené sloveso je bezpředmětové), nerealizuje děj „sám na sobě“ jako v případě konstrukcí typu *vidět se, umýt se*.

Reflexivní slovesa typu *hnát se* zpracováváme v ASSČ jako samostatná hesla.

b) Typ *zabít se*

Slovotvorným morfémem *se* se odvozují z akčních sloves slovesa neakční. Subjekt reflexivního slovesa má povahu:

- **živého nositele děje**: děj není subjektem kontrolován, není podřízen jeho vůli, je nezáměrný. Utvořené sloveso (stejně jako sloveso základové) zpravidla označuje jev pro člověka nepříznivý, nežádoucí: *zabít se, zranit se, píchnout se, spálit se* aj. Slovesa s živým nositelem děje jsou homonymní s konstrukcemi „akční sloveso + zájmeno *se*“, srov. *zabil se pádem ze střechy × zabil se skokem ze střechy*;
- **neživého nositele děje**: zatímco pro slovesa typu *zabít se, zranit se* ap. platí, že jejich subjekt je za příslušný děj odpovědný, způsobuje jej – zpravidla nějakou svou záměrnou činností, která se z kontextu může vyznačovat pouze implicitně, např. *maminka se řízla (při krájení brambor)* –, subjekt sloves *rozbít se, odlepit se, hromadit se* aj. je vystaven ději působenému různými externími činiteli (*při silném větru se okno rozbilo, při dešti se v nádrži nahromadila voda*).

Uvedená reflexivní slovesa v ASSČ zpracováváme jako samostatné heslářové položky. Reflexivní konstrukce homonymní s reflexivními slovesy uvádíme v exemplifikaci u sloves nereflexivních, aniž bychom na homonymii obou prostředků výslovně upozorňovali (srov. výše dvojí užití výrazu *zabít se*).

c) Typ *dělat se (s něčím), brodit (se)*

Ve spojení s některými nedokonavými tranzitivními slovesy vyjadřuje morfém *se* zvýšenou míru úsilí. Na rozdíl od výše uvedených typů reflexiv (*hnát se, zabít se, rozbít se*) při této derivaci nedochází k zablokování pozice pro vyjádření patientu – objektové doplnění je pouze realizováno jinou pádovou formou, srov. *dělat něco → dělat se s něčím*;

²⁸³ Výraz *si* zde vystupuje ve dvojí sémantické roli: vyjadřuje koreferenci mezi a) subjektem a beneficiantem děje, b) subjektem a posesorem (vlastněný předmět je vyjádřen akuzativním tvarem jména). (Srov. odlišnou situaci v angličtině, kde je subjekt slovesa ztvárněn pouze jako posesor: *he combed his hair*.) Z toho důvodu by bylo těžko přijatelné považovat spojení *oholit si, učesat si* ap. za samostatné lexikální jednotky.

nést něco → *nést se s něčím*. Význam zvýšeného úsilí lze identifikovat také u sloves, která nereflexivní akuzativní protějšek nemají – nereflexivní podoba slovesa je v těchto případech pouze variantou reflexiva, srov. *stařec (se) belhal po ulici o berlích*; podobně *šplhat (se)*, *brodit (se)* aj. K vypouštění výrazu *se* dochází rovněž u sloves, která význam zvýšeného úsilí nevyjadřují: *chumelit (se)*, *jiskřit (se)*.

Reflexivní slovesa s významem zvýšeného úsilí v ASSČ zpracováváme jen v případě, že jsou dostatečně uzualizovaná. Pokud je reflexivní element *se* fakultativní, uvádíme jej v závorce v rámci slovesného lemmatu.

d) Typ *sedět si*

Výraz *si* je slovtvorným morfémem rovněž v případech, kdy vyjadřuje zájem na ději, prožívání děje: *sedět si*, *ležet si*, *plavat si*. Jde o slovesa, která vesměs neumožňují doplnění beneficentu, takže uvedená spojení nelze interpretovat jako syntaktické konstrukce. Reflexivní sloveso někdy doprovází částice *to*: *zvesela si to šlapal do kopce*.

Vzhledem k tomu, že jde o tvoření značně okazionální, zařazujeme příslušná reflexiva do hesláře ASSČ pouze výběrově.

e) Typ *zamyslet se, napracovat se*

Reflexivní element *se* někdy jako derivační formant neužívá samostatně, ale ve spojení s prefixem, srov. např. *za- se*, *na- se*: *myslet* → *zamyslet se*; *pracovat* → *napracovat se*.

Slovesa utvořená cirkumfixy s reflexivním komponentem v ASSČ zpracováváme jako samostatné heslářové položky.

4) Reflexivní element *se/si* jako součást reflexiv tantum

Jako reflexiva tantum se označují slovesa, která v současné češtině nereflexivní protějšek buď nemají (*bát se*, *smát se*), nebo se užívá ve zcela jiném významu (*chovat se*), srov. ESČ (2002, s. 415).

K reflexivům tantum patří i některá slovesa s významem recipročním: *hádat se*, *povídat si*. Testem pro rozlišení reciprocit gramatické a lexikalizované je (ne)možnost rozvíjet příslušné sloveso adverbium *navzájem*, srov.: *oba muži se navzájem nenávidí* × **oba muži se navzájem hádají*; *oba muži si navzájem závidějí* × **oba muži si navzájem povídají*.

Reflexiva tantum v ASSČ zpracováváme jako samostatné heslářové položky.

13.6 Deadjektivní příslovce: příslovce z desubstantivních a primárních adjektiv

13.6.1 Východiska popisu

13.6.1.1 Pro ASSČ se přijímá zásada zaznamenávat všechna deadjektivní adverbia v samostatných heslových státech. Touto zásadou se liší přístup ASSČ k popisu adverbí od přístupu dosavadních výkladových slovníků současné češtiny. V SSJČ a SSČ jsou adverbia souvztažná s adjektivy převážně hnízdována, v PSJČ se sice zaznamenávají v samostatných heslech, ale při jejich výkladu se velmi často užívá odkaz k souvztažnému adjektivu. (Podrobněji o přístupu SSJČ, SSČ a PSJČ k příslovcím z desubstantivních a primárních adjektiv viz 13.6.1.4.)

13.6.1.2 Deadjektivní adverbia se v našich mluvnických a slovtvorných popisech nejčastěji pojímají a vymezují jako adverbia odvozená z adjektivních základů (MČ 1, 1986, s. 438), resp. jako adverbia vznikající transpozicí pomocí slovtvorných formantů slovně-druhové charakteristiky *-el-ě-*, *-y-*, *-o* a sufixu *-ky* (ESČ, 2002, s. 26). Při jiných pojetích

se akcentuje hledisko formální a sémantické souvislosti adverbia a adjektiva. Vztah adverbia k adjektivu se vystihuje charakteristikou, že adverbia mají „základ i význam příbuzný s přídavnými jmény“ (Havránek – Jedlička, 1981, s. 306), nebo „že adverbium a adjektivum jsou dvě rovnoběžné formy jedné lexikální jednotky“ (MČ 1, 1986, s. 436). Z hlediska synchronních slovtvorných vztahů i s ohledem na aspekty slovnědruhové a sémantické se jeví adekvátnější vycházet z obecnějšího pojetí, tj. z formální a sémantické souvislosti, spojitosti adverbii s adjektivy.²⁸⁴ – Užíváme-li charakteristik „adverbia z primárních adjektiv“, „adverbia z desubstantivních adjektiv“, jsme si vědomi, že tyto charakteristiky vycházejí z odlišného přístupu.

13.6.1.3 Deadjektivní příslovce se z hlediska slovtvorného, konkrétně podle základového adjektiva, člení na příslovce: a) z adjektiv prvotních, neodvozených (*milý* → *mile*), b) z adjektiv desubstantivních, dále vnitřně členěných (*chlapecký* → *chlapecky*, *lišácký* → *lišácky*, *vesnický* → *vesnicky* atd.), c) z adjektiv deverbativních (*děkovný* → *děkovně*, *slyšitelný* → *slyšitelně*, *zajímavý* → *zajímavě*, *opětovaný* → *opětovaně*), d) z adjektiv sekundárních (*miloučký* → *milouče*, *přehezský* → *přehezky*, *pologramotný* → *pologramotně*, *předminulý* → *předminule*), e) z adjektiv tvořených ze zájmen, číslovek, příslovčí, citoslovčí (*dvojitý* → *dvojitě*, *bezděčný* → *bezděčně*, *sakramentský* → *sakramentsky*), f) z adjektiv složených (*vysokoškolský* → *vysokoškolsky*).²⁸⁵ Zúžení popisu lexikografického zpracování deadjektivních adverbii na adverbia z primárních adjektiv (dále ADV_{prim}) a na adverbia z desubstantivních adjektiv (dále ADV_{subst}) vychází z potřeby ukázat specifikum lexikografického popisu jednotlivých typů. Proto také probíráme ADV_{prim} a ADV_{subst} odděleně a k jejich lexikologicko-lexikografické charakteristice přistupujeme diferencovaně.

13.6.1.4 V SŠJČ a SŠČ se převážně užívá u obou typů adverbii hnízdování, v PSJČ se podávají jako samostatná hesla. SŠJČ zaznamenává adverbia v samostatných heslech, jde-li o adverbia k synchronně nemotivovaným jakostním adjektivům jako *dobře*, *rychle*, *nízce*, o adverbia typu *daleko* ap. V takových případech se pak u základového adjektiva podává odkaz na adverbiiální heslo, např. **dobrý** (...) → přísl. **dobře** v. t. – V SŠČ se setkáváme s obdobnými postupy. Adverbia typu *rychle*, *dobře* se v SŠČ na rozdíl od SŠJČ hnízdují.

V SŠJČ se jednotlivé významy adverbia signalizují grafickým členěním příkladů, jejich řazením, užíváním dovýkladu a dalších lexikografických technik. Srov. např. **slabý** (...) → přísl. **slabě**: s. stisknout ruku; – s. se bránit; – s. působit; – s. nanášet barvu; s. obesaná soutěž nečetně n. nekvalitně; – mužstvo zahrálo s.; – s. znít; s. fialová zář (Zey.); – s. zásaditý roztok; **slabo** (...).

²⁸⁴ Z formální a významové souvztažnosti adverbii s přídavnými jmény vychází F. Miko (1961). Explicitně o korelativnosti kvalifikačních adverbii s kvalifikačními adjektivy hovoří M. Dokulil (1982, s. 269), o příslovcích pravidelně korelovaných s adjektivy v rámci sémantického pole jakosti (kvality) Z. Skoumalová (1989). Srov. též pojetí M. Komárka, in Daneš – Komárek – Grepl – Mrázek – Hausenblas – Hlavsa – Kořenský (1975, s. 33–36). – Je třeba také připomenout analýzou jazykového materiálu podložený názor J. Šikry (1991, s. 15), že „dotez převládající představa o směru derivace AJ [adjektivum] → AD [adverbium] neodrzkuje vztahy těchto dvou slovních druhů. Na základe sémantických a syntagmatických vztahů mezi adverbiiami a adjektivami při části přísloviček způsobu a zreteľa môžeme predpokladať prvotnosť adverbii vůči adjektivám.“

²⁸⁵ Podané členění a uspořádání adverbii vychází z MČ 1 (1986, s. 437–445).

V PSJČ se zachycuje význam ADVprim a ADVsubst několika způsoby. Užívá se výklad slovtvorným poukazem k heslu se základovým adjektivem (tomuto postupu se dává přednost), např. **bíle** přísl. ‚k bílý‘, **chlapecky** přísl. ‚k chlapecký‘, i výklad založený na kombinaci odkazu a synonyma, např. **mistrovsky** přísl. ‚k mistrovský; mistrně, dovedně‘. U ADVprim se také uplatňuje výklad pomocí synonym (popř. ve spojení s antonymy), např. **bystře** přísl. ‚rychle, čerstvě (op. zvolna, pomalu)‘; u ADVsubst se objevují typové perifráze, např. **občansky** přísl. ‚jako občan‘, někdy v kombinaci s odkazem, např. **oslovsky** přísl. ‚k oslovský; po způsobu osla‘.

13.6.2 Výklad významu ADVsubst v ASSČ²⁸⁶

13.6.2.1 Vymezení a klasifikace ADVsubst

Příslovci z desubstantivních adjektiv se rozumějí adverbia odvozená konverzí od adjektiv tvořených ze substantiv. Vzhledem k tomu, že „[s]émantika konvertovaných adverbii je velmi široká“ (MČ 1, 1986, s. 436), že „[z]ákladové adjektivum tu funguje vlastně jako prostředník, vlastním motivačním základem je příslušné substantivum“ (MČ 1, 1986, s. 438), je pro lexikografický popis specifikace významů ADVsubst otázkou klíčovou. Lze připomenout, že po stránce sémantické, podle druhu „okolnostního“ příznaku jsou ADVsubst řazena mezi příslovce způsobová (MČ 1, 1986, s. 438; PMČ, 1995, s. 538), resp. mezi příslovce způsobu v širokém smyslu (MČ 2, 1986, s. 190), tj. mezi příslovce s významem ‚způsobu‘, nebo příslovce s okolnostním významem ‚způsobu‘ a ‚zřetele‘ (ESČ, 2002, s. 26). MČ 2 (1986, s. 190) je uvádí mezi příslovci vlastního způsobu, zřetele a příčiny (důvodu a účelu). – Podle slovtvorného vztahu k sémantickému typu adjektiv, na jejichž základě vznikají, se klasifikují jako adverbia vztahová (relační) (MČ 2, 1986, s. 191).²⁸⁷ – Při vnitřní klasifikaci ADVsubst se rozlišují příslovce způsobová vyjadřující podobnost nebo vnější či vnitřní znakovou charakteristiku a příslovce s významem prostředku a zřetele (Knappová, 1973; podobně MČ 1, 1986, s. 438).

Při výkladu významu ADVsubst vycházíme z toho, že ADVsubst, stojí-li sama o sobě, mimo kontext, mají všeobecný význam (poukazují k základovému substantivu označujícím pojmenovací příznak) a v závislosti na syntakticko-sémantické výstavbě věty, na kontextu, ve kterém vystupují, na lexikální sémantice motivujících slov, na sémantické spojitelnosti s určovanými slovesy, adjektivy a adverbii vyjadřují sémantické specifikace různého stupně konkrétnosti: typové (strukturní) významy, typové významy vázané na určitá adverbialně-verbální spojení, lexikalizované významy i významy individuální, kontextové. Srov. např. typový zřetelový význam adverbia **čtenářsky** ‚z hlediska čtenáře‘: *čtenářsky vděčná témata*; **pesticidně** s významem ‚účinku‘ ve spojení se slovesem *působit*; **barokně** ve významu ‚vyumělkovaně, přepjatě‘: *barokně květnatý jazyk* aj.

Na základě typických, opakujících se významových konkretizací vyčleňujeme typové významy adverbii²⁸⁸.

²⁸⁶ Při podávání významu adverbii se v této části popisují jednotlivé významy, neuvádí se jejich pozice v polysémní struktuře hesla; z tohoto důvodu se neodkazuje ani k číslu významu základového slova. Neregistruje se ani (ne)úplnost exemplifikační části daného významu. O polysémii viz 13.6.2.5.

²⁸⁷ Označení *vztahová příslovce* se v zásadě týká adjektiv, s nimiž se adverbia pojí, nikoli sémantiky adverbii. Např. *zpravodajsky* lze pokládat za vztahové adverbium jen v případě zařazovacího významu (*pracovat zpravodajsky* ‚pracovat jako zpravodaj‘), a nikoli v případě charakterizačního významu ((o osobě) *chovat se typicky zpravodajsky* ‚příznačně, charakteristicky pro zpravodaje‘).

²⁸⁸ Srov. přístup M. Nábělkové (1993) při stanovení sémantických typů vztahových adjektiv.

13.6.2.2 Klasifikace sémantických typů ADVsubst

Adverbia z desubstantivních adjektiv členíme podle typových významů na:

I. adverbia vztahová:

- 1) široce vztahová: **parlamentně**: *parlamentně schválit ústavu*;
- 2) s významem zařazovacím: **brigádnicky**: *brigádnicky pracovat*;

II. adverbia vztahově-kvalifikační:

- 1) s charakterizačním významem: **úřednický**: *vymluvil se typicky úřednický*;
- 2) s podobnostním významem: **profesorsky**: *tvářit se profesorsky přísně*; **sametově**: *sametově hladká pokožka*;

III. adverbia s významem zřetele: **rozumově**: *rozumově vyspělý*; **bakteriologicky**: *bakteriologicky závadná voda*;

IV. adverbia s významem prostředku, prostřednictvím: **telefonicky**: *oznámil nehodu telefonicky*; **dotykově**: *dotykově ovládané spotřebiče*;

V. adverbia s významem účinku: **baktericidně**: *antibiotika působí baktericidně*;

VI. adverbia s významem časového určení: **denně**: *noviny vycházejí denně*;

VII. adverbia kvalitativní: **mezkovitě**: *dožadovat se mezkovitě pozornosti*.

13.6.2.3 Výkladové postupy

Při výkladu významu ADVsubst se užívá výklad pomocí perifráze, a to jednak perifráze vycházející z lexikálního významu (lexikální perifráze), jednak perifráze opřené o typové strukturální významy ADVsubst (typové perifráze). Lexikální perifráze se užívají v případě, že typový (strukturální) význam adverbia je z různých důvodů v značném rozestupu s jeho lexikálním významem, např. **bezbariérově**, 'bez bariér, bez překážek ztěžujících pohyb tělesně postižených', a dále v případě omezené lexikální spojitelnosti, tj. je-li význam adverbia vázán na určované sloveso nebo adjektivum, jako např. **bakalářsky**: *bakalářsky zaměřené studium*, 'se zaměřením na první stupeň vysokoškolského studia'. Typové perifráze představují základní opis vztahových, vztahově-kvalifikačních a zřetelových adverbíí.

Lexikální synonyma, popř. další synonymní prostředky (předložkové pády aj.) se užívají pro doplnění, dokreslení typového významu zejména a) u široce vztahových adverbíí, např. **jevištně**, 've vztahu k jevišti, na jevišti', a b) u vztahově-kvalifikačních adverbíí s podobnostním významem, např. **kobercově**, 've tvaru koberce, plošně'. Výklad pomocí synonym se užívá v opodstatněných případech u kvalitativních adverbíí s přeneseným významem, např. **prkenně**, 'strnule, upjatě'.

13.6.2.4 Sémantické typy ADVsubst. Výklad významu

I. Adverbia vztahová

1) Adverbia široce vztahová

Široce vztahový význam vyjadřují příslovce jako např. **koaličně** ve spojení *koaličně něco projednat*; **arboristicky**: *ošetřit arboristicky stromy*; **předpisově**: *chovat se předpisově*. Adverbia široce vztahová mají ve spojení s určovaným členem platnost prostředku vyjadřujícího širokou relaci, přičemž všeobecně, bez specifikace poukazují k substantii označené základovým substantivem, např. adverbium *koaličně* ve spojení *koaličně něco projednat* poukazuje ke 'koalici'. Významové konkretizace adverbia v syntakticko-sémantické výstavbě věty umožňují paralelní vyjádření výrazovými prostředky, které explicitněji vyjadřují např. 'původce děje' ap. (*projednat smlouvu parlamentně* – ,parlamentem,

v parlamentu‘). Těmito paralelními prostředky lze doplnit typový výklad (formulaci) široce vztahového významu, např. **koaličně** ‚na základě koalice, v koalici‘.

2) Adverbia s významem zařazovacím

Adverbia s typovým významem ‚zařazení podle druhu činnosti‘ (**brigádnicky** ‚jako brigádník‘: *brigádnicky pracovat*; **dealersky** ‚jako dealer‘: *dealersky prodávat konektory*) vyjadřují zařazení subjektu, popř. charakterizují jeho činnost (Šikra, 1991, s. 68). Svým významem a syntakticko-sémantickou funkcí jsou blízká subjektovému doplňku (Grepl – Karlík, 1986, s. 311).

Typový význam lze vyjádřit výkladovou formulí ‚jako + název osoby‘.²⁸⁹

II. Adverbia vztahově-kvalifikační

1) Adverbia s významem charakterizačním

Adverbia s charakterizačním významem se vyznačují tím, že odkazují k charakteristickým, typickým vlastnostem osoby, věci ap., např. **úřednicky**: *inspektoři vypadali úřednicky* znamenající ‚jak je charakteristické, typické pro úředníky‘. Adverbia se tvoří k názvům osob (**otcovsky**: *táta mu otcovsky domlouval*), k vlastním jménům osob (**bachovsky**: *skladba naplněná bachovsky hlubokým poselstvím*), k názvům věcí, činností, kulturních, politických, ekonomických proudů, směrů aj. (**baladicky**: *baladicky pochmurné dílo*; **golfově**: *zahrát úder golfově*; **euroskepticky**: *neutralita bez komentáře vyzněla euroskepticky*), k názvům místa a času (**vesnicky**: *skupina vesnicky oblečených mužů a žen*; **prázdninově**: *ulice jsou stále prázdninově poloprázdné*). Charakterizační význam vyjadřují také adverbia vztahující se k názvům s přeneseným významem: **barbarsky** ‚příznačně, charakteristicky pro barbara (nekultivovaného, hrubého člověka)‘: *choval se, počínal si barbarsky*.

Pro charakterizační význam se užívá výkladová formule ‚příznačně, charakteristicky, typicky pro + název osoby, věci ap.‘.

2) Adverbia s významem podobnostním

Adverbia s významem podobnosti mají obdobnou derivační bázi jako adverbia s charakterizačním významem. Tvoří se k názvům osob a personifikovaných bytostí (**profesorsky**: *tvářit se profesorsky*; **babičkovsky**: *babičkovsky vyhlížející žena*; **andělsky**: *andělsky modré oči*), k vlastním jménům osob (**švejkovsky**: *vypadal trochu švejkovsky*), k živočišným názvům (**kanárkově**: *kanárkově žlutý*), k názvům věcí (v širokém smyslu) (**sametově**: *sametově hladká pokožka*; **mléčně**: *mléčně bílá pleť*; **čtvercově**: *čtvercově složené prostěradlo*), k názvům času (**dubnově**: *dubnově náladové počasí*).

Podobnostní význam vyjadřují také adverbia k jakostním adjektivům s příponami *-ovitý* (**spirálovitě**: *spirálovitě točená hůl*), *-ovatý* (**jedovatě**: *jedovatě vyhlížející jedová tinktura*), *-itý* (**bahnitě**: *pláž vypadá bahnitě*). (K tomu viz níže VII. Adverbia kvalitativní.)

Podobnostní význam se vyjadřuje výkladovými formulami ‚jako + jméno osoby, věci ap.‘, ‚ve stylu‘, ‚v rázu‘, ‚po způsobu‘, ‚v duchu‘, ‚způsobem připomínajícím osobu ap.‘; v případě podobnosti na základě barvy, tvaru lze jako definiční bázevé výrazy užít výrazy ‚barva‘, ‚tvar‘; např. **mléčně** ‚v barvě mléka‘: *mléčně bílá pleť*; **čtvercově** ‚ve tvaru čtverce, do tvaru čtverce‘: *čtvercově složené prostěradlo*. Protože příslovce odkazují

²⁸⁹ Nevýhodou spojky *jako* je její polyfunkčnost; o užití *jako* u doplňkových určení viz Daneš (1985, s. 89).

prostřednictvím základového substantiva k substanci, k jejím vlastnostem, které se s ní obvykle spojují, je možné jejich vyjádřením doplnit, konkretizovat výklad podobnostního významu adverbia, např. **královsky** ‚jako král, vznešeně, velkoryse‘: *snažil se tvářit nezúčastněně a královsky důstojně*; **klaunovsky** ‚jako klaun, směšně‘; **kazatelsky** ‚jako kazatel, káravě, poučně‘. (V jistém smyslu představují podobnostní adverbia přechod k adverbíím kvalitativním vzniklým na metaforickém základě.)

Perifrází je třeba rozlišit adverbia *spirálově – spirálovitě*, *čtvercově – čtvercovitě*, *pohádkově – pohádkovitě*, např. **spirálově** ‚ve tvaru spirály‘: *spirálově navinutý kovový pásek* × **spirálovitě** ‚podobně jako spirála, v podobě spirály‘: *zábradlí se spirálovitě stáčelo dolů*. U adverbíí na *-ovitě*, zejména v odborném vyjadřování (podobně jako u adjektiv na *-ovitý*) bývá potlačen jakostní významový odstín a do popředí vystupuje srovnání. V tomto případě se uplatňuje perifráze ‚ve tvaru...‘, např. **baňkovitě** ‚ve tvaru baňky‘.

III. Adverbia s významem zřetele

Zřetelová adverbia charakterizuje význam ‚se zřetelem k čemu, vzhledem k čemu platí děj, vlastnost, stav vyjádřený určovaným výrazem‘ (Daneš – Knappová, 1972, s. 108), např. **bakteriologicky** ‚z hlediska bakteriologie, po bakteriologické stránce‘: *bakteriologicky závadná voda*; **administrativně** ‚po administrativní stránce‘: *organizování sbírky je administrativně náročné*; **čtenářsky** ‚z hlediska čtenářů, po čtenářské stránce‘: *čtenářsky vděčná témata*.

Pro výklad tohoto typového významu se užívají perifráze ‚z hlediska...‘, ‚se zřetelem k...‘, ‚s ohledem na...‘, ‚po stránce...‘, popř. ‚co se týče...‘, ‚pokud jde o...‘.

IV. Adverbia s významem prostředku, prostřednictvím

Adverbia tohoto sémantického typu vyjadřují význam ‚prostřednictvím (resp. pomocí) substance vyjádřené základovým substantivem‘ (srov. Šikra, 1991, s. 89), např. **telefonicky** ‚prostřednictvím telefonu‘: *telefonicky hlásit poruchy*; **dotykově** ‚pomocí, prostřednictvím dotyku‘: *dotykově ovládané zařízení*.

Pro výklad adverbíí s významem prostřednictvím, prostředku se užívají zejména perifráze ‚pomocí čeho‘, ‚prostřednictvím čeho‘.

V. Adverbia s významem účinku

Adverbia s významem ‚účinku‘ jako **baktericidně**, **pesticidně** ap. jsou vázána na sloveso *působit*. Pro jejich výklad lze užít typovou perifrázi ‚s adj. + účinkem‘, např. **baktericidně** ‚s baktericidním účinkem‘, nebo lexikální perifrázi, např. **pesticidně** ‚s účinkem vyvolávajícím likvidaci nežádoucích rostlinných a živočišných organismů‘.

VI. Adverbia s významem časového určení

Adverbia s významem časového určení jako **celotýdenně**, **denně** vycházejí z lexikálního významu základového slova, a proto je jejich perifráze rázu lexikálního, např. **denně** ‚každý den‘: *noviny vycházejí denně*.

VII. Adverbia kvalitativní

Mezi kvalitativní příslovce v souboru adverbíí vymezených na základě jejich slovtvorného vztahu k desubstantivním adjektivům patří předně příslovce s kvalitativními významy vzniklými sémantickými posuny adverbíí vztahových (např. **prkenně** ‚strnule, upjatě‘: *prkenně vyšel po schodech*; *prkenně se uklonil*) a adverbíí s podobnostním a charakterizačním významem (**královsky** ‚bohatě, štědře‘: *odměnil ho královsky*).

Kromě nich mezi kvalitativní adverbia náleží také ta adverbia, která jsou tvořena z jakostních adjektiv na *-ovitý*, *-ovatý*, *-atý*, *-itý* atp., přičemž jejich kvalitativní významy vznikají také na metaforickém základě: **mezkovitě** ‚tvrdošíjně‘: *dožadovat se mezkovitě pozornosti*; **jedovatě** ‚s úsměškem, posměšně, jízlivě‘: *říci něco jedovatě*; **šťavnatě** ‚obhrouble‘: *šťavnatě nadávat*.

13.6.2.5 Polysémie ADVsubst

ADVsubst jsou ve značné míře polysémií. Jejich polysémie je jednak podmíněna polysémií základového substantiva, např. **babsky 1**, příznačně, charakteristicky pro báby 1 (staré ženy): *babsky uvázaný šátek*; (...) **2**, příznačně, charakteristicky pro báby 2 (ženy, ženské): *babsky si podrbat s kamarádkou*; (...). Jednak se zakládá na přítomnosti různých typových významů v sémantice adverbialních lexémů, např. **baletně 1**, formou baletu 1 (uměleckého tance): *baletně zpracované Ravelovo Bolero*; (...) **2**, příznačně, charakteristicky pro balet 1 (umělecký tanec): *baletně stylizovaný pohyb*; (...) **3**, z hlediska baletu 1 (uměleckého tance), po baletní stránce: *skladba má baletně i hudebně své nesporné hodnoty*; (...).

V polysémií struktuře adverbii vystupují (a jako samostatné významy se podávají) význam široce vztahový, zřetelový, prostředkový, účinkový a kvalitativní. Protože hranice mezi charakterizačním a podobnostním významem adverbia nebývají vždy dostatečně ostré, uvádějí se oba významy v rámci jednoho významu společného a oddělují se speciálním grafickým znakem (•). Toto zachycení charakterizačního a podobnostního významu se týká především adverbii, která mají v základu apelativní jména osob nebo vlastní jméno osoby. Např. **otcovsky** příznačně, charakteristicky pro otce • podobně jako otec, způsobem připomínajícím otce: *táta nás často otcovsky káral za různé neplechy; malý, obtloustlý, otcovsky se tvářící pán*; **bachovsky** příznačně, charakteristicky pro tvorbu J. S. Bacha • podobně jako u J. S. Bacha, ve stylu jeho tvorby: *skladba naplněná bachovsky hlubokým poselstvím; bachovsky širokodedché téma slavné Mozartovy Fugy c moll*. Podobně lze zachytit i význam zařazovací, tj. uvést jej v rámci jednoho společného významu spolu s významem charakterizačním nebo podobnostním: **novinářsky** jako novinář • příznačně, charakteristicky, typicky pro novináře: *Pavel K. píše novinářsky dál; redaktorka se chovala typicky novinářsky*.

Při pořadí podávaných významů lze postupovat od významu vztahového, kvalitativně-vztahového, zřetelového, prostředkového, účinkového k významu kvalitativnímu.

13.6.3 Výklad významu ADVprim v ASSČ

13.6.3.1 Vymezení ADVprim

K adverbii z primárních adjektiv řadíme příslovce souvztažná po formální a sémantické stránce s adjektivy (v synchronním smyslu slova) prvotními, neodvozenými,²⁹⁰ kvalitativními, původu domácího,²⁹¹ např. *bíle, čistě, kysele, mile, mladě, slepě, tiše, trpce*.

²⁹⁰ K (synchronně) prvotním, neodvozeným jakostním adjektivům se přimykají přídavná jména, která mají slovtvornou motivaci již silně zastřenou, např. *kropenatý* (od *kropený*), *šedivý* (od *šedý*) (srov. jejich výklad v TS 2, 1967, s. 286–287), *smutný* (od *smůtiti*) (srov. Trávníček, 1951, s. 362) ap. Ve shodě s MČ 1 (1986, s. 437) zařazujeme s nimi souvztažná příslovce mezi příslovce z primárních adjektiv.

²⁹¹ MČ 1 (1986, s. 437–438) řadí k příslovcím „z adjektiv prvotních, neodvozených“ také adverbia k přídavným jménům přejatým, např. *reálně, adekvátně, expresivně* ap.

Soustředíme se zde na ADVprim kvalitativní a částečně i měrová, tzn. na adverbia, která – viděno z hlediska sémanticko-syntaktického – vyjadřují inherentní rysy (vlastnosti) obsahu slovesa, adjektiva a adverbia, tj. kvalitu, kvantitu a intenzitu.^{292,293} K adverbiiám ve funkci predikativ (*chladno, smutno, svěže: po bouři bylo svěže*) a k adverbiiám přecházejícím k částicím (*jasně: Přijdeš? – Jasně.*) viz kap. 7.

13.6.3.2 Lexikálněsémantické vlastnosti ADVprim

13.6.3.2.1 ADVprim vyjadřují ve svých základních (primárních, přímých) významech např. barvu, chuť a jiné smysly vnímané kvality (*bíle, jasně, kyselé, hladce, měkce*), tvar (*kulatě, oble, dutě*), fyzický stav (*zdravě, slepě, churavě*), charakterové vlastnosti (*krutě, statečně, plaše*) atp. a také míru, kvantitativní ap. údaje (*nesmírně, přesně*). – V souvislosti s charakterem vyjadřovaných obsahů, se syntaktickými funkcemi, se schopností vytvářet sekundární (odvozené) významy jsou zpravidla polysémní (k polysémii ADVprim viz 13.6.3.2.2).

Uvedené příklady ADVprim naznačují, že součástí lexikálního významu adverbia je sémantický komponent vycházející z pojmenovaného obsahu a společný pro daný lexikálněsémantický okruh ADVprim. K těmto sémantickým komponentům, tj. k druhovým významům, patří kromě připomenutých významů ‚barvy‘, ‚chutě‘, ‚tvaru‘ atd. také význam ‚vzhledu‘ (*svěže, otyle, hubeně*), významy týkající se psychického stavu (*vesele, šťastně, smutně*), rozumových schopností (*chytře, hloupě*), významy spjaté s prostorovou, směrovou, rozměrovou a časovou charakteristikou (**dalece**: *dalece viditelný oheň*; **křivě**: *křivě posazený klobouk*; **tence**: *nanést barvu tence*; **nově**: *nově vyhlížející kancelářská budova*) aj.

Obecně lze říci, že druhové významy nejenže jsou součástí lexikálního významu (významů) adverbia, ale také se jejich prostřednictvím „diferencují blízké významové štruktúry“ (Blanár, 1984, s. 32). Srov. např. **svěže**: *žena vypadala svěže*, tj. ‚vzhledem‘, a *vzduch voněl svěže*, tj. ‚vůní‘; podobně **tlustě**: *vypadat tlustě* – ‚vzhled‘ × *tlustě namazaný chleba* – ‚prostorový rozměr‘. Kromě schopnosti diferencovat blízké významy, resp. tlumit neostrost, plynulost významů slova, jejich sémantický průnik,²⁹⁴ ukazují druhové významy na derivační, obsahové aj. souvislosti mezi jednotlivými významy adverbia v jeho polysémní struktuře. Např. na základní druhový význam ‚dotyku‘ adverbia *měkce* navazuje jako přenesený význam jednak význam ‚pohybu‘ a jednak význam ‚sluchem vnímané kvality zvuku‘. Srov. **měkce**: 1. ‚poddajně na **stisk, tlak, ohmat, dotyk**‘: *do mechoviště se nohy bořily měkce jako do koberce*, 2. ‚lehkým, odlehčeným **pohybem**‘: *měkce doskočil na podlahu*, 3. **na poslech** působící dojmem měkkosti, jemnosti‘: *jeho hlas zněl měkce a mírně; sníh měkce chrupal pod nohama*.

Z hlediska lexikografického popisu znamenají druhové významy důležitý prvek při zachycení a vyjádření významu adverbia v slovníkové definici (k tomu viz 13.6.3.3.2).

²⁹² Toto vymezení je rámcové. ADVprim nemívají ve své polysémní struktuře jen významy jakostní a měrové či intenzifikační, ale také některé okolnostní, např. časové: srov. *čerstvě napadaný sníh* – ‚nedávno‘; podobně *nově koupěný dům* – ‚nedávno‘.

²⁹³ V přístupu k adverbiiám z hlediska sémantického vycházíme z pojetí F. Kopečného (1958), M. Komárka (2006), Z. Skoumalové (1979), MČ 3 (1987), PMČ (1995) a dalších.

²⁹⁴ Neostrost se ovšem týká i samotných druhových významů, srov. např. přechodovost ‚tvaru‘ a ‚vzhledu‘.

13.6.3.2.2 Za výrazný rys ADVprim je třeba pokládat jejich **polysémnost**.²⁹⁵ Podle J. Šikry (1990, 1991) k základním druhům polysémie týkající se ADVprim patří 1) polysémie založená na přenášení významu a 2) polysémie podmíněná syntakticko-sémantickými funkcemi adverbia.²⁹⁶ V rámci této typologie se ukazují některé specifické rysy a projevy polysémie ADVprim.

1) Pro ADVprim, která vyjadřují smysly vnímané kvality, je typická polysémie založená na synestezii (základem synestezie je „podobnost předstáv z odlišných zmyslových oblastí“, J. Branická, in Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989, s. 196). Např. **ostře** 1. (při dotyku) *ostře nabroušené nože*, 2. (o chuti) *guláš chutná ostře*, 3. (o zvuku) *zvon zazněl ostře*, 4. (o zrakovém vjemu) *slunce svítilo ostře*, 5. ...; podobně **kysele** 1. (o chuti) *rybíž chutnal kysele*, 2. (o vůni, zápachu) *čaj voněl ostře a kysele*; atp.

Bohatě zastoupená je polysémie, k níž dochází v souvislosti s posunem významu z oblasti empirických kvalit do oblasti abstrakcí, např. z oblasti zrakových vjemů do oblasti chování, jednání. Srov. příklad I. Němce (2009, s. 329) *jasně* ‚v jasném světle‘ → *jasně* ‚neomylně, spolehlivě‘. Tento typ polysémie registrujeme (v některých případech spolu se synestetickou polysémií) u četných příslovcí, např. u adverbíí *hořce*, *chladně*, *hladce*, *hrubě*, *tvrdě*, *hbitě*, *křivě* aj. Srov. **hořce** ‚chutí připomínající pelyněk ap.‘: *čaj chutná hořce* → ‚roztrpčeně, trpce‘: *hořce se zasmál*; **hbitě** ‚rychlým, mrštným pohybem‘: *hbitě zavřela peněženku* → ‚okamžitě, pohotově‘: *hbitě odpověděl na otázku*.²⁹⁷

Část adverbíí má vedle základního (odvozujícího) jakostního významu měrový význam, např. **bohatě** vedle významu ‚s ohledem na velký majetek‘: *bohatě se oženit* má význam ‚ve velkém množství, velkou měrou‘: *bohatě kvetoucí růže*.

2) Polysémie podmíněná syntaktickými funkcemi adverbia se především týká polysémních ADVprim, která vedle způsobového významu mohou vyjadřovat význam stavový. Jde o funkci adverbíí ve větých typech jako 1. *děti stály tiše* a 2. *nakreslil čáru křivě*: ve větách typu *děti stály tiše* adverbium vyjadřuje „určení stavu podmětu“ (Kopečný, 1958, s. 249), ve větách typu *nakreslil čáru křivě* – „určení stavu či vlastnosti objektu, která dějem vzniká“ (Němec, 2009, s. 326). – Zjištění stavového významu adverbia umožňuje zpřesnit výklad lexikálního významu (srov. *mluvil tiše* ‚málo slyšitelně, šeptem‘ × *stál tiše* ‚beze zvuku‘); způsobem výkladu (např. dovýkladem) lze také ukázat na syntaktickou konkurenci (*nakreslil čáru křivě* :: *nakreslil čáru křivou*) i na poněkud okrajovější postavení adverbíí ve stavové funkci ve větách uvedeného typu v současném jazyce.

²⁹⁵ Složitá problematika určování mnohoznačnosti, určování jednotlivých samostatných významů polysémního ADVprim přesahuje možnosti této kapitoly. Proto jen upozorňujeme na práce J. Filipce (1974; Filipce – Čermák, 1985), v nichž se autor touto problematikou zabývá a mj. zkoumá využití odvozenin pro odlišení jednotlivých významů ve fundujícím slově.

²⁹⁶ J. Šikra (1990, 1991) ještě uvádí třetí druh polysémie, a to konstrukčně podmíněnou polysémií. Týká se sémantických konkretizací adverbíí v určitých konstrukcích, v nichž se jeho sémantická konkretizace manifestuje a zároveň je jimi podmíněná. Z výkladu J. Šikry vyplývá, že tento druh polysémie se vztahuje na příslovce vztahová, tj. příslovce zřetele (*ekonomicky* (vyspělý) ‚z hlediska ekonomiky‘), prostředku (*programovo* (riadený) ‚pomocí programu‘) a příslovce s významem zařazovacím (*učitelsky* (působí) ‚jako učitel‘).

²⁹⁷ Sémantické derivace jsou mnohem rozmanitější, než by bylo možné z naší typologie soudit. Zahrnují např. takové případy jako *chladně* s významem ‚bez projevu citu, odtažitě, zdrženlivě‘ (*chladně se usmál*) a *chladně* ‚bez ukvapení, rozumně, rozvážně‘ (*chladně začal o návrhu uvažovat*) aj.

13.6.3.2.3 K charakteristickým vlastnostem ADVprim rovněž patří jejich **spojitelnost**. Týká se spojování ADVprim se sémanticky souvztažnými slovesy (např. spojování adverbii s významem ‚chuti‘ jako *kyselé, trpce, hořce, ostře* ap. se slovesem *chutnat*), dále limitované lexikální spojitelnosti související bezprostředně s významem adverbia (např. *bíle* ve významu ‚sněhem‘ je vázáno na spojení s (adjektivizovanými) příděstími sloves *závat, zapadnout, pokrýt*), možnosti spojování kvalitativních (kvalifikačních) ADVprim s příslovci míry (*hodně vesele, dost kyselé*) a také uplatnění ADVprim jako obligatorních valenčních určení sloves (např. *choval se hrubě*) ap.²⁹⁸

Kromě spojitelnosti charakterizuje ADVprim **stupňování**. Uplatňuje se však jen v jistém rozsahu, např. absenteje u adverbii jako *slepě, hlouše* v jejich základním, tj. nepřeneseném významu.

V neposlední řadě dokreslují sémantický charakter ADVprim vztahy **synonymické** a **antonymické**. Např. **chladně** ‚způsobem vzbuzujícím pocit chladu, studena; syn. studeně; op. teplé‘: *vítr fouká chladně; voda vypadá trochu chladně; modrá barva působí chladně*.

13.6.3.3 Výklad významu ADVprim

13.6.3.3.1 Při výkladu významu ADVprim se užívá výklad pomocí opisu (perifráze). Užití synonym jako výkladového prostředku je ve shodě s obecnými zásadami ASSČ minimalizováno. Vedle obecných zásad je třeba při výkladu ADVprim vycházet z jejich lexikálněsémantických vlastností, a tedy přistupovat k jejich popisu specifikovaně.

13.6.3.3.2 Struktura výkladu (slovníková definice) má zpravidla ráz klasické (obsahové) definice, kterou tvoří vztah mezi rodovým prvkem a prvkem diferenčním: **krutě 1** ‚krutým, surovým, nemilosrdným, bezcitným způsobem‘; **hrdě 1** ‚s pocitem hrdosti, pýchy na něco‘; **smutně 1** ‚s pocitem smutku, se zármutkem‘; **mladě** ‚příznačně pro první období života, pro mladý věk‘.

Druhový význam adverbia (rodový prvek), má-li slovní vyjádření (např. výrazem *barva, zvuk* ap.), je ve výkladu zachycen dvojím způsobem: buď jako definiční báze popisovaného významu, nebo v poznámce před vlastním výkladem slova²⁹⁹: **bíle 1** ‚v barvě sněhu, mléka ap., bílou barvou, v bílé barvě: *bíle natřená brána; (...); jasně 2* (o barvě) se světlým, zářivým odstínem: *jasně červené šaty; (...)*.

Významy synestetického typu se částečně vykládají poukazem na typické vlastnosti přirovnávaného předmětu: **kyselé 1** ‚chutí připomínající ocet, citron ap.‘.

Při výkladu významu se užívají pro jeho doplnění, dokreslení také dílčí synonyma: **jasně 1** ‚jasným, zářivým světlem, světle, zářivě‘.

Uvádění dvou výkladů oddělených grafickým znakem (•) v rámci jednoho významu vychází z metonymického posunu základního významu: **slepě 1** ‚bez schopnosti vidět • bez možnosti řídit se svým zrakem (...)‘. Čárku mezi dvěma výklady lze užít v případě velké blízkosti významových obsahů, resp. při jejich neostrosti.

²⁹⁸ Na uplatnění ADVprim ve funkci valenčního/nevalenčního určení upozornil již dříve V. Šmilauer (1966, s. 257). Poukázal na to, že příslovečné určení může být doplňující, tj. nutné (*choval se hrubě*), nebo určující (*nadaval hrubě*).

²⁹⁹ U adverbii jako **chytrě** ‚s přirozenou bystrostí, důvtipem‘ je druhový význam obsažen ve výkladu implicitně.

U adverbii, která vyjadřují pozitivní nebo negativní hodnocení, se používá výklad pomocí funkční charakteristiky (Dolník, 2007, s. 220): **krásně 2.** vyjadřuje kladné hodnocení činnosti, situace, vlastnosti: *krásně se chovat; krásně bílý sníh; (...); blbě 2.* expr. vyjadřuje záporné hodnocení stavu, činnosti nebo situace, špatně, mizerně: *cítím se blbě; dělám všechno blbě; (...).*

13.6.3.3.3 Ve výkladu významu (v slovníkové definici) se v závorce zachycují fakultativní prvky, na jejichž základě se některá složka výkladu zpřesňuje či vysvětluje: **rudě 1.** ‚v barvě krve, (tmavě, sytě) červenou barvou, v (tmavě, sytě) červené barvě‘; **silně 1.** ‚velkou (fyzickou) silou‘.

Údaje o lexikální spojitelnosti se podávají v poznámce před vlastním výkladem slova: **bíle 3.** ‚(ve spojení s (adjektivizovaným) přičestím sloves *zavát, zapadnout, pokrýt* ap.) sněhem‘.

Údaje o omezené sémantické spojitelnosti se podávají v závorce před výkladem slova: **plaše 1.** ‚(o zvířatech ap.) lekavě, ostražitě, bázlivě‘ **2.** ‚(o lidech) ostýchavým, nesmělým, bázlivým způsobem‘.

Významové odstíny včetně stavového významu se zachycují doplňujícím výkladem u příkladů v příkladové části hesla. Stavový význam se slovně nepopisuje, užívá se výklad synonymním výrazem: **křivě 1.** s odchýlením, odklonem od přímého (vodorovného nebo svislého) směru, šikmo, zkrouceně: *obraz visí na stěně křivě; (...); stoupl si křivě nerovně; křivě se usmát* se zkřivenými ústy; *nakreslil čáru křivě křivou.*

13.6.3.3.4 Řazení významů polysémních ADVprim se zakládá na rozlišení významu základního a významu/významů sekundárních (přenesených, odvozených). Toto rozlišení se týká i významů synestetických (srov. *tence 1.* ‚v prostorovém určení‘ → *2.* ‚o zvuku‘). Při složitějších konfiguracích přenesených významů závisí pořadí, v jakém jsou uváděny, na tom, zda významy na sebe navazují řetězově nebo zda jde o polysémii rozvětvenou, resp. smíšenou.³⁰⁰

Zachycení jednotlivých typů polysémních struktur a řazení jednotlivých významů lze ilustrovat na zpracování příslovcí *pěkně* a *jasně*: **pěkně 1.** způsobem příjemně působícím na smysly: *oblékala se pěkně; (...)* **2.** vyjadřuje kladné hodnocení činnosti nebo situace: *pěkně se učí; mluví o něm pěkně; (...)* **3.** velmi, velice, hodně: *potkali jsme se, ale to už je pěkně dávno; košili měl pěkně špinavou; (...); jasně 1.* jasným, zářivým světlem, světle, zářivě: *na nebi jasně zářily hvězdy 2.* (o barvě) se světlým, zářivým odstínem: *jasně červené šaty; (...)* **3.** čistým, nezastřeným zvukem: *její hlas zněl jasně a silně; jasně vyslovovat* zřetelně **4.** lehce pochopitelným způsobem, zřetelně, zřejmě, přesně: *učitel vykládá jasně a srozumitelně; měl neuvěřitelný postřeh a schopnost jasně uvažovat; jasně věděl, že (...); z toho jasně viděl, že (...).*

13.6.3.3.5 V ASSČ je užití synonym jako výkladového prostředku minimalizováno, jako základní prostředek výkladu je určen opis. Se zřetelem k charakteru lexikálních významů ADVprim, jmenovitě k plynulosti významů slova, sémantickému rozptylu diferenčních znaků, k jejich prostupnosti, i k tomu, že polysémní adverbia prostřednictvím odvozených významů vstupují do synonymických vztahů, se zásada užívat synonyma ve funkci

³⁰⁰ Tuto typologii podává J. Dolník (2007, s. 51). Smíšenou polysémií rozumí polysémii řetězově-rozvětvenou.

výkladového prostředku jen minimálně uplatňuje specifikovaně: výklad synonymem lze užít u sekundárních, zejména metaforických významů – s výjimkou synestetických.³⁰¹ Užití synonym jako výkladového prostředku ukazuje zpracování např. adverbia *slepě* (synonymy, synonymními vyjádřeními se vykládají odvozené významy 2–4): **slepě 1.** bez schopnosti vidět • bez možnosti řídit se svým zrakem; syn. nevidomě: *slepě tápal před sebou ve snaze zabránit nárazu do nějakého většího předmětu; dítě sedělo s očima upřenýma do talíře a slepě hmatalo po příboru 2.* bezmyšlenkovitě, bez rozmyšlení, bez rozvahy: *už nikdy nebude nikoho slepě poslouchat; Daniel ji slepě miloval; slepě mu věřil 3.* nevyšimavě, netečně: *slepě chodil kolem ní 4.* bez pokračování, naprázdno: *ulice končí slepě; (...).*

13.7 Předložky

13.7.1 Východiska popisu

13.7.1.1 Za předložky považujeme neohebná slova³⁰², jejichž funkcí je konstituovat prostřednictvím lexikálního³⁰³ a gramatického významu syntakticko-sémantický vztah mezi slovem řídicím a řízeným (srov. AGSČ, 2013, s. 507–508; Kroupová, 1985, s. 6). Předložky ve větě nemohou stát samostatně, ale vyskytují se vždy v syntagmatických spojeních se substantivem, zájmenem nebo číslovkou, řidčeji s příslovcem (např. *vystava trvá do zítřka*), příp. se slovesem v infinitivu (např. *nechat se každý kousek vézt místo jít pěšky je lenost*). V rámci těchto spojení se předložka pojí se jménem v určitém pádu a stojí zpravidla v prepozici (např. *vycestovat do zahraničí*), někdy rovněž v postpozici (např. *sladění všech prvků, motorem počínaje, přes šasi, pneumatiky až po brzdy*).³⁰⁴ Ve vztahu k jinému výrazu ve větě – zpravidla slovesu (např. *vycestovat do zahraničí*), někdy substantivu (např. *šaty do tanečních*), adjektivu, zájmenu, číslovce nebo příslovci – je předložka řízeným členem³⁰⁵ (srov. Kroupová, 1985, s. 17).

V souladu s tradičními větňčlenskými koncepcemi (srov. např. MČ 3, 1987, s. 13; Šmilauer, 1966, s. 33–34; Kroupová, 1985, s. 6) považujeme předložky za součást větňého členu, nikoliv za samostatný větňý člen.

13.7.1.2 V SSIČ a SSČ³⁰⁶ se u předložek uvádí údaj o slovnědruhové platnosti a o spojitelnosti s určitou pádovou formou. Jako samostatné heslářové položky jsou v nich zpra-

³⁰¹ K možnosti výkladu pomocí synonyma srov. Dolník (2007, s. 220): „Synonymom sa vykladá taký člen dvojice, ktorý nie je základný (ten sa vykladá pomocou popisu).“

³⁰² Předložky považujeme shodně s L. Kroupovou (1985, s. 7–9) za slova, nikoliv za pouhé morfémy (srov. např. Daneš – Komárek – Grepl – Mrázek – Hausenblas – Hlavsa – Kořenský, 1975, s. 43–44).

³⁰³ Ne všichni autoři předložkám lexikální význam přiznávají, srov. např. Hausenblas (1958, s. 38).

³⁰⁴ V závislosti na slovosledu uvnitř syntagmatického spojení rozlišují někteří autoři (např. Čermák, 2011, s. 206) v rámci slovního druhu běžně označovaného jako předložky dva typy výrazů: prepozice (předložky) a postpozice (záložky).

³⁰⁵ Gramatická závislost předložky na řídicím výrazu může být co do míry různá. Silná bývá u valenčních pozic objektových (*přeložit text do češtiny*), slabá u valenčních pozic adverbialních (*vezl kamaráda do nemocnice*) a u cirkumstantů (*kino funguje jen díky podpoře městského úřadu*) (srov. Grepl – Karlík, 1998, s. 48–56).

³⁰⁶ Ke starším výkladovým slovníkům je třeba přistupovat s vědomím posunu v pojetí sekundárních předložek, k němuž došlo v posledních desetiletích. Především některá slovní spojení, která jsou dnes hodnocena jako předložky, nebyla ve starších slovnících jakožto volná slovní spojení vůbec zpracovávána, např. v SSIČ chybí *bez ohledu na*.

covány primární a jednoslovné sekundární předložky. Víceslovné sekundární předložky jsou v SSČ zpravidla součástí hesla základového slova, např. hesla **ohled: s ohledem na** se 4. p., **s ohledem k** se 3. p. předl. ‚vzhledem k, se zřetelem na‘; **bez ohledu na** předl. se 4. p. ‚vyj. vyloučení zřetele, ohledu, nehledě na‘. Výjimečně pak tvoří samostatnou heslařovou položku, např. **vzhledem k** předl. s 3. p. ‚vyj. zřetel, se zřetelem k‘.³⁰⁷ V SSJČ bývají uváděny jako samostatný význam, např. **vzhled 5.** vzhledem k (čemu, komu), †na (co Ner., koho) v platnosti nevlastní předl. ‚pokud jde o, co se týče; se zřetelem k‘.

Jádro výkladu významu tvoří popis vztahové sémantiky předložky – v SSČ s využitím slovesné perifráze, např. **doprostřed** ‚vyj. umístění, směřování do středu‘. V SSJČ se slovesně vykládají předložky primární, u předložek sekundárních má výklad často příslowecný charakter, např. **doprostřed** ‚do prostředka, do středu něčeho‘.

13.7.2 Zpracování předložek v ASSČ

13.7.2.1 Jako **předložky** v ASSČ označujeme všechny jednoslovné prepozice, a to bez ohledu na to, zda je lze z hlediska jejich původu chápat jako primární (např. **do, na**), nebo sekundární (např. **cestou, vyjma**).³⁰⁸ Jako **předložkový výraz** označujeme ustálené spojení dvou a více slov, které má též kategoriální význam a (morfo)syntaktické funkce jako předložka, např. **za cenu, co do**.

Podobně jako SSČ a SSJČ uvádíme u primárních předložek jejich vokalizované varianty, v komentáři naznačujeme typické užití vokalizované podoby, např. **bez II, beze** (podoba *beze* se užívá před tvary zájmena *já* a v několika ustálených spojeních, např. *beze strachu, beze změny, beze stopy, beze všeho*) předl.

Součástí heslové stati je také informace o spojitelnosti s určitou pádovou formou. Ta se může u jednotlivých významů předložky lišit. Např. **blízko II** předl. **1.** s 2. p., řidč. se 3. p. ‚vyjadřuje malou místní vzdálenost od něčeho‘; **2.** s 2. p., se 3. p. ‚vyjadřuje malou vzdálenost od nějaké kvantitativní hranice‘.

13.7.2.2 Při **výkladu významu** předložek³⁰⁹ je nutné kromě lexikálního a gramatického významu předložky zohledňovat i výrazy, s nimiž se předložka pojí. Např. spojení *vyprala jsem ti ty kalhoty do práce – vyprala jsem ti ty kalhoty do zvonu* se liší pouze lexikálním obsazením na pozici slova řízeného, přesto v nich předložka *do* konstituuje jiný sémanticko-syntaktický vztah: v prvním případě ‚účel‘, ve druhém ‚mající tvar‘. Při zpracování předložky *do* se toto rozlišení promítá do polysémní struktury hesla.

Významová struktura předložek vychází primárně ze sémantiky vztahu mezi slovem řídícím a řízeným. Význam zpravidla odpovídá vztahu určitého typu, např. místnímu, časovému, podmínkovému. V některých případech (často u předložek s bohatou významovou strukturou) jsou vzhledem k dalším sémantickým rysům do jednoho významu zahrnuty vztahy různého typu, např. **doprostřed II** předl. ‚vyjadřuje směřování nebo umístění do středu prostoru, časově ohraničeného úseku, události ap.‘.

³⁰⁷ V 1. vydání SSČ je předložka *vzhledem k* přihnizdována k substantivu *vzhled*.

³⁰⁸ Srov. MČ 2 (1986, s. 199n.), AGSČ (2013, s. 508), Kroupová (1985, s. 26). Vedle termínů *primární – sekundární předložka* se užívají rovněž termíny *původní – nepůvodní* (např. PMČ, 2003, s. 346) nebo *vlastní – nevlastní* (např. Šmilauer, 1966, s. 82).

³⁰⁹ Nehrozí-li terminologická záměna, používáme dále výraz *předložka* jak pro jednoslovné předložky, tak pro víceslovné předložkové výrazy.

Východisko výkladu významu předložek tvoří zpravidla verbum *vyjadřovat*, např. **bez II**, **beze** předl. s 2. p. **1.** ‚vyjadřuje nepřítomnost, chybění někoho, něčeho‘.

V popisu sémantiky předložek³¹⁰ zachycujeme rysy typické pro daný typ vztahů, např.:

- u vztahů místních, prostorových reflektujeme dynamičnost – staticčnost, (ne)orientovanost, kontakt, horizontálnost – vertikálnost, blízkost – vzdálenost, např. **uprostřed II** předl. s 2. p. **1.** ‚vyjadřuje, že věc, osoba, kolektiv ap. se nachází ve střední části nějakého prostoru, objektu, věci ap.‘;
- u vztahů časových výklad významu odráží statické určení (kdy?), určení východiska (odkdy?), určení časového cíle, termínu (dokdy?, na kdy?), určení frekvence (jak často?), např. **během** předl. ‚vyjadřuje, že něco probíhá v určitém časovém úseku‘;
- u vztahů příčinných rozlišujeme v relevantních případech příčinu vnější – vnitřní, následek kladný – záporný, např. **díky**, **dík II** předl. se 3. p. ‚vyjadřuje, že okolnost, osoba ap. umožnily nějaký, zprav. pozitivní stav nebo děj, zásluhou‘.

13.7.2.3 Uvádění dokladů vychází z obecně platných zásad pro **exemplifikaci** (srov. kap. 16). Vzhledem k důležitosti sémantiky slova řídicího a řízeného pro význam předložky je v exemplifikaci doložena typická spojitelnost s ohledem na kategorie osoba, konkrétnost – abstraktnost, singulár – plurál ap., např. **díky**, **dík II** předl. se 3. p. vyjadřuje, že okolnost, osoba ap. umožnily nějaký, zprav. pozitivní stav nebo děj, zásluhou: *kino funguje jen díky podpoře městského úřadu; dík tátovi jsem se dostal k fotografování už v šesti letech; díky tomu, že je sjezdovka blízko města, chodím lyžovat i večer po práci.* V exemplifikaci dokládáme rovněž spojitelnost předložky s určitou pádovou formou, např. **blízko II** předl. **2.** s 2. p., se 3. p. vyjadřuje malou vzdálenost od nějaké kvantitativní hranice: *denní teploty se pohybují blízko nuly; růsty akcií byly blízko pěti procentům.*

13.8 Spojky

13.8.1 Východiska popisu

13.8.1.1 Za spojky nebo spojkové výrazy označujeme neohebná³¹¹ slova, která spojují větné členy nebo věty, aniž jsou sama větnými členy nebo jejich součástí, a vyjadřují syntaktické a sémantické vztahy mezi spojovanými složkami.

13.8.1.2 V SSSJČ i SSČ se u spojek kromě slovnědruhové charakteristiky důsledně uvádí i údaj, zda je spojka podřadící nebo souřadící. V SSSJČ je informace o funkčním typu součástí gramatických informací, např. **až II**. sp. podřadící **1.** časová ‚vyjadřuje, kdy nastane n. dokdy trvá děj věty hlavní; (teprve, tehdy) když‘, nebo součástí výkladu: **protože** sp. podřadící ‚připojuje vedl. věty příčinné (důvodové); poněvadž‘. Výklady bývají založeny na hledisku a) syntaktickém (srov. **protože**), b) syntakticko-sémantickém (např. **ale I**. sp. souřadící **2.** ‚s význ. odporovacím, uvádějící nové tvrzení místo jiného, popřeházející větě n. členu; nýbrž‘). Případně bývají součástí heslového odstavce informace o generalizované sémantice spojovaných komponentů, o psaní čárky mezi spojovanými složkami ap.

³¹⁰ Při její specifikaci vycházíme ze sémantických klasifikací předložek, srov. MČ 2 (1986, s. 201–203, 210–213), Čermák (1996, s. 38–40), Kroupová (1985, s. 63–100).

³¹¹ Výjimku tvoří spojky *aby*, *kdyby* (srov. MČ 2, 1986, s. 214; AGSČ, 2013, s. 524).

V SSČ se výklad spojek často omezuje na stručnou syntaktickou charakteristiku, např. **neboť** sp. souř. důvod.: *nevycházel, neboť se necítil zdráv*. U frekventovaných polysémných spojek se pak uvádějí i další funkční či sémantické specifikace, např. **a** sp. souř. 1. sluč. ‚spojuje větné členy, věty a členy ust. spoj.‘; **ale** sp. odpor. (na zač. věty) 1. ‚s význ. nesplněného očekávání, avšak, však 1‘: *navštívil jsem ho, ale nebyl doma*, hovor. i na 2. místě ve větě; po záp. ‚s význ. opaku, nýbrž‘: *nepřijel autem, ale přišel pěšky*.

13.8.2 Zpracování spojek v ASSČ

13.8.2.1 Jako spojky v ASSČ označujeme jednoslovné výrazy, např. **a, ačkoli, nýbrž**. Jako spojkové výrazy označujeme³¹²:

- spojkové výrazy vícedílné (srov. ESČ, 2002, s. 436; MČ 2, 1986, s. 214), např. **ani – ani, nejen – ale**;
- spojková sousloví (srov. ESČ, 2002, s. 436), např. **a proto, ani když**.

Komponenty spojkového sousloví mohou stát bezprostředně za sebou, např. *vůz neprošel technickou zkouškou, a tedy neměl mít technický průkaz*, nebo od sebe mohou být v rámci věty odděleny jedním nebo více slovy, např. *většina rodičů pracuje, a děti tedy do školky přivádějí prarodiče*.

Od spojkových sousloví odlišujeme spojení slov, jejichž souvýskyt je častý, ale ne zcela ustálený, např. **či dokonce, a přece**. Tato spojení nepovažujeme za samostatné lexikální jednotky a uvádíme je s upřesněním spojitelnosti v heslech komponentů spojení, např. **či** spoj. 4. souřadící stupňovací připojuje větný člen nebo větu, které zesilují význam předchozího větného členu nebo věty a mohou platit místo nich: *kvalita dosažených parametrů nové dostavby je stejná či lepší*; často ve spojení **či dokonce**: *nelze vyloučit, že sucho vydrží až do července, či dokonce do září; asi bychom se na to ale dívali jinak, kdybychom remizovali, či dokonce prohráli*.

Podle toho, zda mezi spojovanými komponenty zakládají syntaktický vztah koordinační nebo subordinací, označujeme spojky³¹³ jako souřadící nebo podřadící. Povahu sémantického vztahu, který spojky spolu s významem spojovaných komponentů spolu vytvářejí, zachycujeme:

- uvedením funkčního typu spojky (např. **a proto** spoj. výraz souřadící důsledkový; **ačkoli, ačkoliv**, kniž. **ač** spoj. podřadící přípustková);
- ve výkladu významu hesla (viz dále).

Vedle tradičně uváděných typů – spojka slučovací, odporovací, stupňovací, (silně/slabě) vylučovací, příčinná, důvodová atd. (MČ 2, 1986, s. 225–227; PMČ, 2003, s. 351–355) – se rozlišují i méně obvyklé kategorie, např. spojka přípustkově odporovací (srov. MČ 3, 1987, s. 400), např. **akorát** (*trasy byly upravené, akorát občas jsme narazili na nějaká špatná místa*), operátor³¹⁴, např. **až** (*výstava historických hraček z let 1860 až 1945*), spojka identifikační (srov. SSČ³¹⁵), např. **aneb** (*rubrika Drby aneb o čem se šušká*).

³¹² Spojení spojek s korelátém, např. *díky tomu, že; z toho důvodu, že*, v ASSČ samostatně zpracovávána nejsou.

³¹³ Nehrozí-li terminologická záměna, používáme dále výraz spojka jak pro jednoslovné spojky, tak pro víceslovné spojkové výrazy.

³¹⁴ Termín *operátor* používáme pro spojky vyjadřující matematické operace a intervaly, např. pro znaménka matematických operací (*plus*), pro výraz *až* vyjadřující interval. (Srov. zejména Mikulová, 2005.)

³¹⁵ V SSČ např. u výrazu **čili** sp. souř. ‚s význ. identifikačním...‘.

13.8.2.2 Výklad významu je založen na popisu funkce spojky, jeho jádrem je verbum. Toto sloveso odráží zpravidla:

- spojovací funkci, např. **či I** spoj. **2.** souřadící silně vylučovací ‚**spojuje** větné členy nebo věty, které nemohou platit zároveň‘, **čili** spoj. **1.** souřadící vysvětlovací ‚**připojuje** větný člen nebo větu shrnující předchozí text, někdy s odstínem důsledku‘;
- sémantické vztahy mezi spojovanými složkami, např. **nebo I** spoj. **6.** souřadící opravná ‚ve skupině větných členů nebo v souvětí **upřesňuje nebo přehodnocuje** předchozí člen nebo větu‘;
- postavení spojky (hlavně u spojek podřadících), srov. **anžto** spoj. podřadící příčinná ‚**uvozuje** vedlejší větu, která zdůvodňuje tvrzení ve větě hlavní; syn. protože, poněvadž‘; **tedy I** spoj. souřadící vysvětlovací ‚**uvozuje** větný člen, který blíže určuje, vysvětluje předchozí tvrzení‘.

Ve výkladové perifrázi jsou dále zachyceny typy spojovaných komponentů (zejména věty a větné členy).

- Spojuje-li spojka jak větné členy, tak věty, jsou ve výkladu uvedeny v pořadí: 1. větné členy, 2. věty, např. **nebo I** spoj. **1.** souřadící slabě vylučovací ‚spojuje **větné členy nebo věty**, které mohou, ale nemusí platit zároveň‘.
- Převažuje-li výrazně užívání spojky při spojování vět, je pořadí komponentů ve výkladu opačné, např. **avšak** spoj. souřadící odporovací s příznakem přípustky ‚spojuje **věty nebo větné členy**, z nichž druhý je v rozporu s očekáváním plynoucím z prvního; syn. ale I/1‘.
- Pokud jsou doložena spojení pouze jednoho z typů komponentů, je ve výkladu uveden jen tento komponent, např. **tedy I** spoj. souřadící vysvětlovací ‚uvozuje **větný člen**, který blíže určuje, vysvětluje předchozí tvrzení‘; **jinak II** spoj. souřadící důsledková ‚vyjadřuje, že při nesplnění podmínky uvedené v **první větě** nastane nepříjemná situace uvedená **ve větě druhé**; syn. nebo I/4‘.
- Pokud spojka spojuje jiný typ komponentu než větu a větný člen, je ve výkladu popsán odpovídajícím způsobem, např. **aneb** spoj. souřadící identifikační ‚spojuje dvě pojmenování pro jednu věc, zprav. v názvech divadelních her, knih ap.; syn. čili, neboli‘ pro doklady typu *rubrika Drby aneb o čem se šušká; divadlo Járy Cimrmana představí novou hru Afrika aneb Češi mezi lidožravci*.

Popis sémantického vztahu mezi větami nebo větnými členy, který spojka vyjadřuje, zpravidla vyžaduje charakteristiku funkčního typu spojky, specifické sémantiky příslušné spojky a do jisté míry rovněž generalizované sémantiky spojovaných komponentů, např.:

- **slučovací vztah** ‚je mezi dvěma a více členy, které mluvčí chápe (v dané souvislosti) jako navzájem rovnocenné‘ (MČ 2, 1986, s. 398). Pro tuto rovnocennost používáme výrazy *slučovat/slučovaný*, např. **ani – ani** spoj. výraz souřadící slučovací ‚v záporné větě nebo spojení vět zdůrazňuje popření obou slučovaných větných členů nebo obou slučovaných vět‘. (Specifickou sémantiku **ani – ani** zde odráží prvek *zdůrazňovat*.);
- **odporovací vztah**, založený na jistém významovém kontrastu spojovaných složek (MČ 2, 1986, s. 399n.), vyjadřujeme zejména pomocí výrazu *popírat*, např. **nýbrž** spoj. souřadící odporovací ‚spojuje větné členy nebo věty, z nichž první popírá určité tvrzení a druhá ho nahrazuje tvrzením novým; syn. ale I/2‘. (Ke specifické sémantice spojky **nýbrž** se vztahuje prvek *nahrazovat*.);

- **stupňovací vztah** vzniká mezi komponenty, z nichž druhý převyšuje – hodnoceno na pozadí obvyklé míry očekávání – komponent první (MČ 3, 1987, s. 405). Ve výkladu zpravidla používáme výrazy *zesilovat, stupňovat, překvapivý, neočekávaný*, např. **ale I** spoj. **3**. souřadící stupňovací, ve spojení větných členů nebo vět uvozuje větný člen nebo větu, která doplňuje předchozí tvrzení o neočekávaný nebo významný prvek, rys ap.‘;
- **důsledkový vztah** vzniká tehdy, jestliže z významu prvního komponentu vyplývá druhý komponent jakožto následek prvního (MČ 3, 1987, s. 406). Není-li vztah obohacen žádnými dalšími sémantickými rysy, používáme v ASSČ formulaci ‚uvozuje větný člen vyplývající z předcházející věty jako důsledek, následek‘ (např. *a tedy, a potažmo*);
- **časové spojky** uvozují vedlejší věty, které umísťují obsah hlavní věty v čase (ESČ, 2002, s. 506). Ve výkladu především rozlišujeme, zda má toto umístění charakter časového úseku nebo bodu v čase a zda jde o současnost nebo předčasnost vzhledem k události ve větě hlavní, např. **až I** spoj. **1**. podřadící časová ‚(...) uvozuje vedlejší větu, která vyjadřuje, dokdy něco trvá (...)‘;
- **přípustkový vztah** vyjadřuje okolnost, navzdory níž platí obsah věty hlavní (ESČ, 2002, s. 511). Jako základní používáme perifrázi ‚uvozuje větný člen nebo větu vyjadřující očekávání, které není v souladu s obsahem věty hlavní‘ (např. **ačkoli, ačkoliv**, kniž. **ač**).

13.8.2.3 Ve srovnání s plnovýznamovými slovy bývá v **exemplifikaci** spojek počet dokladů nižší, zato jsou doklady vzhledem k jejich funkci rozsáhlejší. Spojuje-li spojka větné členy i věty, dokládá se v exemplifikaci pokud možno obojí, a to v souladu s pořadím komponentů ve výkladu. Např. **avšak** spoj. souřadící odporovací s příznakem přípustky spojuje věty nebo větné členy, z nichž druhý je v rozporu s očekáváním plynoucím z prvního; syn. ale I/1: *dnes je ještě chladno, avšak zítra už má být teplo; rozhovor byl natočen, avšak nebyl odvysílán; Josef Lada je známý, avšak nedoceněný český umělec*. [LN 1997].

V exemplifikaci komentujeme i příznakové postavení spojky ve větě, např. **ale I** spoj. **1**. souřadící odporovací s příznakem přípustky (...) *ekonomika roste, ale velké podniky jsou zadluženy; stojí i na druhém místě, příp. na dalších místech po přízvučném slově hosté vedli 2:1, pak ale pětkrát inkasovali*.

13.9 Částice

13.9.1 Východiska popisu

13.9.1.1 Za částice považujeme neohebná³¹⁶ slova, jejichž funkcí je v širokém slova smyslu sémanticky modifikovat textové úseky, výpovědi nebo jejich části. Prostřednictvím této modifikace vyjadřuje mluvčí vztah ke komunikační situaci (např. k adresátovi, sdělovaným obsahům, členění textu). Částice nemají větněčlenskou platnost, nezapojují se do struktury výpovědi ani jako pomocné prvky (na rozdíl od předložek nebo spojek) a nemohou fungovat jako větné ekvivalenty (na rozdíl od citoslovcí). (Srov. AGSČ, 2013, s. 530; MČ 2, 1986, s. 228–229.)

Jako celek představují částice poměrně nesourodou skupinu, avšak s řadou styčných a přechodných rysů; jejich klasifikace se v mluvnicích různí (srov. PMČ, 2003, s. 358n.; MČ 2, 1986, s. 230; ESČ, 2002, s. 62). Vzhledem k této skutečnosti u nich na rozdíl od SSČ (avšak v souladu se SSSJ) neuvádíme druh, ale pouze slovnědruhovou platnost.

³¹⁶ Výjimku tvoří částice *aby, kdyby* (srov. MČ 2, 1986, s. 214; AGSČ, 2013, s. 524).

13.9.1.2 V SSJČ se u částic explicitně uvádí slovnědruhá charakteristika výrazu, druh částice zpravidla³¹⁷ nikoliv. Lze na něj ale usuzovat z výkladu. Ten bývá založen na popisu funkce částic, např. **ať** částice **1.** (ve větě samostatně), vyjadřuje u sloves v 1. a 3. os. oznamovacího způsobu rozkaz, vybidnutí n. přání; nechť⁴. V některých případech se využívá výklad synonymem, např. **kéž** (zast. kýž) částice ‚ať 1, 2, nechť⁴. V heslovém odstavci bývají v případě potřeby uvedeny sémantické a syntaktické informace o kontextu částic, srov. **ať**.

V SSČ se u částic vedle slovnědruhé charakteristiky zpravidla uvádí i její druh. Uvedení druhu částice u některých typů zastupuje celý výklad významu, v ostatních případech je výklad proveden synonymem či pomocí popisu funkce částice. V heslovém odstavci se v náležitých případech uvádějí sémantické a syntaktické informace o kontextu částic. Např. **kéž** část. práci kniž. ‚ať 2, nechť 2⁴, **ani** část. **1.** v záp. větách zdůraz., **2.** modál. ‚s význ. neurčitosti, nerozhodnosti⁴.³¹⁸

13.9.2 Zpracování částic v ASSČ

13.9.2.1 Jako částice v ASSČ označujeme hesla tvořená jedním slovem, např. **baže**, **jedině**, **ausgerechnet**, a výrazy kolísající mezi jednoslovností a víceslovností, např. **bůhví**, **bůh ví**. Jako částicové výrazy označujeme frekventovaná ustálená spojení dvou a více slov, tvořící jeden významový a funkční celek, např. **tak akorát**, **co možná**.

Od částicových výrazů odlišujeme spojení slov, jejichž souvšlyt je častý, ale ne zcela ustálený, např. **ba jo**, **(a) dokonce i**. Tato spojení nepovažujeme za samostatné lexikální jednotky a uvádíme je s upřesněním spojitelnosti v heslech jednotlivých komponentů spojení, např. **ba II** část. zdůrazňuje potvrzení nebo popření určitého názoru, tvrzení, zejména v konfrontaci; syn. ale II: *Vždyť je mi hanba! Proč? Nevím sám. Ba vím.* [V. Vokolek]; často ve spojení **ba jo** kolokv. *Ale vy mu stejně nadřžujete. – To snad ani ne. – Ba jo.*

13.9.2.2 Výklad významu je založen na popisu funkce částic³¹⁹, jeho jádro tvoří verbum. Toto sloveso naznačuje způsob, jakým částice modifikuje výpověď. Např. **aby tak** část. výraz ‚vyjadřuje pomocí protikladného tvrzení obavu, že něco nastane⁴; **a III** část. (v otázce nebo ve zvolání) ‚naznačuje spjatost s kontextem, se situací⁴; **akorát II** část. kolokv. **2.** ‚zdůrazňuje přesnost, určitost nějakého časového, měrového ap. určení⁴.

Výklad významu částic se soustřeďuje na popis jejich sémantických a pragmatických rysů. Výklad např. reflektuje:

- komunikační funkce, které částice indikují, např. **ať II** část. **2.** ‚vyjadřuje výzvu, někdy s odstínem **rady**, **varování**, **výhrůžky** ap.⁴;
- stupeň jistotní modality, který vyjadřují epistémické částice (ESČ, 2002, s. 63), např. **možná I** ‚vyjadřuje **menší** nebo **střední** míru jistoty⁴;

³¹⁷ Např. u **ani** se uvádí částice vytýkací.

³¹⁸ Delimitaci částic ve starších výkladových slovnících je třeba recipovat s vědomím posunu v pojetí tohoto slovního druhu, k němuž dochází především v souvislosti s pragmatickým obratem v lingvistice (70. léta 20. století). Mnohé výrazy a slova, které jsou dnes jednoznačně řazeny k částicím, jsou ve starších slovnících hodnoceny jako jiné slovní druhy, např. v SSJČ i v SSČ je *jen* klasifikováno jako příslovce. Viz též 7.2.4.

³¹⁹ Nehrozí-li terminologická záměna, používáme dále výraz částice jak pro jednoslovné částice, tak pro víceslovné částicové výrazy.

- emocionální postoje mluvčího k obsahu výpovědi, např. **naštěstí** část. ‚vyjadřuje **úlevu, uspokojení** mluvčího vztahující se k obsahu výpovědi‘;
- sémantiku a typický dosah zdůrazňovacích částic³²⁰, např. **co IV** část. **1.** (ve spojení s 3. stupněm příd. jména nebo příslovce) ‚zdůrazňuje **nejvyšší možnou míru** něčeho, pokud možno‘; **doslova II** část. ‚zdůrazňuje **úplnou platnost** následujícího **výrazu** nebo celé **výpovědi**‘.

Součástí výkladu bývá i emocionální charakteristika kontextu, v němž se částice vyskytuje, např. **ausgerechnet** kolokv. expr. část. ‚zdůrazňuje výraz, který označuje v daných souvislostech z pohledu mluvčího něco výjimečného, překvapivého ap., zprav. **negativně hodnoceného**‘.

V případech, že je pro použití apelových nebo emocionálních částic příznačné prolínání a vrstvení více komunikačních funkcí nebo hodnotících postojů, jsou tyto funkce a postoje zahrnuty do jednoho významu, např. **bohudík, bohudíky** část. ‚vyjadřuje **radost, uspokojení, úlevu**‘.

U některých lexii předchází vlastnímu výkladu významu předvýklad. Zahrnuje např. informace o:

- charakteristice výpovědi, v níž se částice nachází, např. **a III** část. (v otázce nebo ve zvolání) ‚naznačuje spjatost s kontextem, se situací‘;
- postavení částice ve výpovědi, např. **ano I** část. **1.** (na konci výpovědi) ‚doplňuje, zdůrazňuje výzvu, prosbu, žádost‘;
- spojitelnosti, např. **co IV** část. **1.** (ve spojení se 3. stupněm příd. jména nebo příslovce) ‚zdůrazňuje nejvyšší možnou míru něčeho, pokud možno‘;
- komunikační funkci, kterou částice indikuje, např. **akorát II** část. kolokv. **3.** (ve varování) ‚zdůrazňuje maximální možný důsledek nějakého jednání, chování‘.

13.9.2.3 Uvádění dokladů v **exemplifikaci** částic se až na výjimky řídí obecně platnými zásadami pro exemplifikační část (viz kap. 16). Ve srovnání s plnovýznamovými slovy vyplývá z podstaty částic nutnost delších dokladů, např. **a III** část. *účást na referendu byla v obou obcích vysoká. A výsledek? Jednoznačný*; často jsou dialogového charakteru, např. **copak II** část. **4.** *Tak kde je? – Já nevím. – Copak se včera nevrátila domů?*

13.10 Citoslovce

13.10.1 Východiska popisu

Za citoslovce považujeme neohebná³²¹ slova, jejichž funkcí je tvořit samostatné výpovědi nevětné povahy, tzv. větné ekvivalenty (srov. např. ESČ, 2002, s. 56).³²² Citoslovce jako slovní druh jsou v české jazykovědě chápána poměrně jednotně. Ve starších slovnících (SSJČ a SSČ) jsou zpracovány všechny tradičně uváděné typy citoslovců, včetně pozdravů. Slovníky zachycují hláskovou variantnost citoslovců, v exemplifikaci někdy i variantnost grafickou. Výklad významu je u většiny citoslovců slovesný, u pozdravů pak substantivní. Exemplifikace je velmi stručná, u některých citoslovců nebo některých jejich významů není uváděna vůbec.

³²⁰ Více o sémantice některých typů zdůrazňovacích částic např. Štěpánková (2014).

³²¹ Výjimku tvoří citoslovce s funkcí navázání kontaktu, která přebírají osobní koncovky slovesné, např. *nate* (srov. MČ 2, 1986, s. 239; ESČ, 2002, s. 56).

³²² K delimitaci citoslovců a částic v ASSČ viz 7.2.4.

13.10.2 Zpracování citoslovcí v ASSČ

13.10.2.1 Zpracování citoslovcí v ASSČ se od starších přístupů liší v několika bodech. Jedná se např. o rozšíření hranic citoslovcí ovlivněné poznatky nejnovějších mluvnic³²³, o široké zachycování víceslovných jednotek, o jednotné substantivní formulace používané ve výkladu významu a o snahu zachytit přesněji (zejména pomocí exemplifikace) jednotlivé složky významu a významové odstíny zpracovávaných citoslovcí.

Jako **citoslovce** označujeme: 1) výrazy jednoslovné (např. **buch, ahoj**), 2) výrazy víceslovné tvořené z opakujících se komponentů (např. **čáky čáky**), 3) výrazy zpravidla víceslovné tvořící nerozdělitelný celek (např. **hupky dupky, šupky dupky**), které lze v některých případech psát též dohromady (např. **bim bam, bimbam**). Pro citoslovce je typická expresivita³²⁴, která se projevuje např. v opakování hlásek, slabik i celých slov, např. **bu, bu bu bu, bububu**; takovéto výrazy chápeme jako varianty jednoho hesla. Jako variantní hodnotíme i výrazy s částečně obměněnou hláskovou skladbou, pokud je jejich význam shodný (např. **aleluja, haleluja; cupy dupy, cupity dupity**).

Jako **citoslovečné výrazy** označujeme ustálená spojení dvou a více samostatných slov, zpravidla neonomatopoické povahy (např. **tak co, ba pravda**), která tvoří jeden významový celek. Uvádíme je jako samostatně zpracované lexikální jednotky u hesel jejich komponentů.

Od citoslovečných výrazů odlišujeme spojení slov, jejichž souvýskyt je častý, ale ne zcela ustálený, např. **tak ať**. Na rozdíl od citoslovečných výrazů je nepovažujeme za samostatné lexikální jednotky a uvádíme je bez výkladu za exemplifikací příslušného významu s metajazykovým komentářem. Např. **ať III** citosl. vyjádření lhovostejnosti, často jako projev vzdoru: *řekl jsem si, ať. Nechce, nechce; bolí něco? No ať, jede se dál; často ve spojení **tak ať že se na nás dívají? Tak ať! Jenom mi závidí, že můžu líbat tak krásnou holku.***

13.10.2.2 Výklad významu. Ze sémantického hlediska se v mluvnicích vyčleňují tři, příp. čtyři skupiny citoslovcí: 1) zvukomalebná, 2) emocionální, 3) kontaktní (srov. ESČ, 2002, s. 56; AGSČ, 2013, s. 532; MČ 2, 1986, s. 241n.), zahrnující někdy i citoslovce pozdravová a povelová³²⁵. V ASSČ navíc za citoslovce považujeme i tzv. 4) repliková citoslovce³²⁶, tj. výrazy vyjadřující souhlas a nesouhlas.³²⁷ (Viz 7.2.4.)

V ASSČ ve shodě s PSJČ, SSJČ, SSČ a podobně jako např. SSSI druh citoslovce explicitně neuvádíme, lze ho ale rozpoznat ze způsobu výkladu významu. Na rozdíl od PSJČ, SSJČ a SSČ má výklad významu citoslovcí v ASSČ jednotně substantivní povahu.³²⁸ Např. **buch** citosl. ‚(temný) zvuk při úderu, pádu, výstřelu, výbuchu ap.‘.

³²³ Např. AGSČ (2013).

³²⁴ Srov. ESČ (2002, s. 56), AGSČ (2013, s. 533), MČ 2 (1986, s. 239–241).

³²⁵ MČ 2 (1986, s. 247) tato citoslovce řadí mezi kontaktní, AGSČ (2013, s. 535) vyděluje povelová citoslovce jako samostatnou skupinu.

³²⁶ Viz tzv. repliková slova u M. Komárka (2006, s. 236).

³²⁷ Mezi citoslovce řadíme tyto výrazy především vzhledem k jejich schopnosti tvořit samostatnou výpověď. Srov. např. Čermák (2007b), Vondráček (1998).

³²⁸ V PSJČ se používá výklad adjektivní (**bum** citosl. ‚naznačující temné bouchnutí‘), v SSJČ se používá převážně výklad slovesný (**bum** citosl. ‚označuje temný zvuk...‘), doplněný o substantivní (**sbohem** citosl. ‚pozdrav na rozloučenou‘), v SSČ se používají zkratky, které je možno interpretovat jako slovesný či adjektivní výklad (**bum** citosl. ‚označ. temný zvuk...‘).

1) U **onomatopoií** užíváme jako základ výkladu slovo *zvuk* nebo *zvukový projev*. Ve výkladu významu se zachycuje:

- charakter zvuku, např. **břínk II** citosl. ‚pronikavý, ostře zvonivý zvuk‘;
- jeho původce, např. **baf, baf baf** citosl. **3.** ‚zvukový projev psa vyznačující se hlubokým zvukem‘;
- nezbytné, příp. příznačné okolnosti vzniku zvuku, např. **cák, cáky cáky** citosl. **1.** ‚zvuk vydávaný při cákání, cáknutí vody‘, ap.

2) U **emocionálních citoslovcí** tvoří základ výkladu významu zpravidla způsob, jímž je emoce realizována, např. *vzdech, povzdech, zvolání*, doplněný o specifikaci pocitů, které výraz vyjadřuje, resp. doprovází. Vzhledem k šíři užívání emocionálních citoslovcí se ve výkladu často objevuje více (někdy i nesourodých) emocí. Např. **bože, bóže** citosl. ‚povzdech, zvolání doprovázející smutek, bolest, zklamání ap. • zvolání, vzdech doprovázející nadšení, radost ap.‘.

3) **Kontaktní citoslovce** vykládáme pojmenováním komunikační funkce, jejímiž jsou nositeli, např. *pobídka, výzva*. Ve druhé části výkladu specifikujeme konkrétní sémantiku výrazu. Např. **alou** citosl. **1.** ‚pobídka ke zrychlení pohybu, k rychlému odchodu‘.

Základem výkladu významu **pozdravových citoslovcí** je slovo *pozdrav*. Součástí výkladu je dále informace o adekvátní komunikační situaci, v níž je slovo užíváno, příp. o dalších okolnostech užití. Např. **ahojky** citosl. kolokv. expr. ‚neformální pozdrav používaný při setkání nebo loučení‘.

4) U **replikových citoslovcí** jako základ výkladu významu používáme slova *odpověď, přitakání* ap., např. **baže** citosl. kniž. ‚kladná odpověď na otázku, souhlas‘.

Při výkladu významu citoslovcí zachycujeme také dílčí významové odstíny, např. **ano II** citosl. kladná odpověď na otázku, souhlas; op. ne: *Hovořil jste s ním? – Ano, pane.; Jste spokojen? – Ano, hodně.; Máte tuhle práci ráda? – Ano, ráda pracuji s lidmi.* [Instinkt 2007]; (...) • zastupuje kladnou variantu předchozí věty: *dřív mi to nevadilo, teď už ano; Máte předstartovní trému, a pokud ano, jak se jí zbavujete?* [LN 2000] • souhlas s nějakým tvrzením: *ano, tak to má být; V šesti zápasech jste navíc nedali ani gól. – Ano, to je pravda.* [DB 2007].

Citoslovce primárně nevstupují do syntagmatických vztahů, sekundárně se však při částečné slovnědruhové transpozici³²⁹ mohou do větné struktury zapojit, zpravidla jako sloveso či substantivum, méně často jako adjektivum. Je-li ustálené užití citoslovce ve funkci slovesa, zpracováváme ho jako samostatný význam, např. **bacha** citosl. <něm.> kolokv. expr. **1.** výzva k ostražitosti, pozornosti, opatrnosti; syn. pozor: *pořád jsme si říkali, bacha, nesmíme dostat gól; chlapi, bacha, ta traverza pojede doprava* **2.** ve funkci slovesa v rozkazovacím způsobu buď ostražitý, pozorný, opatrný: *bacha na zloděje; dej se tudy, ale bacha na tamhletu díru; a bacha na to, ať dojedete v pořádku.*

Většina citoslovcí může být rozvíta adjektivním přívlastkem a vystupovat ve funkci substantiva, sémanticky však odpovídá významu citoslovce. Má-li užití v této funkci velkou frekvenci a je-li pro výraz typické, je zachyceno v závěru exemplifikace příslušného významu s metajazykovým komentářem ‚ve funkci podstatného jména‘, např. **crr**,

³²⁹ Citoslovce v těchto případech nepřebírají flexi jiných slovních druhů.

crrr, **crrrr** citosl. pronikavě zvonivý zvuk zvonku, budíku, telefonu ap.: *crrr*, *vstávej!*; (...) *v neděli najednou crrrr*, *crrrr*, *kdoši hned ráno zvoní u dveří*; ve funkci podstatného jména *zadní lavice probudí až hlasité crrrr na konci každé hodiny*. Obdobně zpracováváme i citoslovce, pro která je typické užití ve funkci adjektiva.

13.10.2.3 Uvádění dokladů v **exemplifikaci** citoslovcí se až na výjimky řídí obecně platnými zásadami pro exemplifikační část (viz kap. 16). Některá citoslovce vyžadují uvádění delších dokladů, např. **bingo II** citosl. **1.** *ano, bingo, uhádla jsi, je to tak; Cítíte se pohoršení? Bingo! Přesně to si firma přála.* [LN 2004], nebo doklady dialogového charakteru, např. **ba III**, **ba ba** citosl. *ba, to je pravda; ba ba, už je to tak; „Kalamita, co?“ navázal jsem hovor. – „Ba,“ přitakal.*

Při exemplifikaci citoslovce ve funkci slovesa zachycujeme též typickou vazebnost, např. **bacha** citosl. **2.** *bacha na zloděje; (...).*

14 SYNONYMIE

14.1 Východiska

Synonymie patří (spolu s antonymií, viz kap. 15) k základním paradigmatickým vztahům ve slovní zásobě. Její podstatou je shoda nebo blízkost významů lexikálních jednotek a rozdílnost jejich formy, přičemž u těchto lexikálních jednotek jde o vyjádření jednoho pojmu (srov. Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989, s. 321). Synonyma jsou vždy slova téhož slovního druhu; vyskytují se u všech slovnědruhových kategorií, nejčastěji však vstupují do synonymních vztahů substantiva, adjektiva, adverbia a slovesa.

14.1.1 V české a slovenské lingvistické literatuře existuje řada teoretických prací, které se zabývají pojetím synonymie a tříděním synonym z různých hledisek³³⁰; mezi jednotlivými autory však není jednotnost v tom, nakolik mohou být synonyma významově shodná či jen významově podobná.³³¹ Obecně se rozlišují **synonyma úplná a částečná**, někteří autoři však připomínají, že shoda významu není nikdy zcela absolutní, srov. Čermák (2010a, s. 265): „... synonymie [je] jev vždy jen různě částečné podobnosti významu dvou a/nebo více různých lexémů...“ Dále (tamtéž): „... částečnost jejich podobnosti je nutně různá co do svého složení i množství zahrnutých rysů...“³³² Synonyma úplná mají stejný význam a má pro ně platit zaměnitelnost ve všech kontextech³³³, i když se připouští, že mohou mít různou stylovou platnost: „Synonymický vztah vyplývá zo zhodnosti, významovej totožnosti všetkých sémantických príznakov (sém) daných lexikálnych jednotiek. Túto významovú zhodu môže sprevádzať: a) zhoda štylistických a expresívnych príznakov, b) rozdiel v štylistických a expresívnych príznakov...“ (Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989, s. 322). Jako příklad na úplná synonyma se v literatuře většinou uvádějí synonymní dvojice tvořené mezinárodním slovem a jeho českým ekvivalentem, např. *lingvistika – jazykověda*. Synonyma částečná jsou taková, jejichž oblasti významového užití se kryjí jen z menší části (Filipec, 1957, s. 145); i podle mnohých dalších autorů se většina synonym liší v rozsahu významu, částečně se významově překrývají, částečně se odlišují nebo se liší oblastí použití.³³⁴ Synonyma úplná i částečná existují u všech typů synonym³³⁵.

³³⁰ Viz zejména Filipec (1961, 1995b, 2000), Filipec – Čermák (1985), Čermák (1995b, 2010), Horecký – Buzássyová – Bosák (1989, s. 321–331), PMČ (1995, s. 79–82), Čechová (2000, s. 62), ESC (2002, s. 472), Dolník (2007) aj.

³³¹ Srov. přehledovou studii F. Kočiše (1988).

³³² Srov. též PMČ (1995, s. 80; autorkou stati je Z. Hladká): „Na úrovni lexikálního systému by se o úplné (totální, absolutní, striktní) synonymii dalo hovořit v případě naprosté shodnosti všech významových (včetně pragmatických) rysů slovníkových jednotek a z toho plynoucí stoprocentní zaměnitelnosti těchto jednotek ve všech kontextech. Taková synonymie by však byla nefunkčním luxusem, proto se jí jazyk ve snaze o ekonomičnost brání. I zdánlivě významově totožná slova, jako např. *hezký – pěkný, hrozně – strašně, zde – tady*, nejsou ve všech kontextech zcela zastupitelná nebo se v nich přinejmenším nevyskytují se stejnou frekvencí.“ Také Filipec – Čermák (1985, s. 134) uvádí: „U synonym je třeba přihlížet vedle významu i k distribuci, k jejich kontextové spojitelnosti, která je málokdy zcela stejná. Jako synonyma se uplatňují jen ve svých synonymických kontextech, vedle nich však mají i kontexty různé.“

³³³ Jak uvádí např. A. Jarošová (2008a, s. 372): „... jestvujú kolokačné reštrikcie, nevyplývajúce z významu, ale z konvencie a tieto reštrikcie obmedzujú zameniteľnosť výrazov.“

14.1.2 Také v lexikografické praxi existují dílčí rozdíly v pojetí synonymie. Vyplynívají jednak z typu slovníku (obecný výkladový slovník zachycuje synonyma jinak než speciální slovník synonymický, který uvádí celé synonymické řady³³⁶), jednak z koncepčních zásad popisu slovní zásoby uplatňovaných v jednotlivých výkladových slovnících, které se řídí cílem a rozsahem daného slovníku, podrobností zpracování jednotlivých hesel a dalšími aspekty. Liší se též využití synonym v hesle (ve funkci zpřesňující, usouvztažňující, zkracující, jako prostředek členění jednotlivých významů na významově odstíny³³⁷) i jejich počet uváděný v jednotlivých výkladových slovnících. Zásady zpracování synonym se tedy u každého slovníku částečně liší, je třeba je vymezit pro každý nový slovník.

V předchozích výkladových slovnících (SSJČ, SSČ) se synonyma užívala buď místo (ve funkci) výkladu, nebo vedle výkladu. Použití synonyma místo výkladu bylo velmi častým způsobem zpracování³³⁸: synonymum odkazovalo k jinému, běžnějšímu nebo bezpříznakovému heslu, kde byla uvedena výkladová perifráze. Užití jednoho synonyma naznačovalo totožnost nebo blízkost významu. V případě uvedení více synonym byl popis významu heslového slova součtem nebo průnikem významů jednotlivých synonym významově užších.³³⁹

14.2 Zpracování synonym v ASSČ

Jak známo, uvádění synonym napomáhá objektivizaci výkladu, ulehčuje vymezení polysémie a poukazuje na sémantické vztahy mezi lexikálními jednotkami. Při zjišťování významové identity dvou (i více) lexémů či jejich jednotlivých významů (lexií) se však ukazuje, že některá synonyma uvedená v předchozích slovnících se dnes významově rozcházejí³⁴⁰, získávají určitý stylistický příznak (nový nebo jiný než dříve), příp. nabývají dalších významových odstínů, nebo naopak vycházejí z úzu a jako slova řídká či zastaralá se již ve funkci slovníkových synonym nemohou použít. Diferencující prvek může být natolik odlišný, že může dojít až k rozpadu synonymického vztahu (Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989, s. 326). Naopak materiálové zdroje někdy signalizují další možná synonyma, která předchází slovníky z různých důvodů nezachytily. Proto při

³³⁴ Podle F. Čermáka (2010a, s. 266) se distribuce (a tedy kolokabilita) a intenze (logicky úplný výčet rysů) poměňují vzájemnou zaměnitelnost posuzovaných synonym ve všech kontextech. K dalším kritériím, podle nichž lze tuto částečnost i rozdílnost identifikovat a popsat, podle něj patří frekvence, pragmatika (zvláště evaluativnost), motivovanost a rozdíly stylové.

³³⁵ Celkový přehled typů viz např. PMČ (1995, s. 80).

³³⁶ Srov. např. Haller a kol. (1969, s. V): „Jeho cílem [Českého slovníku věcného a synonymického] je poskytnout ve věcném uspořádání co největší výběr synonymických výrazů (...) a věcné utřídění české slovní zásoby.“; a dále: „Pojem synonyma chápeme v širším smyslu slova, aby výběr slov v jednotlivých heslech mohl být co největší.“; viz též další slovníky synonym: Bečka (1979), Pala – Všianský (2000), *Synonymický slovník slovenčiny* (2000), *Slovník českých synonym a antonym* (2007) aj.

³³⁷ Tyto funkce podrobně popisuje J. Filipec (1961, s. 255).

³³⁸ Zejména v SSČ plnila synonyma především funkci zkracující. V SSJČ často synonyma nahrazovala výklad u významových odstínů.

³³⁹ Srov. *Směrnice pro vypracovávání rukopisu SSJČ* (1957, s. 55): „Synonyma považujeme za výklad (...) i tehdy, když synonyma k heslu v jistém významu tvoří více méně neuzavřenou řadu a vztahují se spíše jen k užití slova v jednotlivých kontextech: **most** 3. přechod, pojitko, prostředník, prostředek ap.“ – Srov. též Filipec (1995c, s. 35): „Uvádí-li se za výkladem více synonym, jde o inkluzi tříd, tj. částečné zahrnutí distribučních oblastí.“

³⁴⁰ O tendenci k významové diferenciaci viz podrobněji např. Horecký – Buzássyová – Bosák (1989, s. 326).

zpracování každého hesla na základě primárních i sekundárních zdrojů postupně vyhodnocujeme všechna jeho potenciální synonyma z hlediska dnešního úzu.

Synonymum se v ASSČ uvádí za výkladovou perifrází, a to buď po čárce, nebo po středníku za zkratkou syn. Tyto odlišné pozice v hesle signalizují rozdíl z hlediska totožnosti významu – podle míry shody takto rozlišujeme synonyma úplná a částečná; kromě toho u úplných synonym navíc diferencujeme, zda jsou stylově rovnocenná či nerovnocenná (viz dále). Synonyma se vyhodnocují na úrovni jednotlivých lexíí.

Na rozdíl od SSSJ a SSČ až na vymezené výjimky nepoužíváme pouhé synonymum ve funkci výkladu³⁴¹.

14.2.1 Úplná synonyma

Za úplná považujeme taková synonyma, která jsou významově shodná, mají tedy zpravidla stejný výklad významu³⁴² a shodnou či podobnou distribuci. V ASSČ se používají ke zvýšení přesnosti výkladu; představují alternativní vyjadřovací prostředek, u něhož by měla v rámci daného významu fungovat zaměnitelnost ve všech příkladech uvedených v exemplifikaci, kromě sousloví a příkladů s dovýkladem.

Úplná synonyma (s číslem příslušného významu) se od výkladu významu oddělují středníkem a označují se zkratkou syn. Úplnou synonymii zachycujeme u následujících strukturálních typů: 1) jednoslovný lexém – jednoslovný lexém (**anémie** – **chudokrevnost**; **aspik** 1 – **rosol** 1; **atribut** 2 – **přívlastek** 2; **astronomický** 2 – **závratný** 1; **atakovat** – **útočit**), 2) jednoslovný lexém – sousloví (**adjektivum** – **přídavné jméno**; **akordeon** – **tahací harmonika**; **pankreas** – **slinivka břišní**), 3) sousloví – sousloví (**akrobatické létání** – **letecká akrobacie**; **moučkový cukr** – **cukr moučka**)³⁴³; u vykládaných sousloví uvádíme úplná synonyma podle stejných zásad jako u jednoslovných hesel³⁴⁴. Srov. např. tyto zpracované dvojice:

- 1) **astronomický 2.** expr. nesmírně, nepředstavitelně vysoký; syn. **závratný 1**: *astronomická částka, suma; astronomické zadlužování; pobírat astronomické honoráře; mít stále astronomičtější zisky; platby za teplo dosahují astronomických cifer; dlužná částka narostla o úroky do astronomických výšek; **závratný 1.** expr. nesmírně, nepředstavitelně vysoký: *závratná suma, závratné číslo; inflace dosahovala závratné výše; ceny barevných kovů stoupají do stále závratnějších výšin;**
- 2) **pankreas** anat., med. slinná břišní žláza vylučující hormony a trávicí enzymy; syn. *slinivka břišní: poranění pankreatu; chronický zánět pankreatu; pankreas je žláza s vnitřní sekrecí; inzulin vzniká v pankreatu a reguluje hladinu glukózy v krvi; **slinivka břišní** anat., med. slinná břišní žláza vylučující hormony a trávicí enzymy; syn. pankreas;*
- 3) **akrobatické létání** sportovní disciplína, při níž pilot provádí s letadlem předem stanovené obraty; syn. *letecká akrobacie; **letecká akrobacie** sportovní disciplína, při níž pilot provádí s letadlem předem stanovené obraty.*

³⁴¹ Synonyma místo definice (ve funkci výkladu) se v ASSČ používají jen v odůvodněných případech, zejména u hesel silně expresivních, u slangismů nebo dialektismů, viz též kap. 12.

³⁴² K odlišnostem ve výkladu významu synonymně propojených výrazů může dojít např. u výkladu slovtvorně motivovaného, např. **čákanec** ‚skvma vzniklá cáknutím; syn. stříkanec‘; **stříkanec** ‚skvma vzniklá stříknutím, vystříknutím; syn. cákanec‘.

³⁴³ Synonymie existuje i u frázemů, u nich však frazeologická synonyma neuvádíme.

³⁴⁴ Sousloví se však neexemplifikují (viz 19.1).

Dvojici úplných synonym častou tvoří slova cizího a domácího původu (viz i výše uvedené příklady). U obouvidových sloves cizího původu se uvádí synonymum v obou videch, např. **abonovat** ,(...); syn. předplácet, předplatit‘.

Poměrně velkou část úplných synonym představují dále izolexémní slovtvorná synonyma (např. **autoimunní** – **autoimunitní**; **akordový** – **akordický**; **asociační** 2 – **asociativní**; **adjustace** 1 – **adjustáž**; **amatérství** 1, 2 – **amatérismus** 1, 2). Pokud se kombinují s lexikálními synonymy, pak se slovtvorné synonymum uvádí na prvním místě, např. **animalita** ,animální, živočišný, pudový charakter; syn. animálnost, živočišnost, pudovost‘; **animálnost** ,(...); syn. animalita, živočišnost, pudovost‘.

14.2.2 Směrovost uvádění synonym v ASSČ

Úplná synonyma mohou mít různou stylovou platnost – mohou být stylově rovnocenná, nebo nerovnocenná.³⁴⁵ Proto při jejich uvádění ve slovníku uplatňujeme tzv. zásadu směrovosti – synonymum je uvedeno buď u obou členů synonymní dvojice, nebo jen u jednoho z nich. Tato zásada není v české lexikografické tradici nová, v SSSJ i SSČ se uplatňovala, pouze se takto dříve neoznačovala.³⁴⁶

14.2.2.1 Úplná synonyma stylově rovnocenná

Za stylově rovnocenná považujeme úplná synonyma v případě, že jsou obě neutrální (bezpříznaková), nebo jsou z hlediska stylové příznakovosti rovnocenná³⁴⁷; u stylově neutrálních synonym navíc vyhodnocujeme frekvenci jejich výskytu: k rovnocenným synonymům řadíme ty výrazy, jejichž frekvence se v materiálových zdrojích příliš neliší³⁴⁸.

Stylově rovnocenná úplná synonyma uvádíme u obou členů synonymní dvojice (obousměrně), srov. např. dvojice: obě synonyma neutrální, frekvenčně srovnatelná: **abonent** ,kdo (si) něco předplácí; syn. předplatitel‘ – **předplatitel** ,(...); syn. abonent‘; obě expresivní: **bubák I 3**. expr. ,nevlídný, stále zamračený, zakaboněný člověk; syn. kakabus‘ – **kakabus** expr. ,(...); syn. bubák I/3‘; obě synonyma jsou termínem: **atribut 2**. lingv. ,větňý člen rozvíjející podstatné jméno a blíže určující jeho význam; syn. přívlastek 2‘ – **přívlastek 2**. lingv. ,(...); syn. atribut 2‘.

14.2.2.2 Úplná synonyma stylově nerovnocenná

Za stylově nerovnocenná považujeme taková synonyma, která se liší stylistickým příznakem (jedno je příznakové a druhé neutrální), oborovou příslušností (termín/netermín) nebo výrazným rozdílem frekvence.

³⁴⁵ Tím se lišíme od SSSJ, v němž se zkratkou syn. označují pouze slova, která mají pojmovou složku významu podobnou té, kterou má heslové slovo, a navíc mají shodnou i pragmatickou složku významu (tj. případný citověhodnotící komponent a stylovou určenost), a mohou se proto použít jako alternativní prostředek v určitém textu téhož stylistického registru (srov. SSSJ, 1. díl, s. 33).

³⁴⁶ Srov. *Směrnice pro vypracovávání rukopisu SSJČ* (1957, s. 56): „I při zpracování synonym se projevuje zobecňující povaha slovníku. Proto se většinou uvádějí spisovná slova méně běžná nebo vyznačující se nějakým příznakem na synonyma spisovná, a to běžná, bezpříznaková, citově neutrální a současná.“ Podobně postupuje i SSČ (srov. 1. vyd., s. 792). V obou slovnících platí zásada, že bezpříznakové synonymum se nevykládá příznakovým.

³⁴⁷ U expresivity je někdy problémem určit, zda je u obou synonym příznak opravdu shodný – příznaky mohou být někdy jen podobné, ne vždy úplně shodné.

³⁴⁸ Srov. Filipec – Čermák (1985, s. 136): „Rozdíly mezi synonymy... prokazují i frekvenční údaje. Synonyma významově a stylisticky blízká mají velmi blízkou frekvenci (*hezký* – *pěkný* – *slíčňý* – *líbezňý*); ovšem aby byly frekvenční údaje využitelné, musí se zakládat na respektování významů, nikoli jen lexémů.“

Stylově nerovnocenná, ale z hlediska totožnosti významu úplná synonyma uvádíme jen směrem od příznakového k neutrálnímu, popř. k výrazně frekventovanějšímu, běžnějšímu, známějšímu ap. To znamená, že u toho členu synonymní dvojice, který je příznakový, bude uvedeno neutrální synonymum, ale v opačném směru se neuvádí. Srov. např. dvojice synonym: kolokviální výraz × neutrální, bezpříznakový výraz: **cedák** kolokv. **1.** ‚kuchyňské náčiní s otvory, které propustí tekutinu; syn. cedník‘ – **cedník** ‚kuchyňské náčiní s otvory, které propustí tekutinu‘; knižní výraz × neutrální, bezpříznakový výraz: **adorační 1.** kniž. ‚vyjadřující obdiv, obdivné uznání někomu, něčemu; syn. obdivný‘; neutrální synonyma s velkým rozdílem frekvence: **cídit** ‚dodávat lesku třením; syn. leštit‘³⁴⁹.

14.2.3 Částečná synonyma

Za synonyma částečná, dílčí považujeme takové případy, kdy se dvě hesla nebo jejich významy překrývají základními významovými rysy, ale některým sémantickým rysem se liší – jde spíše o významovou podobnost.

Částečná synonyma uvádíme za výkladem po čárce jako podpurný výkladový prostředek na dokreslení, dotažení významu slova, např. **centrum 5.** ‚nejdůležitější, nejzávažnější místo, část něčeho, jádro, těžiště‘; **analgeticky 1.** ‚proti bolesti, tlumivě, tišivě‘; **civilně 3.** ‚jednoduchým, nenáročným způsobem, střízlivě, jednoduše‘.

Je-li za výkladem uvedeno několik dílčích synonym, jde zpravidla o synonyma s různou extenzí, jejichž kombinací se výklad dále vymezí, např. **atraktivní** ‚budící zájem, pozornost, zajímavý, přitažlivý‘.

Jako částečná synonyma za výkladem neuvádíme slova řídká, málo známá, zastaralá, úzce odborná ap.

14.2.4 Synonyma u významových odstínů

Synonyma u významových odstínů se v ASSČ využívají v mnohem menší míře. Synonymum je zde významově užší, neplatí pro celý význam, ale jen pro jednotlivý významový odstín a odpovídající část exemplifikace. Tato synonyma uvádíme za výkladem významového odstínu po čárce, např. **bandáž 1.** med., sport. ‚pevný obvaz, obinadlo • pomůcka k fixaci a ochraně určité části těla, zejména kloubů‘; **abiturient** ‚student střední školy v období kolem maturity, maturant • kdo vystudoval střední školu, absolvent‘. Častěji však existence synonyma (různých synonym) poukazuje na polysémii: **cize 1.** jinak než přirozeně, nezvykle, zvláště: *jeho hlas zněl cize; jeho obrazy působily cize a nepochopitelně; pod bílou pokrývkou vypadala vesnice cize; má cize znějící jméno* cizokrajně **2.** bez citového vztahu, chladně: *díval se na mě cize, jako by mě ani neznal.*

14.2.5 Kontextová synonyma

Kontextová synonyma se využívají v exemplifikaci, pokud se vztahují jen k některému z uvedených běžných spojení; u něj slouží zpravidla jako dovýklad: **balíček 1.** zdrob. k balík I/1 (zabalený předmět): *balíček kávy, sušenek; balíček cigaret* krabička; (...).

³⁴⁹ Absolutní frekvence v SYN: *cídit* 223, *leštit* 2267. Cit. 2015-08-07.

15 ANTONYMIE

15.1 Východiska

15.1.1 Antonymie³⁵⁰ patří (spolu se synonymií, viz kap. 14) k základním paradigmatickým vztahům mezi lexikálními jednotkami. Jedná se o vztah sémantický (*velký – malý*), příp. formálně-sémantický (*chybný – bezchybný*), který je založen na rysu protikladnosti. Tato protikladnost je dána stavem mimojazykové reality, antonymie tedy ve velké míře reflektuje logické uspořádání jevů (Čermák, 1995b).

Logické protiklady jsou založeny na vztahu kontrárnosti nebo kontradiktornosti.³⁵¹ Tato logická dichotomie je zohledněna i při lingvistické klasifikaci antonym. Kontrárním vztahu odpovídá **polární, graduální** typ antonymie, tj. **antonymie ve vlastním smyslu**.³⁵² Charakteristickým rysem tohoto typu je stupňovatelnost a schopnost spoluutvářet více-členné škály (např. *ledový – studený – chladný – vlažný – teplý – horký – vřelý – žhavý*)³⁵³.

Vztahu kontradiktोरickému odpovídají **antonyma komplementární**. Nemají přechodovou zónu a netvoří škály, jedná se pouze o dva protikladné členy. J. Filipec je nazývá také opakokladná (Filipec – Čermák, 1985, s. 131), neboť oba členy mají kromě záporného rysu také rys kladný; záporný člen může mít kladné synonymum (*pravdivý – nepravdivý = lživý*). Případy, kdy je záporný člen dvojice bez kladného obsahu a pouze popírá obsah kladného členu, z komplementárních antonym zcela vyděluje J. Dolník (2007). V jeho pojetí tyto případy nezakládají antonymii a jsou označovány jako kontradiktोरické výrazy (např. *student – nestudent*).

Antonymie může být založena také na vztahu vektorovosti. Tento vztah vzniká mezi pojmy, které odrážejí protisměrně orientované jevy. **Vektorová antonyma**³⁵⁴ jsou protichůdná z hlediska orientace (někteří autoři uvádějí i kvantitu, srov. Orgoňová – Bohunická, 2011). Nejčastěji jsou vektorovými antonymy prefigovaná slovesa (z hlediska orientace např. *vejít – vyjít, přinést – odnést*; z hlediska kvantity např. *zmenšovat – zvětšovat*).

Tradičně se o antonymii uvažuje jako o vztahu dvou lexémů. Šíře nahlíží kontrastní vztahy např. F. Čermák (2010a). Ve své práci užívá pro protikladné vztahy dvou či více lexikálních jednotek (škálová, cyklická paradigmata ap., např. *sever – jih – východ – západ; včera – dnes – zítra*) označení **opozitnost** a zahrnuje do ní větší množství typů těchto vztahů. Kromě vlastní antonymie, komplementárnosti a vektorovosti autor uvádí ještě např.

³⁵⁰ Míněna je antonymie v širším smyslu (např. Dolník, 1988, s. 84), tedy nejen typ polární, graduální, ale i typy založené na jiném než kontrárním vztahu (viz dále).

³⁵¹ Pojmy v logicky kontrárním protikladu nepokrývají svými obsahy celý rodový pojem; pojmy v logicky kontradiktोरickém protikladu naopak pokrývají celý nadřazený pojem a navzájem se vylučují: platnost jednoho pojmu implikuje neplatnost druhého pojmu, přičemž vždy musí platit alespoň jeden z pojmů.

³⁵² U některých autorů je termín antonymie užíván v užším smyslu právě jen pro tento typ. Rozšíření o další typy pak bývá označováno jako opozitnost (např. PMČ, 2003, s. 84). Nejširší pohled na opozitnost představuje pojetí F. Čermáka (2010a, s. 268, podrobněji dále).

³⁵³ Příklad škály viz Filipec – Čermák (1985, s. 130).

³⁵⁴ V typologii antonym napanuje mezi jednotlivými autory shoda, např. vektorová antonyma považuje J. Filipec za podtyp antonym polárních (Filipec – Čermák, 1985, s. 130–131).

konverznost³⁵⁵ – vztah, který je založen na změně/obrácení rolí v rámci jedné situace, resp. na nahlížení jedné situace ze dvou perspektiv dvou účastníků (*prodat – koupit*³⁵⁶, *zeptat se – odpovédět*).

Antonyma polární, antonyma komplementární a antonyma vektorová tvoří jádro antonymie a jsou považována za **antonyma úplná, pravá** (Dolník, 2007, s. 98). Na pozadí úplných antonym se vyčleňují **antonyma částečná**, která stojí ve vztahu oslabeného kontrastu (např. *velký – nevelký*) nebo se liší navíc dalšími významovými komponenty (např. *pomalý – bleskový*).

15.1.2 Ze strukturního hlediska mohou být antonyma tříděna na **lexikální** (kontrast mezi lexémy tvořenými z různých kořenů, např. *dobrý – zlý*) a **slovotvorná**³⁵⁷ (kořen slov je shodný, kontrastní vztah se realizuje mezi předponovým derivátem a jeho nepředponovým základem, např. *typický – atypický*, příp. mezi komponenty předponových derivátů nebo složenin, např. *externí – interní, málomluvný – mnohomluvný*).

15.1.3 Kromě lexikálních a slovotvorných kontrastů může být vyčleněna ještě skupina **kontextově kontrastních slov**, kontextových antonym (Červená, 1979a); jejich protikladnost vyplývá ze širšího kontextu, např. společenského diskurzu (*novinář – politik*). V pojetí J. Filipece jsou **kontextovými antonymy** lexikální jednotky „na úrovni lexémů-kontextových typů: *červený-bílý* (č-é, b-é víno), *černý-hnědý* (č-é, h-é uhlí), *já-ty*“ (Filipec – Čermák, 1985, s. 132).³⁵⁸

15.1.4 Hlavními nositeli antonymie jsou ze slovnědruhového hlediska autosémantika. F. Čermák (2010a, s. 270) však ukazuje, že opozita lze najít i mezi synsémantickými slovními druhy (*do – z, on – ona, a – nebo*). Opozitnost nepřipouští u číslovek; naopak J. Filipec (1961, s. 218) číslovky z antonym nevylučuje.

15.1.5 Antonymie (resp. polyanonymie, Filipec, 1994) je lexikografovi oporou při vydělování jednotlivých významů polysémního lexému (Čermák, 1995b, s. 104; Filipec, 1961, s. 216). Uvádění antonym ve slovníkových heslech přispívá k mapování systémových vztahů ve slovní zásobě a napomáhá k zpřesnění výkladu významu nebo jeho doplnění.

Koncepční materiály a zásady zpracování SSSJČ i SSSČ se k problematice antonym vyjadřují velice stručně, a to pouze k umístění antonyma v hesle (za výkladem nebo za dokladovými spojeními)³⁵⁹ a k jeho značení (v SSSJČ v závorce za zkratkou op., v SSSČ za značkou x). Na distribuci jednotlivých typů antonym můžeme usuzovat jen z konkrétního zpracování hesel. Např. v SSSJČ jsou nejvíce zachycena antonyma polární (před-

³⁵⁵ J. Filipec používá namísto termínu *konverznost* termín *konverzivnost* (Filipec – Čermák, 1985, s. 131–132); podobně EŠČ (2002, s. 231).

³⁵⁶ J. Dolník (2007, s. 101) uvádí, že za antonymní lze slovesa typu *prodávat – kupovat* považovat tehdy, pokud označují opačné činnosti jednoho a téhož agentu. S ohledem na sémantické i gramatické aspekty charakterizuje konverzivní lexémy např. také K. Marková (1999, s. 102): „Za konverzivní obecně považujeme takové dva výrazy, které prostřednictvím odlišného jazykového významu pojmenovávají stejnou situaci a mají opačně uspořádané aktanty ve valenčních pozicích.“

³⁵⁷ Někdy jsou nazývána gramatická (srov. Oravcová, 1992).

³⁵⁸ Srov. také Filipec (1961, s. 218).

³⁵⁹ Podle *Směrnice pro vypracovávání rukopisu SSSJČ* (1957, s. 69–70) se v SSSJČ ojediněle ilustruje antonymní vztah uvedením slova opačného významu v exemplifikaci, např. **mládnouti**: *ten člověk nestárne, ale mládně*.

vším u kvalitativních adjektiv a od nich derivovaných substantiv), méně pak antonyma vektorová (zpravidla u prefigovaných sloves), antonyma komplementární a konverzní opozita. Antonyma nejsou v SSJČ a SSČ uváděna důsledně u obou členů dvojice, např. heslo *pravda* obsahuje antonymum *lež*, heslo *lež* neobsahuje antonymum *pravda*.

V SSJČ i SSČ jsou zachycovány slovtvorné kontrasty, hojně zejména u přídavných jmen. Uveden je antonymní vztah mezi přídavnými jmény a jejich deriváty (*normální – abnormální*, *typický – atypický*, *řádný – mimořádný* ap.), antonymní vztah založený na významovém kontrastu formantů (*krátkozraký – dalekozraký*) i antonymní vztah dvojic lišících se více než v jednom komponentu (*vousatý – bezvousý*).³⁶⁰

15.2 Zpracování antonym v ASSČ

15.2.1 V ASSČ se uvedení či neuvedení antonyma v hesle řídí několika základními zásadami, především doložeností daného antonyma v současné češtině, dále pak kontextovou zaměnitelností opozitních lexémů (lexií) a konkrétním typem kontrastního vztahu.

V ASSČ se zachycují pouze úplná antonyma (antonyma polární, kontrární a vektorová), nikoli částečná (viz výše). Neuvádějí se antonyma konverzní, ani dvojice slov, jejichž kontrastní vztah plyne ze širšího kontextu (např. *princezna – čarodějnice*). Registrují se pouze binární antonymní vztahy. Celé škály polárních antonym ani vícečlenné cykly (např. *jaro – léto – podzim – zima*) v rámci antonymie uváděny nejsou.

Antonyma se vyhodnocují na úrovni jednotlivých lexií. V heslovém odstavci se uvádějí po zkratce op. za výkladem významu (a to až po případných synonymech). Shodně se postupuje u vykládaných sousloví. Např. **abstraktní 1**, založený na abstrakci 1 (myšlenkovém procesu zjišťujícím obecné vlastnosti a vztahy), 2 (výsledku abstrahování) • získaný abstrakcí; op. konkrétní: *abstraktní pojem; abstraktní myšlení, uvažování; (...)* □ *abstraktní podstatné jméno, abstraktní substantivum* lingv. podstatné jméno pojmenovávající vlastnost, děj, stav (např. *krása, pýcha, dobrota, zeleň, tvrdost, čtení, lov*); syn. abstraktum I/3; op. konkrétní podstatné jméno, konkrétní substantivum, konkrétní; (...).

V případě, že je toto antonymum polysémní, uvádí se včetně čísla příslušného významu, který do opozitního vztahu vstupuje, např. **bohabojnost** ,(...); op. **bezbožnost 1'**; podobně se u homonymního antonyma zachycuje jeho číslo v rámci homonymie, např. **decrescendo II** ,(...); op. **crescendo II'**.

U významu hesla může být v závislosti na systémových vztazích ve slovní zásobě uvedeno i více antonym, např. antonyma s předponou domácí a cizí: **normálnost** ,(...); op. **abnormálnost, nenormálnost'**.

Příslušné antonymum je vždy uváděno u obou členů dvojice, např. **acyklicky** ,(...); op. **cyklicky'**, **cyklicky** ,(...); op. **acyklicky'**.

15.2.2 V ASSČ se zachycují:

- 1) kontrasty založené na logickém vztahu kontrárním, tj. **antonyma polární**. Z vícečlenných škál, které polární antonyma spoluutvářejí, jsou uváděny pouze protiklady z krajních pólů, protiklady ostré.³⁶¹ Např. **antipatie** záporný postoj (někdy neodůvodněný) k osobám, věcem, činnostem; op. *sympatie: osobní antipatie; silné antipatie; projev antipatie k totalitnímu režimu; v zemi roste antipatie vůči přistěhovalcům;*

³⁶⁰ Podrobný výčet v práci V. Červené (1979b).

³⁶¹ Srov. pojednání o ostrých a neostrých protikladech ve výkladových slovnících (Oravcová, 1992).

neskrývat své antipatie vůči opozici; antipatie mezi majiteli a nájemníky domu; brzy, brzo 2. v časných hodinách; syn. časně 1; op. pozdě: *brzy vstávat; jít brzo spát; brzy se stmívá; dlouhý 1.* mající velký rozměr na délku; op. krátký 1: *dlouhá chodba; dlouhá fronta; košile s dlouhými rukávy; nechala si narůst dlouhé vlasy; (...)*. Uváděna nejsou antonyma vyjadřující oslabený kontrast (např. *velký – nevelký*);

- 2) kontrasty založené na logickém vztahu kontradiktorickém, tj. **antonyma komplementární**. Např. **bdít 1.** nespát v době určené k spánku (v noci), být vzhůru; op. spát: *matka bděla celou noc u nemocného dítěte; (...); benigní med. nemající zhoubné účinky, nezhoubný, neškodný; op. maligní: *benigní nádor; benigní zbytnění kostí; (...)*;*
- 3) **vektorová antonyma** lišící se především protichůdností v orientaci. Jedná se typicky o prefigovaná slovesa. Např. **rozbalit 1.** zbavit ochranného nebo ozdobného obalu, krytu ap.; op. zabalit 1: *rozbalit dárky; prodavačka rozbalila zboží; rozbalili svačinu a jedli; (...)*.

15.2.3 Slovo tvorná antonyma. V ASSČ se zachycují vedle antonymických vztahů sémantických (např. **dopředný**, (...); op. zpětný³⁶²; další příklady viz výše) také antonymické vztahy formálně-sémantické, realizované prostřednictvím různých slovo tvorných formantů. Např. **aerobně 1.** za přítomnosti (vzdušného) kyslíku; op. anaerobně 1: *je nutné, aby kompostování probíhalo za přístupu vzduchu – aerobně 2.* se zaměřením na činnosti podporující dýchání a s ním související fyziologické procesy; op. anaerobně 2: *když se naučíte pravidelně aerobně cvičit, zvýší vaše srdce tepový objem, aby lépe zásobilo svaly kyslíkem; anaerobně 1.* bez přítomnosti (vzdušného) kyslíku; op. aerobně 1: *anaerobně žijící organismy; (...)* 2. bez zaměření na činnosti podporující dýchání a s ním související fyziologické procesy; op. aerobně 2: *i svaly sportovce u výkonu probíhajícího anaerobně jsou po jeho skončení zatíženy; (...)*. Další příklady (**rozbalit – zabalit; cyklický – acyklický; normálnost – abnormálnost, nenormálnost**) viz výše.

Zvláštním případem jsou slovo tvorná antonyma s předponou *ne-*.³⁶² Záporné podoby substantiv, adjektiv a adverbii jsou v ASSČ uváděny jako antonyma: a) po vyhodnocení protikladného vztahu, b) v závislosti na jejich doloženosti a míře lexikalizace (tj. pokud splňují kritéria pro zařazení do hesláře), např. **dochvilný** ‚přesně dodržující stanovený čas, zprav. čas smluvené schůzky ap.; op. nedochvilný‘; **nedochvilný** ‚nedodržující stanovený čas, zprav. čas smluvené schůzky ap.; op. dochvilný‘.

Slovesa se zápornou předponou *ne-* v antonymních vztazích zachycovaných v ASSČ nefigurují, protože zápor sloves je vyhodnocován jako gramatická kategorie³⁶³ (viz 13.5.1.3).

³⁶² O lexikografické reprezentaci předpony *ne-* viz např. v článku K. Buzássyové (2011). Vztah mezi prefigátem s předponou *ne-* a jeho neprefigovanou podobou může být antonymií polární, neexistuje-li v jazyce synonymum k zápornému členu, např. *štěstí – neštěstí* (viz Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989, s. 334), ojedinele (a jen podle některých teorií, viz např. PMČ, 2003, s. 87) kontradiktorickou, např. *plavec – neplavec*.

³⁶³ Stejně řešení přijal ve své koncepci také *Slovník současného slovenského jazyka* (více Buzássyová, 2011, s. 183), srov. rovněž Kovaříková – Chlumská – Cvrček (2012).

16 EXEMPLIFIKACE

16.1 Východiska

16.1.1 Exemplifikační část hesla verifikuje existenci slova, resp. jeho významu/ů, konkretizuje, event. doplňuje výklad významu, postihuje gramatické vlastnosti lexému a jeho kolokační (lexikálněsémantickou) potencialitu, ukazuje na oblast užití a komunikačně-pragmatické charakteristiky dané lexikální jednotky. Přestože exemplifikace tvoří důležitou část slovníkového hesla, bývá coby metalexikografické téma podceňována (srov. Vachková, 2014). Rozhodování o vhodnosti, přiměřenosti, přirozenosti, srozumitelnosti nebo ilustrativnosti příkladů je totiž do značné míry ovlivňováno subjektivními činiteli; na snahu o teoretické propracování slovníkové exemplifikace však kvůli tomu nelze rezignovat.³⁶⁴

16.1.2 Předchozí všeobecné výkladové slovníky češtiny vycházely z odlišných podmínek a do značné míry i principů. Materiálovou základnu PSJČ, SSJČ i SSČ tvořila ruční excerpce. PSJČ se materiálově opírá o excerpce psaného jazyka. Příklady na užití slov mají charakter autorsky zakotveného citátu, pouze u slov zcela běžných se citace neuvádějí. V souladu s tehdejší teorií dobrého autora (srov. Ertl, 1929) jsou příklady uváděny především z děl klasiků české literatury, jejichž díla byla považována za nositele kvalitního spisovného jazyka. Heslové odstavce v SSJČ³⁶⁵ jsou hutné, upřednostňuje se praktická funkčnost příkladu. Užívají se typické minimální příklady ilustrující v co nejstručnějším kontextu významové, emocionální a stylistické odstíny slov. Citátové doklady s označením autora jsou zařazovány jen okrajově pro některé příznakové jevy. Součástí exemplifikační části hesla jsou četné příklady frazeologických spojení. Menší rozsah SSČ se odráží i ve výběru lexikálního materiálu pro exemplifikaci, těžiště spisovného jazyka se přesouvá od beletrie k publicistice s cílem zachytit i kolokviální vrstvu slovní zásoby. Exemplifikace je velmi omezená, využívají se minimální typické kontexty.³⁶⁶

16.2 Zpracování exemplifikace v ASSČ

16.2.1 Zdroje exemplifikace

Na rozdíl od našich lexikografických předchůdců se nepotýkáme s nedostatkem lexikálního materiálu (srov. např. Ertl, 1924). Snadněji tak dostojíme požadavku, aby byla exemplifikace „typickým a běžným ilustrováním úzu a vykládané sémantiky i funkce hesla, nikoli variací na něj“ (Čermák, 1995a, s. 132).

Primárně vycházíme z materiálu Českého národního korpusu. I přes nesmírnou velikost českých, zejména psaných korpusů (korpus SYN obsahuje přibližně 2,232 miliardy slov³⁶⁷) se může stát, že zpracovatel v korpusu nenajde výstižný příklad, který bude srozumitelný i v nutně zkráceném kontextu, proto doplňkově využíváme i další materiálové zdroje (podrobněji viz 1.3).

³⁶⁴ V odborné literatuře se někdy rozlišují *příklady* a *doklady*: *příklady* se rozumí typické dvojice slov a zkrácené nebo jinak upravené úseky textu, *doklady* pak citátové věty (srov. v němčině *Beispiel* a *Beleg*), viz Vachková (2014, s. 60). Někteří autoři tento rozdíl nezhledňují, např. F. Čermák (1995c, s. 243).

³⁶⁵ K pojetí zpracování exemplifikace v SSJČ srov. *Směrnice pro vypracovávání rukopisu SSJČ* (1957, s. 10n.).

³⁶⁶ Podrobněji viz Hladká (2007).

³⁶⁷ Korpus SYN, verze 3 z 27. ledna 2014.

V exemplifikaci používáme pouze autentické doklady, které dále případně upravujeme (v ASSČ se kombinují upravené příklady a doklady citátové), ale slovníkové příklady si nevymýšlíme, nevytváříme sami na základě svého povědomí³⁶⁸. Dbát výhradně na autentičnost však nestačí, je třeba příklady uvážlivě vybírat a event. přiměřeně upravovat (např. zkracovat či měnit nevhodný slovosled); „[...] authenticity is always important in the selection of examples for a dictionary or course book, but it is not sufficient. What is also needed is evidence of conventionality. Some uses of words are authentic enough but nevertheless utterly bizarre if they are cited in isolation as examples of good word use.“ (Hanks, 2012, s. 406).

16.2.2 Obsah exemplifikace

16.2.2.1 „Doklady mají reprezentovat především **dobré užití** (bon usage) jazykového kolektivu, tedy lexikální a sémantickou normu. Jejich funkce není jen pasivní, ale i aktivní, tvůrčí, modelová.“ (Filipec, 1995c, s. 40). Promyšleně vybraná exemplifikace názorně a instruktivně dokládá užívání slov. Je třeba, aby příklady byly srozumitelné (dodržení tohoto požadavku je náročné zejména u terminologických hesel), jinak nemůže dojít k naplnění jejich ilustrativní funkce. Příklady nemají být obsahově sporné, jinak je čtenářská pozornost obrácena nežádoucím směrem. Snažíme se nezařazovat příklady explikativní, metajazykové či výrazně encyklopedické. Vítané jsou čtivé, nikoli školometské, „hluché“ příklady. V exemplifikaci zbytečně neopakujeme příklady z jednoho sémantického okruhu, pokud není pro heslo určující.

16.2.2.2 U polysémnních slov dbáme na to, aby daný příklad patřil jednoznačně k danému významu, zajistíme to zpravidla uvedením dostatečného kontextu. Příklady, které dílčím způsobem přesahují obsah nebo rozsah slovníkové definice, opatřujeme dovýkladem (srov. kap. 12).

16.2.2.3 Citátové doklady nejsou povinnou součástí každé exemplifikace, uvádějí se pro doložení méně obvyklého, specifického užití slova (neobvyklost nesmí přesáhnout únosnou míru). Slouží k zachycení stylově nebo formulačně nápadných, neotřelých, exkluzivních dokladů. Pečlivě zvažujeme zdroj i autora, důležitá je jejich důvěryhodnost, všeobecná známost; vyhýbáme se uvádění úzce odborně specializovaných zdrojů a jsme obezřetní při citování bulvárních novin. Nevybíráme větné doklady z překladové literatury, necitujeme díla, která vznikla před rokem 1945. Doklady nesmí působit příliš vytržene z kontextu (nemají např. začínat deiktickými výrazy odkazujícími na předešlou větu), dbáme na aktuální větné členění – pořadí tématu a rématu.

16.2.2.4 Zařazujeme i příklady na **přenesené užití**, modifikovaný význam však nesmí být okazionální, ale naopak by měl být na cestě k lexikalizaci, např. **antisepticky** s antiseptickým účinkem: *šalvěj působí antisepticky*; přen. *antisepticky čistá ulice* velmi (srov. 12.2.3).

16.2.2.5 V exemplifikaci není vyloučené **užití vlastních jmen**, a to jak modelových (*Marie, Karel*), tak autentických (*T. G. Masaryk, Kateřina Neumannová*). Některé příklady nepůsobí bez uvedení jména dobře, avšak jmen užíváme s mírou, obzvláště v rámci jednoho hesla. Modelová jména volíme obvyklá, aby nerušila ve vnímání příkladu, srov.

³⁶⁸ K tomu srov. Minaeva (1992) a Potter (1998).

doskakovat *Honza odvažuje loďku a doskakuje na palubu*; autentická jména neuvádíme v pohoršlivých kontextech, srov. **běžkařka** *bývalá úspěšná běžkařka Kateřina Neumannová*.

16.2.2.6 Slovník volbou exemplifikace rekonstruuje určitý **jazykový obraz světa**³⁶⁹. Uvědomujeme si společenskou citlivost některých hesel (z hlediska náboženství, národnosti, genderu ap.), volíme proto příklady, které nejsou urážlivé, ofenzivní. V jazyce jsou však pevně ukotvené některé všeobecně známé stereotypy, týkající se např. rodových rolí ženy a muže, sexuální orientace, etnických menšin a cizinců, stárnutí, historie aj. Přistupujeme k nim s obezřetností, ale prvoplánově je necenzurujeme, abychom realitu nezkrusovali, nýbrž podávali co nejvěrnější obraz jazyka³⁷⁰ (srov. Herbst – Klotz, 2003; Muggleston, 2011; Moon, 2014). Je jasné, že v této oblasti se dobrá řešení nehledají snadno.

16.2.3 Forma a rozsah exemplifikace

16.2.3.1 Exemplifikujeme:

- všechny významy hesel (s jedinou výjimkou, viz níže);
- příhruždované lexémy (zdrobněliny, přechýlené názvy, opakovací slovesa);
- většinu frazémů;
- některá ze sousloví, např. ta, která jsou uváděna v podheslí významového odstavce, srov. **balistika 2.** (*kriminalistická, soudní*) **balistika** (podrobněji viz 19.1).

16.2.3.2 Neexemplifikujeme:

- přísloví, pořekadla a pranostiky, jejichž exemplifikování by vyžadovalo velmi dlouhé kontexty s často diskutabilním uživatelským prospěchem;
- většinu sousloví;
- silně vulgární nebo tabuizované lexikální jednotky, resp. některé jejich významy (užití v nadávce exemplifikujeme), a to především s praktickým ohledem na využití slovníku při vyučování, srov. heslo **píča, piča** vulg. **1.** ‚ženské přirození‘.

16.2.3.3 Pravidla formální úpravy:

- 1) Exemplifikace se uvádí po dvojtečce za výkladem významu.
- 2) Heslová slova v příkladové části nezkracujeme na první písmeno s tečkou jako v předchozích slovnících, nýbrž je uvádíme v každém syntagmatu v úplné podobě. Neopakujeme je však v příkladech patřících do podobné sémantické skupiny a shodujících se v morfologickém tvaru (viz níže heslo **autobus**).
- 3) Jednotlivé příklady se oddělují čárkou nebo středníkem. Čárka se užívá u příkladů, které spolu úzce souvisejí, zatímco středník slouží pro oddělení rozvířenějších nebo typově odlišných příkladů, tj. patřících do různých lexikálněsémantických skupin.³⁷¹
- 4) Příklady jsou psány kurzivou, metajazykový popis (dovýklady, oborové zkratky ap.) je uveden menším stojatým písmem (srov. **bambus 1.** rychle rostoucí tropická a subtropická rostlina s pružnými a pevnými dutými dřevnatými stébly: *porosty bambusu*,

³⁶⁹ Jiné než lexikografické čtení exemplifikace není výsadou kulturně-kognitivních jazykovědců, pro něž jsou lexikony jedním ze základních zdrojů při zjišťování jazykového obrazu světa. Např. F. Daneš napsal v recenzi *Slovníku slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*: „Dalo by se říci, že tento slovník představuje vlastně i užitečnou sbírku (čitanku) živých českých výpovědí.“ (Daneš, 2007, s. 206).

³⁷⁰ Srov. **ubulený** ‚který dlouho, nadměrně bulil, plakal; syn. uplakaný, ubrečený 2‘ – v exemplifikaci jsou příklady pouze o dítěti a ženách, nikoli o mužích: *ubulené dítě, ubulená sekretářka; vrátila se celá ubulená*.

³⁷¹ Toto kritérium není zcela jednoznačné, při posuzování exemplifikačního bloku z tohoto hlediska nepadají mezi různými zpracovateli vždy shoda.

houštiny bambusů; zahradu mohou dotvářet mrazuvzdorné bambusy; fazolové lusky s bambusem bambusovými výhonky; bambus je pro pandu hlavním zdrojem potravy
2. dřevnatá stébla této rostliny užívaná jako materiál ve stavebnictví, při výrobě nábytku, hudebních nástrojů ap.: *rolety z přírodního bambusu; vycházková hůl z bambusu; výroba textilu z bambusu bambusového vlákna; domorodci používají bambus na stavbu chýší (...).*

16.2.3.4 Usilujeme o to, aby byla **exemplifikace rozsahem přiměřená**, tedy ne příliš krátká, chudá, ale na druhou stranu ani zbytečně obsáhlá, zejména u slov nebo významů v úzu méně frekventovaných. Exemplifikace by měla zrcadlit frekventovanost heslového slova. Jednotky z periferie slovní zásoby, jako jsou např. historismy nebo regionalismy, mohou být exemplifikovány jen jedním příkladem. Orientačním údajem pro maximální počet příkladů je 10 k jednomu průměrně doloženému významu (velmi frekventovaná slova, resp. významy mohou mít tedy exemplifikaci výjimečně i bohatší).

U synsémantik je často třeba uvádět **rozvitější (nadvětné) kontexty**, např. **ba II** zdůrazňuje potvrzení nebo popření určitého názoru, tvrzení, zejména v konfrontaci; syn. ale II: *Vždyť je mi hanba! Proč? Nevím sám. Ba vím.* [V. Vokolek]; (...). (Podrobněji viz 13.7, 13.8, 13.9.)

16.2.3.5 Pořadí příkladů. Exemplifikaci nezačínáme spojením s omezeným, ne zcela obvyklým nebo méně frekventovaným užitím, na prvním místě by mělo být spojení co nejběžnější a nejcharakterističtější pro dané heslové slovo. Jako první tedy uvádíme typické, krátké (zpravidla dvoučlenné) spojení, pokračujeme rozvitým (do jisté míry typizovaným) spojením a citátovým dokladem; příp. přenesené užití slov uvádíme až na konci heslové stati.

16.2.3.6 U grafických variant uvádíme v exemplifikaci pouze základní variantu (uvedenou v záhlaví na prvním místě), např. **aktivismus, aktivizmus; citron, citrón**; pokud se podáním grafických variant registruje probíhající adaptace přejímky do češtiny, exemplifikujeme obě, resp. všechny variantní podoby, např. **brífink, briefing**. U **slovotvorných a hláskových variant**, např. **bimetalový, bimetalický; bába I, baba I**, v exemplifikaci dokládáme obě, resp. všechny varianty, přičemž převažovat by měly příklady základní varianty.

V případě variantnosti velkého a malého písmena (např. pro vyjádření náboženské úcty, při užití slova v etnickém smyslu ap.) exemplifikujeme obě varianty, např. **bible 1.** pro vyjádření náboženské úcty **Bible** náb. soubor základních knih, textů židovského a křesťanského náboženství (považovaných za posvátné), členěný na Starý a Nový zákon: *český ekumenický překlad bible; citát z bible, vybrané pasáže z bible; studium Bible; číst bibli, předčítat z bible; Bible kralická i Kralická bible.*

16.2.3.7 Snažíme se exemplifikovat všechny **sémantické odstíny** uvedené ve výkladu významu, a to pokud možno v pořadí, v jakém jsou uvedeny. Při sestavování exemplifikace rovněž přihlížíme k **významovým aspektům**, sémanticky související příklady řadíme pokud možno vedle sebe a nenarušujeme jistou kontinuitu exemplifikační části nelogickým vkládáním příkladů nestejnorodých. Uvedená kritéria se snažíme harmonizovat, avšak v praxi to někdy není možné, protože při koncipování exemplifikačního bloku se kříží více principů; v takových případech má pak prioritu formální hledisko.

16.2.3.8 Jazyk exemplifikace. Má-li mít exemplifikace i modelovou funkci (sloužit jako vzor), pak esenciálním požadavkem je, aby byla také jazykově správná. V souladu s aktuálními zásadami českého pravopisu tedy upravujeme všechny příklady včetně citátových. Zásadně nezařazujeme doklady formulačně nevydařené, s nenáležitým slovosledem, nevhodně kombinující disparátní jazykové roviny, pleonastické, s katachrezemi ap.

16.2.4 Specifika exemplifikace podle slovních druhů

16.2.4.1 Při uvádění příkladů přihlížíme rovněž k jejich spojitelnosti podle slovních druhů (srov. Čermák – Holub, 2005). U jednotlivých slovních druhů však nutně neuvádíme veškeré příklady typové spojitelnosti, protože tím by exemplifikace jednak neúnosně narůstala, jednak by to ani u některých sémantických skupin nebylo účelné. Cílem příkladů je podchytit typickou sémantickou spojitelnost daného slova (např. spojení heslového slova s abstrakty/konkréty, se jmény osob, s názvy prostředků ap.), to může u některých typů hesel vést k uvádění strukturně shodných spojení (nejčastěji A-S spojení u substantiv a adjektiv nebo V-S spojení u sloves).

Příklady v infinitivní konstrukci získávají obecnou, typickou, kategoriální platnost (naopak pokud jsou spojení rozvitější, mají individuálnější ráz), používáme je u běžných, uzuálních, typizovaných spojení (často označujících obvyklé činnosti každodenního života), kde lze význam dobře ilustrovat i bez uvedení podmětové části, např. **barvit 1.** (kdo || co; co {jak; čím}) natírat, napouštět barvou 2 (barvicí látkou): *barvit látku; barvit vajíčka namodro, barvit si vlasy henou; koberce byly barveny přírodními barvami; povrch nábytku lze barvit emailovými barvami.*

Pokud jsou pro některé příklady typické **sémantické opozice**, oba její členy zachycujeme v případě, že tendují k ustálenosti, jsou pro heslové slovo typické, běžné, přibližně stejně frekventované v korpusu a vypuštění jednoho z nich by mohlo působit příznakově a vytvářet falešnou představu, že vybraný příklad je typičtější (*horní, dolní tok řeky; levá, pravá ruka; zabalit, rozbalit balíček*).

16.2.4.2 Substantivní hesla exemplifikujeme zpravidla nejprve spojeními se shodným přívlastkem (A-S), pokud možno sémanticky různorodými, po nich následují nejčastěji spojení s neshodným přívlastkem (S-S) nebo slovesná spojení (V-S, S-V) s INF nebo VF, teprve v případě relevantní doloženosti a typičnosti užití i jiná spojení, srov. **abstinence** *úplná abstinence; dlouhodobá abstinence; nucená abstinence; drogová, alkoholová, nikotinová abstinence; porušit abstinenci; dodržovat sexuální abstinenci; abstinence od alkoholu; přen. vzali mi papíry a mě čekala řidičská abstinence; autobus linkový, dálkový autobus; městský autobus; zájezdový autobus; nízkopodlažní autobus; řidič autobusu; zastávka autobusu; parkoviště pro autobusy; nastoupit do autobusu; jet, cestovat autobusem; autobusy jezdí ve špičce každé tři a půl minuty; na místo nehody byly vypraveny dva náhradní autobusy.* Při výčtu příkladů tedy upřednostňujeme syntaktické hledisko a syntakticky stejnorodá spojení řadíme k sobě.

Ve skupině příkladů typu A-S spojení není možno uvádět vždy ta nejfrekventovanější, vyhýbáme se např. spojeními s hodnotícími adjektivy typu *vynikající, výborný, významný, skvělý, mladý* ap. a s adjektivy označujícími národnost (např. *vynikající bruslařka, český lékař*). Tyto příklady nejsou totiž dostatečně sémanticky ilustrativní a velmi málo vypovídají o sémantice heslového slova.

Ne vždy je náležité uvádět na prvním místě A-S spojení, zpravidla jimi postihujeme „kategorie“ vykládaného slova, ty však mohou být někdy přednostně vyjádřeny také S-S spojeními, mj. u abstraktních substantiv, např. **absurdnost 1.** vlastnost toho, co je absurdní, nemá smysl; syn. absurdita 2, nesmyslnost: *absurdnost situace; absurdnost války; absurdnost navrhovaného zákona; poukázat na absurdnost výroku; moho snadno prokázat absurdnost tohoto nařčení.* Substantivum můžeme začít dokládat i spojeními se slovesem (pokud jde o nejtýpichtější spojení), např. **banketka** *napéct banketky; k šunkovým rolkám s křenovou šlehačkou servírujeme banketky.*

Řazení příkladů u substantiv, u nichž se před výkladem významu uvádí vazebnost, se řídí pořadím těchto údajů v kombinaci s typičností a frekvencí daných příkladových spojení, srov. **avízo 1.** (na co; o čem; komu) informace o něčem, sdělení nějaké skutečnosti, oznámení, upozornění, zpráva: *avízo na televizní pořad; řidič nevěnoval pozornost avízu o maximální možné výšce vozidla; policie na základě avíza zkontrolovala posádku auta; zhoršení odhadů makroekonomických ukazatelů je avízo politikům, že by se co nejrychleji měli dohodnout na reformě rozpočtu.*

16.2.4.3 U adjektivních hesel uvádíme především spojení se substantivy, příp. s příslovci. Nezařazujeme příklady na adjektiva ve spojení s obecnými výrazy typu *řád, charakter, způsob, cesta* aj.; na druhé straně se jim nevyhneme např. u lexikálních jednotek v kontextech typických pro administrativní nebo odborné texty, srov. **edukativní kniha** *má edukativní charakter.* U kvalifikačních adjektiv je třeba dokladovat i případy **užití v přísudkovém postavení**, např. **brunátný** *muž s brunátnou tváří; obličej měl brunátný vztekem.* Pomocí příkladů s adjektivy v přísudkovém postavení dokladujeme, verifikujeme také lexikalizaci kvalifikačního významu původně vztahových adjektiv.

Příklady se stupňovanými tvary následují až po tvarech základních a bývají umístěny ke konci exemplifikace, protože je u nich zpravidla nutný delší kontext; jsou-li upravené, nacházejí se před citátovými doklady se základním tvarem, např. **absurdní 1.** (2. st. -nější) vnitřně sporný, nemající smysl • příliš vzdálený od reálného života • jsoucí v rozporu se skutečností; syn. nesmyslný: *absurdní myšlenka, tvrzení, řešení; absurdní humor založený na nelogičnosti; absurdní požadavky; absurdní přerozdělování majetku; dostali jsme se do absurdní situace; je jistě absurdní představa, že by byly zrušeny školy pro zdravotně postižené; nemohlo být řečeno nic absurdnějšího; každé, i to nejabsurdnější podezření je nutno prověřit.*

16.2.4.4 U slovesných hesel postupujeme v zásadě v souladu s valenčním vzorcem, exemplifikujeme valenční potenciál daného slovesa. **Příklady s infinitivem** uvádíme na počátku exemplifikace, před příklady s VF, i když se tím může narušit pořadí příkladů podle valence, např. **bádat 1.** (kdo || v čem; o čem; nad čím; Vspoj; Vvzt; kde; ~) vědeckými metodami získávat poznatky, zkoumat: *bádat v oblasti anatomie člověka, bádat o genových manipulacích, bádat nad diagnózou nemoci; bádat v archivech, v dokumentech; bádat v laboratořích; archeologové bádali nedaleko pohřebiště; akademický pracovník má mít právo svobodně bádat; v současnosti vědci bádají nad tím, jaký pohon zajistit automobilům budoucnosti; výsledky bádání o české historii.* U slov stojících na periferii jazykového systému mnohdy nelze exemplifikaci pojímat tak široce, aby bylo možno zachytit všechny vazby, ve kterých slovo funguje – exemplifikace by neúměrně narůstala a v takových případech by pak mohla vznikat disproporce mezi postavením lexi-

kální jednotky v jazykovém systému a rozsahem užití exemplifikace, srov. **bonznout** (kdo || komu {koho4, co; že...; Vvzt}; na koho {co; že...; Vvzt}; koho4, co; že...; Vvzt) *bonznul kamaráda policii; bonznul na mě, že jsem rozbila skleničku; kdykoliv si někdo zapálil, bonznul to učitelkám; někdo jim bonznul, co se stalo; bonznul mě, že opisuju.*

Příklady se slovesným tvarem určitým uvádíme: 1) pokud infinitivní konstrukce jasně neilustruje výklad významu a užití lexikální jednotky, a je proto třeba uvést i širší kontext (u příznakových lexikálních jednotek), např. **čumět** zhrub. **1.** *dívat se: sedí a čumí na televizi; co na mě čumíš?; čuměl po holkách; kam čumíš?! Urazils mi dveře od auta; televizní divák čumí, poslouchá a samosebou nadává; celý dny čumí z vokna;* 2) pokud potřebujeme doložit sémantiku podmětu a v případě bezpředmětových sloves, např. **baletit** *donedávna baletil v Národním divadle; jako malá ráda baletila před zrcadlem.* U sloves jen s **levou valencí** a u **neosobních sloves** musí být příklady vždy v určitém tvaru, např. **blýskat 2.** (co || ~) *působit ostré, prudké světlo, záblesky: fotoaparáty blýskají na plně obrátky; blýskat se 1. blýská se* neos. (– || kde; ~) *vznikají, objevují se blesky: hřmělo a blýskalo se; v dáli se blýská a ozývá se hrom.*

V případě obvyklosti a výraznější doloženosti uvádíme i **příklady na užití slovesa v trpném rodě**, ty následují po příkladech s INF a jiným(i) VF, např. **adresovat 2.** *určovat, určit pro někoho: adresovat varování politikům; odborníci adresovali svůj zásadní protest premiérovi; kritiku adresoval na fotbalové zadáky; finanční pomoc mohou dárci adresovat na uvedený bankovní účet; vláďe byl adresován nemalý počet stížností.*

V exemplifikaci slovesa se dále uvádějí:

- 1) **verbální substantiva** na *-ní, -tí*, pokud plní funkci synonyma s dějovým substantivem na *-izace, -ace, -áž* aj., např. **bagatelizovat** *snížovat závažnost, nedoceňovat význam jevu, problému, situace ap., podceňovat, znevažovat; syn. zlehčovat: bagatelizovat aféru, nebezpečí; bagatelizovat nedostatky v účetnictví; bagatelizovat význam dokumentu; bagatelizovat zásluhy vojáků; bagatelizování úspěchu,* nebo pokud jsou pro dané sloveso typická (a dostatečně frekventovaná), např. **číslovat 1.** *opatřovat, označovat něco číslem (...): číslovat domy, stránky; tabulky číslováme průběžně v celé práci; sedadla v hledišti jsou číslována; po vydání lístku 999 začíná číslování znovu od nuly;*
- 2) **verbální adjektiva** na *-ný, -tý*, pokud jsou pro dané sloveso typická (a dostatečně frekventovaná), např. **archivovat 1.** *třídit, utřídít, uspořádat, uspořádat písemnosti ap. a uchovávat, uchovat je v archivu 1 (souboru, sbírce dokumentů), provádět, provést archivaci: archivovat platební doklady, archivovat zdravotní dokumentaci; laboratoře archivují vzorky; archivování faktur; archivované materiály bývalé StB.*

Příklady s verbálními substantivy a adjektivy zařazujeme na konci exemplifikace před případnými citátovými doklady a příklady na přenesené užití.

16.2.4.5 U adverbálních hesel nejčastěji uvádíme spojení se slovesy a adjektivy, příp. s dalším adverbem, např. **dokonale 1.** *s naprostým uspokojením, splněním všech požadavků, očekávání ap.; syn. perfektně: umí dokonale česky; uměl se dokonale ovládat; počasí nám vyšlo dokonale; zdejší prostředí dokonale zná; při premiéře všechno fungovalo dokonale; všechno máme dokonale připravené, na nic jsme nezapomněli; díky zkušenostem provádíme ortopedické operace dokonaleji.*

17 POZNÁMKA V HESLOVÉ STATI

17.1 Na závěr heslové stati se v ASSČ umísťuje poznámka, která obsahuje další relevantní informace, zejména 1) encyklopedické informace k etymologii některých hesel, 2) informace o shodně, paradigmaticky tvořených výrazech.

Využitím poznámky pro uvádění encyklopedických a dalších informací navazuje ASSČ na koncepci speciálních výkladových slovníků SN 1 a SN 2.³⁷² Poznámku jako specifický prvek heslové stati využívá ze zahraničních slovníků např. ODE³⁷³.

V předchozích českých výkladových slovnících se podrobnější údaje o etymologii slova uváděly v rámci výkladu významu.³⁷⁴ Podobně se řeší uvádění tohoto typu informace v SSSJ.

17.2 V poznámce v ASSČ 1) podáváme informace o etymologii slova, 2) registrujeme některé paradigmaticky tvořené výrazy.

1) Informace o etymologii slova uvádíme:

- a) u apelativ vzniklých z proprií, např. u názvů tvořených ze jmen významných osob – vědců, vynálezců, např. **alzheimer** Podle německého lékaře A. Alzheimerova., **diesel** Podle německého vynálezce R. Diesela.; výrobců, např. **becherovka** Podle výrobce J. Bechera., **cinzano** Podle výrobce F. Cinzana.; u názvů tvořených ze zeměpisných jmen, např. **aragonit** Podle Aragonie, oblasti na severu Španělska., **babylon**, **babylón** Babylon, Babilón – město v starověké Mezopotámii, centrum Babylonské říše (Babylonie).;
- b) u slov umělých, např. **amaroun** Výraz známý ze sci-fi seriálu Návštěvníci.;
- c) u slov zkratkových, např. **alobal** Zkratkové slovo z výrazů aluminium a obal.;
- d) u kulturně motivovaných frazémů, např. *je něco / cosi shnilého ve státi dánském* Citát ze hry Hamlet od W. Shakespeara.

2) Některé paradigmaticky tvořené, významově průhledné výrazy a komponenty registrujeme v poznámce proto, že není možno je z rozsahových důvodů do hesláře zařadit, např. **čtyřiadvacet**, označuje počet a číslo 24, dvacet čtyři‘ (...) Podobně *třicet čtyři / čtyřiatřicet, čtyřicet čtyři / čtyřiačtyřicet, padesát čtyři / čtyřiapadesát, šedesát čtyři / čtyřiašedesát, sedmdesát čtyři / čtyřiasedmdesát, osmdesát čtyři / čtyřiaosmdesát, devadesát čtyři / čtyřia devadesát.*; **pěťadvacetí-**, **dvacetipětí-** první část složených slov s významem ‚dvacet pět‘ (...) Podobně *pěťatřiceti- / třicetipětí-*, *pěťačtyřiceti- / čtyřicetipětí-*, *pěťapadesáti- / padesátipětí-*, *pěťašedesáti- / šedesátipětí-*, *pěťasedmdesáti- / sedmdesátipětí-*, *pěťaosmdesáti- / osmdesátipětí-*, *pěťadevadesáti- / devadesátipětí-*.

³⁷² Poznámka se zde využívala zejména pro doplňující informace k původu slova nebo k původní oblasti užití slova, k upozornění na příležitostně variantní pravopisné podoby slova, k podání komunikační charakteristiky, k upozornění na příležitostně užitý výraz, k podání informace o pojmenovacím a slovo-tvorném postupu ap., např. **newspeak** – Původně název *new speak* ‚nová řeč‘ v románu G. Orwella 1984. Výraz se dnes dostává do obecnějšího povědomí (SN 1, s. 184).

³⁷³ Např. **daiquiri** – ORIGIN named after *Daiquiri*, a rum-producing district in Cuba (ODE, s. 435).

³⁷⁴ Např. **diesel**, -u m. (z něm.) tech. slang. ‚naftový motor (nazv. podle něm. vynálezce Diesela)‘ (SSJČ, s. 315); **parmazán**, **parmezán** -u m <VJ> potr. (nazv. podle it. města Parmy)‘ (NASCS, s. 599).

18 ODKAZY V HESLOVÉ STATI

Heslová stať v ASSČ může obsahovat odkazy na některé sémanticky nebo gramaticky souvztažné heslářové položky. Tyto odkazy uvádíme na konci heslové stati a využíváme pro ně znak →. Ve stanovených případech odkazujeme na 1) zdobněliny, 2) jména přechýlená, 3) vidové protějšky, 4) slovesa souvztažná se samostatně zpracovanými verbálními substantivy, příp. adjektivy, 5) víceslovné lexikální jednotky přecházející ve spřežku.

- 1) **Odkazy na samostatně zpracovaná deminutiva.** Pokud se některý z významů deminutiva neshoduje s významy základového hesla (podrobněji viz 19.4), je zdobnělina zpracována jako samostatná heslářová položka a odkazuje se na ni v heslové stati základového hesla, např. **auto** ‚motorové vozidlo (obvykle čtyřkolové) určené k přepravě osob nebo nákladů‘ (...) zdrob. → **autíčko**.
- 2) **Odkazy na samostatně zpracované přechýlené názvy.** Pokud se některý z významů přechýleného názvu neshoduje s významy základového hesla (podrobněji viz 19.3.2), je toto femininum zpracováno jako samostatná heslářová položka a odkazujeme na něj v heslové stati základového hesla, srov. **císař I** ‚panovník monarchistického státu s titulem nejvyššího stupně‘ (...) přechýl. → **císařovna**.
- 3) **Odkazy na vidové protějšky.** Ve slovesných heslech se uvádějí odkazy na vidové protějšky (podrobněji k vidovosti viz 13.5.1.1). Odkazuje se oboustranně, a to k jednotlivým významům, např. u **bránit 1** ‚hájit, chránit zbraní, silou, slovy ap.‘ **2.** (...) **3.** ‚(v kolektivních sportovních hrách) omezovat protivníka v aktivní hře • hrát v obraně‘ (...) dok. k 1, 3 → **ubránit 1, 2**; u **ubránit 1** ‚uhájit, ochránit zbraní, silou, slovy ap.‘ **2.** ‚(v kolektivních sportovních hrách) obrannou hrou uhájit výsledek • účinně omezit protihráče v aktivní hře‘ (...) ned. k 1, 2 → **bránit 1, 3**.
Z heslové stati obouvidového slovesa se odkazuje na předponově utvořený dokonavý protějšek, z heslové stati tohoto dokonavého předponového slovesa se odkazuje na základové obouvidové sloveso, např. u **demokratizovat** (...) dok. k 1, 2 → i **zdemokratizovat 1, 2**; u **zdemokratizovat** (...) ned. k 1, 2 → **demokratizovat 1, 2**.
- 4) **Odkazy na souvztažná hesla.** V heslové stati verbálních substantiv a verbálních adjektiv s lexikalizovaným významem, která se zpracovávají jako samostatné heslářové položky (podrobněji viz 7.2.3.1, bod 1, 2), se uvádí odkaz na souvztažné sloveso, např. **bydlení** ‚místnost, místnosti, stavba sloužící k obývání‘ (...) → i **bydlet, bydlet; balení** ‚(o zboží) opatřený obalem‘ (...) → i **balit**.
- 5) **Odkazy na víceslovné lexikální jednotky přecházející ve spřežku.** Pokud víceslovná lexikální jednotka prochází procesem ustrojení ve spřežku a podává se jako varianta u příslušné jednoslovné spřežky (např. **panebože, pane bože**), uvádí se v hesle, které je komponentem původního víceslovného lexému, odkaz na toto heslo, např. u **bůh, Bůh** jsou odkazy: → **díkybohu I, díky bohu I**, → **díkybohu II, díky bohu II**, → **chraňbůh I, chraň bůh I, chraň bože I**, → **chraňbůh II, chraň bůh II, chraň bože II**, → **panebože, pane bože, (...)**.

19 ZPRACOVÁNÍ SPECIFICKÝCH SKUPIN

19.1 Víceslovné lexikální jednotky

19.1.1 Východiska

19.1.1.1 Víceslovné lexikální jednotky (dále VLJ) tvoří velmi rozsáhlou a nominačně, strukturně i sémanticky mimořádně různorodou skupinu lexikálních jednotek. Náleží sem:

- 1) **z hlediska nominačního a funkčního:** a) neterminologická sousloví³⁷⁵, b) terminologická sousloví (víceslovné termíny), c) víceslovná propria, d) frazémy, e) víceslovná synsémantika a citoslovce;
- 2) **z hlediska vznikového:** a) syntakticky tvořené VLJ (VLJ vzniklé ustálováním a lexikalizací původně nelexikalizovaného slovního spojení), b) kalkované VLJ (VLJ vzniklé kalkováním, resp. překládáním cizího výrazu), c) sémanticky tvořené VLJ (vzniklé metaforickou, metonymickou derivací), d) víceslovné přejímky a citátové výrazy (VLJ vzniklé přejetím a/nebo adaptací z cizích jazyků), e) VLJ (slovotvorně, transformačně) odvozené z jiných VLJ (sousloví vzniklá slovotvornou derivací, frazémy vzniklé frazeologickou transformací nebo frazeologizací původně nefrazeologických VLJ), f) VLJ vzniklé multiverbizací z motivačně souvztažného jednoslovného pojmenování;
- 3) **z hlediska slovnědruhového:** a) substantivní, adjektivní, slovesné, příslovečné VLJ, b) zájmenné, číslovkové, předložkové, spojkové, částicové, citoslovečné víceslovné výrazy.

Pro oblast VLJ je příznačná neostrost hranic a existence přechodového pásma a) mezi řečovými a systémovými jednotkami, tj. neustálenými slovními spojeními a VLJ, b) mezi jednotlivými typy VLJ (viz zejména vztah mezi souslovími a frazémy), c) mezi jednoslovnými a víceslovnými lexémy (srov. kolísání výrazů mezi jednoslovností a víceslovností u přejímek a dalších výrazů obsahujících morfologicky nezformovaný, nevyhraněný výraz nebo u spřežek vznikajících z předložkových výrazů nebo z frazémů).

Komplikovanost poměrů v oblasti VLJ se odráží nejen v různých přístupech, které jsou v lingvistice k této výrazně heterogenní skupině zaujímány – na VLJ je nahlíženo z hlediska onomaziologického, sémaziologického, nominačně-funkčního, kolokačního, lexikologického, frazeologického, gramatického (syntaktického) –, ale také v odlišném vymezení jednotlivých typů VLJ a určení jejich delimitačních kritérií, v podávání odlišných klasifikací a typologií a v používané terminologii.³⁷⁶

19.1.1.2 Pro všeobecný výkladový slovník patří zpracování VLJ k závažným koncepčním tématům. Kromě nutnosti řešit řadu otázek lexikologických³⁷⁷ je třeba vyrovnat se s mnoha aspekty prakticko-lexikografickými. Ve způsobu zpracování VLJ ve všeobecném

³⁷⁵ V monografii používáme z několika označení, jež se v české lingvistické literatuře využívají k pojmenování nefrazémových lexikálních jednotek (*víceslovné pojmenování*, *sdržené pojmenování*, *sousloví*), především výraz *sousloví* (mj. i pro možnost využití derivovaného adjektiva *souslovný*).

³⁷⁶ Shrnutí přístupů a vymezení VLJ z lexikologicko-lexikografického hlediska v české literatuře viz Opavská (2011). Ve slovenské literatuře srov. zejména Jarošová (2000a, 2000b, 2000c, 2005, 2007), Ološtiak (2009, 2011).

³⁷⁷ Pro slovníkovou koncepci je třeba řešit zejména otázku vyčlenění VLJ z množiny slovních spojení, typologii VLJ a delimitaci jednotlivých typů, zjišťování hranice mezi jednoslovností a víceslovností, mezi variantností a samostatností lexikální jednotky a/nebo mezi variantností a synonymií.

výkladovém slovníku se odráží zejména to, že základním prvkem slovníkové makrostruktury je jednoslovný lexém. Ve slovníkových koncepcích se proto řeší např. otázky a) umístění VLJ (v hesláři a v heslové stati jednoslovného hesla – komponentu VLJ), b) lexikografického (zejména typografického) odlišení typů VLJ, c) rozsahu a formy podávaných informací (např. uvedení/neuvedení výkladu významu; výklad významu formou výkladové perifráze a/nebo glosou³⁷⁸; uvedení/neuvedení exemplifikace atd.), d) vztah jednoslovného lexému – komponentu a víceslovného lexému (zvláště je-li jednoslovný lexém monokolokabilní).

Zpracování dílčích typů VLJ v českých výkladových slovnících řešeno vždy specificky, s ohledem na typ a rozsah slovníku, a odráželo rovněž úroveň lexikologického a lexikografického poznání. Přes uvedenou rozdílnost lze nalézt i určité shody – shodný je zejména základní přístup všeobecných výkladových slovníků spočívající v pohledu na VLJ jako na jednotku uváděné (až na výjimky) v rámci jednoslovných hesel.

V české výkladové lexikografii byly pro uvádění VLJ ve výkladovém slovníku vypracovány určité lexikografické techniky.³⁷⁹ Ve všeobecných výkladových slovnících SSSJČ a SSČ³⁸⁰ byly VLJ zpracovány především v rámci heslové stati jednoslovného hesla – komponentu, pouze malá část VLJ byla zpracována jako samostatné heslářové položky. VLJ byly v těchto slovnících uvedeny:

- 1) v exemplifikaci jednoslovného hesla. Zdůrazňovalo se však, že tato pojmenování „nelze... považovat za pouhou ilustraci výkladu heslového slova, i když jsou uvedena v příkladové části.“ (SSJČ, 1. díl, s. XIV)³⁸¹. VLJ byly uvedeny bez výkladu nebo s výkladem významu různého typu a rozsahu (výklad synonymem, glosou, výkladovou perifrází), většinou nebyly exemplifikovány. Víceslovné termíny byly opatřeny oborovým kvalifikátorem, pokud nebyly uvedeny v rámci terminologické lexie náležící ke stejnému oboru. Frazeologická (kvazi)homonyma³⁸² byla v exemplifikaci zpracována specifickým způsobem: „lemma víceslovného výrazu – čárka – přen. + výklad frazému“.³⁸³ V SSSJČ byly některé typy VLJ podávány ve speciálně vymezeném exemplifikačním oddílu: frazémy za speciálním grafickým znakem ♦³⁸⁴, víceslovné termíny na konci významového odstavce³⁸⁵;

³⁷⁸ Tj. zkráceným, neúplným výkladem.

³⁷⁹ Vzhledem k tomu, že se v ASSČ klade oproti předcházejícím výkladovým slovníkům větší důraz na zachycení VLJ jako samostatných lexikálních jednotek, i když je většina z nich z hlediska formálního zahrnuta do heslových statí jednoslovných komponentů, jsou do stručného přehledu lexikografického zpracování VLJ zahrnuty i způsoby zpracování použité ve speciálních výkladových slovnících neologických a frazeologických, neboť i z jejich praxe se v ASSČ vychází.

³⁸⁰ Podobně přistupují ke zpracování VLJ slovníky ASCS, NASCS.

³⁸¹ Uvedené se explicitně zdůrazňovalo pro sousloví, platí však i pro frazémy.

³⁸² Jako frazeologická (kvazi)homonyma jsou označovány ty VLJ, které fungují jak v přímém, tak přeneseném, idiomatickém významu, např. *hořká pilulka*, *udeřit hřebíček na hlavičku* (srov. Machač, nedatováno; Filipec – Čermák, 1985, s. 175, 190), resp. mají význam terminologický a frazeologický, např. *černá díra*).

³⁸³ Tento způsob byl zaveden v SSSJČ a byl rovněž přejat do zpracování v SSČ, viz např. v SSČ **adresa** (...) zmýlit se v adrese, přen. „obrátit se na nepravého“.

³⁸⁴ Část frazémů byla v SSSJČ uváděna i mimo tuto vyznačenou část.

³⁸⁵ Pokud exemplifikace obsahovala jak frazémový, tak terminologický oddíl, byly víceslovné termíny uvedeny za frazémovými jednotkami.

- 2) jako samostatná lexie jednoslovného hesla. Takto byly zpracovány zejména VLJ vázané na monokolokabilní komponent (omezená spojitelnost komponentu byla často metajazykově signalizována uvedením komentáře, např. jen ve spoj.³⁸⁶) nebo VLJ synonymní s lexikalizovanou elipsou tvořící lexii jednoslovného hesla³⁸⁷;
- 3) v samostatné části heslové stati graficky označené ♦, a to za všemi významovými odstavci jednoslovného hesla. Takto byly zpracovány frazémy v SSČ;
- 4) jako samostatné heslo zařazené do hesláře. Takto byly zpracovány víceslovné přejímky a citátové výrazy.

Při uvádění VLJ v heslech jednoslovných komponentů docházelo v SSJČ a SSČ k určité nejednotnosti zpracování, zejména pokud šlo o lemma a výklad významu VLJ (zvláště v případě frazémů).

V neologických slovnících SN 1, SN 2 a ve frazeologickém slovníku SČFI se k VLJ přistoupilo jako k samostatným lexikálními jednotkám. To se odrazilo v jejich zpracování. V SN 1 a SN 2 byly VLJ po obsahové stránce zpracovány shodně s jednoslovnými lexikálními jednotkami – jejich hesla obsahovala lemma, výklad významu a exemplifikaci, podle potřeby byla opatřena kvalifikátorem a poznámkou. Frazeologická (kvazi)homonyma byla zpracována jako dvě samostatná hesla³⁸⁸. Lemmata sousloví a frazémů byla ve shodě s jednoslovnými hesly vytištěna polotučně, sousloví nebyla označena žádným grafickým symbolem, u frazémů byla uvedena grafická značka ♦. VLJ byly sice formálně podřazeny pod jednoslovný komponent, avšak tvořily samostatné nečíslované heslové odstavce uváděné na konci heslové stati. VLJ byly jako heslo zpracovány pod prvním plnovýznamovým komponentem, u ostatních plnovýznamových a u prvního neplnovýznamového komponentu, pokud jím VLJ začínala, byl uveden odkaz.

V SČFI byly frazémy heslářovými položkami³⁸⁹, řadily se podle hierarchizovaného abecedního principu – v sestupné platnosti – nejdříve podle substantiva frazému, dále (není-li v něm substantivum) podle adjektiva, pak verba a nakonec adverbia (srov. Čermák, 1995a, s. 125). Heslová stať frazémového hesla obsahovala kromě lemmatu, stylistické charakteristiky, výkladu významu a exemplifikace další části, odrážející specifika frazémů, jako je gramatická charakteristika, transformace, kontext, valence, funkce, údaje o úzu, etymologii a motivaci, dále synonyma, cizojazyčné ekvivalenty.³⁹⁰

19.1.2 Zpracování VLJ v ASSČ

19.1.2.1 Typologie a klasifikace VLJ

VLJ se v ASSČ vymezují v souladu s J. Macháčem (1967, s. 138) jako „komplexy dvou nebo více slov reprodukováných a reprodukovatelných v konkrétních promluvách jako

³⁸⁶ Viz např. SSJČ zpodst. **špatná**, -é ž. jen ve spoj. se š-ou se potázat ‚špatně pochodit‘.

³⁸⁷ Viz např. SSČ **víno 2.** (hroznové) v. ‚hrozny (vinné révy)‘; **malíř 3.** m. (pokojů) ‚kdo odborně maluje byty‘.

³⁸⁸ Srov. SN 1: u hesla **dlouhý** jsou zpracovány VLJ **dlouhé peníze** ‚peníze uložené v bance na delší dobu‘; ♦ **dlouhé peníze** ‚mnoho peněz, velké peníze; velká, přehnaná cena‘.

³⁸⁹ Výjimkou jsou verbonominální spojení s abstraktem, jež jsou řazena ke kvazifrazémům a jsou uváděna sdruženě pod abstraktním substantivem.

³⁹⁰ Podrobně ke struktuře heslové stati a k zásadám zpracování viz Zásady zpracování a užívání slovníku v jednotlivých dílech SČFI.

hotové již celky v ustáleném významu³⁹¹. Charakteristickými rysy VLJ jsou 1) ustálenost (tj. ustálenost formy, ustálenost významu), 2) reprodukovatelnost a reprodukovatelnost spojení jako celku, chápáná z jiného úhlu jako dispozičnost³⁹¹ (jednotka je součástí jazykového systému, je součástí inventáře slovní zásoby).³⁹² Zjištění, zda je víceslovné spojení ustálené, lze opírat zejména o následující strukturální kritéria: a) nemožnost zaměňovat nebo rozvíjet komponenty, např. *doba ledová* – **doba studená, hlava otevřená* – **hlava zavřená; lehká atletika* – **velmi lehká atletika*³⁹³, b) přítomnost prvku, který přispívá ke kompaktnosti spojení³⁹⁴ (prvek s omezenou spojitelností, monokolokabilní slovo), např. *očítý svědek, vraný kůň, barnumská reklama; mít něco za lubem, pozdě bycha honit, nechat někoho na holičkách; křížem krážem*, c) petrifikovanost některého z komponentů, neúplnost jeho morfologického paradigmatu (srov. *lubem* ve frázémě *mít za lubem*, nemožnost stupňování komponentu *bílý* v sousloví *bílá technika*), d) sémantický posun minimálně jednoho z komponentů spojení, např. *bílá káva, bílá technika, vlčí mák, černá skříňka, rajské jablko, zlatý déšť, kočičí hlavy, modré přilby, starý mládenec, slámený vdovec, zelená vdova, bílé límečky, černé zlato*.

VLJ se dělí do tří skupin: I. sousloví, II. frázémy, III. víceslovné předložkové, spojivé, částicové výrazy (víceslovná synsémantika) a citoslovenné výrazy³⁹⁵.

Sousloví a frázémy (tj. nefrazeologické a frazeologické lexikální jednotky) patří k základním typům VLJ, hranice mezi nimi je však neostrá; mezi oběma skupinami existují plynulé přechody. Vymezení sousloví a frázémů a jejich delimitace se opírá o soubor kritérií založených na a) charakteru nominativní funkce³⁹⁶, b) charakteru denotátu a lexikálního významu³⁹⁷, c) (ne)přítomnosti expresivního příznaku, d) (ne)přítomnosti obraznosti, přenesenosti a e) některých dalších vlastnostech. Při této delimitaci se

³⁹¹ S rysem dispozičnosti pracuje zejména slovenská literatura, např. Jarošová (2000a, 2000b), Dolník (1997).

³⁹² K charakteristickým rysům VLJ a jejich základních typů, ke kritériím pro delimitaci jednotlivých typů viz zejména Machač (1967), Filipec – Čermák (1985, s. 104–107, 178–236), Martinčová a kol. (1996, s. 26–31), Martinčová (2005), Horecký (1997), Jarošová (2000a, 2000b, 2000c, 2005), EŠČ (2002, s. 139–144, 218, 516).

³⁹³ Toto kritérium neplatí vždy – viz např. možnost rozvíjet verbonominální spojení (*provádět důkladnou analýzu*) nebo variantnost u frázémů.

³⁹⁴ Srov. „... dispozičnost spojenia je do značnej miery podporovaná anomálnou kolokabilitou niektorého z komponentov.“ (Jarošová, 2000b, s. 44).

³⁹⁵ Víceslovná synsémantika a víceslovné citoslovenné výrazy tvoří v oblasti VLJ velmi specifickou skupinu. Pro úzkou spjatost jejich zpracování se zpracováním jednoslovných lexikálních jednotek náležících k těmto slovním druhům se jejich vymezení podává v příslušných kapitolách monografie (viz 13.7, 13.8, 13.9, 13.10).

³⁹⁶ V souladu s J. Machačem rozlišujeme primární a sekundární nominativní funkci: „Primární VLJ označují určitou skutečnost přímo a v rámci slovní zásoby slouží buď jako jediný pojmenovací prostředek k jejímu označení, anebo jako významově ekvivalentní (synonymní) pojmenovací prostředek jednoslovného nebo jiného víceslovného pojmenování.“ (Machač, 1967, s. 141). Jednotky se sekundární nominativní funkcí „označují určitou skutečnost nepřímo, opisem, obrazem, přirovnáním ap. a v rámci slovní zásoby slouží vždy jako (potenciální) ekvivalent pojmenování“ (Machač, 1967, tamtéž).

³⁹⁷ Při určování charakteru denotátu a významu se vede rozdíl mezi konkrétností a vágností denotátu, resp. mezi sémantickou určitostí a neurčitostí významu. Denotativní vágnost pokládá za jeden z typických rysů frázémů F. Čermák (EŠČ, 2002, s. 140): „[frázémy a idiomy] svou sémantickou a denotativní vágností, spojenou často s expresivitou, stojí v přímém protikladu k exaktně vymezeným významům termínů...“

však neuplatňuje kritérium anomálnosti.³⁹⁸ Monokolokabilním proto může být jak komponent frázemu (např. *pozdě bycha honit, nechat někoho na holičkách*), tak i sousloví (např. *bobkový list, babí hněv*). Pro níže uvedené charakteristické vlastnosti sousloví a frázemů však platí, že se nejedná o vlastnosti platné absolutně, nýbrž jde o vlastnosti pro daný typ (proto)typické, např. obraznost je typickou vlastností frázemů, avšak nemusí být přítomna vždy, a naopak i sousloví mohou být obrazná, ač to není jejich hlavní charakteristický rys (k problému obraznosti sousloví viz i níže).

Sousloví vymezujeme (ve shodě s O. Martinovou) jako „komplex dvou nebo více slov, s primární nominativní funkcí, reprodukovatelný a reprodukováný v konkrétních promluvách jako celek“ (Martinová, 2005, s. 212). K charakteristickým rysům sousloví náleží – kromě rysů obecně platných pro VLJ, tj. rysů ustálenosti a reprodukovatelnosti/dispozičnosti, a základního rysu primární nominativní funkce – vztah ke konkrétnímu (určitému, nikoli vágnímu) denotátu, nociónálnost a významová určitost. K dalším rysům sousloví patří: možnost být synonymem jednoslovné nebo víceslovné lexikální jednotky, možnost být součástí určité pojmoslovné soustavy a vytvářet spolu s jinými pojmenováními řadu druhových názvů. Rys obraznosti (charakteristický pro frázemy) může být u sousloví přítomen.³⁹⁹ K souslovím se řadí nefrazeologické, typově velmi různorodé VLJ: neterminologická sousloví, terminologická sousloví (víceslovné termíny), víceslovné přejímky a citátové výrazy, víceslovná derivovaná sousloví, víceslovná propria, jmenná a slovesná multiverbální pojmenování.

Frázemy vymezujeme jako ustálená a reprodukovatelná spojení se sekundární nominativní funkcí⁴⁰⁰, jejichž celkový význam není plně odvoditelný z významu jednotlivých složek.⁴⁰¹ Frázemy se vyznačují – kromě rysů obecně platných pro VLJ, tj. rysů ustálenosti a reprodukovatelnosti/dispozičnosti a základního rysu sekundární pojmenovací funkce – denotativní vágností, významovou neurčitostí, expresivitou, hodnotící funkcí, přeneseností, obrazností, idiomatičností. K frázemům se řadí přirovnání, jmenné frázemy, slovesné frázemy a větné frázemy (včetně parémii).

Patří-li VLJ k lexikálním jednotkám stojícím na pomezí sousloví a frázemů, tj. mají-li vlastnosti typické jak pro sousloví, tak pro frázemy, řídíme se především jejich nominativní funkcí. Tak např. VLJ vyznačující se konkrétním denotátem (rysem charakteristickým pro sousloví) a rysem obraznosti (rysem charakteristickým pro frázemy) typu *šlepe*

³⁹⁸ Kritérium anomálnosti využívá jako základní kritérium pro vymezení frázemů F. Čermák (viz např. Filipce – Čermák, 1985, s. 178–236; Čermák, 1995a, s. 116–136; EŠC, 2002, s. 139–144).

³⁹⁹ Názory na to, zda je rys obraznosti/přenesenosti/metaforičnosti přítomen i u sousloví, se v české a slovenské literatuře různí. Za vlastnost, kterou mohou mít i sousloví, je pokládán v pracích O. Martinové (2005), O. Martinové a kol. (1996, s. 28), A. Jarošové (2000a, 2000b, 2000c, 2005), v PMČ (1995, s. 70). Za rys charakteristický pouze pro frázemy je naopak považován v pracích P. Hausera (1986, s. 160–161), E. Kučerové (1974), J. Mlacka (1984, s. 40–41).

⁴⁰⁰ F. Čermák však upozorňuje, že frázemy mohou mít i primární nominativní funkci: „Příznačná je nominativní ekonomie frázemů tam, kde standardní vyjádření je buď příliš dlouhé nebo neohrabané, anebo se nenabízí žádné, srov. *bejt z obliga, bejt hned na koni, srazit někomu hřebínek*. V tomto smyslu je zřejmé, že nominativně frazeologie není až druhotnou sférou pojmenování, jak se má běžně za to; v řadě ohledů pravidelný jazyk naopak selhává a nevyhovuje a za primární, popř. jedině (prakticky) možné pojmenování je třeba považovat frázemy a idiomy.“ (Čermák, 2007a, s. 17).

⁴⁰¹ Při vymezení frázemů v ASSČ se uplatňuje užší pojetí frazeologických jednotek, viz např. Machač (1967), Janovec (2005), Martinová a kol. (1996, s. 28–29). Proto v některých případech dochází k odlišnému hodnocení dané VLJ v ASSČ a SČFI.

střevo, babočka paví oko, vlčí mák, zlatý děšť, kočičí hlavy, bílá technika, modrá knížka řadíme k souslovím, zatímco výrazy *modrá armáda, černé zlato* k frazémům.

19.1.2.2 Obecné zásady zpracování

Zpracování VLJ v ASSČ⁴⁰² ovlivňují tři koncepční premisy⁴⁰³: 1) základní heslářovou položkou a východiskem pro slovníkové zpracování je jednoslovný lexém, 2) ve zpracování VLJ se odráží důraz na zpracování VLJ jako samostatné lexikální jednotky (tj. jednotky opatřené výkladem významu a exemplifikací), avšak odstupňovaný podle lexikologicko-lexikografického typu VLJ, 3) vzhledem k typu a rozsahu slovníku a početně mimořádně rozsáhlé a typově heterogenní množině VLJ není možné opatřit výkladem a exemplifikací všechny zachycené VLJ.

Premisa 1) se odráží v umístění VLJ ve slovníku: pouze víceslovné přejímky a citátové výrazy tvoří položky hesláře, ostatní VLJ jsou umístěny na různých místech heslové stati jednoslovného hesla – komponentu (v exemplifikaci, v číslovaném významovém odstavci, v nečíslovaném odstavci na konci heslové stati). Pro ty VLJ, které jsou podávány s výkladem významu, jsou v jednoslovném hesle vyčleněny speciální zóny: jednak souslovná zóna umístěná na závěr exemplifikace jednoslovného hesla pro vykládaná sousloví, víceslovná sysémantika a citoslovce, jednak souslovná a frazémová zóna umístěná na konci heslové stati (po všech významech), v níž se za sebou uvádějí vykládaná sousloví, víceslovná sysémantika, citoslovečné výrazy, frazémy. Vykládané VLJ se uvádějí pod všemi svými plnovýznamovými komponenty, příp. pod neplnovýznamovým komponentem, pokud jím VLJ začíná. Obsahuje-li VLJ pouze neplnovýznamové komponenty, je VLJ uvedena pod každým z nich.

Premisa 2) má dosah na podobu a strukturu „víceslovného hesla“. Víceslovné přejímky a citátové výrazy jsou heslářovými položkami, proto obsahují tytéž slovníkové informace jako hesla jednoslovná. Sousloví splňující lexikografické kritérium potřebnosti výkladu (viz dále) se opatřují výkladem, víceslovná sysémantika a citoslovce jsou většinou vykládána a vždy exemplifikována, frazémy jsou vždy vykládány a většinou exemplifikovány. Typologie VLJ se odráží i v typografickém značení – vykládaná sousloví, víceslovná sysémantika a citoslovce jsou označena □, frazémy jsou značeny ◇.

Premisa 3) vede k nutnosti zvolit při zpracování VLJ lexikografický kompromis opřený o stanovená lexikologicko-lexikografická kritéria. Jsou jimi: a) základní typ VLJ: sousloví, frazémy, víceslovná sysémantika a citoslovce, b) lexikografické kritérium potřebnosti výkladu, založené na tom, zda význam VLJ jako celku (ne)vyplývá z významů jejích složek. V případě, že význam VLJ odpovídá „součtu“ významů jednotlivých komponentů, je VLJ uvedena bez výkladu v exemplifikaci jednoslovného hesla (platí pro část sousloví, část víceslovných sysémantik a citoslovcí). V případě potřebnosti podání výkladu významu, tj. při „nesoučtovosti“ významů jednotlivých komponentů⁴⁰⁴,

⁴⁰² Srov. též Opavská (2014).

⁴⁰³ Promítnutí všech tří vzájemně propojených koncepčních zásad do zpracování jednotlivých typů VLJ i do zpracování konkrétních VLJ viz 19.1.2.3.

⁴⁰⁴ K „nesoučtovosti“ významů jednotlivých komponentů dochází, pokud se jeden nebo více komponentů VLJ významově posouvá (došlo k sémantické transpozici), tj. daný komponent ve VLJ nefunguje ve svém „slovníkovém“ významu, nebo se jedná o monokolokální komponent, u něhož se nepodává výklad významu. K popisu a využití lexikografického kritéria potřebnosti výkladu viz zejména Jarošová (2000b, 2005), SSSJ (1. díl, s. 40).

je VLJ opatřena výkladem významu (platí pro všechny frazémy, část sousloví a část víceslovných synsémantik a citoslovcí) a je umístěna do speciální části jednoslovného hesla – jejího komponentu. Pokud je VLJ synonymní s lexikalizovanou univerbizační elipsou, podává se VLJ společně s danou jednoslovnou lexii v rámci číslovaného významového odstavce (pro zachycení víceslovného lemmatu je využito podheslí).

19.1.2.3 Zpracování dílčích typů VLJ

Sousloví (I.) a frazémy (II.) se podle výše uvedených principů a zásad zpracovávají následujícím způsobem:

I. Sousloví

Pro **výběr sousloví** do ASSČ platí stejné principy jako pro jednoslovná hesla, tj. nezařazují se sousloví okrajová, velmi málo frekventovaná. Při výběru víceslovných termínů se kromě frekvenčního kritéria uplatňuje i kritérium rozšíření mimo specializované odborné texty. Výběr sousloví se provádí při zpracovávání jednoslovných hesel, a to na základě analýzy lexikálního materiálu v korpusu SYN, příp. doplněné o zjištění distribuce užívání daného sousloví v dalších materiálových zdrojích. Výběr sousloví se konfrontuje s jinými výkladovými slovníky češtiny, avšak je zachováno kritérium frekvence a uzualizace.

Pro lexikografické zpracování sousloví je rozhodující, zda (ne)splňují lexikografické kritérium potřebnosti výkladu.

a) Nevykládaná sousloví. Sousloví, která toto lexikografické kritérium nesplňují, se uvádějí graficky neodlišeně mezi ostatními příklady v exemplifikaci.⁴⁰⁵

b) Vykládaná sousloví. Sousloví, která toto lexikografické kritérium splňují, se zpracovávají jako samostatné lexikální jednotky, tj. jsou opatřena výkladem významu a dalšími údaji, nejsou však zpravidla exemplifikována. Vykládaná sousloví jsou typograficky odlišena jednak speciálním znakem □, jednak grafickou podobou lemmatu.

Znakem □ se označuje souslovná zóna, která je umístěna jednak v exemplifikaci u významového odstavce, jednak na konci heslové stati⁴⁰⁶. Lemma vykládaného sousloví je psáno barevně kurzivou (platí pro většinu sousloví) nebo barevně tučně (platí pro víceslovné přejímky, citátové výrazy). Vykládaná sousloví se uvádějí v heslových statích všech svých plnovýznamových komponentů a monokolokabilních slov.

Umístění vykládaného sousloví v heslové stati komponentu závisí na lexikograficko-sémantickém vztahu mezi souslovím a komponentem. Je-li možné z významového hlediska podřadit vykládané sousloví pod význam jednoslovného komponentu, dané sousloví se uvede v exemplifikační souslovné zóně. Není-li možné význam sousloví usouvztažnit s významem jednoslovného komponentu, uvádí se toto sousloví v závěru heslové stati jednoslovného hesla.

Polysémie u vykládaných sousloví se řeší shodně se zpracováním polysémních jednoslovných hesel (v číslovaných významových odstavcích).⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Srov. shodnou praxi SSČ, SSJČ, SSSJ.

⁴⁰⁶ Vzhledem k tomu, že na konci heslové stati jsou sousloví uváděna pod sebou, je zde znakem □ označeno každé sousloví.

⁴⁰⁷ Srov. odlišný přístup v SSSJ, v němž se významy víceslovného polysémního lexému označují a), b) atd.

Typy sousloví

1) „Vlastní“ **sousloví**.⁴⁰⁸ Pro neterminologická a terminologická „vlastní“ sousloví platí obecné zásady zpracování nevykládaných a vykládaných sousloví.

Nevykládaná neterminologická a terminologická sousloví (např. *kontaktní adresa; stolní kalendář; psací stůl; vojenská, kosmická balistika; čínský, indický, ruský, gruzínský čaj; botanická, zoologická čeleď; cirkumpolární oblast*) se uvádějí mezi ostatními příklady v exemplifikaci jednoslovného komponentu, např. **čaj 1.** sušené mladé lístky a pupeny čajovníku: *čínský, indický, ruský, gruzínský čaj; (...); balistika 1.* obor fyziky zabývající se pohybem vržených nebo vystřelených těles (střel a raket), zprav. v prostředí kladoucím odpor: *vojenská, kosmická balistika.*

Oborový kvalifikátor se uvádí u těch víceslovných termínů, které jsou zařazeny v exemplifikaci neterminologického významu, např. **blána 1.** jemná tenká vrstva obalující, pokrývající něco nebo oddělující něco od něčeho: (...) biol. *buněčná blána; (...)*, nebo v exemplifikaci terminologického významu označeného jiným kvalifikátorem, než je uveden v daného víceslovného termínu, srov. **dceřiný 2.** odb. vzniklý oddělením z původního základu: biol. *dceřiné buňky; (...)*.

U nevykládaného sousloví může být uvedeno synonymum, příp. antonymum formou dovýkladu, např. biol. *krevní barvivo* hemoglobin. U víceslovných nomenklaturních názvů rostlin a živočichů je v dovýkladu uvedeno jejich mezinárodní vědecké jméno, např. bot. *ananasovník chocholatý Ananas comosus* (ke zpracování nomenklaturních názvů rostlin a živočichů viz 19.2.2).

Vykládaná neterminologická a terminologická sousloví (např. *absolutní bod mrazu, alpské lyžování, červené víno, dětský domov, skleníkový efekt, vysoká škola, zlatý déšť*) se podle obecných zásad uvádějí v souslovné zóně v exemplifikaci významu jednoslovného hesla (viz dále *bílá káva, atomové číslo, akciová společnost*) nebo na konci heslové stati (viz dále *letecká akrobacie*).

V lemmatu sousloví se fakultativnost některého z komponentů označuje kulatými závorkami, např. *brázda nízkého tlaku (vzduchu)*. Výklad významu se podává výkladovou perifrází⁴⁰⁹; při zpracování se postihuje také polysémie sousloví. Kromě výkladu se u těchto lexémů uvádějí stylistické a oborové kvalifikátory, synonyma, antonyma, příp. poznámka. Sousloví se neexemplifikují. Např. **bílý 2.** mající světlou, bledou barvu: (...) □ *bílá káva 1.* nápoj připravený z melty a mléka **2.** černá káva s mlékem; **atomový 1.** vztahující se k atomu 1 (částici hmoty): (...) □ *atomové číslo* fyz., chem. počet protonů v jádře atomu daného prvku; **akciový** vztahující se k akciím: (...) □ *akciová společnost* ekon. obchodní společnost, jejíž základní kapitál je rozvržen na určitý počet akcií; **akrobacie** složitá cvičení založená na mimořádné obratnosti, dokonalém ovládnutí těla a zprav. i odvaze (jako součást artistiky, gymnastiky, lyžování ap.) • sportovní disciplína s takovými cvičeními: (...) □ *letecká akrobacie* sportovní disciplína, při níž pilot provádí s letadlem předem stanovené obraty.

⁴⁰⁸ Jako „vlastní“ *sousloví* označujeme ta sousloví, jejichž komponenty mají vyhraněnou slovnědruhou platnost a nejsou sémanticky vyprázdněné. Jde o sousloví, která vznikla především syntaktickou derivací, kalkováním, sémantickým tvořením, nikoli však přejetím, multiverbizací nebo slovo tvornou derivací.

⁴⁰⁹ Ve výkladu významu sousloví se tedy nevyužívá výklad glosou.

Oborový kvalifikátor se uvádí i v případě, že je shodný s kvalifikátorem lexie, u níž je toto sousloví uvedeno, např. **aminokyselina** chem., biol. – *esenciální aminokyseliny* chem., biol.

Synonyma, příp. antonyma se u vykládaných sousloví podávají v souladu s obecnými zásadami, např. *balkonové okno* ,okno sahající (téměř) až k podlaze; syn. francouzské okno⁴¹⁰; *venkovská turistika* ,cestovní ruch ve venkovském prostředí, zprav. spojený s ubytováním na farmě, někdy s možností podílet se na zemědělské činnosti; syn. agroturistika⁴; *černá čísla* ,kladná hodnota výsledku hospodaření, obchodování podniku, firmy ap., která ukazuje jejich ziskovost; op. červená čísla⁴. Specificky se podávají dvojice (příp. n-tice) synonymních sousloví u toho z komponentů, který mají tato sousloví společný. Z důvodu stručnosti a přehlednosti jsou synonymní sousloví sloučena do jednoho lemmatu, např. *bahenní zimnice*, *bahenní horečka* u hesla **bahenní**; *dukátové buchtičky*, *(dukátové) buchtičky se šodó*, *(dukátové) buchtičky s krémem* u hesla **buchtička I**.

Sousloví typu *babí hněv*, *bobkový list*, *cibetková káva*, *dotazovací jazyk*, *Achillova šlacha*, *Hippokratova přísaha* obsahující monokolokabilní komponent nebo komponent, který se podle stanovených zásad v ASSČ nevykládá, se zpracovávají následovně: za záhlavím komponentu s případným metajazykovým komentářem jen ve spoj. následuje sousloví s výkladem, avšak bez exemplifikace. Např. **bobkový** jen ve spoj. □ *bobkový list* sušené listy vavřínu používané jako koření; **Achillův** □ *Achillova šlacha* med. šlacha lýtkového svalu upínající se na patní kost (...).

2) Derivovaná sousloví. V ASSČ (na rozdíl od předcházejících všeobecných výkladových slovníků a zčásti ve shodě s přístupem SN 1, SN 2) se jako vykládaná sousloví zpracovávají také některé VLJ, které byly odvozeny z jiných sousloví.⁴¹¹ Jedná se a) o pojmenování mužských osob derivovaných z vykládaných víceslovných pojmenování sportů, zaměstnání, politických stran, hudebních nástrojů ap., např. *akrobatické lyžování* → *akrobatický lyžař*, *osobní asistence* → *osobní asistent*, *sociální demokracie* → *sociální demokrat*, *basová kytara* → *basový kytarista*, b) o přechýlená pojmenování k víceslovným mužským pojmenováním, např. *akrobatický lyžař* → *akrobatická lyžařka*, *osobní asistent* → *osobní asistentka*, *advokát ex off* → *advokátka ex off*, *sociální demokrat* → *sociální demokratka*, *basový kytarista* → *basová kytaristka*. Tato derivovaná sousloví jsou opatřena výkladem významu, pokud je vykládán jejich víceslovný motivant. Derivovaná mužská pojmenování jsou vykládána prostřednictvím výkladové perifráze (podobně jako jednoslovné názvy osob, viz 19.3.1), přechýlená pojmenování jsou u nesubstantivního komponentu vykládána slovotvorným poukazem (tj. shodně se zpracováním jednoslovných přechýlených názvů, viz 19.3.2); u substantivního komponentu je kvůli přehlednosti od slovotvorného poukazu upuštěno a v souslovné zóně se uvádí pouze lemma přechýleného sousloví, např. **ex off** (...) □ *advokát ex off*, *obhájce ex off* advokát, který byl obviněnému ustanoven soudem jako jeho obhájce; *advokátka ex off*, *obhájkyň ex off* přechýl.; **advokát** (...) □ *advokát ex off* advokát, který byl obvině-

⁴¹⁰ Tímto způsobem je sousloví zpracováno v hesle **balkonový**, **balkónový**.

⁴¹¹ O derivovaných souslovích a jejich vzniku viz Horecký (1957), Martincová (2000, 2005). Ke zpracování víceslovných názvů odvozených z víceslovných názvů sportů v koncepci ASSČ viz Pernicová (2014b).

nému ustanoven soudem jako jeho obhájce; syn. obhájce ex offio; ► **advokátka** přechýl.: (...) □ *advokátka ex offio*. Sousedí se neexemplifikují. Zásady uvádění kvalifikátorů, synonym, antonym, příp. poznámky jsou shodné se zásadami zpracování vykládaných „vlastních“ sousloví.

Není-li víceslovný motivant v ASSČ vykládán, nevykládá se ani derivované sousloví. Takto se např. bez výkladu významu v exemplifikaci uvádějí sousloví *sjezdové lyžování*, *sjezdový lyžař*, *sjezdová lyžařka*.

3) Víceslovné přejímky a citátové výrazy. Lexémy tohoto typu, např. **alter ego**, **angina pectoris**, **basso continuo**, **baby boom**, **bungee jumping**, **curriculum vitae**, **ad absurdum**, **condicio sine qua non**, jsou zpracovávány jako samostatné heslářové položky. Jejich zpracování odpovídá zpracování jednoslovných lemmat, tj. uvádí se u nich morfoloická a slovnědruhová charakteristika, výslovnost, původ, stylistické a oborové kvalifikátory. Výklad významu se podává výkladovou perifrází a uvádí se exemplifikace, např. **babyboom**, **baby boom** [bejbibúm] -mu (6. j. -mu) m. než. <angl.> prudké zvýšení počtu narozených dětí, zprav. vlivem výjimečně příznivých společenských okolností: *poválečný babyboom*; *období baby boomu*; *generace babyboomu*; *země zažívá baby boom*; **condicio sine qua non** [kondycijó sine kvá nón] <lat.> kníž. základní, nutná podmínka, bez níž nelze něco uskutečnit, nezbytný předpoklad: *schopnost vybrat si spolupracovnice je condicio sine qua non úspěšného řídicího manažera*.

4) Multiverbální spojení. Multiverbální spojení⁴¹² jsou vymezována jako víceslovná pojmenování: a) jež „koexistují se synonymními pojmenováními jednoslovnými, která vnímáme na jejich pozadí, jejich motivace je jimi podmíněna“ (Jedlička, 1969a, s. 94), např. *provést/provádět analýzu :: analyzovat*; *čtenářská obec / čtenářská veřejnost :: čtenáři*; b) „která vznikají analogicky na základě multiverbizačních modelů“ (Vlková, 1990, s. 2), např. *podat přehled, věnovat pozornost*; c) s nimiž je jejich jednoslovný ekvivalent spjat pouze sémanticky, nikoli formálně (slovotvorně), např. *dát za pravdu :: souhlasit*. Vzhledem k různé míře ustálenosti dílčích typů multiverbálních spojení se v ASSČ zachycují především slovesná a jmenná multiverbální spojení. I když se vztah mezi komponenty multiverbálního spojení vyznačuje sémantickou nerovnováhou⁴¹³, jde o sousloví sémanticky průhledná. Uvádějí se proto jako nevykládaná sousloví. Pokud k danému multiverbálnímu spojení existuje jednoslovný ekvivalent, uvádí se v dovýkladu, např. **analýza 1.** (...) *provádět, provést analýzu* analyzovat; (...). U sloves a substantiv s kate-

⁴¹² K vymezení a typologii multiverbálních spojení viz Jedlička (1969a; 1974, s. 171–173), Vlková (1978, 1988, 1990), z hlediska neologie Martincová (2005). Ve slovenské literatuře jsou jmenná a slovesná spojení se sémanticky vyprázdněným řídicím členem označována jako *lexikalizovaná spojení s kategoriálním slovem*, srov. Kačala (1993, 1997a, 1997b), Jarošová (2000a, 2000b, 2005). V české a slovenské literatuře jsou využívána i další terminologická označení: *multiverbáty*, *multiverbizační spojení*, *multiverbizační spojení*, *ustálená slovesně-jmenná spojení*, *verbonominální spojení s abstraktem*, *analytická verbonominální spojení*, *analytické predikáty*, *verbonominální predikáty s kategoriálním slovem*. – K pojetí multiverbálních spojení, k jejich zpracování v českých a slovenských výkladových slovnících a k jejich zpracování v ASSČ viz Opavská (v tisku).

⁴¹³ Plnovýznamovost řídicího členu (slovesa nebo substantiva) je v různé míře oslabena: řídicí člen (označovaný jako kategoriální, formální nebo funkční slovo) se vyznačuje obecným, širokým nebo v různé míře desémantizovaným lexikálním významem a je nositelem kategoriálního významu. Závislý člen (gramaticky závislé substantivum nebo adjektivum) je naopak vlastním nositelem věcného významu pojmenování.

goriálním významem (*dát, dávat, dostat, dostávat, dělat, udělat, provést, provádět* aj.; *obec, veřejnost, proces* aj.) je tento desémantizovaný význam podáván jako samostatná lexie (ke zpracování slovesného kategoriálního významu v ASSČ viz 13.5.1.5.6).

5) Víceslovná propria. Pro zpracování jednoslovných a víceslovných proprií jsou v ASSČ primárně určeny seznamy (viz 2.2). Některá víceslovná propria jsou však uváděna i v rámci heslových statí jednoslovných hesel v hlavním hesláři. Pokud jsou sousloví vykládána, neexemplifikují se. Např. **Amerika 1.** (...) □ (...); **Latinská Amerika** území Mexika, Střední a Jižní Ameriky, kde se užívá zejména španělština a portugalština; (...); **dráha 3.** (...) □ **Mléčná dráha** astron. soustava mnoha miliard hvězd, k níž patří Slunce; (...).

K vykládaným víceslovným propriím náleží a) vybrané názvy větších území (**Blízký východ, Dálný východ, Latinská Amerika**), b) některé víceslovné názvy svátků (**Bílá sobota, Zelený čtvrtek, Květná neděle, První máj**), c) výběrově víceslovné názvy souhvězdí, galaxií (**Malý vůz, Velký vůz, Mléčná dráha**), d) výběrově víceslovné názvy historických států (**Velkomoravská říše**), e) názvy velmi významných literárních děl, dokumentů (**Bible svatá, Nový zákon, Starý zákon, Dalimilova kronika, Červená kniha, Zlatá bula sicilská**), f) názvy velmi významných akcí (**Pražské jaro**).

Vedle toho se vybrané víceslovné geografické názvy registrují bez výkladu významu v exemplifikaci hesel **hora, vrchovina, úval, brána, jezero, moře, oceán, průplav, záliv** atd., podobně víceslovné názvy ulic, tříd, náměstí, sadů u těchto substantivních hesel (tj. hesel **ulice, třída** atd.), víceslovné názvy staveb u hesel **klášter, most, hrad** atd., víceslovné názvy organizací a institucí u hesel **banka, divadlo, muzeum** atd.

6) Sousloví souvztažná s lexikalizovanou elipsou. Sousloví a univerbizovaná lexikalizovaná elipsa se zpracovávají společně v rámci lexie jednoslovného komponentu. Sousloví se uvede v podheslí a exemplifikuje se. Např. **balistika 2. (kriminalistická, soudní) balistika** obor balistiky zabývající se palnými střelnými zbraněmi, střelivem a identifikací zbraní podle střel, vystřelených nábojnic, stop střelby ap.: *znalec z oboru kriminalistické balistiky; zakladatel soudní balistiky; k vyšetřování byl přizván odborník na balistiku; hokej – (lední) hokej* kolektivní hra na leď, při níž se hráči na bruslích snaží vstřelit speciální holi kotouč do soupeřovy branky: *hrát hokej; mistrovství světa v ledním hokeji*.

7) Výrazy kolísající mezi jednoslovností a víceslovností. Je-li spojení slov variantou k jednoslovnému lemmatu (tj. lexém kolísá mezi jednoslovností a víceslovností), podává se tato varianta v záhlaví hesla. V příkladové části se tato varianta exemplifikuje, např. **domodra, do modra** se zabarvením blížícím se modré barvě, dosahujícím modré barvy: *povlečení laděné domodra; tváře měl bledé, až do modra; obloha se vybarvila pěkně do modra; (...); tmavohnědý, tmavěhnědý, tmavě hnědý* hnědý se sytým odstínem • *hnědý s odstínem do černa: tmavohnědé boty, plavky; tmavěhnědé vlasy; tmavohnědé skvrny na listech; tmavě hnědý dřevěný stolek*.

8) Frazeologická (kvazi)homonyma. Je-li mezi souslovím a frazémem homonymní vztah, zpracovává se každá lexikální jednotka zvlášť. U sousloví se uvede komentář (i fraz.).⁴¹⁴

⁴¹⁴ V ASSČ se odstoupilo od lexikografického řešení, které bylo využito v SSSJ a SSČ, a byl zvolen přístup uplatňovaný v SSSJ. K samostatnému zpracování frazeologických (kvazi)homonym (aniž by se však tento jev ve slovníku explicitně komentoval) se přistoupilo rovněž v SN 1, SN 2.

Např. **černý** □ (...) *černá díra* (i fraz.) astron. vesmírný objekt s vysokou hmotností a hustotou a velmi silnou gravitací, která znemožňuje vysílání záření (...) ◇ *černá díra* místo, oblast ap. s neuspokojitelnou (finanční) potřebou, v nichž se vložené prostředky bez účinku a nenávratně ztrácejí: *neprůhledné přidělování veřejných peněz je černou dírou, ve které mizí velká část rozpočtových příjmů*.

II. Frazémy

Do ASSČ se zařazují ty frazémy, které jsou v úzu frekventované a dostatečně uzualizované. Nezařazují se tedy frazémy okrajové, periferní. Vzhledem k úzké vázanosti frazémů na mluvený jazyk je potřeba při identifikaci frazémů, zjištění jejich frekventovaných a uzualizovaných variant a stanovení reprezentativní formy frazému brát v úvahu jak korpus SYN, tak další materiálové zdroje (tj. jiné korpusy ÚČNK, mediální archiv společnosti Newton Media, a. s., internet), v případě nejednoznačnosti rovněž uživatelské povědomí. Výběr frazémů / frazémových variant se provádí při zpracování jednoslovných hesel, a to primárně na základě konfrontace frazémů registrovaných v SČFI a SSČ s výše uvedeným jazykovým materiálem. Doplnkově se přihlíží k NASCS, SN 1, SN 2, SSJČ a k slovníku Z. Sochové a B. Poštolkové *Co v slovnících nenajdete*. Některé frazémy/varianty jsou nově zjištěny na základě analýzy jazykového materiálu. S uvedenými jazykovými zdroji se pracuje rovněž při slovníkovém zpracování frazémů (tj. při zjišťování jejich významu, stylistické příznakovosti, výběru exemplifikace).

V ASSČ se zachycují všechny typy frazémů:

- 1) **přirovnání**, např. *bílý jak(o) stěna / křída / smrt; (být) utahaný / unavený jak(o) kotě; být / cítit se vymačkaný jak(o) citron* n. *být jak(o) vymačkaný citron*;
- 2) **jmenné frazémy**, např. *babí léto, cukrová panenka; bídný / ubohý (lidský / pozemský) červ*;
- 3) **slovesné frazémy**, např. *dělat / udělat na někoho dlouhý nos; dívat se / hledět na něco / někoho jinýma očima; omlátit / otlouct někomu něco o hlavu*;
- 4) **větné frazémy** (včetně přísloví, pořekadel, pranostik, okřídlených výrazů), např. *dobročinnosti / dobrovolnosti se meze nekladou; jak ti / vám dupou králíci?; jablko nepadá / nepadne / nepadne daleko od stromu; přišla bída na kozáky / kozáka; (svatý) Martin přijel na bílém koni; je něco / cosi shnilého ve státě dánském*.

Lexikografické hledisko potřebnosti výkladu splňují všechny frazémy. Uvádějí se ve frazémové zóně na konci heslové statí jednoslovného hesla – komponentu⁴¹⁵, např. **bačkora I** (...) ◇ *stát za (starou) bačkoru* kolokv. expr. nemít žádnou hodnotu, být nekvalitní, špatný: *film stál za starou bačkoru; počasí dneska stojí za bačkoru*, nebo za záhlavím monokolokabilního komponentu frazému s komentářem jen ve fraz., např. **duhu** jen ve fraz. ◇ *jít / přijít (někomu) k duhu* mít, vyvolat blahodárný účinek, někomu prospět, prospívat: *lázně mi pokaždě jdou k duhu; měsíční dovolená mi přišla k duhu; pořádná snídaně přijde k duhu*.

Frazémy se uvádějí v heslových statích všech plnovýznamových komponentů, monokolokabilních slov a pod neplnovýznamovým komponentem, pokud jím frazém začíná.

⁴¹⁵ Před frazémovou částí jsou umístěny zóna pro sousloví a zóna pro víceslovná synsémantika a citoslovce.

Obsahuje-li frazém pouze neplnovýznamové komponenty, je frazém uveden pod každým z nich.

U každého frazému je uveden grafický symbol \diamond . Frazémový odstavec se skládá z lemmatu, stylistického kvalifikátoru, výkladu významu a většinou i exemplifikace, příp. poznámky. Nezachycuje se synonymie a antonymie. Explicitně se označují některé typy větných frazémů (příslovní, pořekadlo, pranostika).

Frazémové lemma je psáno barevně, kurzivou. Jeho podobu ovlivňuje základní princip ASSČ, totiž že frazémy nejsou heslářovými položkami a uvádějí se v rámci heslových statí jednoslovných komponentů. Na základě toho byla přijata zásada, aby se u jednoslovného hesla uváděla pouze ta paradigmatická varianta frazému, která tento komponent obsahuje. Proto frazémovým lemmatem může být:

- reprezentativní podoba frazému (u nevariantních komponentů nebo u komponentů fakultativních), např. *cukrová panenka* (u hesel **cukrový**; **panenka**), *bez práce nejsou koláče* (u hesel **bez II**, **beze**; **práce**; **být**; **koláč**), (*a ted*) *babo rad'* (u hesel **a III**; **ted'**; **bába I**, **baba I**; **radit**);
- paradigmatická varianta frazému příslušná k danému jednoslovnému komponentu, srov. frazém *bít / řezat někoho jak(o) žito* je u hesla **bít** uveden ve variantní podobě *bít někoho jak(o) žito*, u hesla **řezat** ve variantní podobě *řezat někoho jak(o) žito* × u hesla **žito** je uvedena reprezentativní podoba frazému *bít / řezat někoho jak(o) žito*.

Frazém se uvádí v neutrální podobě (v infinitivu, ve tvaru 1. pádu ap.; v případě, že frazém nelze na tyto tvary převést, uvádí se frazém v nejčastější podobě, např. u slovesa jde o 3. os. j. č.). Frazém se zachycuje ve spisovné podobě, pokud však (výrazně) převažuje užití podoby nespisovné, uvádí se v lemmatu i tato podoba, např. *ani za zlaté / zlatý prase / tele*. Pokud se frazém užívá pouze v nespisovné podobě, podává se v lemmatu jen tato podoba, např. *mít sílu jak(o) bejk*.

Ve frazémovém lemmatu se zachycují ustálené, frekventované syntagmatické a paradigmatické varianty:

- **syntagmatické varianty**, tj. **fakultativní komponenty** frazému se uvádějí v kulatých závorkách, včetně zachycení fakultativní vazebnosti frazému, např. *být (absolutní) jednička / špička*; *mít jazyk (až) na vestě*; *bručet si / brumlat si / brblat si (něco) pod vousy / fousy*; *držet se (někoho / něčeho) jak(o) klíště*;
- **paradigmatické varianty** se uvádějí a) po lomítku, např. *cpát / strkat někomu něco do chřtánu*; b) po n. (= nebo), zejména v případě, že paradigmatické varianty mají natolik odlišnou strukturu, že ji nelze přehledně a jednoznačně zachytit pomocí lomítka, např. *bít se / tlouct se / bušit se v prsa* n. *bít se / tlouct se / bušit se do prsou*. Prostřednictvím variant zapsaných pomocí n. se zachycují i ustálené slovosledné varianty: *čekat na něco / někoho jak(o) na (boží) smilování* n. *čekat na něco / někoho jak(o) na smilování (boží)*; c) výčtem v hranatých závorkách, a to v případě, že nelze přesně stanovit frazémový invariant. V hranatých závorkách se uvedou 2–3 nejčastější variantní komponenty, např. *[jít / běžet ap.] jak(o) na / po drátku / drátkách*.

Vazebnost frazému se v lemmatu zachycuje pomocí zájmen *někdo*, *něco*, příp. prostřednictvím zájmných příslovcí, např. *brnkat / hrát někomu na nervy*; *běhat kolem někoho / něčeho*; *dělat si / udělat si z někoho / něčeho dobrý den*; *cítit se / být někde jak(o) ryba ve vodě*.

Výklad významu se podává výkladovou perifrází⁴¹⁶ (viz dále), zřídka se využívá výklad synonymem, např. u hesla **natáhnout** (...) ◊ *natáhnout bačkory / brka* zhrub. zemřít: (...). Bezvariantní frazém exemplifikujeme 1–2 typickými, průkaznými doklady, např. u hesla **apríl** (...) ◊ *vyvést někoho aprílem* udělat si z někoho legraci, zvláště 1. dubna: *letos se mi nepovedlo nikoho vyvést aprílem*. Je-li frazém variantní, tyto varianty v exemplifikaci dokládáme, avšak v případě většího množství variant neuvádíme doklady na všechny kombinace. Srov. např. u hesla **žito** (...) ◊ *bít / řezat někoho jak(o) žito* expr. bít někoho silně, nelítostně: *za školní prohřešky jsem byl bit jako žito; já bejt tvou mámou, tak tě řežu jako žito*; u hesla **bacha** (...) ◊ *(dávát si / dát si) bacha na pusú / jazyk / hubu* kolokv. expr. dávat si, dát si při hovoru s někým pozor, být opatrný, nevyjadřovat se (příliš) otevřeně: *je třeba dávat si před ním bacha na jazyk, protože je to bonzák; hovory jsou monitorované, takže bacha na pusú; dej si bacha na hubu, nebo jednou špatně skončíš*. Neexemplifikují se přísloví, pořekadla, pranostiky a okřídlené výrazy, srov. u hesla **bába I, baba I** (...) ◊ *kam čert nemůže, (tam) nastrčí bábu / babu* kolokv. expr. (pořekadlo) příchod, přítomnost (staré) ženy situaci, práci zhoršuje, komplikuje ap.

Polysémie u frazémů se řeší shodně se zpracováním polysémních jednoslovných hesel (v číslovaných významových odstavcích), např. **babí léto 1.** období na rozhraní léta a podzimu spojené se slunečným počasím: *na konci týdne se skutečně dostavilo meteorology avizované opožděné babí léto 2.* období začátku stárnutí člověka: *prožijte babí léto stylově, stáří může být nejkrásnějším obdobím života.*

19.2 Terminologie

19.2.1 Obecné zásady zpracování terminologie v ASSČ

19.2.1.1 Lexikální jednotky z oblasti terminologie tvoří významnou součást slovní zásoby; terminologické lexikum v souvislosti s vědecko-technickým pokrokem narůstá rychleji než běžná slovní zásoba a termíny stále více pronikají do povědomí široké veřejnosti (srov. Buzáskyová, 2000; Čermák, 2010a; Machová, 1995 aj.). Hesla z oblasti terminologie jsou proto početně zastoupena i v hesláři ASSČ. Specifika jejich zpracování vycházejí z nutnosti vyhovět jak odbornému hledisku – požadavku na věcnou správnost a přesnost –, tak uživatelskému hledisku – požadavku srozumitelnosti pro běžného čtenáře.

Termín se v ASSČ chápe jako pojmenování pojmu v systému pojmů některého vědního nebo technického oboru, hospodářského odvětví a dalších oborů lidské činnosti (srov. EŠČ, 2002, s. 488; Masár, 1991, s. 29). Termíny se vyznačují ustáleností, spisovností, přesností, jednoznačností, neexpresivností aj.⁴¹⁷ V návaznosti na J. Filipce (1995a, 1995c) rozlišujeme termíny **jednooborové**, užívané v rámci jednoho oboru, dále termíny **víceoborové**⁴¹⁸, užívané v několika oborech v různém významu (např. **deklinace 1.** lingv. **2.** astron.)⁴¹⁹, a termíny **nadoborové**⁴²⁰, užívané v odborném vyjadřování všeobec-

⁴¹⁶ Frazémy tedy nevykládáme stručnou, krátkou glosou. Ta byla často využívána v předcházejících výkladových slovnících SSJČ a SSČ.

⁴¹⁷ Srov. zejména Kocourek (1965, 2012), Bozděchová (2009) a tam přehled dosavadní literatury; Čermák (2010a, s. 132), Hauser (1986, s. 32–39), Filipce – Čermák (1985, s. 94), Poštolková (1984), Poštolková – Roudný – Tejnor (1983).

⁴¹⁸ V pojetí B. Poštolkové (1984) jde o *terminologická homonyma*.

⁴¹⁹ V ASSČ se (v souladu s českou lexikografickou tradicí) zpracovávají v polysémní heslové stati, srov. i Masár (1991, s. 108).

ně s týmž obecným významem (např. **agregace** odb., **dekontaminace** odb.). Svěbytnou součástí terminologie je **nomenklatura**, tedy soubor pojmenování entit v rámci uspořádaného systému (např. rostlin, živočichů, chemických prvků a sloučenin; k tomu dále 19.2.2, 19.2.3, 19.2.4).

Terminologická vrstva slovní zásoby se v průběhu času proměňuje, někdy dochází k **terminologizaci** lexémů (**čeled'** 2. bot., zool. ‚skupina příbuzných rodů se společnými znaky‘) a na druhé straně k **determinologizaci** termínů jejich užíváním mimo odborný diskurz spolu s oslabováním terminologického významu (**afekt**). Hranice mezi terminologií (normovanou, spisovnou, stylově neutrální) a **profesionálním lexikem** či **slangem** (méně ustáleným, nespisovným, expresivním – srov. 10.2.1.6) je neostrá a v čase proměnlivá (srov. Hausenblas, 1962), některé profesionalismy se mohou postupně stát termíny. Např. v oblasti výpočetní techniky hodnotíme lexém **cache I** poč. ‚rychlá vyrovnávací paměť zvyšující výkonnost počítačového systému‘ jako termín, adjektivum **defaultní** poč. profes. ‚předem nastavený, základní, výchozí‘ jako profesionalismus, ale nesklonné adjektivum **default** jako slangový výraz; k určení terminologické platnosti lexému je třeba vedle kritérií jazykových (vyhodnocení užívání lexému v jazykovém materiálu) využít i konfrontaci se soustavou termínů daného oboru a konzultace s odborníkem.

19.2.1.2 Výběr terminologických hesel do ASSČ je vzhledem k jejich počtu a povaze nutně omezený. Zařazujeme pouze termíny (jednoslovné i víceslovné) a terminologické významy, které vyhovují jak frekvenčnímu kritériu, tak kritériu rozšíření i mimo specializované odborné texty (srov. 2.1.3).

19.2.1.3 Terminologickou příslušnost lexému označujeme **zkratkou oboru** nebo **oblastí užití**, např. **bakteriofág** biol. ‚virus napadající a usmrcující bakteriální buňky‘; **črta 2.** lit. ‚drobný prozaický útvar s jednoduchým, nerozvinutým dějem‘. Zkratku oboru/oblasti užití naopak zpravidla nepřihazujeme a) determinologizovaným lexémům, které se již staly součástí běžné slovní zásoby, např. **afrodiziakum** ‚látko povzbuzující pohlavní aktivitu‘; **akumulátor** ‚zařízení k akumulování a uchovávání energie, zvláště elektrické‘; **anténa** ‚zařízení sloužící k vysílání nebo přijímání elektromagnetických vln‘; b) derivátům terminologických lexémů (**aminokyselinový**, **atomový**). Zkratku oboru/oblasti užití přiřazujeme především k podstatným jménům, k dalším slovním druhům spíše zřídka⁴²¹, srov. **sířičitý** chem. ‚(v názvech chemických sloučenin) vyjadřující oxidační číslo síry v hodnotě čtyři‘; **andante I** hud. ‚(o interpretaci hudby) volným, mírně pomalým tempem, zvolna‘.

Hranice mezi obory nelze vždy striktně stanovit. Často se vzájemně prolínají, a proto se prolínají i jejich terminologie⁴²². J. Filipec (1995c, s. 43) uvádí, že je třeba určit počet

⁴²⁰ Srov. u jiných autorů: *všeobecné odborné výrazy* (Poštolková, 1984), *termíny mezioborové, polotermíny* (Poštolková – Roudný – Tejnor, 1983), *odborně orientované obecné výrazy* (Kocourek, 2012), *slaběji terminologizovaná pojmenování* (Kocourek, 1965; Hausenblas, 1962).

⁴²¹ Terminologové se shodují v názoru, že terminologickou platnost mají především substantiva, méně adjektiva a slovesa a spíše výjimečně jiné slovní druhy, např. adverbia *obouruč*, *snožmo* v tělesné výchově (Bozděchová, 2009; Filipec, 1995a; Hausenblas, 1962 aj.); nejvíce rozporuplně je vnímána terminologičnost sloves (srov. Man, 1964).

⁴²² Jako vodítko při určování náležitého oboru může zpracovatelům sloužit interní oborová (terminologická) excerptní databáze ODE. Lze využít i volně přístupnou mezinárodní terminologickou databázi *InterActive Terminology for Europe* (IATE; <http://iate.europa.eu>), která obsahuje 8,7 milionů hesel z 24 oficiálních jazyků Evropské unie.

a míru diferenciacie odborných úseků. To však lze a priori, před vlastním zpracováním materiálu, přesně provést jen těžko. Seznam zkratk oborů/oblastí užití v ASSČ čítá v současné době cca sto položek a je během zpracování hesel průběžně upravován.

Zkratku oboru/oblasti užití přiřazujeme buď k celému heslu, nebo k jednotlivým významům. Terminologické označení může mít též vykládané sousloví nebo sousloví uvedené v exemplifikaci.

Zkratky oboru/oblasti užití lze kombinovat; pokud by však heslu nebo významu měly být přiděleny více než tři zkratky, chápeme termín jako nadoborový (viz výše) a používáme zastřešující kvalifikátor odb., srov. **agregace** odb. ‚slučování, sloučení, seskupování, seskupení do větších celků, agregování‘; **demineralizace** 1. odb. ‚zmenšování, zmenšení obsahu, ztráta minerálních solí v organismu, v půdě aj.‘.

Je-li k heslu/významu přiřazeno více zkratk oboru/oblasti užití, řadíme je následovně: nejprve uvádíme nejvíce zastoupený (nejfrekventovanější) obor, dále obory řadíme podle sémantické blízkosti, a nelze-li se opírat o jiná kritéria, postupujeme v abecedním pořadí. Tuto zásadu aplikujeme také na řazení terminologických slovních spojení v exemplifikaci.

19.2.1.4 Podávání významu terminologických hesel sleduje obecné zásady výkladu významu v ASSČ, srov. kap. 12. Principiálně se vychází z oborové definice a využívá se výkladu opisem, zejména jeho podtypu výkladu logického⁴²³. Výklad tvoří genus proximum – nemusí jít vždy o nejbližší nadřazené hyperonymum – a differentia specifica (**anglicismus** lingv. ‚jazykový prvek přejatý z angličtiny do jiného jazyka nebo podle angličtiny v něm vytvořený‘). Jako genus proximum nepoužíváme obecné výrazy *druh, typ* – srov. SSJČ: **břek** ‚druh jeřábu (...)‘ a ASSČ: **břek** ‚jeřáb (...)‘. V některých heslech je základní výkladový princip modifikován dalšími metodami⁴²⁴, zejména explikací (vysvětlováním): **bulva** 1. bot. ‚hlíza vzniklá zdužnatěním kořene a spodní části stonku‘ a popisem: **bazalt** geol. ‚vytvělá hornina tmavé barvy (...)‘. Ve výkladu nomenklaturních hyperonymních termínů je významová intenze doplněna naznačením extenze: **bezcévné rostliny** bot. ‚rostliny nemající cévní svazky (např. řasy, mechorosty)‘. V souladu s obecnými zásadami (viz kap. 12) usilujeme o formálně-obsahovou jednotnost zpracování hesel z jedné lexikálněsémantické skupiny, zejména o shodnou strukturu výkladu, volbu téhož opěrného slova ap. (srov. zpracování biologické a chemické nomenklatury v ASSČ – 19.2.2, 19.2.3, 19.2.4).

Základní postuláty lexikografického výkladu, vykládat složité jednodušším a neznámé známým, nelze u termínů vždy dodržet, aniž by přitom byla porušena zásada odborné správnosti nebo aniž by byl výklad neúnosně dlouhý, detailní a zatížený speciální terminologií. Někdy je nutné použít obecnější formulaci na úkor přesnosti: **aromatický** 2. chem. ‚(o organických sloučeninách) mající v cyklické rovinné molekule speciální typ vazeb mezi atomy uhlíku, popř. jiných prvků (...)‘ – ‚speciální typ vazeb‘ zde zastupuje chemický termín ‚delokalizované vazby‘, který jako příliš speciální nelze použít ani zjednodušeně opsat. Ze stejných důvodů nelze vždy plně dodržet zásadu jednoznačnosti výkladu, např. v případě navzájem podobných minerálů (**aragonit, kalcit**).

⁴²³ Srov. zejména Bozděchová (2010), Blatná (1995), Filipec (1995c, 1973b), Masár (1991), Poštolková (1984).

⁴²⁴ Srov. Kocourek (2012).

Metajazyk výkladu je tvořen převážně běžnou slovní zásobou. Speciálnější termíny, pokud je to možné, nahrazujeme opisem nebo je uvádíme pouze v závorce, např. **akát** ‚strom s trnitými větvemi, složenými listy a květenstvími (hrozný) bílých květů, bot. trnovník akát *Robinia pseudacacia*‘.

19.2.1.5 U termínů zachycujeme **synonymii**, popř. i **antonymii** v souladu s obecnými zásadami (srov. kap. 14, 15) – např. **bazalt** geol. ‚vyvřelá hornina tmavé barvy, užívaná jako stavební materiál; syn. čedič‘; **decrescendo I** hud. ‚(o interpretaci hudby) stále slaběji, se zmenšující se intenzitou; op. crescendo I‘.

19.2.1.6 Jednoslovné termíny vždy **exemplifikujeme**, postupujeme shodně jako u neterminologických lexikálních jednotek (srov. kap. 16)⁴²⁵. Při výběru příkladových spojení a vět přistupujeme k jazykovému materiálu velmi kriticky, aby do hesel nebyly vneseny věcné omyly.

19.2.1.7 Zpracování **víceslovných termínů (terminologických sousloví)**⁴²⁶ se od zpracování jednoslovných termínů odlišuje. V souladu se zásadami zpracování víceslovných lexikálních jednotek (srov. 19.1) jsou víceslovné termíny uváděny a) v exemplifikaci svého komponentu v případě, že význam terminologického sousloví vyplývá z významů jednotlivých složek (**blána 1.** (...) med. *zánět mozkových blan*), b) v souslovné zóně jako vykládané sousloví v případě, že se význam terminologického sousloví liší od součtu významů jednotlivých složek (*autorský arch* polygr. ‚(v České republice) arch obsahující 36 000 tiskových znaků včetně mezer, zkr. AA‘). K výkladu významu, uvádění zkratky oboru, synonym a antonym přistupujeme stejně jako u jednoslovných termínů, avšak víceslovné termíny stejně jako ostatní vykládaná sousloví neexemplifikujeme.

19.2.1.8 Terminologická hesla konzultujeme se specialisty v daném oboru, a to zejména z hlediska věcné správnosti výkladové i exemplifikační části.

19.2.1.9 V ASSČ přiřazujeme lexikální jednotky nejen k oboru/oblasti užití, ale v relevantních případech i k tzv. **tematickým okruhům**. Jde o široce vymezené věcné okruhy, např. barvy, hudba, medicína, sport, vzdělávání. Nepatří sem pouze termíny, ale i lexémy, které se v dané oblasti obvykle vyskytují nebo se k ní nějakým způsobem vztahují (může se tedy jednat i o lexikální jednotky derivované od termínů nebo lexémy kolokviální či slangové). Heslo nemusí mít přiřazen žádný tematický okruh, avšak může jich mít přiřazeno i více. Věcné (tematické) třídění lze využívat pro filtrování hesel k nejrůznějším účelům, např. ke specifické kontrole hesel či k získání (dosud zpracované) slovní zásoby daného okruhu. Softwarová funkce „Tematické okruhy“ zatím slouží pouze jako interní nástroj, výhledově však není vyloučena možnost externího využití.⁴²⁷

⁴²⁵ Na rozdíl od starších výkladových slovníků: v PSJČ bylo neuvádění exemplifikace u termínů pravidlem (srov. Šmilauer, 1951), avšak ne zcela dodržovaným, v SSJČ příklady často chybějí zejména u specializovanějších termínů – např. názvy elementárních částic **proton**, **neutron**, **elektron** nejsou v SSJČ dokládány (v PSJČ se však uvádějí příklady u hesla **elektron**).

⁴²⁶ V pojetí I. Bozděchové (2009) jde o *kolokační termíny*.

⁴²⁷ Srov. např. webovou podobu slovníku *Longman* (<http://www.ldoceonline.com>) a nástroj „Topic“, využívaný mj. při výuce cizího jazyka, s jehož pomocí lze filtrovat hesla podle mnoha témat, jako jsou oblečení, nemoci, právo, technologie, zvířata aj.

19.2.2 Zpracování názvů rostlin a živočichů v ASSČ⁴²⁸

19.2.2.1 Mezi hesly z oblasti nomenklatury tvoří v ASSČ velkou skupinu názvy rostlin a živočichů.⁴²⁹ Vedle lexémů s terminologickou platností, označujících v odborném biologickém diskurzu systematické skupiny (druhy, rody, čeledi, řády ap.), řadíme do této lexikálněsémantické skupiny i neodborné (neoficiální) názvy.

Při **výběru lexémů do hesláře** uplatňujeme kritéria platná pro všechny termíny (viz 19.2.1). Pojmenování základní jednotky biologického systému, druhu, je v českém názvosloví dvoučlenné (binomické), složené z rodového jména a druhového přívlastku, např. *bažant obecný*, *javor babyka*.⁴³⁰ Sousloví tohoto typu v souladu s naší lexikografickou tradicí nezpracováváme jako heslářové položky s vlastním výkladem, nýbrž zařazujeme do hesláře samostatně rodové jméno, např. **bažant I**, **javor**, a zvlášť druhový přívlastek vyjádřený substantivem, pokud označuje druh sám o sobě, např. **babyka**, **mniška**.

19.2.2.2 Zkratkou oboru bot. nebo zool. označujeme hesla-názvy systematických skupin. Názvy rostlin a živočichů (rodová jména, substantivní druhové přívlastky) v souladu s naší lexikografickou tradicí takto kvalifikovány nejsou, zkratka oboru se uvádí pouze u nomenklaturního názvu s terminologickou platností, umístěného ve výkladu významu nebo v exemplifikaci (viz dále).

19.2.2.3 Při výkladu významu usilujeme o to, aby byl srozumitelný laikovi a zároveň byl náležitý i z odborného hlediska. 1) **Obecná část** zahrnuje zejména popis vzhledu, příp. další znaky odpovídající znalostem běžného čtenáře. 2) **Odborná část** obsahuje usouvztažnění lemmatu s jednotkou (taxonem) v biologickém systému formou biologického nomenklaturního jména. Podle typu hesla (viz níže bod 2) je tato informace umístěna ve druhé části výkladu nebo v exemplifikaci.

1) Popis vzhledu v **obecné části** tvoří genus proximum a differentia specifica. Jako genus proximum volíme v případě rostlin pojmenování růstového typu: pro dřeviny *strom* nebo *keř*, pro nedřevnaté rostliny vyšší hyperonymum *rostlina*. Pojmenování *bylina* je sice botanicky náležitější⁴³¹, běžným čtenářům však může konotovat léčivost – srov. heslo **bažanka**, SSJČ: ‚bylina s nenápadnými zelenými květy (...)‘; ASSČ: ‚rostlina s oválnými zubatými listy a květenstvími (hrozny) nenápadných zelených květů (...)‘. Dalšími opěrnými slovy v botanické oblasti jsou např. *mech*, *řasa*, *lišejník*, *houba*. Životní formy živočichů jsou v porovnání s rostlinami mnohem diverzifikovanější a jejich typologii odráží zoologický systém, který je v základních rysech všeobecně známý; jako genus proximum v popisech živočichů proto užíváme zpravidla název příslušné systematické kategorie, např. *hlodavec*, *šelma*, *savec*, *pták*, *žába*, *ryba*, *pavouk*, *hmyz*, *měkkýš*. Méně známé názvy systematických skupin nahrazujeme obecně známým názvem vyšší skupiny,

⁴²⁸ K tomuto tématu viz též Nová – Pernicová (2016).

⁴²⁹ Včetně řas, hub, prvoků, bakterií a dalších skupin živých organismů.

⁴³⁰ Česká nomenklatura, jejíž základy položili bratři Preslové dílem *Flora českica* (Presl, J. S. – Presl, K. B., 1819), je vysoce ekvivalentní s nomenklaturou mezinárodní (McNeill a kol., 2012).

⁴³¹ V SSJČ bylo jako základní užíváno opěrné slovo *bylina*, v PSJČ a SSČ *rostlina*; zpracovatelská praxe však ve všech uvedených slovnících kolísala, např. v SSJČ *blatouch* ‚bylina‘, *bodlák* ‚rostlina‘, *bledule* ‚květina‘.

zpravidla s další specifikací, např. místo *členovec* užíváme spojení *drobný bezobratlý živočich*.

Jako differentia specifica uvádíme znaky podstatné a nápadné pro běžného uživatele. U rostlin jde zpravidla o celkový vzhled, velikost, vzhled a barvu listů, květů a plodů; v konkrétních případech však nezmiňujeme ty znaky, které jsou pro obecnou představu o dané rostlině nedůležité (u lexému *buk* např. nepopisujeme květy: **buk 1.** ‚listnatý strom s hladkou bělošedou kůrou, přímým kmenem, lesklými vejčovitými listy a plody bukvicemi‘). V případě živočichů mezi charakteristické významové prvky patří tvar a velikost těla, počet a poloha končetin a dalších výrůstků, typ tělního pokryvu a jeho barva; mnohé z těchto znaků jsou však inherentně zahrnuté v zvoleném genus proximum. Např. užití opěrného slova *sova* implikuje, že jde o ptáka, a to se specifickými znaky: velké a vpřed směřující oči, zahnutý zobák, noční aktivita, dravý způsob života. Ve výkladu hesla **kalous** se proto zaměřujeme už jen na diferenční rysy vzhledu v rámci skupiny sov: ‚středně velká sova mající na hlavě dvě vztyčené štětičky peří‘. Specializovanou terminologii užíváme v popisu jen v nezbytné míře; termíny, které jsou pro běžného čtenáře sémanticky neprůhledné, nahrazujeme opisem, např. místo *kopinatý list* uvádíme *úzký podlouhý list*, název květenství *šroubel* nahrazujeme obecnějším *složené květenství*. V zájmu odborné správnosti nepřistupujeme na úroveň zjednodušení užívanou některými jinými slovníky; srov. heslo **arnika** v SSČ: ‚léčivá bylina se žlutými květy‘ a v ASSČ: **arnika**, středně vysoká léčivá rostlina se vzpřímeným stonkem, úzkými listy v listové růžici a velkými žlutooranžovými květenstvími (úboří)‘ – nepřesný pojem *květ* nahrazujeme správnějším *květenství* a popisujeme celou rostlinu.

Popis vzhledu ve výkladové perifrázi může být doplněn dalšími významovými prvky, zejména popisem prostředí a způsobu života (**blecha 1.** ‚velmi malý skákavý hmyz **cizopasící na savcích a ptácích**‘), oblastí původu nebo výskytu u cizokrajných organismů (**cedr**, statný jehličnatý strom (...) **původem ze Středozeří a Himálaje**‘), údajem o pěstování (chovu) člověkem, o hospodářském, dekorativním či léčebném využití, pokud jde o typický rys v našem prostředí (**koza 1.** ‚štíhlý býložravý savec (...) **často chovaný pro mléko, maso, srst** ap.‘). Ve výkladu neuvádíme antropocentrické pragmatické rysy jako *škůdce*, *plevel*, *nebezpečný*, *užitečný* ap., které nejsou všeobecně přijímané ani stále v čase.

2) Odbornou část uvozuje zkratka oboru (bot., zool.) a tvoří ji úplné nomenklaturní jméno dané rostliny nebo živočicha v české i vědecké formě. Tím je zpřesněna, konkretizována popisná část výkladu, která – v důsledku omezení daných limitovaným rozsahem výkladové perifráze a užívaným metajazykem výkladu – často sama o sobě neumožňuje přesnou identifikaci organismu. Podle zvyklostí odborné biologické literatury zapisujeme vědecké jméno kurzivou. Na rozdíl od jiných výkladových slovníků nepřihazujeme organismus k čeledi nebo jiné vyšší systematické jednotce⁴³² – srov. heslo **andělíka** v SSJČ: ‚horská aromatická léčivá bylina (...); bot. rod Archangelica‘; **angelika** v SSSJ: ‚trvácí léčivá bylina z čelade mrkvovitých (...); bot. *a. lesná Angelica silvestris*‘; **andělíka** v ASSČ: ‚aromatická léčivá rostlina (...): (...) bot. *andělíka lékařská Angelica archangelica*‘.

⁴³² Ve slovnících jiných jazyků se lze setkat s oběma přístupy, např. *Longman Dictionary of English* systematické zařazení neuvádí, kdežto *New Oxford Dictionary of English* ano; srov. Pernicová (2014a).

Biologické nomenklaturní jméno může být do hesla začleněno trojím způsobem:

- a) Tvoří druhou, odbornou část výkladu významu, pokud heslové slovo označuje konkrétní druh – jde o druhové jméno v substantivní formě ([javor] **babyka**) nebo neoficiální jméno (**beruška** 1, v zoologické nomenklatuře *sluněčko sedmitečné*). Výklad v takovém případě popisuje jeden konkrétní druh rostliny nebo živočicha, např. **babyka** ‚javor s listy ve tvaru dlaně s tupě zašpičatělými výběžky, bot. javor babyka *Acer campestre*‘. Neoficiální jména rostlin a živočichů – jména stojící mimo biologickou nomenklaturu – zahrnují jak tzv. lidové názvy⁴³³ (často regionalismy, např. **bez I/4**, v botanické nomenklatuře *šeřík obecný*), tak i názvy profesního charakteru užívané např. v zahradnictví, často odvozené od vědeckého jména dané rostliny (**buxus**).
- b) Uvádí se v závěru exemplifikační části hesla (jako nevykládané sousloví), pokud heslové slovo označuje rod. Výklad významu takového hesla formulujeme tak, aby byl platný pro všechny (ze středoevropského hlediska relevantní) druhy téhož rodu. Ostatní doklady v exemplifikaci obsahují v souladu s územ běžné komunikace pouze rodové jméno. Např. **cejn** ‚sladkovodní ryba příbuzná kapru, s vysokým, výrazně ze stran zploštělým tělem a v mládí stříbřitými šupinami: *lov cejnů; cejni se vyskytují v hejnech ve stojatých vodách; zool. cejn velký *Abramis brama**‘.
- c) Neuvádí se vůbec, pokud jméno rostliny nebo živočicha (heslové slovo) nelze spolehlivě usouzdat s biologickým taxonem. Příčinou bývá zejména nejasné postavení organismu v biologickém systému (např. okrasné zahradní a pokojové rostliny vyšlechtěné mnohonásobnou hybridizací – **gerbera**) nebo užívání neoficiálního jména pro více různých taxonů, i navzájem nepříbuzných (**běllice** ‚malá sladkovodní ryba se stříbřítými boky a bílým břichem, např. ouklej, perlín, plotice‘; **zlatý děšť** ‚okrasný keř s drobnými žlutými květy, např. forzýtie, štěďřenec odvislý, čilimník‘).

19.2.2.4 Názvy plemen chovaných živočichů zařazujeme do ASSČ výběrově. Výklad významu má dvě části; v první části se podává popis charakteristických znaků (jako genus proximum užíváme rodové jméno daného živočicha, např. *pes*), v druhé části se uvádí, že jde o název plemena. Např. **dalmatin, dalmatince** ‚velký pes s převislýma ušima a krátkou hladkou bílou srstí s černými nebo hnědými skvrnami, plemeno psa s těmito znaky‘.

19.2.2.5 Z pojmenování systematických skupin na vyšší než rodové úrovni zařazujeme, s ohledem na rozšířenost mimo úzce odborný diskurz, především názvy rostlinných čeledí (výběrově) a názvy živočišných řádů, tříd a kmenů (podle frekvence). Popis společných znaků celé skupiny je ve výkladu doplněn zachycením významové extenze výčtem typických zástupců, druhou část výkladu tvoří uvedení systematické úrovně a jejího vědeckého jména. Názvy čeledí mají formu substantivizovaného adjektiva v plurálu: **bobovité** bot. ‚rostliny se složenými listy, obvykle nápadnými květy (s typicky uspořádanými pěti korunními lístky) a plody lusky, z nichž mnohé se pěstují jako užitkové plodiny (např. hrách, fazole, sója, bob), čeleď *Fabaceae*‘.

⁴³³ Spojení *lidové názvy* užívá např. Z. Hladká (1997, 2000); I. Ripka (2005) označuje taková pojmenování za *lidovou terminologií*. Výraz *lidový* považujeme za problematický, upřednostňujeme označení *neodborné* nebo *neoficiální jméno* a heslům z této kategorie nepřihazujeme žádný stylistický kvalifikátor.

19.2.2.6 Sémantická struktura odráží pravidelnou sémantickou derivaci, rostlina/živočich → užitková část, příp. pokrm, výrobek z nich připravený, zhotovený (**buk 2.** dřevo tohoto stromu: *nábytek z tmavě mořeného buku; na výrobu dřevěných schodů se často používá buk; bažant I 2.* maso tohoto ptáka • jídlo z něj připravené: *pečený bažant; bažant na víně; bavlna 3.* ,nit, přize z vláken bavlníku' **4.** ,tkanina z bavlněných vláken'). Lexie těchto hesel řadíme systematicky v pořadí 1. ,rostlina/živočich', 2. ,užitková část'⁴³⁴: **borůvka 1.** ,lesní keřík (...)'. **2.** zprav. mn. **borůvky**⁴³⁵ ,drobné kulovité tmavě modré plody této rostliny'.

19.2.2.7 Doklady v exemplifikaci jsou převážně neterminologické, z běžného užití. U okrasných či užitkových rostlin a zvířat dokládáme jejich pěstování (chov) a využívání (srov. **angrešt 1.** *na angreštech pěstovaných u zdi musíte více hlídat napadení padlím; králík 1.* *výstava králíků; očkovat chovné králíky; sekat trávu pro králíky*). Zařazujeme i doklady reflektující další vlastnosti daného organismu, které však neplatí bezvýhradně, např. využití houby ke kuchyňské úpravě (srov. **bedla** *bedly naskládáme do pánve a pomalu dusíme* – jedí se pouze některé druhy bedel).

19.2.3 Zpracování názvů chemických prvků v ASSČ

19.2.3.1 Oproti předchozím českým výkladovým slovníkům (PSJČ, SSJČ⁴³⁶, SSČ), ale v souladu s NASCS zařazujeme názvy všech v současnosti známých prvků periodické soustavy. Uvádíme u nich oborový kvalifikátor chem.

19.2.3.2 Výkladová definice má dvě části. První část obsahuje **obecnou charakteristiku** daného prvku odpovídající zkušenostem běžného uživatele (barva, lesk, pevnost, zápach, toxicita aj., skupenství, praktické využití), ve druhé, **odborné části**, oddělené čárkou, se jako terminologické usouvztažení s chemickou nomenklaturou uvádí spojení *chemický prvek* a značka prvku v závorce, např. **berkelium** chem. ,uměle připravený radioaktivní kov, chemický prvek (zn. Bk)'. Jako opěrné slovo používáme výrazy *kov, polokov*, u nekovů specifikujeme skupenství, např. *plyn* (srov. **dusík**), *kapalina* (srov. **brom, bróm**).

Ve výkladových definicích usilujeme o formulační jednotnost, např. v popisu barvy, jímž zpravidla výklad začínáme, či mechanických vlastností. Uspořádání informací v konkrétním hesle však není neměnné, řídí se syntaktickými hledisky a snahou o přehlednost podávané informace, srov. **kyslík** chem. ,bezbarvý nehořlavý, ale hoření napomáhající plyn obsažený ve vzduchu, vodě i zemské kůře, nezbytný pro život a dýchání, chemický prvek (zn. O)'; **železo** chem. ,stříbrošedý kujný kov s magnetickými vlastnostmi, který snadno oxiduje (rezaví), chemický prvek (zn. Fe)'.

⁴³⁴ Opačné pořadí uplatňujeme zcela výjimečně, např. u hesla **citron, citrón 1.** ,plod' **2.** ,rostlina', u něž se význam ,rostlina' ukazuje jako periferní, a to v souvislosti s existencí samostatného lexému *citroník* pro označení rostliny. V jiných výkladových slovnících pořadí významů u hesel tohoto typu kolísá, např. v SSJČ **brambor 1.** ,hlíza', **2.** ,rostlina' × **mrkev 1.** ,rostlina', **2.** ,kořen'.

⁴³⁵ K plurálovým tvarům a významu látkovosti u názvů užitkových částí rostlin viz 19.12, srov. též Michálec – Veselý (2016).

⁴³⁶ V *Směrnících pro vypracovávání rukopisu SSJČ* (1957, s. 19) se výslovně uvádí, že názvy chemických prvků budou zařazovány s ohledem na svůj společenský význam a dosah, nikoli se snahou o úplnost; v SSJČ tak chybí např. hesla *ruthenium, ytterbium* a *dysprosium*, přestože příslušné chemické prvky byly známy již od 19. století.

Ve výkladové perifrázi se vyhýbáme úzce speciálním termínům, např. místo *inertní* uvádíme *nereaktivní*, srov. **helium** chem. ‚bezbarvý nereaktivní plyn užívaný k plnění balonů a v chladicích zařízeních, chemický prvek (zn. He)‘. Jako výrazy blíže charakterizující vlastnosti prvků volíme slova významově jednoznačná, např. nikoli *štiplavě*, ale *výrazně zapáchající*, srov. **fluor**, **fluór** chem. ‚žlutozelený, výrazně zapáchající, velmi reaktivní toxický plyn užívaný zejména v chemickém průmyslu, chemický prvek vyskytující se v přírodě pouze ve sloučeninách (zn. F)‘.

19.2.3.3 V exemplifikaci uvádíme v některých případech kromě krátkých, minimálních dokladů rovněž rozvitější doklady ilustrující využití a výskyt daného prvku v určité oblasti (*výbojky plněné neonem; bor se nachází ve většině ovoce a zeleniny*). Zahrnujeme do ní i informace encyklopedického charakteru, které nebyly uvedeny ve výkladu (*na povrchu mědi a jejích slitin se vytváří měděnka*) nebo které ve výkladu neuvádíme systémově pro přílišnou odbornost, jedná se zejména o příslušnost prvku k periodické skupině (*neon patří mezi vzácné plyny*) nebo vlastnosti, jevy (reakce) typicky související s daným prvkem (*čistý vizmut taje při 271 °C*).

19.2.4 Zpracování názvů chemických sloučenin v ASSČ

Ve způsobu zpracování názvů chemických sloučenin⁴³⁷ se odráží jejich tradiční rozdělení na sloučeniny anorganické (viz 19.2.4.1) a organické (viz 19.2.4.2).

19.2.4.1 Anorganické sloučeniny jsou nejčastěji pojmenovávány dvouslovnými českými systematickými názvy, složenými z názvu strukturního typu sloučeniny (*kyselina*, *dusičnan*) a adjektiva odvozeného od názvu chemického prvku, který je do obecné struktury zapojen (*kyselina sírová*, *dusičnan stříbrný*; srov. Klikorka – Hanzlík, 1987); přípona adjektiva nese význam určitého oxidačního čísla. První i druhou část tohoto typu názvů zpracováváme jako jednoslovná hesla.

Výklad významu názvů strukturních skupin se zaměřuje na jejich chemickou podstatu, protože sloučeniny patřící do dané skupiny zpravidla nemají jiné společné vlastnosti jako skupenství, barvu ap., jež by bylo možno využít k charakterizování celé skupiny, např. **kyselina 1**. chem. ‚chemická sloučenina, která v roztocích odštěpuje vodíkové ionty H⁺ a přijímá anionty OH⁻ (...)‘; **dusičnan** chem. ‚sůl kyseliny dusičné (...)‘. Příklady dvouslovných názvů konkrétních sloučenin z dané skupiny jsou uvedeny v exemplifikační části hesla. Pokud je chemický vzorec sloučeniny velmi známý a v jazykovém materiálu frekventovaný, rovněž jej v exemplifikaci uvádíme (např. **kyselina kyselina sírová** H₂SO₄⁴³⁸).

U adjektiv odvozených od názvů chemických prvků a tvořících druhou část názvu sloučeniny je vždy vyčleněn zvláštní význam reflektující odborné chemické užití (zpravidla za všeobecně vztahovým významem) s formalizovaným výkladem, srov. **olovnatý 3**. chem. (v názvech chemických sloučenin) vyjadřující oxidační číslo olova v hodnotě dva: *oxid olovnatý*, (...); exemplifikaci tvoří příklady názvů sloučenin obsahujících toto adjektivum.

⁴³⁷ Z lingvistického hlediska se problematice věnoval např. M. Mervart (1964).

⁴³⁸ Chemický vzorec je psán petitem, stejnou formou a na stejné pozici jako dovýklad.

19.2.4.2 Názvy skupin organických sloučenin se velmi často užívají v plurálu. V ASSČ se v těchto případech uvádí podheslí ve tvaru plurálu, kterému odpovídá i forma výkladu významu: **aldehyd**, mn. **aldehydy** chem. ‚organické sloučeniny obsahující skupinu -CHO, které vznikají oxidací alkoholů (formaldehyd aj.)‘. Ve výkladu stejně jako u anorganických sloučenin zachycujeme chemickou strukturu, příp. funkci (u složitých sloučenin z oblasti biochemie); součástí výkladu je zachycení významové extenze výčtem nejznámějších sloučenin z dané skupiny.

Názvy konkrétních organických sloučenin jsou na rozdíl od anorganických zpravidla jednoslovné, tzv. triviální (srov. Waisser, 2002 aj.). První, obecnou část výkladu významu tvoří senzorický popis, údaje o výskytu, využití aj. V odborné části výkladové perifráze se uvádí zařazení sloučeniny do strukturní skupiny: **acetaldehyd** chem. ‚výrazně zapáchající bezbarvá těkavá kapalina, užívaná k výrobě kyseliny octové, umělého kaučuku aj., organická sloučenina (aldehyd) připravovaná z acetyleny nebo z etanolu‘.

Z lexikografického pohledu jsou specifickou skupinou **dvouslovné triviální názvy organických kyselin** (např. *kyselina citronová*), jejichž význam na rozdíl od formálně podobných systematických anorganických názvů (*kyselina sírová*) nevyplývá z významů dílčích složek, a proto je nutné zpracovávat je jako vykládaná sousloví. Výklad významu má stejnou strukturu jako u jednoslovných triviálních názvů. Např. *kyselina citronová* chem. ‚bílá krystalická, ve vodě rozpustná látka kyselé chuti, užívaná zejména v potravinářství jako konzervační a ochucovací prostředek, organická kyselina vyskytující se zejména v citrusových plodech‘.

Při lexikografickém zpracování názvů funkčně specializovaných sloučenin, např. vitamínů, hormonů, léčiv a plastů, jsou uvedené obecné principy modifikovány.

19.3 Názvy osob

Názvy osob zpracované v ASSČ zahrnují apelativní substantiva rodu mužského životního a rodu ženského, v menší míře i rodu středního. Ženská pojmenování osob tvoří většinou přechýlené názvy mužských pojmenování (viz 19.3.2).

19.3.1 Zpracování názvů osob v ASSČ

V obsahu i formě výkladu významu se u názvů osob odráží jednak příslušnost daného výrazu k určité lexikálněsémantické skupině, jednak jeho slovtvorná motivovanost (a tím také příslušnost k názvům činitelským, konatelským, názvům nositelů vlastností nebo názvům nositelů předmětného vztahu). K názvům osob náleží nejen pojmenování jednoslovná (viz níže), ale také víceslovná (např. *advokát ex officio*, *odborný asistent*, *akrobatický lyžař*, *běžec na lyžích*). Pokud víceslovné názvy osob splňují podmínky pro to, aby byly v ASSČ vykládány (viz 19.1), řídí se jejich výklad zásadami platnými pro jednoslovné názvy osob – viz dále.

19.3.1.1 Výklad významu⁴³⁹

Pro výklad významu názvů osob používáme výklad opisem, a to lexikální nebo slovtvorně motivovaný. Tvoří ho opěrné slovo a diferenční významové prvky. Pro výklad významu derivátů primárně využíváme výklad slovtvorně motivovaný, např. **budovatel**

⁴³⁹ Přihlížíme k praxi předchozích slovníků, zejména SSIČ a SSČ, ale jazykový materiál vyhodnocujeme nově.

1. ‚kdo něco buduje 1 (staví); syn. stavitel‘. Vzhledem k tomu, že se lexikální význam derivovaných názvů osob většinou neshoduje s jejich slovtvorným významem (lexikální význam je zpravidla užší), jsou ve výkladové perifrázi slovtvorné prvky, které vyjadřují onomaziologickou bázi a onomaziologický příznak, často lexikálně specifikovány a/nebo jsou doplňovány o další významové prvky, např. **deratizátor**, **deratizér** ‚pracovník provádějící deratizaci‘; **antukář** sport. profes. ‚tenista, který dává přednost hře na antukovém povrchu, specializuje se na ni‘. V případech, kdy je slovtvorná souvislost sice zřejmá, ale došlo ve vysoké míře k lexikalizaci významu, od slovtvorně motivovaného výkladu použijeme, např. **ctitel** 1. ‚kdo něco, někoho obdivuje, má rád; syn. obdivovatel‘.⁴⁴⁰

Opěrná slova ve výkladové perifrázi jsou dvojího typu: I. hyperonyma obecně povahy: *kdo, člověk, osoba*, II. hyperonyma významově specifikovaná: *pracovník, výrobce, odborník, člen, příslušník, představitel* aj. (srov. Lexikografický kolektiv ÚJČ, 1975, s. 87). Přednost dáváme použití významově specifikovaných hyperonym.

I. Hyperonyma obecně povahy

a) Opěrné slovo *kdo* používáme zejména u těch činitelských jmen, která pojmenovávají osoby obecně, podle charakteristické činnosti, nejde o názvy osob podle povolání, zaměstnání, profesní či zájmové sportovní činnosti ap., např. **abstinent** ‚kdo abstinuje, dodržuje abstinenci, vyhýbá se požitkům, zejména pití alkoholických nápojů‘; **analyzátor I** ‚kdo něco analyzuje, provádí analýzu 1 (rozběr)‘.

Opěrné slovo *kdo* je rovněž cíleně užíváno ve výkladu významu některých lexikálně-semantických skupin, např.:

- v názvech osob trpících určitou chorobou: **astmatik** ‚kdo trpí astmatem, onemocněním projevujícím se záchvaty dušnosti‘, obdobně **celiak**, **celiatik**; **diabetik**;
- v názvech osob provozujících určitou zájmovou činnost (někdy paralelně s výkladem významového odstínu ‚odborník v...‘): **akvarista** ‚kdo se zabývá akvaristikou • odborník v akvaristice‘.

b) Opěrné slovo *člověk* se užívá zejména při výkladu významu názvů osob, které jsou nositeli určité vlastnosti nebo charakteristiky, např. **citlivka** expr. ‚citlivý, přecitlivělý člověk‘; **čahoun** expr. ‚velmi vysoký, zprav. hubený člověk; syn. dlouhán‘, často jde o pojmenování vzniklá na metaforickém základě, např. **beran I 2.** expr. ‚neústupný, zatvrzelý člověk‘.

c) Opěrné slovo *osoba* používáme zejména:

- ve výkladu významu názvů osob z právní, finanční nebo administrativní oblasti: **arbitr** 1. práv. ‚zvolená nebo určená osoba rozhodující o sporných nárocích jednotlivých stran‘; **disponent 2.** fin. ‚osoba oprávněná (zplnomocněná majitelem účtu) nakládat s finančními prostředky na účtu‘;
- ve výkladu významu názvů osob, u nichž je třeba provést odlišení od generalizovaného nebo obecného významu ‚osoba, člověk, lidský jedinec‘ a vyjádřit úžeji vymezený význam podle věku, pohlaví ap.: **děvče 1.** ‚nedospělá nebo dospívající osoba ženského pohlaví • mladá neprovdaná žena, slečna; syn. dívka 1‘.

Toto opěrné slovo využíváme řídce.

⁴⁴⁰ Srov. zpracování hesla **ctitel** v SsJČ: ‚kdo ctí, má rád, váží si někoho, něčeho, uctívatel, milovník, zbožňovatel‘; v SSČ: ‚kdo ctí‘.

II. Hyperonyma významově specifikovaná

Významově specifikovaná opěrná slova používáme pro výklad názvů osob vymezených sémantických skupin. Výrazné (zpravidla i početné) skupiny z hlediska volby opěrného slova představují:

1) Názvy osob podle profese, zaměstnání, povolání

a) **podle druhu nebo předmětu činnosti.** Používáno je zejména opěrné slovo *pracovník*: **buldozerista** ‚pracovník obsluhující buldozer‘; **dispečer I** ‚pracovník, který koordinuje provoz podniku, dopravu ap.‘, obdobně **dlaždič**, **knihovník** aj. Pro výklad osoby zabývající se tradiční (ruční) individuální výrobou používáme slovo *řemeslník*: **brašnář** ‚řemeslník, který vyrábí a opravuje aktovky, kabelky, opasky a jiné užitkové předměty z kůže‘, obdobně **čalouník**, **zlatník** aj. Pro vykonavatele činností, jejichž výsledkem je (průmyslová) produkce, užíváme opěrné slovo *výrobce*: **cementář** ‚výrobce cementu‘. Pro oblast produkce určité zemědělské plodiny používáme opěrné slovo *pěstitel*: **bavlnář I** ‚pěstitel bavlny I (keře)‘, obdobně **bramborář**, **chmelař** aj.

b) **podle oboru.** Pro výklad názvu osoby podle oboru, kterým se osoba profesně zabývá, se používá opěrné slovo *odborník*: **archeolog** ‚odborník v archeologii‘, obdobně **antropolog**, **botanik**, **demograf** aj.

2) Názvy osob podle sportovní činnosti

Využívají se opěrná slova a) *hráč*, b) *závodník*, c) specifikující výrazy, např. *zápasník*, resp. obecný výraz *kdo*.

a) Opěrné slovo *hráč* je používáno:

- při výkladu významu názvů osob věnujících se týmovému sportu (hře) s použitím míče, puku nebo jiné pomůcky, včetně výkladu názvů sportovců s herní specializací: **basketbalista** ‚hráč basketbalu; syn. košíkář‘; **bek** ‚(ve fotbale, v hokeji ap.) hráč obranné řady, obránce‘; **blokař** ‚(ve volejbale) hráč určený k blokování soupeře, míče‘;
- při výkladu významu názvů osob věnujících se individuální nebo párové sportovní činnosti (hře) s použitím míčku nebo jiné pomůcky: **badmintonista** ‚hráč badmintonu‘, obdobně **golfista**, **stolní tenista** aj.;
- při výkladu významu osob věnujících se jiné (sportovní) hře: **šachista** ‚hráč šachu‘.

Ve výkladu významu názvů osob tohoto typu nepostihujeme rozdíl mezi tím, kdo se věnuje sportu, sportovní disciplíně ze záliby a kdo profesně, závodně.

b) Opěrné slovo *závodník* se používá pro výklad názvů sportovců, kteří se věnují sportům, jejichž cílem je prvenství, vítězství nad ostatními dosažené rychlostí (časem), příp. body: **biatlonista** ‚závodník v biatlonu‘, obdobně **běžec**, **bikrosář**, **bobista** aj.

c) V některých případech není použití opěrných slov *hráč* nebo *závodník* možné a pro základ výkladu volíme jako opěrné slovo buď specifikovaný výraz, např. **boxer I I** ‚zápasník v boxu I (sportovní disciplíně), zejména profesionální‘, nebo obecný výraz *kdo*. Ten je používán tehdy, je-li předmětem sportovní aktivity pohybová činnost vykonávaná hlavně s cílem posílení zdraví, osobnostního rozvoje, relaxace ap., např. **aikidista** ‚kdo se věnuje aikidu‘.

Pokud je předmětem sportu přirozená lidská činnost (chůze, běh ap.), zpracováváme heslovou stať pro název osoby ve dvou významech, např. **běžec I I**. (o člověku nebo zvířeti) kdo dobře, rychle běží, běhá: *jsem celkem dobrý běžec; vlk je vytrvalý běžec; svalnaté*

a hbité pumy jsou rychlími běžci 2. kdo se věnuje běhu 2 (sportu): *maratonský, vytrvalostní běžec; běžec na dlouhé tratě* (i fraz.); *běžci vyrazili na trať; běžci absolvovali závody štafet a družstev; traťový rekord závodu stále drží bývalý vynikající český běžec (...).*

Při výkladu významu rozlišujeme (až na výjimku uvedenou v bodě a) mezi významem ‚kdo se věnuje sportovní činnosti ze záliby‘ a významem ‚kdo se sportovní činnosti věnuje profesně, závodně‘. Hranice však nebývá vždy dostatečně ostrá a oba významy se proto uvádějí v rámci jednoho významu, např. **bruslař 1**, kdo jezdí na bruslích 1 (botách s ocelovým ostřím nebo kolečky) • kdo se věnuje sportovním bruslařským disciplínám (krasobruslení, rychlobruslení, jízdě na kolečkových bruslích ap.): *dobrý, zdatný bruslař; stezka pro cyklisty a bruslaře; na zamrzlé přehradě se proháněli bruslaři; hřiště se v zimě využívá jako kluziště pro bruslaře; naši bruslaři získali na mistrovství dvě medaile.*

3) Názvy osob vyjadřující členství, příslušnost a přináležitost

Pro sémantickou skupinu pojmenování osob podle příslušnosti, přivrženečství k politickým stranám, náboženským, kulturním, názorovým ap. směrům jsou určena opěrná slova *člen, příslušník, stoupenec, vyznavač*.

a) Opěrné slovo *člen* je používáno tehdy, jde-li o příslušnost k organizaci s danou strukturou a registrovanou členskou základnou, jedná se zejména o příslušnost:

- k politické straně, např. **agrárník 1**, histor. (v období první republiky) ‚člen agrární strany (...)‘, obdobně **lidovec, sociální demokrat**;
- k zájmové organizaci, např. **sokol 2**, ‚člen tělovýchovné organizace Sokol‘, **skaut, pionýr**;
- k církevnímu řádu, např. **cisterciák** (viz níže), obdobně **benediktín, benediktýn; dominikán**;
- k oficiální církvi, např. **baptista** ‚člen baptistické církve (...)‘, obdobně **adventista, anglikán**;
- k sektě, např. **adamita 1**, histor. ‚člen některé ze (zejména středověkých) sekt hlásajících návrat ke stavu nevinnosti v ráji, odmítající např. nošení oblečení (...)‘.

Pokud se lexém v této lexikálněsémantické skupině používá nejen ve významu označujícím jednotlivce, ale v plurálu je také neoficiálním pojmenováním celé organizace (církve nebo politické strany), zpracovávají se oba významy v jednom heslovém odstavci, např. **cisterciák** člen církevního řádu založeného jako reformovaná odnož řádu benediktínů • **cisterciáci** mn. neofic. tento církevní řád: *řád cisterciáků; klášter cisterciáků; výročí příchodu cisterciáků do Čech*.

b) Opěrné slovo *příslušník* užíváme pro vyjádření příslušnosti osoby:

- k rase, např. **běloch** ‚příslušník světlé (europoidní) rasy‘, obdobně **černocho**;
- k společenské vrstvě, např. **aristokrat 1**, ‚příslušník aristokracie 1 (privilegované vrstvy společnosti)‘, obdobně **baron**;
- k vojenským, příp. policejním složkám, např. **policista**, příslušník policie 1 (bezpečnostního sboru)‘.

c) Opěrné slovo *stoupenec* užíváme pro vyjádření přináležitosti:

- k myšlenkovým (filozofickým) a názorovým směrům a hnutím, např. **darwinista** ‚stoupenec darwinismu‘, obdobně **atomista, behaviorista, fašista**;
- k uměleckým směrům, např. **dadaista** ‚představitel, stoupenec dadaismu (...)‘, obdobně **fauvista** aj.

V některých případech výklad doplňujeme o opěrné slovo *představitel*. Jím vyjadřujeme významový rys ‚jeden z tvůrců, původců směru‘, např. **antroposof** ‚představitel, stoupenec antroposofie: věhlasný antroposof Rudolf Steiner; antroposofové věří ve znovuzrození; podobně viz výše **dadaista**.

d) Opěrné slovo *vyznavač* užíváme pro výklad významu osob vyznávajících určité náboženství, určitý duchovní směr: **buddhista** ‚vyznavač buddhismu‘, obdobně **křesťan**, **muslim**, **žid**.

4) Názvy osob podle předmětu umělecké činnosti

Ve výkladu významu názvů osob, které se věnují hře na hudební nástroj, je používáno opěrné slovo *hráč*, např. **akordeonista** ‚hráč na akordeon‘, obdobně **citerista**, **fagotista** aj. Pro původce uměleckého (zejména literárního) díla se používají opěrná slova *autor*, *tvůrce*, např. **básník 1** ‚autor, tvůrce básní 1 (veršovaných děl)‘, obdobně **bajkař**, **biograf I** aj.

19.3.2 Zpracování přechýlených názvů v ASSČ

Přechýlené názvy tvoří nejvýraznější skupinu pojmenování živých bytostí ženského rodu. Jedná se o jména derivovaná, vzniklá jako protějšky jmen v mužském rodě připojením slovotvorné přípony (TS 2, s. 536). Přechylování se týká především názvů osob, méně často zvířat (MČ 1, s. 304). Tato jména označují ženy jistého povolání, ženy jisté příslušnosti, ženy jistých vlastností; manželky a dcery; zvířecí samice (Šmilauer, 1971, s. 77). Velice zřídka se přechylují pojmenování ženského rodu v pojmenování rodu mužského.

Přechýlené názvy jsou v ASSČ zpracovávány v souladu s tradicí předchozích výkladových slovníků (PSJČ, SSJČ, SSČ), a to: 1) jako přihnízďované v heslové stati základových slova, 2) jako samostatné heslářové položky. V případě víceslovných názvů osob se podávají 3) jako vykládaná, příp. nevykládaná sousloví v exemplifikační části heslového odstavce.

1) Přechýlené názvy jako přihnízďovaná hesla

Přechýlené ženské názvy se zpracovávají jako hnízďovaná hesla, pokud u nich nedošlo oproti základovému slovu k lexikalizaci dalšího významu. Výklad významu se podává prostřednictvím slovotvorného poukazu (přechýl., přechýl. k 1, přechýl. k 2 atd.). Sémantická struktura přihnízďovaného přechýleného názvu je buď shodná se strukturou základového slova, např. **badatel** m. živ. ‚kdo bádá (...)‘ ► **badatelka** ž. přechýl., nebo odpovídá jen některým jeho významům, např. **brigádník** m. živ. **1**. ‚pracovník, často student, zaměstnaný formou brigády 4 (pracovního poměru)‘ **2**. ‚účastník brigády 3 (dobrovolné práce)‘ ► **brigádnice** ž. přechýl. k 1.

U lemmatu přechýleného názvu se zachycuje případná slovotvorná homonymie, např. **abonentka I** ž. přechýl. × **abonentka II** ž. ‚průkazka pro abonenta 1 (předplatitele), abonentní vstupenka (...)‘.⁴⁴¹ K slovnědruhové a morfoložické homonymii u názvů osob viz 19.3.3.

⁴⁴¹ Číslicí I je zpravidla označeno pojmenování osoby. Pokud však frekvence pojmenování pro věc výrazně převažuje, uvádí se tento lexém jako první, srov. **děrovačka I** ž. **1**. ‚přístroj, nástroj k děrování (vyrážení děr)‘ **2**. histor. ‚stroj, přístroj k děrování (vyznačování údajů do děrných štítků)‘ a **děrovačka II** ž. přechýl. Heslo **děrovačka II** je přihnízďováno k heslu **děrovač II** m. živ. histor. ‚pracovník obsluhující stroj na děrování (vyznačování údajů do děrných štítků)‘.

V souladu s obecnými zásadami zpracování hnízdovaných hesel se neuvádějí údaje, které jsou shodné s údaji v záhlaví základového slova (tj. údaj o výslovnosti, původu slova, stylistický a oborový kvalifikátor, příp. údaj o valenci). Pokud se tyto údaje liší, uvádějí se, např. **babysitter** [bejbisitr] m. živ. × **babysitterka** [bejbisiterka] ž. Podobně se přistupuje k podávání synonym, tj. u příhnízdovaných přechýlených názvů se uvádějí pouze v případě asymetrie se základovým slovem, např. **číšnice** ž. přechýl.; syn. servírka.

Příhnízdovaná přechýlená hesla jsou exemplifikována zpravidla 2–3 doklady.

2) Přechýlené názvy jako samostatná hesla

a) Přechýlené názvy s lexikalizovaným významem (tj. takovým, který se od významu základového slova neliší jen sémantickým rysem ženskosti) se nehnízdují a jsou zpracovány jako samostatná hesla, např. **císař I** m. živ. ‚panovník monarchického státu s titulem nejvyššího stupně‘, **císařovna** ž. **1.** ‚přechýl. k císař I (panovník)‘ **2.** ‚manželka císaře I (panovníka)‘. V závěru heslové stati maskulina se odkazuje na samostatně zpracované femininum (přechýl. → **císařovna**).

b) Jako samostatná (tj. nepřihnízdovaná) hesla jsou zpracovány názvy samic. Výklad se podává prostřednictvím výkladové perifráze a je opřen o slovo *samice*, např. **čápice** ž. ‚samice čápa‘, u názvů samic psích plemen o slovo *fena*, např. **dobrmanka** ž. ‚fena dobrmana‘. Samostatné zpracování názvů samic je ve shodě se samostatným zpracováváním názvů mládat.

c) Mužské názvy osob tvořené od feminin vznikají nepoměrně řídkěji, např. *vdovec*, častěji se vyskytují u jmen zvířat, např. *lišák*, *myšák*, *opičák* (TS 2, 1967, s. 551). V ASSČ se tato hesla nehnízdují, zpracovávají se jako samostatné heslářové položky a vykládají se prostřednictvím výkladové perifráze, např. **baletka** ž. ‚tanečnice baletu 1 (tance)‘, **baleták** m. živ. kolokv. ‚tanečník baletu 1 (tance)‘.⁴⁴²

3) Víceslovné přechýlené ženské názvy

K přechýleným názvům se řadí i víceslovné názvy ženských osob, které jsou derivovány od víceslovných mužských názvů, např. *akrobatická lyžařka* (k *akrobatický lyžař*), *pastorační asistentka* (k *pastorační asistent*). Nejčastěji jde o souslovné názvy ženských osob vykonávajících určité povolání, zabývajících se určitým sportem ap.; do ASSČ se zařazují a zpracovávají se jen v případě dostatečné uzualizace.

V případě, že je motivant označující mužskou podobu v ASSČ zpracován jako vykládané sousloví, i přechýlené sousloví je uvedeno jako samostatná lexikální jednotka v souslovné zóně svých komponentů (u adjektivního komponentu za svým motivantem s uvedením slovotvorného poukazu přechýl., u substantivního komponentu bez slovotvorného poukazu), viz např. zpracování přechýleného sousloví *akrobatická lyžařka* v heslech **akrobatický lyžařka**: **akrobatický** příd. **1.** (...) □ *akrobatický lyžař* závodník v akrobatickém lyžování; *akrobatická lyžařka* přechýl.; **lyžařka** ž. přechýl.: (...) □ *akrobatická lyžařka*.

Pokud je souslovný motivant mužského rodu zpracován jako nevykládané sousloví, je přechýlené sousloví uvedeno v exemplifikaci u svých komponentů (a to bez speciálního grafického označení), viz např. zpracování nevykládaného přechýleného sousloví *sjezdová lyžařka*: **lyžařka** ž. přechýl.: (...) *sjezdová lyžařka*; (...).

⁴⁴² U výrazu **baleták** jde zároveň o paralelní motivaci substantivem *balet*.

19.3.3 Zpracování substantivizovaných adjektiv (názvů osob) v ASSČ

K pojmenování osob se řadí také substantiva vzniklá konverzí z adjektiv (ze slovesných základů, např. *cestující, cvičící, debatující, diskutující, amnestovaný* aj.,⁴⁴³ z primárních nebo desubstantivních adjektiv, např. *barevný, cizí* aj.).

Substantivizace adjektiv představuje plynulý proces. Při posuzování míry lexikalizace – substantivizace – je zvláště nutné vyloučit, že jde pouze o kontextovou elipsu. Indikátorem pro potvrzení lexikalizace je nemožnost spojení s příslovcem a dále schopnost substantiva vázat na sebe přívlástek, tedy případ, kdy je substantivum blíže určeno syntaktickým adjektivem (*mladá cestující*).

Zatímco v SŠČ a zpravidla i v SSJČ⁴⁴⁴ se substantivizovaná adjektiva hnízdují, v ASSČ se zpracovávají jako samostatné heslářové položky; ženské přechýlené protějšky se k těmto substantivům hnízdují, např. **dotázaný, dotazovaný** -něho m. živ. ,osoba odpovídající na otázky kladené při rozhovoru nebo v dotazníku; syn. respondent‘ ► **dotázaná, dotazovaná** -né ž. přechýl.

Při přechylování dochází někdy k morfologické homonymii způsobené shodou forem, např. **spolubydlíci I** -ího (2. mn. -ích) m. živ. ,kdo bydlí společně s někým (ve stejném pokoji, bytě, domě)‘ ► **spolubydlíci II** -í (2. mn. -ích) ž. přechýl.

V pořadí homonym stojí zpravidla na prvním místě adjektivum, pak substantivum mužského rodu a substantivum ženského rodu, např. **dozorčí I** před. ,vykonávající dozor, určený k dozoru, kontrolní, dohledový‘; **dozorčí II** -ího (2. mn. -ích) m. živ. ,pracovník vykonávající dozor‘ ► **dozorčí III** -í (2. mn. -ích) ž. přechýl.

Pro výklad významu a exemplifikaci platí obecné principy zpracování názvů osob a přechýlených názvů.

19.4 Deminutiva

19.4.1 Východiska

19.4.1.1 Substantivní deminutiva se v češtině vyznačují vysokou produktivitou tvoření a v komunikaci patří k vysoce frekventovaným pojmenováním. Jedná se o základní modifikační onomaziologickou kategorii, deminutiva modifikují význam základových slov kvantitativně a/nebo kvalitativně. Deminutivní formy mohou mít také lexikalizované významy.

Deminutiva mají různé funkce (MČ 1, 1986, s. 300–301; AGSČ, 2013, s. 154–155):

- kvantitativní deminutiva označují objekty menší, než je průměrná nebo obvyklá velikost objektů daného druhu označovaného základovým substantivem, např. *bambulka, bagetka*;
- kvalitativní deminutiva mají emotivizační funkci, mluví touto formou vyjadřuje citový (zpravidla kladný) vztah k označovanému objektu. Jen kvalitativní rys je přítomen např. u slov *centimetřík, pivečko*; často však význam deminutiva zahrnuje jak kvantitativní, tak kvalitativní rys, např. *aférka*;
- deminutivní formy mohou pojmenovávat samostatné druhy objektu (obvykle se jedná o lexikální metafory), např. *lopatka, ramínko*;

⁴⁴³ Ke zpracování verbálních adjektiv a lexikalizovaných verbálních adjektiv srov. 7.2.3.1, bod 2.

⁴⁴⁴ Pokud je v SSJČ v hesláři uvedeno základové adjektivum, zpodstatnělá adjektiva se hnízdují, pokud ne, zpracovávají se samostatně s případným příhnízďovaným přechýleným jménem.

- deminutiva, která ztratila příznak deminutivnosti nebo je tento příznak velmi oslabený, se užívají ve shodném významu jako jejich základová slova, příp. se od svých základových slov mohou lišit stylovou hodnotou a/nebo spojitelností v kontextu, např. *básníčka*, *bójka*.

Podle míry deminutivního příznaku a míry odvozenosti se rozlišují deminutiva prvního stupně (primární) a druhého stupně (sekundární), příležitostně i dalších stupňů. Primární deminutiva jsou odvozena přímo ze základového slova, sekundární deminutiva bývají odvozena z deminutiv prvního stupně nebo rozšířenou variantou deminutivního sufixu přímo ze základového slova.

19.4.1.2 Lexikografické zpracování deminutiv ve všeobecných výkladových slovnících češtiny se různí. V SSSJ a SSČ se deminutiva hnízdí k základovým slovům, výklad se podává slovtvorným poukazem. Deminutivní formy s lexikalizovaným významem jsou zpracovány jako samostatná hesla s výkladem pomocí výkladové perifráze. V obou slovnících se nepravidelně označuje emotivizační funkce deminutiv, obvykle pomocí kvalifikátoru *expr.*, SSSJ: **akce** (...) → *expr. zdrob.* **akcička**; **káva** (...) → *expr. zdrob.* **kávička**; SSČ: **hodina** (...) **hodinka** *zdrob. expr. k 1, 4.*

Vzhledem k tomu, že se v PSJČ nevyužívá hnízdování, jsou všechna deminutiva zpracována v samostatných heslových odstavcích. U deminutiv s lexikalizovaným významem je uveden výklad opisem, deminutiva s významem zdrobňujícím jsou vyložena slovtvorným poukazem. Emocionalita některých deminutiv se naznačuje různými způsoby, např. **kávička** *expr. zdrob. ke káva*; **akcička** *zdrob. k akce, expr.*; **pivečko** *expr. pivo*.⁴⁴⁵

19.4.2 Zpracování deminutiv v ASSČ

Deminutiva, která modifikují význam základového slova (ve smyslu kvantitativní, kvantitativně-kvalitativní a kvalitativní deminuce), hnízdíme v ASSČ k základovým slovům. Deminutiva s lexikalizovaným významem (např. **básníčka**, **knížka**) nebo deminutivní formy využitě pro jiné pojmenovací potřeby (např. **lopatka**, **ramínko**) zpracováváme jako samostatná hesla s výkladovou perifrází.

19.4.2.1 Deminutiva jako přihnízdovaná hesla

Deminutiva, která v ASSČ hnízdíme, vykládáme prostřednictvím slovtvorného poukazu. Ten se podle typu deminutiva případně spojuje se stylistickým kvalifikátorem: 1) kvantitativní deminutiva značíme *zdrob.*, 2) kvantitativně-kvalitativní deminutiva značíme *zdrob., zprav. expr.*, 3) kvalitativní deminutiva značíme *zdrob. expr.* Přihnízdovaná deminutiva se umísťují na konec heslové stati základového slova za značku ►. Pokud je základové slovo vícevýznamové, uvádíme poukaz k významu, od něž je deminutivum odvozeno, např. *zdrob. k 1: bambule 1.* „měkký kulovitý předmět, koule z vlny nebo jiných textilních vláken“ **2.** „věc připomínající svým vzhledem bambuli 1“ ► **bambulka** *zdrob. k 1: čepice s bambulkou, pantoflíčky s bambulkami; (...).*

⁴⁴⁵ M. Hayeková (1956, 1957) řadí deminutiva, která mají pouze emocionální charakter, mezi „nepravé zdrobneniny“ a pro jejich lexikografické zpracování navrhovala pouze označení „*expr.*“ (s případnými dalšími specifikujícími stylistickými kvalifikátory) bez tradičního „*zdrob.*“. Srov. Balážová (2009) o lexikografickém zpracování deminutiv v SSSJ, kde jsou deminutiva emocionálního charakteru značena kombinací „*zdrob. expr.*“.

- 1) Kvantitativní deminutiva se v největší míře tvoří od konkrét. Nezřídka je kvantitativní význam deminutiva doprovázen rysem pozitivního hodnocení (přítomnost tohoto rysu nekvalifikujeme, užívá se pouze slovtvorný poukaz), např. **bageta** ‚úzké podlouhlé pečivo ze slaneého kynutého těsta‘ ► **bagetka** zdrob.: *rozpečené bagetky; malá bagetka s kouskem syra a salámu; podélně rozkrojit bagetku*.
- 2) Jako kvantitativně-kvalitativní (tj. zdrob., zprav. expr.) označujeme deminutiva vyjadřující svým významem zejména emotivní vztah mluvčího k dané skutečnosti, zároveň tato deminutiva mohou pojmenovávat entity menšího rozměru nebo rozsahu, než jaké označuje jejich základové slovo. Ve značné míře jde o abstraktní názvy, např. **aféra 1.** ‚kompromitující událost vyvolávající rozruch, senzaci nebo pohoršení‘ **2.** ‚krátkodobý, nezávazný milostný vztah‘ ► **aférka 1.** zdrob., zprav. expr. k 1: *série mediálních aférek 2.* zdrob., zprav. expr. k 2: *v létě prožila romantickou milostnou aférku; měl nespočet aférek se svými kolegyneři*.
- 3) Jako kvalitativní (tj. zdrob. expr.) označujeme deminutiva s emotivizační funkcí. Jsou odvozena od slov, která nelze zdrobňovat ve smyslu kvantitativním (často se jedná o názvy peněžních jednotek: *centík, korunka*; názvy měr: *centimetřík, decinka*; pojmenování nápojů: *kávička, pivečko* ap.). Deminutiva odvozená od těchto slov mají oproti významu základového slova jen expresivní příznak, např. **centimetr** ‚jednotka délky, setina metru (zn. cm)‘ ► **centimetřík** zdrob. expr.: *chtěla překonat hranici 190 cm a do finále ji posunul výkon o centimetřík lepší*.

U přihnázdovaných deminutiv se neopakuje údaj o výslovnosti, původu slova, stylistický a oborový kvalifikátor, pokud je shodný s údaji uvedenými v záhlaví základového slova. Pokud se tyto údaje liší, uvádějí se. Např. u deminutivních forem odvozených od názvů osob podle povolání, které se obvykle užívají pejorativně, za účelem zesměšnění dané osoby nebo profese, se specifikuje expresivita stylistickými kvalifikátory: **celebrita** -ty ž. <lat.> ‚osoba významná, vážená ve společnosti nebo v určitém oboru • mediálně známá osoba‘ ► **celebritka** -tky (2. mn. -tek) ž. zdrob. expr., iron.: *místní celebritky; celebritka druhé kategorie; dobrá čtvrt je místem, kde má tu a tam vilku či být nějaká ta celebritka*.

Při zpracování sekundárních deminutiv uplatňujeme stejné principy jako při zpracování deminutiv primárních, tzn. odlišujeme způsob zpracování kvantitativních, kvantitativně-kvalitativních a jen kvalitativních sekundárních deminutiv. Sekundární deminutiva hnízdujeme přímo k základovým slovům (řady deminutiv nemusí být vždy kompletní, u některých slov existuje jen sekundární deminutivum). Např. **čokoláda 1.** ‚výrobek z kaka, tuku, cukru a dalších přísad‘ ► **čokoládka** zdrob., zprav. expr. k 1: *bonboniéra obsahuje samostatně balené čokoládky; v kavárnách přidávají k šálku kávy malou čokoládku; jako zákusek si dopřeji kousíček čokoládky* ► **čokoládíčka** zdrob., zprav. expr. k 1: *adventní kalendář plný malých čokoládíček; maminko, dej mi prosím čokoládíčku*.

19.4.2.2 Deminutiva jako samostatná hesla

1) Samostatně zpracováváme deminutivní formy s lexikalizovaným významem odlišným od významu slova základového (takovým, který se od významu základového slova neliší jen sémantickým rysem deminutivnosti), např. význam 3 u hesla **autíčko 1.** zdrob. k auto: *malé autíčko pro dvě osoby; potřebuju autíčko na nákupy, abych s ním mohla všude zaparkovat 2.* zdrob. expr. k auto: *nablýskané historické autíčko; koupil si pořádný autíčko*

3. model automobilu, zprav. jako hračka: *autíčko na dálkové ovládání, na setrvačník, na baterie; šlapací autíčko; hrát si s autíčky.*

Pokud má slovo kromě lexikalizovaného významu i význam deminutivní, uvádíme jej obvykle na prvním místě významové struktury hesla⁴⁴⁶. Forma výkladu deminutivního významu u samostatně zpracovaných deminutiv je shodná jako u přihnízdovaných deminutiv, tzn. slovtvorným poukazem: **autíčko 1.** ‚zdrob. k auto‘.

U základového slova, na konci heslového odstavce, pak uvádíme odkaz na samostatně zpracované deminutivum: **auto** ‚motorové vozidlo (obvykle čtyřkolové) určené k přepravě osob nebo nákladů; syn. automobil‘ (...) zdrob. → **autíčko**.

2) Jako samostatná hesla zpracováváme původní deminutiva, u nichž se deminutivní rys postupně stírá a která se do jisté míry významově liší od svých základových slov (mohou se lišit jen stylistickým příznakem nebo spojitelností v kontextu), např. **básnička** ‚literární dílo psané ve verších, často menšího rozsahu a nevážného obsahu‘ × **báseň** ‚literární umělecké dílo psané ve verších‘.

3) Jako slovtvorné varianty lemmatu uvádíme deminutiva, u nichž deminutivní příznak není přítomen a která jsou užívána ve stejném významu jako základová slova, např. **bójka, bóje** zakotvené plovoucí těleso označující nebezpečné nebo důležité místo ve vodě, vyznačující plavební nebo závodní dráhu ap.: *doplavat k bójkám; jachtaři se měli třikrát otočit kolem bójky; bóje vyznačovaly plaveckou sekci; polohu vraku označovalo pět výstražných bójí.*

4) Další samostatně zpracovávaná jsou deminutiva s lexikalizovaným významem pro pojmenování osob a zvířat. U některých pojmenování osob se zdrobnělé formy uzuálně užívá pro označení dítěte (zejména u názvů ras, etnik), v takovém případě deminutivum nehnízdujeme, uvádíme výklad významu opisem, např. **černoušek 1.** černošské dítě, nedospělý černoš: *školáci adoptovali na dálku desetiletého černouška z Ugandy; (...).*

Deminutiva od názvů zvířat se často uzuálně užívají pro pojmenování mláďete (zejména pokud pro dané zvíře neexistuje název mláďete tvořený formantem *-ěl-e*). Tato deminutiva zpracováváme v samostatných heslových odstavcích, např. **bobřík 1** malý nebo mladý bobr 1 (vodní hlodavec): *bobříci povyroستli a začalo jim být v jednom chovaltelském zařízení těsno; (...); delfínek malý nebo mladý delfin: *i když umí delfínek plavat, zůstává v blízkosti matky; (...).**

19.5 Slovtvorně motivované názvy vlastností

19.5.1 Východiska

19.5.1.1 Abstrakta jako obecná významová kategorie substantiv označují názvy dějů, vlastností a stavů. Abstrakta postrádají denotát fyzické povahy, čímž se vydělují proti názvům konkrétním (Filipec – Čermák, 1985, s. 97n.; ESČ, 2002, s. 22).

V kategorii abstraktních názvů se výrazně uplatňují slovtvorně motivovaná abstrakta. Jedná se o transpozici kategorie slov spočívající v tom, že obsah zařazený do určité pojmové kategorie je pojat v rámci jiné pojmové kategorie – zpředmětnění vlastnosti (adjektivum → substantivum) nebo zpředmětnění děje (sloveso → substantivum).

⁴⁴⁶ Za předpokladu, že užívání jiného významu výrazně frekvenčně nepřesahuje užití významu deminutivního.

Ze základního transpozičního významu se vyvíjejí další, lexikalizované, konkretizované významy, např. názvy míst, povolání, názvy výsledků děje, prostředků děje (Šmilauer, 1971, s. 61n., 65n.).

19.5.1.2 V dosavadních výkladových slovnících (PSJČ, SSJČ, SSČ) se k lexikografickému popisu derivovaných názvů vlastností přistupovalo různě. Vzhledem k transpozičnímu charakteru abstraktních názvů jsou v SSJČ a SSČ daná slova obvykle hnízována ke svým základovým slovům, v menší míře jsou zpracována jako samostatná hesla; v takovém případě se výkladová definice obvykle omezuje jen na výklad synonymem (důsledně jako samostatná hesla jsou zpracována abstrakta tvořená formantem *-ita*). V PSJČ jsou samostatně zpracována všechna abstrakta (formou hnízování není v PSJČ zpracován žádný typ).

K hnízování se, vzhledem k menšímu rozsahu slovníku, nejvíce uchyluje SSČ, v němž jsou slovtvorně motivované názvy vlastností obvykle uvedeny na konci heslové stati základového slova mezi ostatními derivovanými a přihnízovanými lexikálními jednotkami (viz např. u **zoufalý** – **zoufalství**, **zoufalost**; u **anonym** – **anonymnost**, **anonymita**), obvykle bez výkladu významu i exemplifikace. V menší míře je u přihnízovaných slov uvedena stručná exemplifikace, krátký dovýklad nebo výklad synonymem (viz např. **bezduchost** k 2: *bezduchost zbohatlíků*; **bídáctví odhalit bídáctví** ničemnost; – *dopustit se bídáctví* zlého činu). Od hnízování SSČ upouští v případech, kdy slovtvorný vztah mezi základovým a odvozeným slovem již není zcela zřejmý nebo pokud se jedná o derivát s lexikalizovaným, konkretizovaným významem.

V SSJČ se hnízují abstraktní názvy na *-ost*, další derivované názvy vlastností jsou zpracovány jako samostatná hesla.

Zevrubně jsou abstraktní názvy zpracovány v PSJČ, v němž jsou všechny slovtvorně motivované názvy vlastností uváděny jako samostatná slovníková hesla s výkladem významu a exemplifikací. Výklad je obvykle podán stručně jen pomocí synonyma (viz např. **bádavost** ‚zvídavost‘, **bídáctví** ‚hanebnost, ničemnost, podlost‘, **hrabivost** ‚chtivost majetku, chamtivost‘), v menší míře bývá uveden výklad slovtvornou perifrází (viz např. **bezbrannost** ‚neschopnost bránit se‘, **zvukotěsnost** ‚vlastnost něčeho zvukotěsného‘).

19.5.2 Zpracování slovtvorně motivovaných názvů vlastností v ASSČ⁴⁴⁷

19.5.2.1 Na rozdíl od SSJČ a SSČ zpracováváme v ASSČ derivované názvy vlastností důsledně jako samostatné heslářové položky⁴⁴⁸ opatřené výkladovou perifrází, vyhýbáme se výkladu synonymem. Využíváme výklad významu motivovaný slovtvorně (shodně s obecným postupem při výkladu derivátů, viz 12.2.1.6). Výrazy z téže strukturně a sémanticky vymezené skupiny zpracováváme (a vykládáme) pokud možno jednotným způsobem.

Abstrakta patří z velké části k singulariím tantum (srov. ESC, 2002, s. 389–390), tudíž v základním transpozičním významu nevyjadřují plurál; v ASSČ na užívání abstrakt pouze ve tvaru singuláru explicitně neupozorňujeme.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ K lexikografickému zpracování abstrakt v ASSČ také Habrová (2014).

⁴⁴⁸ Hnízování umožňuje jednoznačně znázornit slovtvorné vztahy, při samostatném zpracování derivovaných abstrakt zajišťujeme naznačení slovtvorných vztahů mezi slovy ve slovníku uváděním motivujících výrazů ve výkladu významu.

Vedle základních abstraktních významů vznikají u abstrakt velmi často sekundární, konkretizované významy (zpravidla na základě metonymie). Jejich přítomnost je mnohdy signalizována plurálovými tvary; u příslušných významů pak uvádíme doklady s těmito tvary v exemplifikaci, např. **bezcnost 2**. věc nemající cenu, hodnotu: *sbírat bezcnosti; nakupovala za přemrštěné částky bezcnosti*.

Názvy vlastností označují vlastnosti vyjadřované primárně adjektivy (např. *absurdní, bizarní*) formou substantiva jako nezávislý jev (např. *absurdita, absurdnost; bizarnost*). Základovými slovy názvů vlastností jsou adjektiva kvalitativní, řidčeji relační.

Nejpočetnější skupinu představují názvy tvořené formanty *-ost* a *-ství/-ctví* „... s výlučným nebo naprosto převažujícím užitím pouze v této kategorii“ (MČ 1, 1986, s. 295), početná jsou abstrakta tvořená formantem *-ita*. Kromě převažujícího významu vlastnosti vyjadřují daná slova stav, charakter nebo ráz něčeho, schopnost, sklon k nějaké činnosti a další významy (viz níže).

1) Názvy tvořené formanty *-ost*, *-ita*

Podle významu, který tyto názvy označují, je možno rozlišit několik základních významových modifikací⁴⁵⁰, které se odrážejí i ve volbě opěrného slova. Jde zejména o opěrná slova:

- vlastnost*, v typové výkladové perifrázi ‚vlastnost toho, co je vyjádřené základovým adjektivem‘, např. **baňatost** ‚vlastnost toho, co je baňaté, co má baňatý, kulatý tvar‘. U abstrakt od desubstantivních adjektiv obvykle poukazujeme přímo k motivujícímu substantivu, např. **bariérovost** ‚vlastnost objektu, prostoru ap. obsahujícího architektonické bariéry‘;
- stav*, např. **bezdětnost** ‚stav bez dětí, potomků‘; **baculatost** expr. ‚tělesný stav někoho baculatého (trochu obtlouštělého) • vlastnost něčeho baculatého; syn. buclatost‘⁴⁵¹;
- charakter, ráz*, např. **aromaticnost** ‚aromatický charakter‘; **banalita 1**. ‚banální, všední ráz něčeho; syn. banálnost 1‘;
- možnost* (jde o význam pasivní možnosti u abstrakt od adjektiv tvořených formantem *-elný*), např. **definovatelnost** ‚možnost být definován‘;
- schopnost, sklon* (přípravenost, ochota vykonávat jistou činnost nebo měnit svůj stav), např. **adaptabilnost** ‚schopnost adaptovat se, přizpůsobit se; syn. adaptabilita, přizpůsobivost‘; **bobtnavost** ‚schopnost, sklon bobtnat‘;
- jednání, chování*, např. **agilnost** ‚agilní, aktivní jednání, chování‘.

Názvy s formanty *-ost* a *-ita* vyjadřují dále specializované významy, pro jejichž výklad využíváme opěrná slova:

- míra*, např. **acidita 2**. odb. ‚míra kyselosti vyjádřená v jednotkách pH‘;
- množství, počet*, např. **cukernatost** ‚množství cukru obsažené v hroznovém víně, cukrové řepě a dalších surovinách‘; **druhovost** ‚počet druhů II/1 (skupin jednotlivin se shodnými znaky)‘.

⁴⁴⁹ Na rozdíl od SSSJ, v němž se u některých lexíí s abstraktním významem komentuje jejich výhradní užití v singuláru poznámkou ‚iba sg.‘.

⁴⁵⁰ K významům výrazů tvořených sufixy *-ost*, *-ita* srov. Buzássyová (1986, 1987), Janočková (2010).

⁴⁵¹ Je-li u lexému přítomen význam vlastnosti a význam stavu, podáváme je zpravidla v rámci jednoho významu, jako významové odstíny.

Výklad lexikální perifrázy (nikoli slovtvornou) podáváme zejména u termínů (pokud je jejich lexikální význam ve značném rozestupu od významu slovtvorného), např. **brebtavost** med. ‚porucha řeči projevující se nápadně rychlou mluvou, komolením slov a přefíkáváním se‘.

Z konkretizovaných významů představují výraznou skupinu názvy nositelů vlastnosti, např. **bezcnost 2.** ‚věc nemající cenu, hodnotu‘.

2) Názvy tvořené formantem *-ství/-ctví*

Abstrakta tvořená sufixem *-ství/-ctví* vyjadřují substantivizované vlastnosti osob, mohou také vyjadřovat význam stavu, význam oboru, profese, názvy míst, příp. další konkretizované významy. Často je struktura derivátu polysémií.

- Pro vyjádření významu vlastnosti používáme zejména výkladovou perifrázi ‚souhrn vlastností příznačných, charakteristických pro někoho‘, např. **čtveráctví 1.** ‚souhrn vlastností příznačných, charakteristických pro čtveráka; syn. šibalství‘.
- Pro vyjádření významu stavu využíváme opěrné slovo *stav*. Při zpracování rozlišujeme rozdíl mezi významem ‚stav týkající se člověka jako jednotlivce‘ a významem ‚stav jako společenský jev‘, např. **bezdomovectví**, řidč. **bezdomovství 1.** stav, kdy je člověk bezdomovcem: *rodina žila na pokraji bezdomovectví; od bezdomovství ji zachránila charita, kde našla střechu nad hlavou 2.* existence bezdomovců jako společenský jev: *problematika bezdomovectví; bezdomovectví je nejvíc patrné v chudších částech velkoměst; prevencí bezdomovectví může být sociální práce s neplatiči nájemného.*
- Význam ‚(typické) jednání, chování‘, blížíci se dějovým významům, bývá provázen konkretizovaným významem ‚projev takového jednání, chování, např. **barbarství** ‚barbarské 2, nekulturní, hrubé, surové jednání, chování • takový čin‘.⁴⁵²
- S dějovými významy se stýkají významové modifikace ‚povolání, činnost někoho‘, např. **advokátství** ‚povolání, činnost advokáta‘, příp. ‚obor, řemeslo zabývající se něčím‘, např. **barvířství** ‚řemeslo zabývající se barvením látek, kůží ap.‘.

K významovým konkretizacím patří zejména významy označující:

- prodejny, dílny, provozovny ap., např. **autoklempířství** ‚provozovna, v níž se provádějí opravy karoserií a podvozků automobilů‘;
- území, např. **arcibiskupství 1.** ‚(v římskokatolické církvi) církevní správní a územní obvod podřízený arcibiskupovi; syn. arcidiecéze 1‘, podobně **biskupství 1, děkanství 1**;
- administrativní orgány, instituce ap., např. **arcibiskupství 2.** ‚administrativní orgán spravující církevní obvod podřízený arcibiskupovi, arcibiskupský úřad; syn. arcidiecéze 2‘, podobně **biskupství 2, děkanství 2**;
- sídla, budovy ap., např. **arcibiskupství 3.** ‚sídlo, budova arcibiskupství 2‘, podobně **biskupství 3, děkanství 3, arcioptatství 2.**

⁴⁵² Význam ‚jednání, chování‘ a význam ‚projev takového jednání, chování‘ zpracováváme v rámci jednoho společného významu, jako významové odstíny.

19.6 Univerbáty

19.6.1 Východiška

19.6.1.1 Univerbáty jsou jednoslovné lexikální jednotky motivované víceslovným pojmenováním (souslovím), ze kterého vznikly jako projev jazykové ekonomie, a jsou s ním synonymní. Většinou se univerbáty od motivujícího sousloví liší stylisticky. Univerbizovaná pojmenování vznikají především v běžně mluveném jazyce nebo ve sféře profesní a zájmové komunikace a postupně se šíří do spisovné komunikace jako prostředky příznakové, jen někdy nabývají charakter prostředků bezpříznakových (*lanová dráha – lanovka*).

Nejčastějším způsobem univerbizace⁴⁵³ v češtině je univerbizace derivací (Jedlička, 1965, 1969a, 1973, 1974; Bosák, 1987 aj.), zejména pomocí sufixů *-ák* a *-ka* (*věžový dům* → *věžák*, *minerální voda* → *minerálka*), méně častá je univerbizace substantivizací při ztrátě substantivního členu sousloví (*plzeňské pivo* → *plzeňské*, *vysoká škola* → *vysoká*) a univerbizace desufixací určujícího adjektiva (*bronzová medaile* → *bronz*)⁴⁵⁴. Na okraji stojí kompoziční univerbizace, k níž se zařazují různé strukturální typy (*stará čeština* → *staročeština*, *fotografický papír* → *fotopapír*, *profesionální armáda* → *profiarmáda* aj.), které lze z hlediska motivace hodnotit jako případy univerbizace nebo kompozice.

19.6.1.2 V českých výkladových slovnících se univerbáty většinou vykládaly jen motivujícím slovním spojením; zpravidla byly hodnoceny v souladu s tehdejší lexikální normou jako příznakové lexémy⁴⁵⁵.

V SSSJČ byly zpracovány především derivační univerbáty. Lexémy s příponou *-ák* jsou zde zpravidla klasifikovány jako obecněčeské nebo slangové výrazy, s příponou *-ka* jako obecněčeské nebo hovorové; některé univerbizované názvy s příponou *-ka* byly hodnoceny jako stylově neutrální (*lanovka*). Zařazeny jsou univerbáty náležící k těmto sémantickým skupinám: názvy osob (*cesták*, *pošták*; *prvňák*, *třeták*), názvy dílčích organizačních útvarů a jejich pracovních týmů (*kriminálka*, *pátračka*; *záchranka*), názvy budov (*čínžák*, *věžák*), názvy pokrmů, zejména polévek (*bramboračka*, *česnečka*, *houbovka*, *zelňačka*), omáček (*koprovka*), nápojů (*minerálka*, *sodovka*), názvy dopravních prostředků (*osobák*, *nákladák*), dopravních komunikací (*asfaltka*, *betonka*). V menším počtu jsou zachyceny další typy: univerbáty vzniklé substantivizací, např. názvy pokrmů (*vepřová*, *hovězí*, *uzené*, *sekaná*, *svíčková*), nápojů (*bílá*, *červená*; *plzeňské*), sportovních ocenění – medailí (*zlatá*, *stříbrná*), účesů (*trvalá*, *vodová*) ap., nebo univerbáty vzniklé desufixací adjektiva (*plzeň*), kompoziční univerbizací (*gramodeska*).

V SSČ nejsou zařazeny univerbáty, které měly nespisovný ráz. Zařazené univerbáty s příponou *-ka* jsou zpravidla hodnoceny jako stylově neutrální (*decimálka*, *lanovka*, *malorážka*, *minerálka*, *písemka*, *sanička*, *sítovka*, *sodovka*) nebo hovorové (*asfaltka*, *bramboračka*, *česnečka*, *tramvajenka*, *výpadovka*, *záchranka*). Bez stylistického hodnocení je uveden typ *vepřové*, *hovězí*, *uzené*; *vysoká* (zvěř), *trvalá* (ondulace), ale některé

⁴⁵³ Ke způsobům univerbizace viz např. EŠČ (2002, s. 505–506; autorkou hesla je Z. Hladká); Horecký – Buzássyová – Bosák (1989, s. 298–306) aj. – Obsáhlou studii k výzkumu univerbizace v češtině a slovenštině a ke zpracování univerbátů ve výkladových slovnících češtiny a slovenštiny vypracovala O. Martinová (2011, interní materiál).

⁴⁵⁴ Toto pojetí viz např. v EŠČ (2002, s. 505–506). Někdy se interpretuje jako metonymicky motivované tvoření, srov. Bosák (1987).

⁴⁵⁵ Také SSSJ označuje univerbáty především jako hovorové výrazy (*asfaltka*, *čínžiak*).

výrazy jsou označeny jako hovorové – *bílé, červené* (víno), *plzeňské* (pivo); *houbová* (polévka). Univerbáty s příponou *-ák* se uvádějí v SSČ jen výjimečně, vždy jsou hodnoceny jako hovorové (*baloňák, činžák, motorák, obývací, pošťák, železnák*).

Ve slovníku Z. Sochové a B. Poštolkové *Co v slovnících nenajdete* je většina z uváděných univerbátů hodnocena jako hovorové jazykové prostředky: *akciovka, cestovka, diplomka, kabelovka, kuponovka, mikrovlnka, nebytovka, pasovka, pojišťovák, rozhlasák, kazeták, papiňák; digitálky; golfáře* aj., méně často jako stylově neutrální: *foukaná, seznamka*.

Nové univerbáty jsou zařazeny také v SN 1 a SN 2⁴⁵⁶, kde jsou zpravidla opatřeny komunikační poznámkou (nejčastěji v *běžné mluvě*, v *profesní mluvě*), např. *antivirák, azylák, friták, kruhák, texták, živnosták; folkovka, kultovka, parkovačka, realitka, stre-sovka, totálka, virtuálka, zvukovka; komunálky; bulvár, mobil, termál*.

19.6.2 Zpracování univerbátů v ASSČ

19.6.2.1 V ASSČ se zpracovávají univerbáty všech strukturních typů, pokud splňují kritéria pro zařazení uplatněná u této skupiny (vyšší doloženost a výskyt i v běžné publicistice, nejen ve svém domovském prostředí). Univerbáty mívají nižší stylovou platnost, proto jsou v ASSČ většinou označeny jako kolokviální (kolokv. nebo kolokv. Δ)⁴⁵⁷, řídkěji jako slangové (např. ve sportu, v hudbě ap.).

U všech univerbátů se uvádí výklad formou výkladové perifráze, za ní po čárce motivující synonymní sousloví (zpravidla jen jedno, většinou stejného rodu). Za výkladem se uvádějí jak sousloví, která jsou v ASSČ vykládána (*achilovka* kolokv. Δ ‚šlacha lýtkového svalu upínající se na patní kost, Achillova šlacha‘), tak sousloví, která vykládána nejsou (*azyák* kolokv. ‚dům určený těm, kteří jsou v hmotné nouzi, ztratili možnost vlastního bydlení ap., azylový dům‘). Výklad významu se u univerbátu a sousloví shoduje; u sousloví se však univerbát jako synonymum neuvádí, pokud má nižší stylovou platnost (v souladu se zásadou směrnosti synonym)⁴⁵⁸.

19.6.2.2 V ASSČ jsou nejvíce zastoupeny univerbáty derivačního typu, utvořené formanty *-ák* nebo *-ka* (většinou ze stejných sémantických skupin, jaké zachycovaly i předchozí slovníky), např. *absták* kolokv. ‚soubor příznaků vyvolaných přerušením užívání návykové látky, abstinenční syndrom‘; *cesták II* kolokv. ‚příkaz ke služební cestě, cestovní příkaz‘; *basák* hud. slang. ‚hráč na basovou kytaru, basový kytarista; syn. basista 3‘; *akciovka* kolokv. Δ ‚obchodní společnost, jejíž základní kapitál je rozvržen na určitý počet akcií, akciová společnost‘; *asfaltka* kolokv. Δ ‚silnice s asfaltovým povrchem, asfaltová silnice‘; *bramboračka* ‚zahuštěná polévka z brambor a kořenové zeleniny, bramborová polévka‘; *decimálka* kolokv. Δ ‚páková váha využívající desetkrát lehčí závaží na desetkrát delším závěsném rameni, decimální váha‘.

Méně často jsou zastoupeny další typy – univerbáty desufixačního typu (*bronz 4* kolokv. ‚medaile udělovaná za třetí místo, bronzová medaile‘; *císař II* kolokv. ‚chirurgický zákrok při porodu spočívající ve vynětí dítěte z dělohy břišní stěnou, císařský řez‘) nebo

⁴⁵⁶ Ke zpracování univerbátů v SN 1 a SN 2 viz Opavská (2001).

⁴⁵⁷ Stylistické hodnocení některých univerbátů se v čase posouvá a postupně směřuje k neutrálnosti.

⁴⁵⁸ Výjimečně se v ASSČ ve výkladu univerbátů (zejména názvů barev) uvádí pouze (synonymní) motivující sousloví, např. *červená I*. ‚červená barva‘.

univerbáty vzniklé substantivizací (**bílé 1.** ‚světle zbarvené víno vyráběné z hroznů bílých odrůd vinné révy, bílé víno‘; **zlatá** kolokv. ‚medaile udělovaná za první místo, zlatá medaile‘). Jednoznačná kompoziční univerbizace bude v ASSČ zastoupena velice málo.

19.6.2.3 Kosémické významy⁴⁵⁹, které vedle sebe existují na základě univerbizace různých motivujících syntagmat překrývajících se v podstatných významových rysech, zpracováváme jako lexie v polysémní heslové stati⁴⁶⁰, např. **bakalářka II** kolokv. **Δ 1.** ‚závěrečná práce k ukončení studia na prvním stupni vysokoškolského studia, bakalářská práce‘ **2.** ‚státní závěrečná zkouška na prvním stupni vysokoškolského studia, státní bakalářská zkouška‘.⁴⁶¹

19.7 Pekařské a cukrářské výrobky

19.7.1 Východiska

Analýza zpracování názvů pekařských a cukrářských výrobků v dřívějších slovnících (PSJČ, SSSJČ, SSČ) ukázala, že jejich autoři volí u těchto hesel často nejednotná řešení. V SSSJČ a SSČ se například u lexému **biskupský chlebiček** a **bábovka** uvádí ve výkladu významu *pečivo*, v hesle **bublanina moučník**. Podobně ve výkladu lexému **pečivo** jsou ve slovnících využita různá opěrná slova: v SSSJČ ‚pečená moučná jídla (např. rohlíky, buchty, sušenky) jako celek‘; v SSČ ‚pečený moučný výrobek (jídlo)‘ a v PSJČ ‚pokrm upečený z moučného těsta‘. Ve výkladu významu hesla **moučník** je naopak shoda v užitém opěrném slově, avšak výkladové perifráze se liší výčtem diferenčních rysů. SSSJČ jej definuje jako ‚jídlo z mouky n. z jiných mlýnských výrobků‘; SSČ jako ‚jídlo z mouky ap.‘ a PSJČ jako ‚vařené, pečené n. smažené jídlo z mouky n. z jiných mlýnských výrobků‘.

19.7.2 Zpracování pekařských a cukrářských výrobků v ASSČ

19.7.2.1 Lexikální jednotky patřící do uvedené lexikálněsémantické skupiny náleží z hlediska oborů zbožíznalství a technologie přípravy pokrmů k termínům. Výklad významu v ASSČ však vychází ze znalostí a zkušeností běžného uživatele.⁴⁶² Dané lexémy neopatřujeme oborovými kvalifikátory (srov. užívání kvalifikátorů potr., kuch., zbož. v PSJČ a SSSJČ). Ke všem výrazům ze skupiny pekařských a cukrářských výrobků se v ASSČ přistupuje pokud možno shodně.

19.7.2.2 Pokud není důvod pro jiné řešení, nejčastěji se jako **opěrné slovo** ve výkladu významu užívá nejbližší nadřazený pojem k vykládanému lexému. Nejčastěji se využívají výrazy *moučník*, *zákusek*, *pečivo*.

U hyperonym **moučník** – **zákusek** se ve výkladové perifrázi užívá opěrné slovo *pokrm*. Jejich význam se oproti starším slovníkům vymezuje nově. Tato slova mají významový průnik, to se projevuje i ve značné shodě jejich výkladových perifrází. Jako rozdílný sémantický rys se u hesla **moučník** uvádí základní surovina: **1.** ‚zprav. sladký

⁴⁵⁹ Viz Dolník (2007, s. 56–59). – Srov. přístup A. Jedličky (1974, s. 170), který výsledky univerbizace hodnotí jako homonymii.

⁴⁶⁰ Shodně se řeší kosémie v SN 1, SN 2, v SSSJ.

⁴⁶¹ Přechýlený název osoby **bakalářka I** je však jako výsledek jiného slovotvorného procesu (derivace z jednoslovného motivantu) zpracován formou slovotvorného homonyma.

⁴⁶² Přesto jsou důležitým podkladem při výběru diferenčních prvků specifikujících daný význam zbožíznalecké příručky a publikace z oblasti technologie přípravy pokrmů (srov. např. Brhlík – Romaňuk, 1996; Cvrček – Chalupný – Kynčil, 1995 nebo Kavina, 2002).

pokrm, často z mouky, podávaný jako poslední chod oběda, večeře nebo samostatně k čaji, ke kávě ap.⁴⁶³, u hesla **zákusek** rys velikosti a kusovosti: **1.** ‚zprav. malý sladký pokrm, často kusový cukrářský výrobek, podávaný jako poslední chod oběda, večeře nebo samostatně k čaji, ke kávě ap.‘⁴⁶³

Heslo **pečivo** je na rozdíl od stávajících výkladových slovníků češtiny zpracováno v ASSČ s polysémií strukturou: **1.** ‚pečený výrobek, výrobky z mouky a různých přísad (např. rohlík, vecka, koláč)‘ **2.** ‚pekařský výrobek, výrobky z kynutého těsta určené k denní spotřebě, někdy podávané jako příloha (např. rohlík, houska, chléb)‘.

19.7.2.3 Skupina výrazů s hyperonymem moučník. Výraz *moučník* užíváme v ASSČ jako opěrné slovo ve výkladu u pojmenování sladkých pokrmů, které se často pečou vcelku a po upečení se krájí na kousky. Jako diferenční významové prvky uvádíme druh těsta a přísady do něj přidávané, někdy i tvar, velikost moučníku a způsob jeho přípravy, resp. pečení, např. **bábovka I 1.** ‚vyšší okrouhlý moučník pečený ve formě s naznačenými dílkami‘; *biskupský chlebiček* ‚moučník z piškotového těsta se sekaným kandovaným ovocem, ořechy, rozinkami ap.‘. Podobně **beránek**, **bublanina**, **dort**, **štrúdl**.

19.7.2.4 Skupina výrazů s hyperonymem zákusek. Opěrné slovo *zákusek* používáme ve výkladu u drobných kusových cukrářských výrobků, např. *koňaková špička* ‚zákusek ve tvaru kuželu s čokoládovou polevou, plněný vaječným koňakem‘. Podobně **laskonka**, **větrník**, **indiánek**.

19.7.2.5 Skupina výrazů s hyperonymem pečivo. Výraz *pečivo* se využívá jako opěrné slovo v následujících podskupinách:

1) ve výkladu významu u hesel pojmenovávajících pekařské výrobky každodenní spotřeby, které se často podávají jako příloha nebo se obkládají plátky šunky, sýra, zeleniny ap. Ve výkladu významu jednotlivých slov vyjadřujeme diferenční významové rysy jako druh těsta, velikost, tvar, příp. náplň, např. **bageta** ‚úzké podlouhlé pečivo ze slaneého kynutého těsta‘; **croissant** ‚pečivo z kynutého listového těsta ve tvaru zahnutého rohlíku‘; **banketka** ‚malé podlouhlé pečivo ze slaneého kynutého těsta, určené zejména pro bankety, slavnostní hostiny‘. Podobně **houska**, **rohlík**, **vecka**;

2) ve výkladu významu (sladkých) pečených výrobků typu **buchta I**, **koláč**. S výrazy typu **bageta**, **houska**, **rohlík** je spojuje běžná dostupnost, možnost denní spotřeby a kusovost (to zejména ve významu 1). Liší se však od nich tím, že jsou zpravidla sladké.⁴⁶⁴ Srov. **buchta I 1.** ‚menší pečivo ve tvaru kostky z kynutého těsta plněné zprav. sladkou náplní, které se peče narovnané v pekáči‘ **2.** ‚zprav. sladké pečivo, často s náplní, pečené

⁴⁶³ Srov. rovněž zpracování významově souvztažného výrazu **dezert**, u nějž se nespecifikuje základní surovina, ale výklad je doplněn extenzí (výčtem typických představitelů): **1.** ‚zprav. sladký pokrm podávaný jako poslední chod oběda, večeře nebo samostatně k čaji, ke kávě ap. (např. pudink, zmrzlina, ovoce)‘, navíc u něj registrujeme nový význam ‚sladký, zprav. mléčný potravinářský výrobek s různými příchutěmi‘. – Všechny tři výrazy se v současném úzu rovněž užívají pro pojmenování jednoho z chodů oběda, večeře ap., tento význam v ASSČ zpracováváme samostatně s výkladovou perifrází ‚poslední chod oběda nebo večeře‘; hesla v tomto významu propojujeme jako synonyma. Tento význam registroval již SSSJ u hesla **zákusek**: **2.** řidč. ‚jídlo podávané po hlavním jídle; dezert‘. Podrobněji k tomu viz Procházková (2016).

⁴⁶⁴ Od výrazů vykládaných pomocí opěrného slova *moučník* (viz výše **bábovka I**, *biskupský chlebiček*) se však odlišují v tom, že jsou významově méně určité, označují širší spektrum denotátů a není pro ně typické podávání jako posledního chodu v menu.

na celé ploše plechu a pak krájené na díly; syn. koláč 2'; **koláč 1.** ‚zprav. sladké pečivo okrouhlého tvaru s náplní‘ 2. ‚zprav. sladké pečivo, často s náplní, pečené na celé ploše plechu a pak krájené na díly‘. Podobně **vánočka**, **mazanec**, **jidáš**.

19.8 Názvy oborů

19.8.1 Východiska

K názvům společenskovědních, přírodovědných a technických oborů patří výrazy s příponami *-ika* (*matematika*), *-istika* (*arabistika*), *-ie* (*chemie*), *-stvi* (*bioinženýrství*), složeniny s komponenty *-věda* (*jazykověda*), *-pis* (*dějepis*), *-logie* (*dermatologie*).

Názvy oborů jsou často polysémnými lexikálními jednotkami. Kromě primárního významu ‚obor‘ mají tato pojmenování sekundární významy: ‚vyučovací předmět‘ nebo ‚studijní obor‘, ‚učebnice/sešit vztahující se k danému vyučovacímu předmětu / studijnímu oboru‘, ‚pracoviště nebo oddělení zabývající se daným oborem‘. Na rozdíl od SSJČ a SSČ, v nichž se zachycovaly uvedené sekundární významy zřídka, je v ASSČ vyložen jak primární význam, tak uzualizované významy sekundární.

19.8.2 Zpracování názvů oborů v ASSČ

19.8.2.1 Primární význam ‚obor‘

V SSJČ, SSČ jsou pro tento význam užívána opěrná slova *obor*, *věda*, *nauka*, *disciplína*, *odvětví* ap. Jejich distribuce ve výkladových perifrázích je vzhledem k typu oboru spíše nepravidelná. Např. v SSČ byly systematicky (s opěrným spojením *lékařský obor*) zpracovány všechny lékařské obory, naopak jako *vědní obor* byla vyložena nesourodá skupina disciplín (*hydraulika*, *knihovnictví*, *kybernetika*, *logopedie*, *zeměměřičství* aj.).

V ASSČ je primární význam ‚obor‘ vyložen opěrnými slovy:

- *obor* nebo *vědní obor*, např. **afrikanistika**, vědní obor zabývající se jazyky, historií a kulturou afrických národů, národností a kmenů (...)' . Dílčí obory, poddisciplíny hlavních vědních oborů, jsou ve výkladu dále specifikovány vztahem k nadřazenému oboru, např. **etymologie 1.** ‚obor jazykovědy (...)' ; **dermatovenerologie 1.** ‚lékařský obor (...)' ;
- *věda*: Toto opěrné slovo je užito pouze ve výkladových definicích oborů, které patří mezi hlavní a mají v celkové nomenklatuře oborů zastřešující charakter, např. **ekonomie 1.** ‚věda zabývající se procesy nebo systémem výroby, oběhu a spotřeby hmotných statků a poskytování a využívání služeb‘. Podobně **biologie**, **matematika**, **fyzika** aj. Zpravidla se jedná zároveň o obory studijní nebo o vyučovací předměty (viz 19.8.2.2, bod 1);
- *nauka*: Výraz *nauka* byl v SSČ vyhrazen pro výklad významu dílčích disciplín a úzce zaměřených oborů (*zbožitznalství*, *rytmika*). V ASSČ je používán ojedinele, např. ve výkladových definicích duchovních nauk, např. **démonologie 2.** ‚teologická nauka zabývající se zkoumáním sil nepřátelských božskému principu a jejich působením ve světě‘;
- *disciplína*: Užíváno je jen výjimečně pro interdisciplinární obory, např. **bibliometrie** ‚mezioborová vědní disciplína zabývající se měřením a analýzou kvantitativních záznamů o dokumentech‘.⁴⁶⁵

⁴⁶⁵ V ASSČ je opěrné slovo *disciplína* užíváno (stejně jako v SSJČ a SSČ) také ve výkladu sportovních disciplín, např. **biatlon 1.** ‚sportovní disciplína spočívající v běhu na lyžích spojeném se střelbou na terč‘.

V ASSČ se jako opěrné slovo neužívá výraz *úsek*. Ve výkladu významu názvů oborů, u nichž byl v SSJČ a SSČ tento výraz užit jako *genus proximum*, je v ASSČ nahrazen zpravidla opěrným slovem *obor*, např. **agroekologie**, **agrofyzika**.

Předmět zkoumání daného oboru (*differentia specifica*) je ve výkladové perifrázi uvozen výrazy *zabývající se* nebo *zkoumající*, např. **archeologie** ‚vední obor zkoumající na základě hmotných pramenů způsob života člověka a kulturu společnosti v minulých dobách‘; **alergologie 1**. ‚lékařský obor zabývající se studiem, diagnostikou a léčbou alergie 1 (reakce imunitního systému)‘.

19.8.2.2 Sekundární významy

1) Význam ‚vyučovací předmět‘, ‚studijní obor‘

Výkladová perifráze tohoto významu se opírá o spojení *vyučovací předmět* a *studijní obor*, ojediněle také *učební obor*:

- *vyučovací předmět* – pro předměty základních a středních škol, např. **dějepis 3** (viz níže);
- *studijní obor* – pro obory vysokoškolské a pro obory středních škol a vyšších odborných škol, např. **agropodnikání 2**. ‚studijní obor zaměřený na podnikání v zemědělství‘;
- *učební obor* – pro obory vyučované na učilištích.

Lexémy primárně označující názvy oborů mohou mít sekundární význam ‚vyučovací předmět základních a středních škol‘ a zároveň sekundární význam ‚vysokoškolský studijní obor‘. V takových případech se oba významy sdružují do jedné výkladové perifráze: ‚vyučovací předmět nebo studijní obor‘.

Primární a sekundární význam může být ve struktuře heslové stati zpracován dvěma způsoby:

- uvedením v jednom významu, např. **dendrologie** ‚obor botaniky zabývající se studiem užitkových a okrasných dřevin • takový studijní obor‘;
- polysémiím zpracováním (u frekventovaných názvů široce známých oborů a při dostatečné uzualizaci sekundárního významu), např. **biologie 1**. ‚věda zabývající se strukturami a funkcemi živých organismů, jejich soustavami a vztahy k živé i neživé přírodě‘ **2**. ‚takový vyučovací předmět nebo studijní obor‘.

2) Význam ‚učebnice/sešit vztahující se k danému oboru‘

Tento význam se v ASSČ registruje jen při dostatečné uzualizaci, a to jako významový odstín, např. **dějepis 3**. vyučovací předmět zabývající se dějinami 1 (souhrnem minulých dějů): *učitel, profesorka dějepisu; kabinet dějepisu; reforma školního dějepisu; (...)* • učebnice tohoto předmětu: *třetí díl dějepisu pro deváté třídy*.

3) Význam ‚pracoviště/oddělení zabývající se daným oborem‘

Výkladová perifráze tohoto významu má obecnou formu ‚pracoviště/oddělení zaměřené na + vymezení konkrétní činnosti pracoviště‘. Opěrné slovo *pracoviště* se užívá nejčastěji pro oblast lékařských oborů, a to se specifikací *lékařské pracoviště*, např. **alergologie 2**. ‚lékařské pracoviště zaměřené na diagnostiku a léčbu alergie 1 (reakce imunitního systému)‘, opěrné slovo *oddělení* je uváděno zpravidla v případě oborů nelékařských, např. **balistika 3**. ‚policejní ap. oddělení zaměřené na kriminalistickou balistiku‘.

19.9 Názvy jazyků

19.9.1 Východiska

Názvy jazyků mají formu: a) jednoslovného pojmenování (např. *polština*, *angličtina*), b) víceslovného, adjektivně-substantivního pojmenování (např. *polský jazyk*, *anglický jazyk*). Z hlediska významu se jedná o lexikální jednotky monosémní, nebo polysémní.

V SSSJČ jsou jednoslovné názvy jazyků⁴⁶⁶ vykládány prostřednictvím adjektivně-substantivního spojení, např. **dánština** ‚dánský jazyk‘. Sekundární významy se nezachycují. Víceslovné názvy jazyků⁴⁶⁷ se uvádějí v exemplifikaci depropiálních adjektiv, např. **řecký** ‚k Řek, Řecko‘: *ř. národ, jazyk; ř-ě písmo* (výjimečně je u víceslovného pojmenování uvedeno jednoslovné synonymum, např. **urdský** *u. jazyk* urdština); v substantivním hesle **jazyk** jsou v exemplifikaci uvedena pouze sousloví *jazyk český, jazyk slovenský*. V SSČ je zpracování názvů jazyků obdobné, rozdílů jsou dány zejména menším rozsahem hesláře. U souslovných názvů jazyků umístěných v exemplifikaci depropiálních adjektiv se neuvádí synonymní usouvztažnění s jednoslovným názvem.

19.9.2 Zpracování názvů jazyků v ASSČ

19.9.2.1 Jednoslovné názvy jazyků jsou zpracovány jako samostatná hesla. Synonymní víceslovné názvy jazyků, pokud jsou frekventované a uzualizované, se uvádějí za výkladem významu po zkratce *syn.*, např. **bulharština** jihoslovanský jazyk, používající variantu cyrilice, úřední jazyk v Bulharsku; *syn. bulharský jazyk: moderní bulharština; učebnice bulharštiny; (...); angličtina 1.* germánský jazyk, úřední jazyk ve Velké Británii, Irsku, USA, Kanadě, Austrálii a dalších státech; *syn. anglický jazyk 1: ovládat angličtinu; mluvit lánanou angličtinou; mít dobrou znalost angličtiny; překládat z angličtiny; požadujeme perfektní angličtinu znalost angličtiny; (...).*

19.9.2.2 Víceslovné názvy jazyků se zpracovávají v exemplifikaci jednotlivých komponentů. Monosémní sousloví se uvádějí mezi ostatními exemplifikačními příklady; jednoslovný synonymní název jazyka je u nich uveden v dovýkladu, např. **bulharský 1.** vztahující se k Bulharsku, k Bulharům: (...) *bulharský jazyk* bulharština; *bulharská literatura, současné bulharské umění.*

Víceslovné názvy jazyků, u nichž se vedle primárního významu ‚jazyk‘ lexicalizovaly sekundární významy, se zpracovávají u příslušných komponentů v exemplifikační souslovné zóně. Za výkladem významu se po zkratce *syn.* uvádějí příslušné synonymní lexie jednoslovného výrazu. Např. **anglický 1.** vztahující se k Anglii, k Angličanům: (...) □ **anglický jazyk 1.** germánský jazyk, úřední jazyk ve Velké Británii, Irsku, USA, Kanadě, Austrálii a dalších státech; *syn. angličtina 1 2.* vyučovací předmět nebo studijní obor anglický jazyk a literatura; *syn. angličtina 2.*

19.9.2.3 Výklad primárního významu ‚jazyk‘ (u jednoslovných i víceslovných názvů jazyků) obsahuje především následující diferenční rysy: 1) zařazení jazyka do jazykové rodiny, skupiny nebo podskupiny;⁴⁶⁸ 2) jeho územní vymezení a/nebo vymezení prostřed-

⁴⁶⁶ V SSSJČ je formou samostatných hesel zpracováno kolem 150 jednoslovných názvů jazyků.

⁴⁶⁷ Adjektivně-substantivní spojení se slovem *jazyk* jsou v SSSJČ uvedena v exemplifikaci přibližně sta depropiálních adjektiv.

⁴⁶⁸ Při zařazování jazyků do jazykových rodin, skupin a podskupin se opíráme především o *Slovník jazyků*, uvedený v závěru knihy *Jazyk a jazykověda* (Čermák, 2011, s. 339–366).

nictvím mluvčích příslušného jazyka, např. **dánština** ‚germánský jazyk, úřední jazyk v Dánsku; syn. dánský jazyk‘; **baskičtina** ‚jazyk užívaný Basky ve Španělsku a ve Francii‘.

- 1) U jazyků slovanských je ve výkladové definici uvedena příslušnost k jazykové skupině a podskupině, např. **ruština** ‚východoslovanský jazyk (...)‘. U jazyků germánských je v definici obsažena pouze skupina, např. **němčina** ‚germánský jazyk (...)‘. V případě jazyků, které jsou češtině geograficky (příp. genealogicky) velice vzdálené, se ve výkladové definici uvádí pouze název jazykové rodiny, např. **amharština** ‚semitohamitský jazyk (...)‘; **estonština** ‚uralský jazyk (...)‘.
- 2) Jako územní vymezení jazyka je ve výkladové perifrázi uveden zpravidla jeden státní útvar. Pokud se však jazyk užívá ve více zemích, obsahuje výkladová perifráze výčet hlavních zemí, zejména těch, v nichž je jazyk jedním z úředních jazyků, např. **angličtina 1.** ‚germánský jazyk, úřední jazyk ve Velké Británii, Irsku, USA, Kanadě, Austrálii a dalších státech (...)‘. Výčet se neuvádí u jazyků, které jsou užívány v jiných zemích jen ojediněle a menšinově, např. **čeština 1.** ‚západoslovanský jazyk, úřední jazyk v České republice‘; podobně **polština** aj.

U vymřelých jazyků je ve výkladové definici navíc ještě obsaženo období, kdy byl jazyk užíván, např. **akkadština** histor. ‚semitohamitský jazyk užívaný v Mezopotámii od pol. 3. do pol. 1. tisíciletí př. n. l.‘. Zánik jazyka je implikován také označením lexému jako historismu (stylistický kvalifikátor histor.).

Mezi diferenčními rysy je ojediněle uváděno také písmo, a to u jazyků, které jsou zaznamenávány jiným písmem než latinkou (viz výše **bulharština**).

19.9.2.4 Nejčastějším sekundárním významem u lexémů pojmenovávajících jazyky je význam ‚vyučovací předmět na základní a střední škole‘ nebo ‚studijní obor na vysoké škole‘, např. **angličtina 2.** vyučovací předmět nebo studijní obor anglický jazyk a literatura; syn. anglický jazyk 2: *učit angličtinu na gymnáziu; studovat angličtinu na univerzitě*; (...), příp. význam ‚učebnice, sešit‘ (o jeho lexikografickém zpracování viz 19.8.2.2, bod 2).

Ve specifických případech je jako samostatná lexie zpracován význam označující písmo, např. **čínština 2.** znakový systém užívaný k zápisu čínského jazyka, čínské písmo: *čínština má dvacet tisíc znaků*; (...).

19.10 Pojmenování barev a jejich odstínů⁴⁶⁹

19.10.1 Východiska

Při výkladu adjektiv označujících základní barvy se využívá ostenzivní výklad (Blatná, 1995, s. 79), tedy výklad poukazem k prototypickým nositelům barev. Při ostenzivním výkladu významu je třeba: a) nalézt všeobecně známé, snadno představitelné entity, b) zvážit míru jejich specifikace (sníh / čistý sníh, krev / čerstvá krev, vlčí mák / květ vlčího máku), c) určit potřebný počet nositelů barev, obvykle se uvádějí dva až tři.

Volba prototypů se ve výkladových slovnících proměňuje v závislosti na čase i na daném kulturním okruhu. Srov. prototypy ve výkladech adjektiva *žlutý*, resp. *yellow* ve vybraných českých a anglických slovnících – PSJČ: ‚mající barvu síry, květů pampelišky, blatouchu, ohnice a pod.‘; SSJČ: ‚mající barvu jako síra, květy pampelišky, blatouchu ap.‘; SSČ: ‚mající barvu jako žloutek, jako květ pampelišky, jako síra‘; *Longman Dictionary*

⁴⁶⁹ Upravená verze tohoto textu byla publikována jako konferenční příspěvek Lišková – Pernicová (2015).

of *Contemporary English*: ‚having the colour of butter or the middle part of an egg‘; *Merriam-Webster Online*: ‚having the color of the sun or of ripe lemons‘; *Cambridge Dictionaries Online*: ‚a colour like that of a lemon or gold or the sun‘.

19.10.2 Zpracování barev a jejich odstínů v ASSČ

19.10.2.1 Pokud jsou lexém či lexie označující barvu doloženy v korpusu SYN více než 10×, a to v různých (nepřekladových, ne odborných) zdrojích, do hesláře je zpravidla zařazujeme; jako hraniční pro zařazení do hesláře ASSČ se obecně jeví frekvence 5 výskytů v SYN.⁴⁷⁰ Do hesláře nebyla zařazena mj. tato adverbia: *absintově*, *ananasově*, *azalkově*, *bordově*, *červánkově*, *dehtově*.

19.10.2.2 Vybraná adjektiva označující **základní barvy** jsou v ASSČ vyložena takto: **bílý 1** ‚mající barvu sněhu, mléka ap.; op. černý I/1‘; **červený 1** ‚mající barvu krve, květů vlčího máku ap.‘; **hnědý 1** ‚mající barvu dřeva, čokolády, kávy ap.‘; **modrý 1** ‚mající barvu bezmračné oblohy, květů pomměnek, chrp ap.‘; **šedý, šedivý 1** ‚mající barvu popela, sloní kůže ap.‘; **zelený 1** ‚mající barvu čerstvé trávy, jehličí ap.‘; **žlutý 1** ‚mající barvu žlutku, květu pampelišky, zralého citronu ap.‘.

19.10.2.3 Lexikalizované názvy barevných odstínů jsou pojmenování odvozených barev; jejich vztah k názvům základních barev je hyponymický (srov. Schmiedtová, V. – Schmiedtová, B., 2006). Srov. jejich výklad v ASSČ: **levandulový** ‚mající modrofialovou barvu květů levandule‘; **safírový 2** ‚mající modrou barvu safíru‘; **tabákový** ‚mající šedohnědou barvu tabáku 2 (sušených listů)‘; **vanilkový 3** ‚mající světležlutou barvu (jako vanilková zmrzlina, krém ap.)‘.

Užití lexikalizovaných názvů barevných odstínů není zpravidla motivováno tím, že by se docílilo větší přesnosti určení daného odstínu, viz rozdílné výklady barvy anglického slova *coral* v několika výkladových slovnících⁴⁷¹, ale tyto názvy se užívají především pro své pozitivní konotace, jako jsou příjemná vůně, chuť ap., srov. *červený × třešňový potah* (a nikoli třeba *sádkové kalhoty*). Přestože se při výkladu snažíme o co nejméně výstižné vystižení barevného odstínu podle většinového úzu, nelze vyloučit, že někteří mluvčí užívají dané pojmenování pro označení (mírně) odlišného barevného odstínu.

19.10.2.4 Barevné odstíny mohou být vyjádřeny také **složeným adjektivem**. Složeniny podřadovací (*růžovošedý*, *zelenošedý*, *zelenomodrý*) vyjadřují bližší okolnost vlastnosti, tedy barevný nádech převažující barvy: *růžovošedý* – ‚šedý s růžovým nádechem, šedý do růžova‘, *zelenomodrý* – ‚modrý se zeleným nádechem, modrý do zelena‘ (viz Bozděchová, 1994, s. 98–99). Provedená analýza však ukázala, že současní uživatelé nepociťují jako převažující, nápadnější vždy tu barvu, která stojí ve složenině na konci (srov. Lišková – Pernicová, 2015). Proto výklad v ASSČ toto dvojí vnímání barvy odráží, např. **růžovofialový** ‚fialový s odstínem do růžova • růžový s odstínem do fialova‘; **žlutozelený** ‚zelený s odstínem do žluta • žlutý s odstínem do zelena‘.

⁴⁷⁰ Nízká doloženost však může svědčit i o nereprezentativnosti korpusů v určitých tematických oblastech, proto výskyt dané lexikální jednotky ověřujeme ještě v dalších materiálových zdrojích.

⁴⁷¹ *Longman Dictionary of Contemporary English*: ‚pink or reddish-orange in colour‘ (cit. 2015-10-01); *Cambridge Dictionaries Online*: ‚a colour between orange and pink‘ (cit. 2015-10-01); *Oxford English Dictionary*: ‚the pinkish-red colour of red coral‘ (cit. 2015-10-01); *Merriam-Webster Online*: ‚an orange pink color‘ (cit. 2015-10-01); *Collins Dictionaries*: ‚a deep-pink to yellowish-pink colour‘ (cit. 2015-10-01).

19.10.2.5 Deadjektivní adverbia byla v českých výkladových slovnících podávána jako samostatná hesla s vlastním výkladem významu spíše výjimečně, srov. PSJČ: **alabastrově** ‚útbělově‘; **citronově** ‚jako citron‘; **kávově** ‚ke kávový‘; na způsob kávy, tak jako káva‘. Jednoduché výkladové perifráze typu *trávově* ‚jako tráva‘ nebo slovtvorné poukazy typu *bíle* ‚k bílý‘ však nejsou dostačující.

V ASSČ podáváme výklad deadjektivních příslovcí označujících základní barvy zpravidla analogicky k výkladu adjektiva, např. **bíle 1.** ‚v barvě sněhu, mléka ap., bílou barvou, v bílé barvě; op. černě 1‘. Ve výkladu lexikalizovaného názvu barevného odstínu usilujeme o podrobnou specifikaci, např. **olivově** ‚v hnědavě žlutozelené barvě nezralých oliv‘; **trávově** ‚v jasně zelené barvě mladé trávy‘, někdy doplněnou o další kvalitu, jinou, než je vizuální charakteristika základového substantiva, srov. **alabastrově** ‚(zejména o pokožce) v průsvitně bílé nebo narůžovělé barvě, s hladkým povrchem připomínajícím alabastr‘.

Významová struktura adjektiv a adverbii ale nemusí být nutně analogická: význam barevného odstínu někdy nesou adverbia, avšak adjektiva odvozená od stejného základu nikoli (takové užití buď není doloženo vůbec, nebo jen okrajově). Např. **asfaltový 1.** ‚mající povrch z asfaltu‘ **2.** ‚obsahující asfalt • tvořený asfaltem • vyrobený z asfaltu‘; **asfaltově** ‚v šedočerné barvě asfaltu‘.

Jako samostatná hesla se v ASSČ zpracovávají adverbia typu *dočervena* – *do červena*, srov. **dočervena, do červena** ‚se zabarvením blížícím se červené barvě, dosahujícím červené barvy‘; **domodra, do modra** ‚se zabarvením blížícím se modré barvě, dosahujícím modré barvy‘; **dozelena, do zelena** ‚se zabarvením blížícím se zelené barvě, dosahujícím zelené barvy‘.

19.10.2.6 Jako samostatná hesla se v ASSČ zpracovávají **substantivizovaná adjektiva** označující barvy. Zařazují se názvy základních barev a výběrově též dalších, hojně frekventovaných barev. Výklad se podává (synonymním) motivujícím souslovím, např. **bílá** ‚bílá barva‘; **běžová** ‚běžová barva‘; **modrá** ‚modrá barva‘.

19.11 Složená slova s číslovkovým komponentem

19.11.1 Východiska

Složeniny s číslovkovými komponenty náleží především k adjektivům, méně pak k substantivům. První složka adjektivního kompozita je nejčastěji původem číslovkou základní, řadovou, popř. druhovou. Numerální složku složených substantiv tvoří nejčastěji kmen číslovky základní nebo zlomkové (*čtvrt, půl*), popř. druhové (pouze u číslovek *dvoj-, troj-*) (AGSČ, 2013, s. 224, 183).

Starší české výkladové slovníky zpracovávají tato hesla v různě velkém rozsahu a různými způsoby: jako samostatné heslářové položky (PSJČ) nebo ve sdružené heslové stati u komponentu-první části složeniny (SSČ, SSJČ). Výkladová a zejména exemplifikační část bývá velmi prostá.

19.11.2 Zpracování složenin s číslovkovým komponentem v ASSČ

Substantiva s číslovkovým komponentem se do hesláře ASSČ zařazují podle obecných zásad (viz 2.1.1), v případě adjektivních kompozit tvořících rozsáhlé slovtvorné řady je jejich výběr limitovaný, pro zařazení byla stanovena vyšší frekvenční hranice 100 a více výskytů v SYN. Tato substantiva i adjektiva v ASSČ zpracováváme jako samostatná

hesla s výkladovou perifrází a exemplifikací,⁴⁷² např. **čtyřicetiletý 1.** trvajícím čtyřicet let: *čtyřicetiletá historie divadla; čtyřicetiletá hudební kariéra; mám čtyřicetiletou zkušenost s ochranou přírody 2.* čtyřicet let starý: *čtyřicetiletý muž; jsem rozvedená čtyřicetiletá matka dvou dětí.*

Hesla se shodnou koncovou částí zpracováváme jednotným způsobem, pokud to jejich významová struktura dovoluje, a to jak z hlediska formulace výkladů významu, tak z hlediska pořadí významů i výběru dokladů do exemplifikace.

Adjektiva s koncovou částí:

- *-letý* (např. **dvouletý, dvanáctiletý, dvacetiletý**), *-denní* (např. **čtyřdenní, dvacetidenní, devadesátidenní**), *-měsíční* (např. **dvouměsíční, čtýřměsíční, desetiměsíční**) se vykládají perifrází a) ‚trvajícím x časových jednotek‘, b) ‚starým x časových jednotek‘, např. **desetidenní 1.** trvajícím deset dní: *desetidenní soustředění; desetidenní pobyt v nemocnici; (...) 2.* deset dní starý: *desetidenní novorozenec; při návštěvě zoologické zahrady bylo pro děti největší atrakcí desetidenní mládě hrocha;*⁴⁷³
- *-korunový* (např. **dvoukorunový, dvacetikorunový, devadesátikorunový**), *-dolarový* (např. **desetidolarový, dvacetidolarový**) se vykládají perifrází ‚majícím hodnotu x peněžních jednotek‘ (viz **čtyřicetikorunový** níže);
- *-metrový* (např. **desetimetrový, dvacetimetrový, čtyřicetimetrový**), *-kilometrový* (např. **čtyřkilometrový, devadesátikilometrový, dvousetkilometrový**) se vykládají perifrází ‚měřícím, majícím x délkových jednotek‘, jde-li o vztah ke vzdálenosti, nebo ‚majícím hodnotu x délkových jednotek v hodině‘, jde-li o vztah k rychlosti⁴⁷⁴, např. **čtyřicetikilometrový 1.** měřícím, majícím čtyřicet kilometrů: *čtyřicetikilometrová trasa; čtyřicetikilometrový úsek dálnice; do naší školy dojíždějí děti i ze čtyřicetikilometrové vzdálenosti 2.* (o rychlosti) majícím hodnotu čtyřicet kilometrů v hodině: *vlak jel čtyřicetikilometrovou rychlostí.*

Kontextové významy se podávají v dovýkladu u jednotlivých spojení, např. **čtyřletý 1.** trvajícím čtyři roky: *čtyřleté volební období; čtyřletý trest odnětí svobody; čtyřletá smlouva na dobu čtyř let; hlásí se na čtyřleté gymnázium s čtyřletým studiem; čtyřdenní 1.* trvajícím čtyři dny: *čtyřdenní soustředění; čtyřdenní festival klasické hudby; čtyřdenní vstupenka platná čtyři dny; královna Alžběta II. zahájila čtyřdenní návštěvu Jižní Koreje; čtyřicetikorunový* stojícím čtyřicet korun: *čtyřicetikorunové vstupné; čtyřicetikorunový poplatek za parkování; cena vodného a stočného za kubík vody překročila čtyřicetikorunovou hranici odpovídající hodnotě čtyřiceti korun.*

19.11.3 Zpracování komponentů číslovkových složenin v ASSČ

Jako samostatné heslářové položky jsou v ASSČ zpracovány vybrané 1) první části složenin – **číslovkové**, 2) koncové části složenin – zpravidla **desubstantivní**. Zařazení a podání významu komponentů uplatňujících se při sériovém tvoření číslovkových kompozit umožňuje vyvodit význam i těch číslovkových kompozit, která nejsou do hesláře zařazena.

⁴⁷² Zpracování těchto hesel v ASSČ se rozsahem a charakterem blíží způsobu používanému v SSSJ.

⁴⁷³ Ve významové struktuře hesla jsou někdy přítomny oba významy, jindy je frekventovaný, uzualizovaný pouze jeden, např. **čtyřicetidenní** trvajícím čtyřicet dní: *čtyřicetidenní předvelikonoční půst; po zveřejnění zakázky běžela čtyřicetidenní lhůta, v níž se mohli uchazeči do tendru přihlásit.*

⁴⁷⁴ Tento význam je uzualizován u některých adjektivních složenin s koncovou částí *-kilometrový*.

1) Z **číslovkových komponentů**, tvořících první část složených slov, zpracováváme:

- a) komponenty odpovídající číslkám 1–19: **jedno-**, **dvoj-/dvou-** ap., např. **čtyř-** první část složených slov s významem čtyři: *čtyřleté funkční období*; *čtyřlenná rodina*; *čtyřnásobný olympijský vítěz*; *čtyřválcový motor*; *čtyřproudá silnice*; *čtyřhvězdičkový hotel*;
- b) komponenty odpovídající číslkám v řádu desítek, stovek, tisíců: **dvaceti-**, **třiceti-** ap., **sto-**, **tisíci-**, např. **dvaceti-** první část složených slov s významem dvacet: *dvacetiletý muž*; *dvacetiprocentní sleva*; *dvacetiminutové zpoždění*; *dvacetitísčová pokuta*; *poslední dvacetiminutovka utkání*;
- c) komponenty odpovídající kombinovaným číslovkovým výrazům typu *dvacet jedna* a jejich jednoslovným synonymům (*jednadvacet*). Takto se zpracovávají komponenty odpovídající číslkám 21–29. Komponenty odpovídající vyšším číslovkovým výrazům (31–99) se do hesláře nezařazují, avšak jsou zachyceny v poznámce v komponentových heslech k číslkám 21–29, např. **pěťadvaceti-**, **dvacetipěti-** první část složených slov s významem dvacet pět: *pěťadvacetiletý*; *dvacetipětiletý muž*; *pěťadvacetimetrový bazén*; *pěťadvacetičlenné zastupitelstvo*; *pěťadvacetiprocentní podíl ve společnosti*; *pěťadvacetikilometrová trať závodu* Podobně *pěťatřiceti-ltřicetipěti-*, *pěťatřiceti-lčtyřicetipěti-*, *pěťapadesáti-lpadesátipěti-*, *pěťašedesáti-lšedesátipěti-*, *pěťasedmdesáti-lsedmdesátipěti-*, *pěťaosmdesáti-lošmdesátipěti-*, *pěťadevadesáti-ldevadesátipěti-*.

2) **Koncové části číslovkových složenin** zpracováváme v ASSČ ve větším rozsahu než předchozí slovníky (SSJČ jen velmi výběrově, např. *-centimetrový*, *-dílný*, *-litrový*). Zpracovávají se komponenty, jejichž východiskem jsou fyzikální jednotky (např. **-metrový**, **-minutový**) a některé jednotky další (**-denní**, **-týdenní**, **-měsíční**, **-letý**, **-roční**), např. **-metrový** koncová část složených slov s významem mající rozměr udaný v metrech: *dvoumetrová výška*; *padesátimetrový bazén*; *stometrová trať*; *několikametrová vrstva sněhu*; *68metrový⁴⁷⁵ tunel*.

Jako samostatné heslářové položky se dále uvádějí koncové části velikostních číslovek (např. **-tisícový**; **-milionový**, **-miliónový**) a číslovek násobných (**-krát**, **-násobně**, **-násobný**).

19.12 Substantiva s převahou plurálových tvarů

19.12.1 Východiska

19.12.1.1 Substantiva, která se užívají převážně v množném čísle, stojí na přechodu mezi plurálii tantum a jmény s plně vyvinutou opozicí singuláru a plurálu (srov. EŠČ, 2002, s. 316). Obtížnost jejich lexikografického zpracování spočívá v tom, že plurálové formy daného substantiva se od forem singulárových významově více či méně oddalují, není tedy zcela jasné, zda mají být reprezentovány lemmatem singulárovým, nebo plurálovým (jako pluralia tantum).

19.12.1.2 V PSJČ nebyl tento jev nijak komentován. V SSJČ a SSČ se v podheslí u příslušné lexie uvádí tvar plurálový, opěrným výrazem ve významové perifrázi je pak rovněž plurálový tvar jména, příp. jméno v singuláru, které implikuje pluralitu denotátu. Některá substantiva s převahou plurálových tvarů jsou však v těchto slovnících zpracována odlišně. Srov. např. hesla **cukr** a **borůvka** v SSJČ a SSČ: v SSJČ je převaha plu-

⁴⁷⁵ V exemplifikaci se uvádějí i příklady kombinovaného zápisu složených slov, kdy je číslovková část zapsána číslicí. Kombinovaný zápis je běžnější než slovní zápis u komponentů k vyšším číslovkám.

rálových tvarů zachycena pouze u lexie **cukr 2**, v SSČ jen u lexie **borůvka** 2⁴⁷⁶ – SSJČ: **cukr 2**. chem. cukry ,skupina důležitých bezdusíkatých organických látek, zprav. rostlinného původu a sladké chuti; sacharidy, glycidy, uhlohydráty‘; SSČ: **cukr 2**. chem. ,organická látka v rostlinách obsahující uhlík, vodík a kyslík‘; SSJČ: **borůvka 1**. ,lesní keřík (...)‘ **2**. ,bobule této rostliny (lesní ovoce)‘; SSČ: **borůvka 1**. ,lesní keřík s drobnými lístky a tmavomodrými bobulemi‘ **2**. borůvky ,jeho malé tmavomodré plody, bobule (lesní ovoce)‘.

19.12.1.3 Významové typy substantiv s převahou plurálových tvarů. Převaha plurálových tvarů nad singulárovými je často příznakem toho, že denotát plurálového tvaru není prostou sumou denotátů označených tvary singulárovými. Plurálové tvary těchto substantiv se od tvarů singulárových odlišují zejména níže uvedenými významovými rysy.

1) Význam souborový

Ve významu souborovém lze potenciálně užít všechna počítatelná substantiva,⁴⁷⁷ jen v některých případech je však daný význam ustálený, typický. Užití substantiva ve významu souborovém se gramaticky projevuje typem jeho kvantifikace: plurálový tvar se nespojuje s číslovkami základními, ale s číslovkami souborovými. Např.: *dvoje boty* ,dva páry bot‘ (souborový význam) × *dvě boty* (význam prostého počtu kusů); *troje zápalky* ,tři krabičky zápalek‘ × *tři zápalky*. Převaha plurálových tvarů nad singulárovými je odrazem toho, že předmět denotovaný substantivem se běžněji vyskytuje v ustálených souborech než samostatně.

2) Význam látkový

Plurálové tvary substantiv označující pokrmy (i tvary některých substantiv dalších) často inklinují k významu látkovému.⁴⁷⁸ Gramaticky se jejich významové směřování projevuje typem kvantifikace: denotované prvky se obvykle nepočítají, ale měří, váží ap., což je příznačné pro pravá jména látková. Např. *litr borůvek*, *plný talíř halušek*, *dvě hrsti arašídů*.

3) Význam taxonomické skupiny

Plurálové tvary některých substantiv se užívají (terminologicky) k označení zoologických a botanických systematických skupin, např. *bičkovci*, *houby*. Jelikož taxonomická skupina nutně zahrnuje všechny své prvky, jsou substantiva v daném významu nepočítatelná.

19.12.2 Zpracování substantiv s převahou plurálových tvarů v ASSČ

Významová odlišnost singulárových a plurálových tvarů není u těchto substantiv natolik výrazná, aby byla důvodem pro jejich zpracování v samostatných heslech^{479,480}; v samostatných významových odstavcích se zpravidla zpracovává význam taxonomické skupiny. V ASSČ proto k substantivům s převahou plurálových tvarů přistupujeme podobně

⁴⁷⁶ Rozdílnost zpracování těchto typů v SSJČ a SSČ vyplývá z jejich koncepčních zásad.

⁴⁷⁷ Srov. Panevová – Ševčíková (2011).

⁴⁷⁸ Podrobněji o souborovém a látkovém významu substantiv srov. Michalec – Veselý (2016).

⁴⁷⁹ V případě samostatného zpracování by jedna lexikální jednotka byla reprezentována lemmatem singulárovým, druhá lemmatem plurálovým, tj. byla by pojata jako plurale tantum.

⁴⁸⁰ Denotační rozdíl mezi singulárovými a plurálovými formami není patrný např. u některých názvů osob (*sázkař*, *běžkař*, *ochotník*) a u názvů konkrétních i abstraktních objektů (*elektrospotřebič*, *výmluva*). Převaha plurálových tvarů má i v těchto případech mimojazykové příčiny, neprotivá se však do lexikálního významu substantiva.

jako SSJČ a SSČ: u substantiva reprezentovaného lemmatem singulárním uvádíme v podheslí tvar nominativu plurálu; ve výkladu významu jako opěrný výraz užíváme rovněž plurální tvar, příp. singulární tvar implikující pluralitu označeného předmětu. Srov. zpracování hesel vyjadřujících 1) význam souborový, např. **bota 1.** zprav. mn. **boty** výrobek určený k ochraně chodidel, opatřený podrážkou; syn. obuv: *kožené boty*; *šněrovací boty*; *zimní boty*; (...) *vyzula se mu pravá bota*, 2) inklinaci k významu látkovému u lexie ‚plod‘, např. **borůvka 2.** zprav. mn. **borůvky** drobné kulovité tmavě modré plody této rostliny: *sbírat borůvky*; *chodit na borůvky*; (...), 3) význam taxonomické skupiny, např. **bičíkovec**, mn. **bičíkovci** biol. jednobuněčné organismy pohybující se pomocí jednoho nebo více bičíků: *rostlinní bičíkovci vytvářejí velké kolonie*; *nemoci způsobené střevními bičíkovci*.

U substantiv, jejichž plurální formy převažují nad formami singulárními, se jako součást podheslí uvádí údaj zprav. mn. Údaj často mn. uvádíme v případě, že plurální formy sice nepřevažují, ale vyskytují se poměrně často vedle forem singulárních. Srov. **brusinka 1.** ‚nízký lesní keřík s tuhými lesklými lístky a jedlými červenými plody bobulemi, bot. brusnice brusinka *Vaccinium vitis-idaea*‘ 2. zprav. mn. **brusinky** ‚drobné červené kulovité plody této rostliny‘; **drobák** m. často mn. ‚drobný peníz‘.

SUMMARY

After four years of intensive work on the Academic Dictionary of Contemporary Czech (*Akademický slovník současné češtiny*, ASSČ), and at the time when the first part (letter A) of the dictionary is being prepared for publishing, we are presenting the dictionary-making principles of the new dictionary to broader professional public.

The ASSČ is a new monolingual dictionary of contemporary Czech the work on which has been in progress since 2012 at the Institute of the Czech Language of the Academy of Sciences of the CR. It builds on the tradition of general monolingual dictionaries of Czech that emerged at the Institute of the Czech Language in the 20th century. The first, and the largest, there was the Reference Dictionary of the Czech Language (*Příruční slovník jazyka českého*, PSJČ, 1935–1957), the tradition was then developed through the medium-sized Dictionary of the Standard Czech Language (*Slovník spisovného jazyka českého*, SSJČ, 1960–1971) to the one-volume Dictionary of Standard Czech for Schools and the Public (*Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, SSČ, 1st edition in 1978; 2nd, revised edition in 1994; 3rd, revised edition in 2003). In terms of their aim, size, material basis and dictionary-making principles each represents a certain type of a monolingual dictionary. Also the ASSČ, the fourth monolingual dictionary of contemporary Czech, is a distinctive lexicographical work which shows the present stage of our language and the level of current linguistic knowledge, including the theory of monolingual lexicography.

The conceptual distinctiveness of the ASSČ is a natural consequence of the fact that more than forty years have passed since the publication of the SSJČ (and since the publication of its first volume even fifty years), the most corresponding monolingual dictionary in terms of the type. Since then, the vocabulary of Czech, linguistic methodology, platforms for creating dictionaries and media for publishing have considerably changed.

In spite of the fact that during compilation of the new dictionary and its dictionary-making principles we are inspired by the previous monolingual dictionaries in many ways, some aspects – the macrostructure and the microstructure of the dictionary, the matter of material resources and the ways of lexicographical work – have to be realized newly or differently, in accordance with current lexicographical trends and methods, especially those concerning corpus lexicography and lexicography focused on electronic dictionaries.

The main novelty in the dictionary macrostructure consists in the ‘autonomisation’ of the list of headwords. It concerns separate listing of derivatives: denominal relational adjectives, deadjectival adverbs, and deadjectival nouns (i.e. names of properties). In previous dictionaries these lexical groups were presented as run-ons attached to the headwords of their motivants. Multi-word lexical units are listed in a one-word lemma entry (in agreement with previous dictionaries) but it is taken into account that they are independent formal-semantic lexical units; therefore a big part of them (all phrasemes and a great deal of non-phraseological units) is provided with the explanation of the meaning and with exemplification.

During the process of compilation of the ASSČ we use lexicographical technical infrastructure different from previous practice. The word-list of the dictionary as well as its material basis are built on the Czech National Corpus. Unlike monolingual dictionaries created in the Institute of the Czech Language in the past, this dictionary has been – in accordance with the current lexicographical trends – compiled since the very beginning by means of specialised lexicographical software for dictionary compilation. The dictionary will be published via the internet (on the website of the Institute of the Czech Language).

Unlike the practise of previous monolingual dictionaries, grammatical information is elaborated in more details in the ASSČ, it concerns especially the list of morphological forms and valency. The accent on the treatment of syntagmatic relations in the vocabulary is manifested not only by valency information but also by the treatment of collocability (including the treatment of monocollocable words).

In the monograph Chapters from the Dictionary-making Principles of the Academic Dictionary of Contemporary Czech (*Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*) we introduce the dictionary-making principles and editorial instructions of the ASSČ concerning its basic characteristics,

the macrostructure and the microstructure and the treatment of (some) naming, structural and lexical-semantic groups. The main objective of the publication is the treatment of appellatives which form the majority of the word-list. Briefly we discuss the way of the treatment of proper nouns and abbreviations (placed in independent lists).

The basis of the monograph is made up of a) gradually expanded internal materials Dictionary-making Principles and Editorial Instructions of the Academic Dictionary of Contemporary Czech (*Koncepční zásady a zpracovatelský manuál Akademického slovníku současné češtiny*, team of authors, 2012–2016), b) articles, contributions and studies published (and for this monograph edited and supplemented) in linguistic journals and conference proceedings.

The monograph consists of nineteen chapters. In the first chapter the basic characteristics of the ASSČ is presented. The ASSČ is a medium-sized dictionary with an anticipated total of 120,000–150,000 lexical units. Its objective is to document the widespread vocabulary of contemporary Czech used in public official and semi-official communication as well as in everyday (i.e. non-public, unofficial) communication. The expected user of the dictionary is a secondary-school educated native speaker. After the work on the dictionary has been completed, it will be possible to publish the dictionary as a whole in a book form. The essential material basis is the synchronic corpus of written texts SYN of the Institute of the Czech National Corpus of the size of 2.2 billion words. Other material resources are the electronic archives of the company Newton Media, a. s., (the archives of both nationwide and regional printed periodicals and transcripts of current affairs television and radio programmes), the internet and the databases of the Institute of the Czech Language.

The second chapter deals with the word-list of the new dictionary. It is built on using different lexicographical techniques than before. We make use of the set of three balanced corpora, SYN2000, SYN2005 and SYN2010. The entries are selected from an automatically generated word-list mainly based on the frequency criterion and the criterion of the commonness of their usage (specialised terms, professional and slang expressions etc. are included only selectively; dialectal expressions are included if they are common in a wider area or if they are used outside dialects). Nevertheless the word-list has been expanded on the basis of word-formation relations (members of word-formation groups have been added) and on the basis of co-hyponymic and other relations (members of lexical-semantic classes have been added). Unlike previous dictionaries (SSJČ, SSČ), derivatives (relational adjectives, adverbs, names of properties) that used to be added to lemmas as run-on entries are listed as separate entries now.

The third chapter presents the microstructure of the ASSČ. The structure of an entry consists of the following parts: the lemma (including lexical variants), information on homonymy, pronunciation, etymology of the lexical unit, grammatical information (part of speech, morphology, valency), usage label, explanation of the meaning (including synonyms and antonyms), exemplification, notes (e.g. encyclopaedic information, further etymological information) and cross-reference to (semantically, grammatically) related entries.

The following chapters of the monograph deal with particular parts of an entry. The fourth chapter is devoted to the lemma and its lexical variants. In the ASSČ graphic (orthographic), morphological and word-formation variants of the lemma are included.

The objective of the fifth chapter is homonymy. The information on homonyms (marked by Roman numerals) follows the lemma. Full homonyms and some partial homonyms, as well as homographs, are indicated.

The sixth chapter deals with pronunciation. It is described for loan-words, for native words only occasionally (for example for homographs).

The seventh chapter is devoted to the information on word class. Word-class labels used in the ASSČ are identical with the labels used in the SSČ (2nd, revised edition) but word-class characteristics of some words has been revised as a consequence of the current state of linguistic knowledge.

The eighth chapter deals with morphological characteristics of nouns, adjectives, pronouns, numerals and verbs. In the ASSČ, morphological information is treated more comprehensively than in previous monolingual dictionaries. The morphological data in the ASSČ entries include mainly doublet forms and forms where users may feel hesitant.

The ninth chapter deals with the treatment of valency. In the ASSČ, the information on valency is systematically given for verbs (both right and left valency), selectively also for nouns and adjectives. The valency information is semantically specified, if necessary, in the explanation of the meaning, or in the examples.

The tenth chapter is devoted to usage labels (description of stylistic, temporal, spatial, frequency and pragmatic markedness) of lexical units. Most of them are adopted from previous dictionaries, only several labels are used in the ASSČ for the first time.

The aim of the eleventh chapter is etymological information. In the ASSČ, in accordance with the previous monolingual dictionaries of Czech it is provided especially for loan-words.

The twelfth chapter deals with the explanation of the meaning. When giving the lexical meaning of the entries, the ASSČ proceeds from the basic concept of determining the species classification – genus proximum – and differential semantic elements – differentia specifica. A part of the lexical meaning, however, contains those semantic elements that cannot be considered as necessary distinctive features but that reveal the complex of information on the denoted extra-linguistic reality that reflects the consciousness of an average member of the language community. To a certain extent, the explanation of the meaning may hence contain ‘encyclopaedic’ data. In order to eliminate definitional circularity, the explanation by means of synonyms is limited to a minimum, applied especially to some slang, expressive or dialectal words.

In the thirteenth chapter, general principles of the explanation of the lexical meaning are specified for all parts of speech. Here, in semantic description of specific parts of speech, the assets of lexicological and lexicographical research are reflected the most clearly, i. e. there are notable differences in description of lexical semantics compared to the situation in the previous dictionaries.

The fourteenth and fifteenth chapters deal with the description of basic semantic relations, i. e. synonymy and antonymy. In the ASSČ, synonymy includes synonyms which are semantically and distributionally full or partial. Gradual, complementary and vectorial antonyms are assigned.

The subject matter of the sixteenth chapter is exemplification. The exemplification part of an entry in the ASSČ contains both non-quotational examples (phrases in the form of syntagmas) illustrating typical collocations and grammatical constructions and quotational examples that show less common, unusual and sometimes even authorial use of the word (mainly for less frequent words and for words belonging to peripheral areas of the vocabulary).

The seventeenth chapter focuses on notes which are placed at the end of the entry (they are often used for further etymological information) and the eighteenth chapter is devoted to the way of the treatment of cross-references to (semantically, grammatically) related entries.

The last chapter, the nineteenth, is devoted to the treatment of specific lexical groups. First we report to multi-word lexical units: phraseological and non-phraseological. After that some other distinct groups are introduced: terminological units, names of persons, diminutives, names of properties, unverbated lexical units, names of bakery and confectionery products, names of disciplines, names of languages, names of colours and colour shades, compounds with numeral components, and nouns with predominantly plural morphology.

The book is completed with a list of abbreviations and symbols that comprises the abbreviations of quoted bibliography and the abbreviations and symbols used in quoted entries (both examples of the ASSČ and of other monolingual dictionaries). Orientation in the book is made easier by a detailed subject index.

The presented monograph is the first publication of its kind in the lexicography focused on contemporary Czech. Users of previous monolingual dictionaries (PSJČ, SSJČ, SSČ), as well as professional public got informed on their dictionary-making principles only through a concise version of them published in dictionaries or through articles published in linguistic journals.

LITERATURA

- ABEL, A. – KLOSA, A. (2012): The Lexicographic Working Environment in Theory and Practice. In: R. V. Fjeld – J. M. Torjusen (eds.), *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress: Oslo, 7–11 August 2012*. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, s. 1–23.
- Akademický slovník cizích slov* (1995). Praha: Academia. (ASCS)
- ATKINS, B. T. S. – RUNDELL, M. (2008): *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- BALÁŽOVÁ, L. (2009): O deminutívnej lexike v Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: M. Košková – M. Čoroleeva (eds.), *Bulharská a slovenská lexikografia v zjednotenej Európe*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, s. 142–152.
- BAŃKO, M. (2014): *Imny słownik języka polskiego PWN*. Wyd. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- BARBIERIK, K. – BODLÁK, M. – DĚNGEOVÁ, Z. – JARÝ, V. – LIŠKA, T. – LIŠKOVÁ, M. – NOVÝ, J. – VIRIUS, M. (2015): The Current Status of the Development of the ALEXIS Dictionary Writing System. In: K. Gajdošová – A. Žáková (eds.), *Natural Language Processing, Corpus Linguistics, Lexicography: Eight International Conference: Bratislava, 21–22 October 2015: Proceedings*. Lüdenscheid: RAM-Verlag, s. 17–25.
- BARBIERIK, K. – DĚNGEOVÁ, Z. – HOLCOVÁ HABROVÁ, M. – JARÝ, V. – LIŠKA, T. – LIŠKOVÁ, M. – VIRIUS, M. (2014): Simple and Effective User Interface for the Dictionary Writing System. In: A. Abel – C. Vettori – N. Ralli (eds.), *Proceedings of the 16th EURALEX International Congress: the User in Focus: Bolzano/Bozen, 15–19 July 2014* [online]. Bolzano: EURAC, s. 125–135. Cit. 2015-12-31. <http://euralex2014.eurac.edu/en/callforpapers/Documents/EURALEX_Part_1.pdf>.
- BARBIERIK, K. – HOLCOVÁ HABROVÁ, M. – KOCHOVÁ, P. – LIŠKA, T. – OPAVSKÁ, Z. – VIRIUS, M. (2013): A New Path to a Modern Monolingual Dictionary of Contemporary Czech: the Structure of Data in the New Dictionary Writing System. In: K. Gajdošová – A. Žáková (eds.), *Natural Language Processing, Corpus Linguistics, E-learning: Seventh International Conference: Bratislava, 13–15 November 2013: Proceedings*. Lüdenscheid: RAM-Verlag, s. 9–26.
- BARTOŇ, T. – CVRČEK, V. – ČERMÁK, F. – JELÍNEK, T. – PETKEVIČ, V. (2009): *Statistiky češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- BEČKA, J. V. (1979): *Slovník synonym a frazeologismů*. 2. vyd. Praha: Novinář.
- BLANÁR, V. (1984): *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia*. Bratislava: Veda.
- BLATNÁ, R. (1995): Metajazyk v lexikografii. In: F. Čermák – R. Blatná (eds.), *Manuál lexikografie*. Jinočany: H & H, s. 72–89.
- Boľšoj toľkovyj slovar' ruskogo jazyka* (2001). S. A. Kuznecov (ed.). Sankt-Peterburg: Norint.
- BOSÁK, J. (1987): O vymedzení univerbizácie. *Slovenská reč*, 52, s. 231–237.
- BOSÁK, J. (1995): Slang v jazyku a v slovníku: dynamika opisu. In: L. Klimeš (ed.), *Sborník přednášek z 5. konference o slangu a argotu v Plzni 7.–9. února 1995*. Plzeň: Pedagogická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, s. 12–17.
- BOZDĚCHOVÁ, I. (1994): *Tvoření slov skládáním*. Praha: Institut sociálních vztahů.
- BOZDĚCHOVÁ, I. (2009): *Současná terminologie: se zaměřením na kolokační termíny z lékařství*. Praha: Karolinum.
- BOZDĚCHOVÁ, I. (2010): Teorie terminologie a kognitivní lingvistika: k pojetí kategorizace, definice a nominace. *Slovo a slovesnost*, 71, s. 163–175.
- BRHLÍK, E. – ROMAŇUK, J. (1996): *Technologie přípravy pokrmů: učebnice pro kuchaře a číšníky 2. 6., čes. upr. vyd. Praha: Nakladatelství IQ 147.*

- BUZÁSSYOVÁ, K. (1986): Konkurencia slovtvorných typov s formantmi -ita a -osť. *Slovenská reč*, 51, s. 142–152.
- BUZÁSSYOVÁ, K. (1987): Dynamické tendencie v tvorení abstrákt. *Slovenská reč*, 52, s. 214–222.
- BUZÁSSYOVÁ, K. (2000): Odborná lexika vo všeobecnom výkladovom slovníku. In: K. Buzássyová (ed.), *Človek a jeho jazyk 1. Jazyk ako fenomén kultúry: na počesť prof. Jána Horeckého*. Bratislava: Veda, s. 509–519.
- BUZÁSSYOVÁ, K. (2008a): Jazyk a spoločnosť: krátka „kariéra“ niektorých slov a významov slov: príspevok k vymedzeniu pojmu efemérne slovo. In: S. Mislovičová (ed.), *Jazyk a jazykoveda v pohybe: na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: Veda, s. 245–255.
- BUZÁSSYOVÁ, K. (2008b): Sémantické a štylistické aspekty obmedzeného hniezdovania vo výkladovom slovníku. In: A. Rangelova – J. Světlá – A. Jarošová (eds.), *Lexikografie v kontextu informační společnosti: sborník příspěvků z pracovního setkání: Praha, 4.–6. 6. 2007*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 113–122.
- BUZÁSSYOVÁ, K. (2011): K aspektom tvorenia antonymných lexém s prefixom ne-: nominácia, lexikalizácia, pragmatické komponenty. In: J. Světlá – A. Jarošová – A. Rangelova (eds.), *Česká a slovenská výkladová lexikografia na začiatku 21. storočia: súbor príspevkov v rámci medzinárodného projektu Princípy a metódy tvorby výkladového slovníka*. Brno: Tribun EU, s. 175–191.
- BUZÁSSYOVÁ, K. (2012): Konotatívne a pragmatické príznaky lexikálneho významu. In: K. Buzássyová – B. Chocholová – N. Janočková (eds.), *Slovo v slovníku: aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika): na počesť Alexandry Jarošovej*. Bratislava: Veda, s. 56–75.
- CALZOLARI, N. (1996): Lexicon and Corpus: a Multi-faceted Interaction. In: M. Gellerstam – J. Järborg – S.-G. Malmgren – K. Norén – L. Rogström – C. R. Pappmehl (eds.), *Proceedings of the 7th EURALEX International Congress on Lexicography: Göteborg, 13–18 August 1996*. Göteborg: Department of Swedish, Göteborg University, s. 3–16.
- Cambridge Dictionaries Online* [online]. Cambridge: Cambridge University Press. <<http://dictionary.cambridge.org>>.
- Centre national de ressources textuelles et lexicales* [online] (2012). Nancy Cedex. <<http://www.cnrtl.fr>>.
- Collins Cobuild English Dictionary* (1995). J. Sinclair (ed.). London: HarperCollins.
- Collins Dictionaries* [online]. London: Collins. <<http://www.collinsdictionary.com>>.
- CVRČEK, K. – CHALUPNÝ, V. – KYNČIL, J. (1995): *Zbožňalství pro obchodní akademie a obchodní školy II*. Praha: Fortuna.
- CVRČEK, V. (2008): *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČECHOVÁ, M. a kol. (2000, 2., přeprac. vyd.; 2011, 3., upr. vyd.): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Institut sociálních vztahů, Státní pedagogické nakladatelství.
- ČECHOVÁ, M. a kol. (2008): *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČERMÁK, F. (1995a): Frazieografie. In: F. Čermák – R. Blatná (eds.), *Manuál lexikografie*. Jinočany: H & H, s. 116–136.
- ČERMÁK, F. (1995b): Paradigmatika a syntagmatika slovníku. In: F. Čermák – R. Blatná (eds.), *Manuál lexikografie*. Jinočany: H & H, s. 90–115.
- ČERMÁK, F. (1995c): Překladová lexikografie. In: F. Čermák – R. Blatná (eds.), *Manuál lexikografie*. Jinočany: H & H, s. 230–248.
- ČERMÁK, F. (1996): Systém, funkce, forma a sémantika českých předložek. *Slovo a slovesnost*, 57, s. 30–46.
- ČERMÁK, F. (1999): Oxfordská lexikografie přechází také plně na korpus. *Slovo a slovesnost*, 60, s. 136–141.
- ČERMÁK, F. (2006): Polysémie a kolokace: případ adjektiva měkký. In: F. Čermák – M. Šulc (eds.), *Kolokace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 56–93.
- ČERMÁK, F. (2007a): *Frazeologie a idiomatika: česká a obecná*. Praha: Karolinum.

- ČERMÁK, F. (2007b): Povaha a úzus interjekcí: případ češtiny. In: J. Levická – R. Garabík (eds.), *Computer Treatment of Slavic and East European Languages: Fourth International Seminar: Bratislava, 25–27 October 2007: Proceedings*. Brno: Tribun, s. 299–307.
- ČERMÁK, F. (2010a): *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČERMÁK, F. (2010b): Notes on Compiling a Corpus-Based Dictionary. *Lexikos*, 20 (*AFRILEX-reeks/series*, 20), s. 559–579.
- ČERMÁK, F. (2011): *Jazyk a jazykověda: přehled a slovníky*. 4., dopl. vyd. Praha: Karolinum.
- ČERMÁK, F. (2012): Poznámky k interpretaci významu ve slovníku. In: K. Buzássyová – B. Chochořová – N. Janočková (eds.), *Slovo v slovníku: aspekty lexikální sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika): na počest Alexandry Jarošovej*. Bratislava: Veda, s. 76–83.
- ČERMÁK, F. (2013): Poznámky k tvorbě slovníku na základě korpusu. *Jazykovedný časopis*, 64, s. 133–150.
- ČERMÁK, F. (2014): *Periferie jazyka: slovník monokolokabilních slov*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČERMÁK, F. – BLATNÁ, R. (eds.) (1995): *Manuál lexikografie*. Jinočany: H & H.
- ČERMÁK, F. – HOLUB, J. (2005): *Syntagmatika a paradigmatika českého slova I. Valence a kolokabilita*. Praha: Karolinum.
- ČERMÁK, F. – KŘEN, M. (eds.) (2011): *A Frequency Dictionary of Czech: Core Vocabulary for Learners*. London, New York: Routledge.
- ČERMÁK, F. – SGALL, P. – VYBÍRAL, P. (2005): Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. *Slovo a slovesnost*, 66, s. 103–115.
- ČERNÁ, A. – SVOBODOVÁ, I. – ŠIMANDL, J. – UHLÍŘOVÁ, L. (2002): *Na co se nás často ptáte*. Praha: Scientia.
- ČERVENÁ, V. (1979a): K lexikálním kontrastům v české slovní zásobě. *Naše řeč*, 62, s. 121–124.
- ČERVENÁ, V. (1979b): K slovo tvorným adjektivním kontrastům. *Naše řeč*, 62, s. 240–244.
- Český jazykový atlas (1. díl 1992, 2. díl 1997, 3. díl 1999, 4. díl 2002, 5. díl 2005, Dodatky 2011). Praha: Academia.
- ČURDOVÁ, V. – KROUPOVÁ, M. (v tisku): Sémantika sloves s předponou do- v Akademickém slovníku současné češtiny. In: *Varia XXIV: zborník materiálův z XXIV. kolokvia mladých jazykovedcov*.
- DANEŠ, F. (1985): K tzv. doplňku. In: *Věta a text*. Praha: Academia, s. 73–93.
- DANEŠ, F. (1991): Mathesiova koncepcie funkční gramatiky v kontextu dnešní jazykovědy. *Slovo a slovesnost*, 52, s. 161–174.
- DANEŠ, F. (2007): „Slovník roku 2006“. *Naše řeč*, 90, s. 203–206.
- DANEŠ, F. – DOKULIL, M. – KUCHAR, J. a kol. (1967): *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia. (TS 2)
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. (1981): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- DANEŠ, F. – KNAPPOVÁ, M. (1972): Příslovce a příslovečné určení zřetelově vymezovací. *Slovo a slovesnost*, 33, 106–115.
- DANEŠ, F. – KOMÁREK, M. – GREPL, M. – MRÁZEK, R. – HAUSENBLAS, K. – HLAVSA, Z. – KOŘENSKÝ, J. (1975): Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 36, s. 18–46.
- Das Aussprachewörterbuch: Wörterbuch der deutschen Standardausssprache* (1990). M. Mangold et al. (eds.). 3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. Mannheim: Dudenverlag.
- Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache* [online] (2000–2015). W. Klein (ed.). Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <<http://www.dwds.de>>.
- Deutsches Universalwörterbuch* (2011). W. Scholze-Stubenrecht (ed.). 7., überarb. und erw. Aufl. Mannheim: Dudenverlag.
- DOKULIL, M. (1962): *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Academia.

- DOKULIL, M. (1982): K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. *Slovo a slovesnost*, 43, s. 257–271.
- DOLEŽEL, L. (1955): K stylistické a normativní charakteristice ve slovníku spisovného jazyka. *Naše řeč*, 38, s. 12–20.
- DOLNÍK, J. (1988): Antonymá z logického a lingvistického hlediska. *Slovenská řeč*, 53, s. 83–93.
- DOLNÍK, J. (1990): Tri pristupy vo výklade lexikálneho významu. *Slovenská řeč*, 55, s. 74–86.
- DOLNÍK, J. (1997): Jazykové principy vo výstavbe frazém. In: P. Ďurčo (ed.), *Frazeologické štúdie II*. Bratislava: Esprima, s. 36–44.
- DOLNÍK, J. (2007): *Lexikológia*. 2. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského.
- DOLNÍK, J. (2012): Lexikálna pragmatika. In: K. Buzássyová – B. Chocholová – N. Janočková (eds.), *Slovo v slovníku: aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika): na počesť Alexandry Jarošovej*. Bratislava: Veda, s. 41–49.
- DUBĚDA, T. – HAVLÍK, M. – JÍLKOVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014): Průzkum výslovnostního úzu u výpůjček a cizích vlastních jmen – metodologické otázky. *Jazykovědné aktuality*, 51, s. 125–141. *Duden Online-Wörterbuch* [online]. Berlin: Bibliographisches Institut. <<http://www.duden.de/woerterbuch>>.
- ERTL, V. (1924): Slovník jazyka českého. *Vzdělavací příloha Národních listů*, 64, 178, 29. 6., s. 9 + 185, 6. 7., s. 9 + 192, 13. 7., s. 9.
- ERTL, V. (1929): Dobrý autor. In: *Časové úvahy o naší mateřštině*. Praha: Jednota československých matematiků a fyziků, s. 42–58.
- FIEDLEROVÁ, A. (1976): *Denominativní vztahová adjektiva ve staré češtině*. Kandidátská disertační práce [strojopis]. Praha.
- FILIPEC, J. (1957): Lexikálně sémantická výstavba hesla – ústřední otázka lexikografické práce: na materiále jednojazyčných slovníků. *Slovo a slovesnost*, 18, s. 129–150.
- FILIPEC, J. (1961): *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie: příspěvek k poznání systému v slovní zásobě*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- FILIPEC, J. (1968): K úkolům české lexikologie. *Slovo a slovesnost*, 29, s. 259–276.
- FILIPEC, J. (1973a): Ekvivalenty a synonyma v slovní zásobě. In: J. Ružička – I. Poldauf (eds.), *Slovo a slovník: zborník referátov z lexikologicko-lexikografickej konferencie v Smoleneciach, 4.–7. mája 1970*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, s. 131–144.
- FILIPEC, J. (1973b): K otázce sémantického popisu lexikálních jednotek. *Slovo a slovesnost*, 34, s. 78–84.
- FILIPEC, J. (1974): Využití odvozenin při určování mnohoznačnosti. *Naše řeč*, 57, s. 64–67.
- FILIPEC, J. (1980): K problematice jazykových variant. *Slovo a slovesnost*, 41, s. 308–313.
- FILIPEC, J. (1994): Systémovost antonymie. *Naše řeč*, 77, s. 124–126.
- FILIPEC, J. (1995a): Funkce odborného a běžného lexika v odborných textech. In: M. Žemlička (ed.), *Termína 94: konference o odborném stylu a terminologii: sborník příspěvků: Liberec, 21.–23. června 1994*. Liberec, Praha: Pedagogická fakulta Technické univerzity v Liberci, Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 37–46.
- FILIPEC, J. (1995b): Synonyma jako problém lingvistické teorie a jazykové praxe. In: J. Hasil (ed.), *Přednášky z XXXVII. a XXXVIII. běhu LŠSS*. Praha: Pražská imaginace, s. 65–73.
- FILIPEC, J. (1995c): Teorie a praxe jednojazyčného slovníku výkladového. In: F. Čermák – R. Blatná (eds.), *Manuál lexikografie*. Jinočany: H & H, s. 14–49.
- FILIPEC, J. (1998): Lexém-sémém, oblast jeho užití a typy neurčitosti. *Slovo a slovesnost*, 59, s. 81–95.
- FILIPEC, J. (2000): K popisu lexika. *Slavica slovaca*, 35, s. 124–127.
- FILIPEC, J. – ČERMÁK, F. (1985): *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- FONTENELLE, T. (1992): Collocation Acquisition from a Corpus or from a Dictionary: a Comparison. In: H. Tommola – K. Varantola – T. Salmi-Tolonen – J. Schopp (eds.), *Proceedings of the 5th EURALEX International Congress on Lexicography: Tampere, 4–9 August 1992*. Tampere: Department of Translation Studies, University of Tampere, s. 221–228.

- GEERAERTS, D. (2010): *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- GEERAERTS, D. (2013): The Treatment of Meaning in Dictionaries and Prototype Theory. In: R. H. Grouws – U. Heid – W. Schweickard – H. E. Wiegand (eds.), *Dictionaries: an International Encyclopedia of Lexicography*. Berlin: De Gruyter Mouton, s. 487–495.
- GEERAERTS, D. – CUYCKENS, H. (eds.) (2007): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1986): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HABROVÁ, M. (2014): Ke zpracování a výkladu významu názvů vlastností s příponou -ost v připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny. In: K. Dudová (ed.), *Varia XXII: zborník plných príspevkov z XXI. kolokvia mladých jazykovedcov: Nitra, 5.–7. 12. 2012*. Nitra: Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty UKF, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV, s. 94–100.
- HALLER, J. a kol. (1. díl 1969, 2. díl 1974, 3. díl 1977): *Český slovník věcný a synonymický*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HANKS, P. (2004): Corpus Pattern Analysis. In: G. Williams – S. Vessier (eds.), *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress: Lorient, 6–10 July 2004*. Lorient: Faculté des Lettres et des Sciences Humaines, Université de Bretagne Sud, s. 87–97.
- HANKS, P. (2005): Johnson and Modern Lexicography. *International Journal of Lexicography*, 18, s. 243–266.
- HANKS, P. (2010): Compiling a Monolingual Dictionary for Native Speakers. *Lexikos*, 20 (AFRILEX-reeks/series, 20), s. 580–598.
- HANKS, P. (2012): The Corpus Revolution in Lexicography. *International Journal of Lexicography*, 25, s. 398–436.
- HAUSENBLAS, K. (1958): Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování. In: A. Dostál (ed.), *Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 23–51.
- HAUSENBLAS, K. (1962): K specifickým rysům odborné terminologie. In: J. Bělič – L. Doležel – Š. Peciar (eds.), *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 248–262.
- HAUSENBLAS, K. (1968): K pojetí „současného jazyka“. *Slovo a slovesnost*, 29, s. 348–354.
- HAUSER, P. (1986): *Nauka o slovní zásobě*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HAVRÁNEK, B. (1928): *Genera verbi v slovanských jazycích I*. Praha: Královská česká společnost nauk.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1981): *Česká mluvnice*. 4. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HAYEKOVÁ, M. (1956): Deminutiva v slovníku, ich stylistické označení a využití. *Slovenská řeč*, 21, s. 76–79.
- HAYEKOVÁ, M. (1957): Ešte o formálnych zdrobneninách – expresívach. *Slovenská řeč*, 22, s. 359–363.
- HEBAL-JEZIERSKA, M. (2011): Variantnost ve flexi životných maskulin. In: F. Štícha (ed.), *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia, s. 448–508.
- HERBST, T. – KLOTZ, M. (2003): Beispiele. In: *Lexikografie*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, s. 55–61.
- HLADKÁ, Z. (1997): Lidové názvy rostlin se zvířecím jménem v přívlastku. In: I. Pospíšil (ed.), *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, A, 46. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, s. 119–129.
- HLADKÁ, Z. (2000): *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech: k sémantickému tvoření lexikálních jednotek v nářečích*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně.
- HLADKÁ, Z. (2007): Lexikografie. In: J. Pleskalová a kol. (eds.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, s. 164–198.
- HLADKÁ, Z. – MARTINCOVÁ, O. (2012): *Slova v soukromých dopisech: lexikografická sonda*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.

- HLAVSA, Z. (1964): Několik poznámek o užívání a významu tvarů množ. čísla podstatných jmen. *Naše řeč*, 47, s. 266–274.
- HLAVSA, Z. – SVOZILOVÁ, N. (1969): K povaze významu u zájmen. *Slovo a slovesnost*, 30, s. 120–124.
- HOLUB, J. – LYER, S. (1978): *Stručný etymologický slovník jazyka českého: se zvláštním zřetelom k slovům kulturním a cizím*. 2., rozš. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HOMOLÁČ, J. – MRÁZKOVÁ, K. (2014): K stylistickému hodnocení jazykových prostředků, zvláště lexikálních. *Slovo a slovesnost*, 75, s. 3–38.
- HORECKÝ, J. (1957): Dve osobitosti v menách osôb. *Slovenská reč*, 22, s. 352–358.
- HORECKÝ, J. (1997): Návrh na vymedzenie frazémy. In: P. Ďurčo (ed.), *Frazeologické štúdie II*. Bratislava: Esprima, s. 78–81.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. (eds.) (1989): *Dynamika slovnjej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- HRADILOVÁ, D. (2013): Funkční stratifikace češtiny z lexikologického hlediska. In: P. Adámková – M. Martinková – O. Uličný (eds.), *Studie k moderní mluvnici češtiny 4. Dynamika českého lexika a lexikologie*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, s. 95–104.
- HUBÁČEK, J. (1988): *Malý slovník českých slangů*. Ostrava: Profil.
- HUBÁČEK, J. (2003): *Výběrový slovník českých slangů*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravská univerzity.
- HŮRKOVÁ, J. (1995): *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia.
- InterActive Terminology for Europe* [online]. Lucemburk: Překladatelské středisko pro instituce Evropské unie. <<http://iate.europa.eu>>.
- Internetová jazyková příručka* [online] (2008–2016). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. <<http://prirucka.ujc.cas.cz>>.
- IVANOVÁ, M. – KYSELOVÁ, M. (2012): Niekoľko poznámok o statuse a vymedzení kategoriálních verb. In: K. Buzássyová – B. Chocholová – N. Janočková (eds.), *Slovo v slovníku: aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika): na počesť Alexandry Jarošovej*. Bratislava: Veda, s. 159–170.
- IVANOVÁ, M. – SOKOLOVÁ, M. – KYSELOVÁ, M. (2013): Teoreticko-metodologické otázky spracovania valencie slovenských slovies. *Slovenská reč*, 78, s. 7–31.
- JANOČKOVÁ, N. (2010): Dynamické pohyby v abstraktnej lexike a ich odraz v lexikografickej praxi. In: M. Šimková (ed.), *Slovo – Tvorba – Dynamickosť: na počesť Kláry Buzássyovej*. Bratislava: Veda, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, s. 467–483.
- JANOVEC, L. (2005): Nevětné frazémy v nové slovní zásobě. In: O. Martincová – A. Rangelova – J. Světlá (eds.), *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 147–158.
- JAROŠOVÁ, A. (2000a): Lexikalizované spojenie v kontexte ustálených spojení. In: J. Dolník (ed.), *Princípy jazyka a textu: materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9.–10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 138–153.
- JAROŠOVÁ, A. (2000b): Spracovanie ustálených spojení vo výkladovom slovníku: návrh. In: O. Martincová – J. Světlá (eds.), *Nová slovní zásoba ve výkladových slovnících: sborník příspěvků z konference: Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 43–54.
- JAROŠOVÁ, A. (2000c): Viacslovný termín a lexikalizované spojenie. In: K. Buzássyová (ed.), *Človek a jeho jazyk I. Jazyk ako fenomén kultúry: na počesť profesora Jána Horeckého*. Bratislava: Veda, s. 481–493.
- JAROŠOVÁ, A. (2003): Umývať sa: predmetová syntagma alebo zvrtné sloveso? In: M. Šimková (ed.), *Tradičné a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*. Bratislava: Veda, s. 204–208.
- JAROŠOVÁ, A. (2005): Obrazná terminológia alebo odborná frazeológia? Ako riešime túto a podobné otázky v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: M. Jankovičová – J. Mlček – J. Skladaná (eds.), *Frazeologické štúdie IV*. Bratislava: Veda, s. 131–145.
- JAROŠOVÁ, A. (2007): Problém vymedzenia kolokácií. *Jazykovedný časopis*, 58, s. 81–102.

- JAROŠOVÁ, A. (2008a): Problém uvádzenia synonym v výkladovom slovníku. In: S. Mislovičová (ed.), *Jazyk a jazykoveda v pohybe: na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: Veda, s. 371–377.
- JAROŠOVÁ, A. (2008b): Spracovanie adjektív v Slovníku súčasného slovenského jazyka s osobitným zreteľom na adjektíva vzťahové. In: A. Rangelova – J. Světlá – A. Jarošová (eds.), *Lexikografie v kontextu informační společnosti: sborník příspěvků z pracovního setkání: Praha, 4.–6. 6. 2007*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 59–72.
- JAROŠOVÁ, A. (2009): Problematika lexikální variantnosti a způsoby jej lexikografického zachytení. In: M. Považaj (ed.), *Dynamické tendencie v slovenskom pravopise*. Bratislava: Veda, s. 98–134.
- JAROŠOVÁ, A. (2013): Vidová opozícia a vidová korelácia v slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 64, s. 5–47.
- JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. (2006): Východiská a zásady spracovania slovníka. In: *Slovník súčasného slovenského jazyka A–G*. Bratislava: Veda, s. 13–47.
- JEDLIČKA, A. (1965): K charakteristice slovní zásoby současné spisovné češtiny. In: V. Barnet (ed.), *Slavica Pragensia VII*. Praha: Univerzita Karlova, s. 13–27.
- JEDLIČKA, A. (1969a): Univerbizace a multiverbizace v pojmenovacích strukturách. In: V. Barnet (ed.), *Slavica Pragensia XI*. Praha: Univerzita Karlova, s. 93–101.
- JEDLIČKA, A. (1969b): Vývojová dynamika současné spisovné češtiny. *Naše řeč*, 52, s. 79–94.
- JEDLIČKA, A. (1973): Dynamika současného spisovného jazyka a jeho stylová diferenciacie. In: B. Havránek (ed.), *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě: lingvistika*. Praha: Academia, s. 211–221.
- JEDLIČKA, A. (1974): *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Univerzita Karlova.
- JIRANOVÁ, P. (2008): *Morfologická a syntaktická charakteristika českých číslovek vyjadřujících počet entit, jejich souborů a druhů*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- JUNKOVÁ, B. (2010): *Jazyková dynamika současné publicistiky*. Praha: ARSCI.
- KAČALA, J. (1993): Kategoriale slova v slovných spojeniach: príspevok k teórii jazykového významu. *Jazykovedný časopis*, 44, s. 14–24.
- KAČALA, J. (1997a): K statusu lexikalizovaných spojení. *Slovenská reč*, 62, s. 193–203.
- KAČALA, J. (1997b): Lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky. In: P. Ďurčo (ed.), *Frazeologické štúdie II*. Bratislava: Esprima, s. 95–102.
- KARLÍK, P. (2000): Hypotéza modifikované valenční teorie. *Slovo a slovesnost*, 61, s. 170–189.
- KARLÍK, P. – HLADKÁ, Z. (2004): Kam s ním? Problém stupňování adjektiv. In: P. Karlík – J. Pleskalová (eds.), *Život s morfémy: sborník studií na počest Zdenky Rusínové*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, s. 73–93.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. (EŠČ)
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (eds.) (1995; 2., upr. vyd. 1996 a dále): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. (PMČ 1995, PMČ 1996 a dále)
- KAVINA, J. (2002): *Zbožiznalství potravinářského zboží: pro 1. ročník středních odborných učilišť a integrovaných středních škol učebního oboru prodavač – prodavačka, zaměřeni pro potravinářské zboží a pro smíšené zboží*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství IQ 147.
- KILGARRIFF, A. – RYCHLÝ, P. – SMRŽ, P. – TUGWELL, D. (2004): The Sketch Engine. In: G. Williams – S. Vessier (eds.), *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress: Lorient, 6–10 July 2004*. Lorient: Faculté des Lettres et des Sciences Humaines, Université de Bretagne Sud, s. 105–116.
- KLIKORKA, J. – HANZLÍK, J. (1987): *Názvosloví anorganické chemie: pravidla k roku 1985*. 3., upr. a rozš. vyd. Praha: Academia.
- KLINCKOVÁ, J. (1990): Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov. *Slovenská reč*, 55, s. 327–334.
- KNAPPOVÁ, M. (1973): K tvoření příslovcí z přídavných jmen. *Naše řeč*, 56, s. 11–18.
- KNAPPOVÁ, M. (2010): *Jak se bude vaše dítě jmenovat? 5.*, přeprac. a dopl. vyd. Praha: Academia.
- KOČOUREK, R. (1965): Termín a jeho definice. *Československý terminologický časopis*, 4, s. 1–25.

- KOCOUREK, R. (2012): Slovo k jazykovědnému studiu terminologie. In: S. Čmejrková – J. Hoffmannová – J. Klímová (eds.), *Čeština v pohledu synchronním a diachronním: stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum, s. 41–47.
- KOČIŠ, F. (1988): Synonymia a synonymá z lexikologického a lexikografického aspektu. *Slovenská reč*, 53, s. 37–48.
- KOCHOVÁ, P. (2014): Nové cesty lexikografického popisu: ke zpracování desubstantivních vztahových adjektiv ve výkladovém slovníku. In: S. Ondrejovič – L. Satinská – J. Vráblová (eds.), *Štefan Peciar a moderná lexikografia: zborník k 100. výročiu narodenia Štefana Peciaru*. Bratislava: Veda, s. 163–182.
- KOCHOVÁ, P. – OPAVSKÁ, Z. (2016): Akademický slovník současné češtiny. *Naše řeč*, 99, s. 57–83.
- Kolektiv autorů (2012–2016): *Koncepční zásady a zpracovatelský manuál Akademického slovníku současné češtiny*. Interní materiály. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.
- KOMÁREK, M. (1954): K otázce predikativa (kategorie stavu) v češtině. In: V. Křístek (ed.), *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci: jazyk a literatura*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 7–25.
- KOMÁREK, M. (1956): K otázce slovních druhů v češtině: odpověď na kritiku. *Slovo a slovesnost*, 17, s. 160–168.
- KOMÁREK, M. (2006): *Příspěvky k české morfologii*. 2., rozš. vyd. Olomouc: Periplum.
- KOPEČNÝ, F. (1954): Passivum, reflexivní forma slovesná a reflexivní sloveso. In: J. Bělič – M. Dokulil (eds.), *K 60. narozeninám akademika B. Havránka*. Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 224–247.
- KOPEČNÝ, F. (1958): *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KOPEČNÝ, F. (1962): *Slovesný vid v češtině*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- KOVAŘÍKOVÁ, D. – CHLUMSKÁ, L. – CVRČEK, V. (2012): What Belongs in a Dictionary? The Example of Negation in Czech. In: R. V. Fjeld – J. M. Torjusen (eds.), *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress: Oslo, 7–11 August 2012*. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, s. 822–827.
- KROUPOVÁ, L. (1985): *Sekundární předložky v současné spisovné češtině*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV.
- KROUPOVÁ, L. – MEJSTŘÍK, V. (1969): K otázce tzv. centrálního významu při synchronním lexikografickém popisu významové struktury polysémních slov. *Slovo a slovesnost*, 30, s. 293–308.
- KRYSIN, L. P. – KURKINA, L. V. – ŠVEDOVA, N. J. (2008): *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka s vključenijem svedenij o proischoždenii slov: 82 000 slov i frazeologičeskich vyražeenij*. Moskva: Institut russkogo jazyka im. V. V. Vinogradova RAN, Izdatelskij centr Azbukovnik.
- KUČEROVÁ, E. (1974): Z problematiky slovních spojení: lexikalizované spojení jako pomenovací jednotka. In: Š. Peciar (ed.), *Štúdie z porovnávej gramatiky a lexikológie*. Bratislava: Veda, s. 7–40.
- Le Grand Robert de la langue française* (2001). P. Robert – A. Rey (eds.). 2^{ème} éd. Paris: Dictionnaires Le Robert.
- Le Petit Robert 1. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (1992). P. Robert – A. Rey – J. Rey-Debove (eds.). Nouv. éd. rev., corr. Paris: Dictionnaires Le Robert.
- Le Trésor de la langue française informatisé* [online]. L'Université de Lorraine. <<http://www.atilf.atilf.fr>>.
- Lexikografický kolektiv ÚJČ (1975): K výkladovým postupům v jednojazyčné lexikografii. *Slovo a slovesnost*, 36, s. 84–91.
- LIŠKOVÁ, M. (2013): Způsob označování stylové příznakosti ve výkladovém slovníku. *Jazykovědné aktuality*, 50, s. 154–158.
- LIŠKOVÁ, M. (2015): Problematika vymezení pojmů archaismus a historismus. *Jazykovědné aktuality*, 52, s. 102–116.
- LIŠKOVÁ, M. – PERNICOVÁ, H. (2015): Pojmenování barev a jejich odstínů v Akademickém slovníku současné češtiny. *Časopis pro moderní filologii*, 97, s. 169–178.

- Longman Dictionary of Contemporary English [online]. Pearson ELT. <<http://www.ldoceonline.com>>.
- Longman Pronunciation Dictionary [CD-ROM] (2008). J. Ch. Wells (ed.). 3rd ed. Harlow: Pearson Longman.
- LOPATKOVÁ, M. – ŽABOKRTSKÝ, Z. – BEJČEK, E. – SKWARSKA, K. – KETTNEROVÁ, V. (2008): *Valenční slovník českých sloves*. Praha: Karolinum. (VŠČS)
- LOPATKOVÁ, M. – ŽABOKRTSKÝ, Z. – BEJČEK, E. – SKWARSKA, K. – KETTNEROVÁ, V.: *Valency Lexicon of Czech Verbs VALLEX* [online]. Verze 2.7. <<http://ufal.mff.cuni.cz/legacy/vallex/2.7/doc/data.html>>.
- LUDWIG, K.-D. (1991): *Markierungen im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch des Deutschen: ein Beitrag zur Metalexikographie*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Macmillan Dictionary [online]. Macmillan Publishers. <<http://www.macmillandictionary.com>>.
- MACHAČ, J. (1967): K lexikologické problematice slovních spojení. *Slovo a slovesnost*, 28, s. 137–149.
- MACHAČ, J.: *Slovní spojení: v jednojazyčném výkladovém slovníku* [rukopis, nedatováno].
- MACHOVÁ, S. (1995): Terminografie – speciální případ lexikografie. In: M. Žemlička (ed.), *Termina 94: konference o odborném stylu a terminologii: sborník příspěvků: Liberec, 21.–23. června 1994*. Liberec, Praha: Pedagogická fakulta Technické univerzity v Liberci, Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 133–137.
- MAN, O. (1964): Postavení slovesa v systému terminologie. In: V. Barnet (ed.), *Slavica Pragensia VI: k stému výročí smrti Vuka Štefanoviče Karadžiče*. Praha: Univerzita Karlova, s. 129–138.
- MARKOVÁ, K. (1999): Sémantické a gramatické parametry konverzívních lexémů: na příkladu substantiv VÍTĚZSTVÍ, PORÁŽKA. *Slovo a slovesnost*, 60, s. 102–116.
- MARTINCOVÁ, O. (2000): Derivatívnost u nových víceslovných pojmenování. In: K. Buzássyová (ed.), *Člověk a jeho jazyk I. Jazyk ako fenomén kultúry: na počesť prof. J. Horeckého*. Bratislava: Veda, s. 382–387.
- MARTINCOVÁ, O. (2005): Nová víceslovná pojmenování. In: O. Martincová – A. Rangelova – J. Světlá (eds.), *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 212–231.
- MARTINCOVÁ, O. (2011): *Univerbizace v české lexikografii*. Interní materiál. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.
- MARTINCOVÁ, O. (2015): K pojetí variantnosti u Josefa Filipce. *Jazykovědné aktuality*, 52, s. 118–123.
- MARTINCOVÁ, O. a kol. (1996): *Manuál Slovníku neologizmů*. Interní tisk. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.
- MARTINCOVÁ, O. a kol. (1998): *Nová slova v češtině: slovník neologizmů I*. Praha: Academia. (SN 1)
- MARTINCOVÁ, O. a kol. (2004): *Nová slova v češtině: slovník neologizmů 2*. Praha: Academia. (SN 2)
- MASÁR, I. (1991): *Průručka slovenskej terminológie*. Bratislava: Veda.
- MCNEILL, J. – BARRIE, F. R. – BUCK, W. R. – DEMOULIN, V. – GREUTER, W. – HAWKS-WORTH, D. L. – HERENDEEN, P. S. – KNAPP, S. – MARHOLD, K. – PRADO, J. – PRUD'HOMME VAN REINE, W. F. – SMITH, G. F. – WIERSEMA, J. H. (2012): *International Code of Nomenclature for Algae, Fungi, and Plants (Melbourne Code) Adopted by the Eighteenth International Botanical Congress, Melbourne, Australia, July 2011* [online]. Bratislava: International Association for Plant Taxonomy. <<http://www.iapt-taxon.org/nomen/main.php?page=title>>.
- Merriam-Webster Online Dictionary [online]. Merriam-Webster, Incorporated. <<http://www.merriam-webster.com>>.
- MERVART, M. (1964): Obecné zásady tvorby názvů anorganických sloučenin v češtině a ruštině. *Československý terminologický časopis*, 3, s. 182–184.
- MICHALEC, V. (2014): Poznámky k výstavbě hesláře připravovaného výkladového slovníku současné češtiny. In: K. Dudová (ed.), *Varia XXII: zborník plných príspevkov z XXII. kolokvia mladých jazykovedcov: Nitra, 5.–7. 12. 2012*. Nitra: Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty UKF, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV, s. 273–281.

- MICHALEC, V. – VESELÝ, V. (2016): K významu substantiv s převahou plurálních tvarů. *Slovo a slovesnost*, 77, s. 163–184.
- MIKO, F. (1961): K problematice přísloviěk. *Jazykovedný časopis*, 12, s. 10–24.
- MIKULOVÁ, M. a kol. (2005): *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu: anotátorská příručka* [online]. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK. Cit. 2015-09-20. <<https://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/t-layer/pdf/t-man-cz.pdf>>.
- MINAIEVA, L. (1992): Dictionary Examples: Friends or Foes? In: H. Tommola – K. Varantola – T. Salmi-Tolonen – J. Schopp (eds.), *Proceedings of the 5th EURALEX International Congress on Lexicography: Tampere, 4–9 August 1992*. Tampere: Department of Translation Studies, University of Tampere, s. 77–80.
- MLACEK, J. (1984): *Slovenská frazeológia*. 2., dopl. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mluvnice češtiny 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfejka. Tvoření slov* (1986). J. Petr (ed.). Praha: Academia. (MČ 1)
- Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví* (1986). J. Petr (ed.). Praha: Academia. (MČ 2)
- Mluvnice češtiny 3. Skladba* (1987). J. Petr (ed.). Praha: Academia. (MČ 3)
- MOON, R. (2014): Meanings, Ideologies, and Learners' Dictionaries. In: A. Abel – Ch. Vettori – N. Ralli (eds.), *Proceedings of the 16th EURALEX International Congress: the User in Focus: Bolzano/Bozen, 15–19 July 2014*. Bolzano: EURAC, s. 85–105.
- MRÁZKOVÁ, K. (2013): Obecná čeština v SSJČ a v lingvistické bohemistice obecně. *Jazykovědné aktuality*, 50, s. 148–153.
- MUGGLESTONE, L. (2011): *Dictionaries: a Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (1993): *Vztahové adjektiva v slovenčine: funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov*. Bratislava: Veda.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (1997): Slovtvorná potencialita a lexikálna norma. In: S. Ondrejovič (ed.), *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Bratislava: Veda, s. 252–267.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2008): Futbalový, futbalovejší a iné... K niektorým otázkam spracovania desubstantívnych adjektív v Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: A. Rangelova – J. Světlá – A. Jarošová (eds.), *Lexikografie v kontextu informační společnosti: sborník příspěvků z pracovního setkání: Praha, 4.–6. 2007*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 73–93.
- NAGY, M. (2013): Lexikální význam, nebo encyklopedické heslo: metodologické úvahy. In: P. Adámková – M. Martinková – O. Uličný (eds.), *Studie k moderní mluvnici češtiny 4. Dynamika českého lexika a lexikologie*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, s. 24–51.
- Naše řeč* [online] (1916–2015). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 2015-09-11. <<http://nase-rec.ujc.cas.cz>>.
- NĚMEC, I. (1982): K problému slovníkové definice. *Naše řeč*, 65, s. 113–118.
- NĚMEC, I. (1997): Od nelichotivého pojmenování k čestnému názvu. *Naše řeč*, 80, s. 113–115.
- NĚMEC, I. (2009): Příslovce se vztahem k subjektu nebo objektu a jejich vývojové souvislosti s příslovcí způsobovými. In: R. Dittmann – H. Sobalíková – M. Vajdlová (eds.), *Práce z historické jazykovědy*. Praha: Academia, s. 325–330.
- NEWERKLA, S. M. (2004): *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- NIELSEN, S. – TARP, S. (eds.) (2009): *Lexicography in the 21st Century: in Honour of Henning Bergenholtz*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- NOVÁ, J. – PERNICOVÁ, H. (2016): Ke zpracování názvů rostlin v Akademickém slovníku současné češtiny. *Naše řeč*, 99, s. 207–212.
- Nový akademický slovník cizích slov* (2005). Praha: Academia. (NASCS)

- OLIVA, K. (2001): Reflexe reflexivity reflexiv. *Slovo a slovesnost*, 62, s. 200–207.
- OLOŠTIÁK, M. (2009): K triedeniu viacslovných pomenovaní. In: M. Týr (ed.), *Slovakistický zborník 5*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, s. 25–39.
- OLOŠTIÁK, M. (2011): K problematike delimitácie viacslovných pomenovaní a voľných syntaktických konštrukcií. In: K. Buzássyová – B. Chochoľová – N. Janočková (eds.), *Slovo v slovníku: aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika): na počesť Alexandry Jarošovej*. Bratislava: Veda, s. 126–139.
- OPAVSKÁ, Z. (2001): Univerbizace a multiverbizace ve slovníku neologizmů: k neografickému zachycení dvou dynamických procesů. In: S. Ondrejovič – M. Považaj (eds.), *Lexicographica '99: zborník na počesť Kláry Buzássyovej*. Bratislava: Veda, s. 146–151.
- OPAVSKÁ, Z. (2011): Zpracování víceslovných lexikálních jednotek v lexikální databázi Pralex: se zaměřením na zpracování nefrazeologických víceslovných lexémů. In: J. Světlá – A. Jarošová – A. Rangelova (eds.), *Česká a slovenská výkladová lexikografie na začiatku 21. storočia: súbor príspevkov v rámci medzinárodného projektu Princípy a metódy tvorby výkladového slovníka*. Brno: Tribun EU, s. 137–152.
- OPAVSKÁ, Z. (2014): K problematice zpracování víceslovných lexikálních jednotek v připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny. In: S. Ondrejovič – L. Satinská – J. Vráblová (eds.), *Štefan Peciar a moderná lexikografia: zborník k 100. výročiu narodenia Štefana Peciara*. Bratislava: Veda, s. 127–140.
- OPAVSKÁ, Z. (v tisku): K pojetí a zpracování multiverbálních spojení v připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny. In: *Varia XXIII: zborník materiálov z XXIII. kolokvia mladých jazykovedcov*.
- OPAVSKÁ, Z. – KOCHOVÁ, P. (2013): Stylistická charakteristika lexikálních jednotek v českých výkladových slovnících. *Jazykovědné aktuality*, 50, s. 141–147.
- ORAVCOVÁ, A. (1992): Antonymá vo výkladovom slovníku. *Slovenská reč*, 57, s. 298–303.
- ORGOŇOVÁ, O. (2012): Profesionalizmy teoreticky aj prakticky. In: K. Buzássyová – B. Chochoľová – N. Janočková (eds.), *Slovo v slovníku: aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika): na počesť Alexandry Jarošovej*. Bratislava: Veda, s. 140–147.
- ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. (2011): *Lexikológia slovenčiny: učebné texty a cvičenia*. Bratislava: Stimul.
- Oxford Dictionaries* [online] (2016). Oxford: Oxford University Press. <<http://www.oxforddictionaries.com>>.
- Oxford Dictionary of English* (2005). C. Soanes – A. Stevenson (eds.). 2nd ed., rev. Oxford: Oxford University Press. (ODE)
- PALA, K. – VŠIANSKÝ, J. (2000): *Slovník českých synonym*. 3. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- PALKOVÁ, Z. (1997): *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum.
- PANEVOVÁ, J. (1998): Ještě k teorii valence. *Slovo a slovesnost*, 49, s. 1–14.
- PANEVOVÁ, J. (1999a): Česká reciproční zájmena a slovesná valence. *Slovo a slovesnost*, 60, s. 269–275.
- PANEVOVÁ, J. (1999b): Valence a její univerzální a specifické projevy. In: Z. Hladká – P. Karlík (eds.), *Čeština – univerzália a specifika 1*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, s. 29–37.
- PANEVOVÁ, J. (2000): Poznámky k valenci podstatných jmen. In: Z. Hladká – P. Karlík (eds.), *Čeština – univerzália a specifika 2*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, s. 173–180.
- PANEVOVÁ, J. (2007): Gradation of Adjectives and Valency. In: F. Štícha – J. Šimandl (eds.), *Gramatika a korpus 2005 / Grammar & Corpora 2005: sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, 23.–25. 11. 2005, sídlo AV ČR v Praze*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 197–204.
- PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (1972): Slovesný vid v explicitním popisu jazyka. *Slovo a slovesnost*, 33, s. 294–303.
- PANEVOVÁ, J. – ŠEVČÍKOVÁ, M. (2011): Jak se počítají substantiva v češtině: poznámky ke kategorii čísla. *Slovo a slovesnost*, 72, s. 163–176.

- PERNICOVÁ, H. (2014a): Ke zpracování názvů rostlin a živočichů v připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny. In: K. Dudová (ed.), *Varia XXII: zborník plných príspevkov z XXII. kolokvia mladých jazykovedcov: Nitra, 5.–7. 12. 2012*. Nitra: Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty UKF, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV, s. 321–328.
- PERNICOVÁ, H. (2014b): Víceslovné názvy sportů a jejich deriváty z hlediska zpracování ve výkladovém slovníku. In: J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak (eds.), *Registre jazyka a jazykovedy I: na počesť Daniely Slančovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 165–172.
- POLDAUF, I. (1954): Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině. *Slovo a slovesnost*, 15, s. 49–65.
- PORÁK, J. (1958): O neurčitém významu u číslovek určitých. *Naše řeč*, 41, s. 241–251.
- POŠTOLKOVÁ, B. (1984): *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*. Praha: Academia.
- POŠTOLKOVÁ, B. – ROUDNÝ, M. – TEJNOR, A. (1983): *O české terminologii*. Praha: Academia.
- POTTER, L. (1998): Setting a Good Example: What Kind of Examples Best Serve the Users of Learners' Dictionaries? In: T. Fontenelle – P. Hiligsmann – A. Michiels – A. Moulin – S. Theissen (eds.), *Proceedings of the 8th EURALEX International Congress on Lexicography: Liège, 4–8 August 1998*. Liège: English and Dutch Departments, University of Liège, s. 357–362.
- Pralex* [online] (2012). Interní pracovní materiál. Praha: oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR.
- PRAVDOVÁ, M. – SVOBODOVÁ, I. (eds.) (2014): *Akademická příručka českého jazyka*. Praha: Academia.
- Pravidla českého pravopisu* (1993). Akademické vydání. Praha: Academia.
- Pravidla českého pravopisu* (1993). Školní vydání. Praha: Pansofia.
- Pravidla českého pravopisu* (1999). Školní vydání. 2., rozš. vyd. Praha: Fortuna.
- PRESL, J. S. – PRESL, K. B. (1819): *Flora czechica: indicatis medicinalibus, oeconomicis technologiceisque plantis / Kwětena česká: s poznamenánjmi lékařských, hospodářských a řemeslnických rostlin*. Pragae: J. G. Calve.
- PROCHÁZKOVÁ, B. (2016): Ke zpracování názvů pekařských a cukrářských výrobků v Akademickém slovníku současné češtiny. *Naše řeč*, 99, s. 84–91.
- Příruční slovník jazyka českého (1935–1957)*. Praha: Státní nakladatelství, Školní nakladatelství, Státní pedagogické nakladatelství. (PSJČ)
- Random House Webster's Unabridged Dictionary* (1999). 2nd ed. New York: Random House.
- REJZEK, J. (2015): *Český etymologický slovník*. 2., přeprac. vyd. Voznice: LEDA.
- RIPKA, I. (2005): Od frazémy k termínu: přenesené ľudové názvy rastlín. In: M. Jankovičová – J. Mlaček – J. Skladaná (eds.), *Frazeologické štúdie IV*. Bratislava: Veda, s. 298–302.
- SEKANINOVÁ, E. (1980): *Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine*. Bratislava: Veda.
- SCHMIEDTOVÁ, V. – SCHMIEDTOVÁ, B. (2006): Určení jazykové základovosti barev v Českém národním korpusu. In: F. Čermák – R. Blatná (eds.), *Korpusová lingvistika: stav a modelové přístupy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 285–313.
- SINCLAIR, J. (2004a): The Search for Units of Meaning. In: *Trust the Text: Language, Corpus and Discourse*. London, New York: Routledge, s. 24–48.
- SINCLAIR, J. (2004b): The Lexical Item. In: *Trust the Text: Language, Corpus and Discourse*. London, New York: Routledge, s. 131–148.
- SKLADANÁ, J. (1995): Štylistické hodnotenie niektorých lexikálnych jednotiek z obdobia 50.–80. rokov. In: M. Považaj (ed.), *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra: materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.–29. októbra 1994*. Bratislava: Veda, s. 162–166.
- SKLADANÁ, J. (1997): Čo s archaizmami a historizmami v súčasných slovníkoch. In: S. Ondrejovič (ed.), *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Bratislava: Veda, s. 246–251.

- SKOUMALOVÁ, Z. (1979): Některé otázky mluvnického popisu českého a ruského adverbia 1. Na okraj mluvnického a slovnědruhového zařazení. In: V. Straková (ed.), *Studie ze slovanské jazykovědy II*. Praha: Kabinet cizích jazyků ČSAV, s. 113–181.
- SKOUMALOVÁ, Z. (1989): In margine sémantického pole kvality (vlastnosti) v textu a překladu. *Slovo a slovesnost*, 50, s. 15–31.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky* (2009). 4 sv. F. Čermák a kol. (eds.). 2., přeprac. a dopl. vyd. Voznice: LEDA. (SČFI)
- Slovník českých synonym a antonym* (2007). Brno: Lingea.
- Slovník nespisovné češtiny* (2009). J. Hugo (ed.). 3., rozš. vyd. Praha: Maxdorf.
- Slovník současné češtiny* (2011). Praha: Lingea.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1978; 2., opr. a dopl. vyd. 1994; 3., opr. vyd. 2003). Praha: Academia. [CD-ROM] (1997, 2004, 2005). Voznice: LEDA. (SSČ)
- Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971). Praha: Nakladatelství ČSAV. (SSJČ)
- Slovník súčasného slovenského jazyka* (A–G 2006, H–L 2011). Bratislava: Veda. M–N. Pracovní verze [online]. <<http://lex.juls.savba.sk>>. (SSSJ)
- Slovo a slovesnost* [online] (1935–2015). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 2015-09-11. <<http://sas.ujc.cas.cz>>.
- Směrnice pro vypracovávání rukopisu Slovníku spisovného jazyka českého* (1957). M. Helcl – Z. Sochová – K. Kozlová (eds.). Interní tisk. 3. verze. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.
- SOCHOVÁ, Z. – POŠTOLKOVÁ, B. (1994): *Co v slovnících nenajdete*. Praha: Portál.
- SOKOLOVÁ, M. (2009): Verbální aspekt v slovenčine – bilancia doterajšieho výskumu. In: M. Ivanová (ed.), *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 6–21.
- SVENSÉN, B. (2009): *A Handbook of Lexicography: the Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SVOBODA, K. (1967): Vztažné věty s nesklonným co. *Naše řeč*, 50, s. 1–11.
- SVOZILOVÁ, N. (1970): Jak skloňujeme zájmeno týž/tentýž? *Naše řeč*, 53, s. 72–81.
- SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. (1997): *Slovesa pro praxi: valenční slovník nejčastějších českých sloves*. Praha: Academia. (SpP)
- SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. (2005): *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Praha: Academia. (SVaS)
- Synonymický slovník slovenčiny* (2004). M. Pisárčiková (ed.). 3. vyd. Bratislava: Veda.
- ŠIKRA, J. (1990): Polysémia prísloviak. *Slovenská reč*, 55, s. 193–203.
- ŠIKRA, J. (1991): *Sémantika slovenských prísloviak*. Bratislava: Veda.
- ŠMILAUER, V. (1951): *Zásoba slovní a význam slov*. Praha: Státní nakladatelství učebnic.
- ŠMILAUER, V. (1966): *Novočešská skladba*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠMILAUER, V. (1971): *Novočešské tvoření slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠTĚPÁNKOVÁ, B. (2014): *Aktualizátory ve výstavbě textu, zejména z pohledu aktuálního členění*. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013a): Pojetí výslovnosti v českých výkladových slovnících: výzva k diskusi. *Slovo a slovesnost*, 74, s. 279–297.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013b): Výslovnost cizích slov, vlastních jmen, zkratk a některé další fonetické dotazy v jazykové poradně. *Naše řeč*, 96, s. 117–140.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014): K uvádění výslovnosti v českých výkladových slovnících. In: S. Ondrejovič – L. Satinská – J. Vráblová (eds.), *Štefan Peciar a moderná lexikografia: zborník k 100. výročiu narodenia Štefana Peciara*. Bratislava: Veda, s. 216–223.
- ŠTÍCHA, F. (1975): K problematice významu slovesných reflexivních forem fakultativních. *Naše řeč*, 58, s. 127–132.

- ŠTÍCHA, F. (ed.) (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia. (AGSČ)
- TRÁVNÍČEK, F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny*. 2 sv. Praha: Slovanské nakladatelství.
- TRÁVNÍČEK, F. (1956): K otázce slovních druhů v češtině. *Slovo a slovesnost*, 17, s. 6–18.
- VACHKOVÁ, M. (2014): Z lexikografické dílny *Velké německo-české lexikální databáze*: slovníkový příklad. *Jazykové aktuality*, 51, s. 58–70.
- VAŇKOVÁ, I. (1999): Člověk a (jazykový) obraz přirozeného světa. *Slovo a slovesnost*, 60, s. 283–292.
- VAŇKOVÁ, I. (2007): *Nádoba plná řeči: člověk, řeč a přirozený svět*. Praha: Karolinum.
- VESELÝ, L. (2013): K otázce (ne)existence akuzativního *se* v současné češtině. *Bohemica Olomucensia*, 5, s. 308–317.
- VESELÝ, V. (2011): Ke zpracování zájmen v lexikální databázi Pralex. In: J. Světlá – A. Jarošová – A. Rangelova (eds.), *Česká a slovenská výkladová lexikografie na začátku 21. století: soubor příspěvků v rámci mezinárodního projektu Principy a metody tvorby výkladového slovníka*. Brno: Tribun EU, s. 95–103.
- VESELÝ, V. (2013): Kategorie kvantity a její vyjadřování v jazyce. In: O. Uličný – O. Bláha (eds.), *Studie k moderní mluvnici češtiny 6. Úvahy o české morfologii*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, s. 85–101.
- VESELÝ, V. (2016): Ke zpracování některých významových typů číslovek ve výkladovém slovníku. *Naše řeč*, 99, s. 113–131.
- VLKOVÁ, V. (1978): K problematice tzv. multiverbizačních spojení, zvláště v odborném stylu. *Slovo a slovesnost*, 39, s. 106–115.
- VLKOVÁ, V. (1988): Multiverbální spojení: příspěvek k dynamice lexikální zásoby odborného projevu. In: J. Nekvapil – O. Šoltys (eds.), *Funkční lingvistika a dialektika*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, s. 421–430.
- VLKOVÁ, V. (1990): Příspěvek k analýze multiverbálních spojení typu *provádět rekonstrukci*. *Slovo a slovesnost*, 51, s. 1–15.
- VONDRÁČEK, M. (1998): Citoslovce a částice: hranice slovního druhu. *Naše řeč*, 81, s. 29–37.
- Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla: výslovnost slov českých* (1967). B. Hála (ed.). 2. vyd. Praha: Academia.
- Výslovnost spisovné češtiny: výslovnost slov přejatých* (1978). M. Romportl a kol. (eds.). Praha: Academia.
- WAISSER, K. (2002): *Nové české názvosloví organické chemie*. Praha: Karolinum.
- Wielki słownik języka polskiego* [online] (2015). 2. vyd. Krakow: Instytut Języka Polskiego PAN. <<http://wsjp.pl/index.php?pwh=0>>.
- WIERZBICKA, A. (2014): *Sémantika: elementární a univerzální sémantické jednotky*. 1. čes. vyd. Praha: Karolinum.
- WILD, K. (2008): Vulgar and Popular in Johnson, Webster and the OED. In: E. Bernal – J. DeCesaris (eds.), *Proceedings of the 8th EURALEX International Congress: Barcelona, 15–19 July 2008* [online]. Barcelona: Institut Universari de Linguística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra, s. 1209–1214. Cit. 2015-31-12. <<http://bit.ly/28Sdr12>>.
- Zásady zpracování slovníku* (1978). In: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, s. 779–798.
- ZEMAN, J. (2008): *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZIMA, J. (1961): *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- ZÍSKAL, A. (1938a): Příspěvky k lexikografické teorii a praksi. *Slovo a slovesnost*, 4, s. 19–27.
- ZÍSKAL, A. (1938b): Další příspěvek k lexikografické teorii a praksi: vícevýznamnost slov. *Slovo a slovesnost*, 4, s. 149–160.
- ZÍSKAL, A. (1938c): Závěrečný příspěvek k lexikografické teorii a praksi: podrobný slovník současného spisovného jazyka a uspořádání hesel v něm. *Slovo a slovesnost*, 4, s. 212–222.

ZDROJE

- BENKO, V. (2015): *Araneum Bohemicum Maximum* [online]. <<http://www.korpus.cz>>.
- CVRČEK, V. – VONDŘIČKA, P. (2011): *SyD – Korpusový průzkum variant* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <<http://syd.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SYN [online] (2014). Verze 3. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SYN2000 [online] (2000). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SYN2005 [online] (2005). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SYN2006PUB [online] (2006). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SYN2009PUB [online] (2009). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SYN2010 [online] (2010). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <<http://www.korpus.cz>>.
- Databáze excerptního materiálu Neomat [online] (2015). Verze 3.0. Praha: oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR. <<http://neologismy.cz>>.
- Google [online]. Palo Alto (CA, USA): Google Inc. <<http://www.google.cz>>.
- Kartotéka lexikálního archivu [online] (1911–1991). <<http://psjc.ujc.cas.cz>>.
- Mediasearch – mediální archiv [online]. Praha: NEWTON Media, a. s. <<http://mediasearch.newtonit.cz>>.
- Oborová databáze ODE [online] (2009). Interní pracovní materiál. Praha: oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR.
- WebCorp [online] (1999–2013). Research and Development Unit for English Studies, Birmingham City University. <<http://www.webcorp.org.uk/live>>.

Ediční sjednocení seznamu literatury a zdrojů provedla M. Holcová

VĚCNÝ REJSTŘÍK

V rejstříku se zaznamenávají položky a jejich výskyty, které mají informační hodnotu pro uživatele. Uvádění odkazů u některých velmi četných výrazů je omezeno; jde zejména o položky *exemplifikace*, *frazém*, *heslář*, *heslářová položka*, *heslo*, *heslové slovo*, *jednoslovné heslo*, *komponent* (víceslovné lexikální jednotky), *lemma*, *sousloví*, *výklad významu*, *víceslovná lexikální jednotka*, *výkladová perifráze*. V rejstříku nejsou zachyceny výrazy, které patří k základním lexikologickým termínům a jichž se užívá v monografii průběžně, např. *lexikální jednotka*, *lexém* aj. Tučně jsou u jednotlivých položek vyznačeny stránky, kde je daný jev vyložen podrobněji.

- 1. osoba j. č. **61**
- 1. pád mn. č. **51, 54**
- 2. pád j. č. **51**
- 2. pád mn. č. **51, 53, 54**
- 3. osoba j. č. **59**
- 3. osoba mn. č. **61**
- 3. pád j. č. **51**
- 3. pád mn. č. **54**
- 4. pád j. č. **53**
- 4. pád mn. č. **54**
- 5. pád j. č. **53**
- 6. pád j. č. **51, 52, 53**
- 6. pád mn. č. **53, 54**
- 7. pád mn. č. **54**
- abstraktní název **194n.**, viz též abstraktum
- abstraktum 91, **194n.**, viz též abstraktní název
- adjektivum 42, 67n., 81, 82, **91n.**, 159, 184, 205, 207, viz též přídavné jméno
- adjektivum pasivní možnosti 94
- adjektivum příznačně dějové vlastnosti 94
- adjektivum z předložkových pádů 94
- adjektivum z tvaru přechodníku minulého 94
- adjektivum z tvaru přechodníku přítomného 94
- adjektivum z tvaru trpného participia 94
- adjektivum z tzv. l-ového přičestí 94
- adverbium 67n., 123, 160, 207
- adverbium s charakterizačním významem 126, **127**
- adverbium s podobnostním významem 126, **127n.**
- adverbium s významem časového určení 126, **128**
- adverbium s významem prostředku, prostřednictví 126, **128**
- adverbium s významem účinku 126, **128**
- adverbium s významem zařazovacím **127**
- adverbium s významem zřetele 126, **128**, viz též zřetelové adverbium
- adverbium se zařazovacím významem 126
- adverbium z desubstantivních adjektiv **126n.**
- adverbium z primárních adjektiv **129n.**
- akademický slovník 15
- antonymický vztah 132, viz též antonymie
- antonymie **150n.**, 175, 179, viz též antonymický vztah
- antonymie ve vlastním smyslu 150
- antonymum 81, **150n.**, 170, 171
- apelativizovaný název 24
- apelativní (heslo) 20
- apelativum z propria 161, viz též apelativum z vlastního jména, deproprium
- apelativum z vlastního jména 76, 78, viz též apelativum z propria, deproprium
- apelová částice 141
- archaismus 74
- autonomnost lexému 15
- autonomnost slovníkové definice 82, 88
- básnické slovo 75, viz též básnický výraz
- básnický výraz **71**, viz též básnické slovo
- bezrodé zájmeno 55, **56**
- centrální význam 85
- cíl slovníku 14
- citátový doklad 154, **155**
- citoslovce 15, 34, 42, 47, 81, 82, **141n.**, 163
- citoslovečný výraz **142**, 166
- časová spojka 139
- časový kvalifikátor **74**
- časový příznak 69, 74
- částečné antonymum 151
- částečné homonymum **35**
- částečné synonymum 145, **149**
- částice 42, 46, 47, 81, **139n.**
- částicový výraz 140, 166

- činitelské jméno 68, 186
 činné přičestí **60**
 číslovka 42, **57n.**, 81, **107n.**
 deadjektivní adverbium **123n.**, 207, viz *těž* deadjektivní příslovce
 deadjektivní modifikační derivát 94
 deadjektivní příslovce 25, 123n., viz *těž* deadjektivní adverbium
 deadjektivní substantivum 25, 67
 deadverbiální adjektivum 94
 definiční prvek 80
 deiktické slovo 42, 104, viz *těž* deiktický výraz
 deiktický výraz 104, viz *těž* deiktické slovo
 dějové jméno 44
 dějové názvy 91
 dějové substantivum 68
 deminutivní příznak 192, viz *těž* příznak deminutivnosti
 deminutivum 162, **191n.**, viz *těž* zdobnělina, zdobnělý název
 deminutivum druhého stupně 192, viz *těž* sekundární deminutivum
 deminutivum prvního stupně 192, viz *těž* primární deminutivum
 deproprium **24**, viz *těž* apelativum z vlastního jména, apelativum z propria
 derivát přejatého slova 39
 derivát terminologického lexému 177
 derivované sousloví **171n.**
 desubstantivní adjektivum **92n.**
 desubstantivní adjektivum se specializovanými kvalifikačními formanty **93**
 desubstantivní vztahové adjektivum **92n.**, **95n.**
 determinativum **103**
 determinologizace 177
 determinologizovaný lexém 177
 dětský výraz **73**
 deverbativní adjektivum **94**
 deverbativní substantivum 67
 deverbativum 67
 diferenční (významový) prvek 80, 132, 185, 201, viz *těž* diferenční (významový) rys, differentia specifica
 diferenční (významový) rys 181, 200, 201, 204n., viz *těž* diferenční (významový) prvek, differentia specifica
 differentia specifica 80, 81, 82, 178, 180, 181, 203, viz *těž* diferenční (významový) prvek, diferenční (významový) rys
 dílová číslovka **58n.**, 108, **113**
 dispozičnost (víceslovné lexikální jednotky) 166
 distinktivní (významový) prvek 80, 83, viz *těž* distinktivní (významový) rys
 distinktivní (významový) rys 80, viz *těž* distinktivní (významový) prvek
 doklad 136, 139, 141, 144, 154, 183
 dokonavé sloveso 42, 116, viz *těž* perfektivum
 doplňující výklad **87**, viz *těž* dovýklad
 dovýklad **87**, 149, 155, 170, 172, 204, 208, viz *těž* doplňující výklad
 druhová číslovka 108, **109n.**
 dubleta 51, 53, 54, 59
 důsledkový vztah 139
 důvodová spojka 137
 DWS 16
 dynamika slovní zásoby 15
 efemérní výraz 24
 elektronická podoba (slovníku) 16, 31, 32
 emocionální citoslovce 142, **143**
 emocionální částice 141
 encyklopedický (významový) prvek 80, 81, 84
 etymologické kritérium 86
 etymologický údaj 84
 etymologie **76n.**, 161, viz *těž* původ (slova)
 exemplifikace 63, 67, 115, 117, 122, 136, 139, 141, 144, 149, **154n.**, 171, 172, 173, 176, 179, 182, 183, 184, 190, 196, 204, 208
 explicitní podoba větného vzorce 65, viz *těž* větný vzorec
 explicitní výčet vazeb 68
 explikace 178
 expresivita **72n.**, 142, viz *těž* expresivnost
 expresivní příznak 69, 72, 73, 74, 193
 expresivní slovo 82, viz *těž* expresivum
 expresivnost **72n.**, viz *těž* expresivita
 expresivum **73**, viz *těž* expresivní slovo
 fakultativní komponent frazému **175**
 fakultativní (valenční) člen 64, viz *těž* fakultativní (valenční) doplnění
 fakultativní (valenční) doplnění 65, viz *těž* fakultativní (valenční) člen
 fakultativní (významový) prvek 80, 81, 133
 femininum **54**
 forma exemplifikace **156n.**
 frazém 15, 21, 24, 33, 42, 70, 147, 156, 161, 163, 166, **167**, 173, **174n.**
 frazémová zóna 168, 174
 frazeologické (kvazi)homonymum 164, **173n.**

- frekvenční kritérium 85, 103
 frekvenční kvalifikátor **75**
 frekvenční příznak 69
 frekventativum 25
 funkční souměrnost (výkladu významu) 81
 generický prvek 80, viz *těž* rodový prvek, genus proximum, opěrné slovo
 genus proximum 80, 81, 82, 88, 178, 180, 182, viz *těž* generický prvek, rodový prvek, opěrné slovo
 gradace **62n.**, viz *těž* stupňování
 graduální antonymie 150
 grafická podoba heslových slov 14
 grafická varianta 33, 47n., 157, viz *těž* pravopisná varianta
 gramatický význam 134
 hanlivý výraz **73**
 heslář **20n.**, 44, 45, 95, 103, 108, 123, 161, 164, 168, 176, 180, 206, 207, 208, 209, viz *těž* hlavní heslář
 heslářová položka 24, 36, 45, 48, 103, 122, 123, 168, 172, 175, 180, 190, 191, 195, 208, 209
 heslo 18, **22n.**, **26n.**, **28n.**, **31**, **32**, 35, 37, 45, 63, 108, 114, 115, 122, 178, 190, 193n., 204, 207, 208
 heslová stať 24, **28n.**, **30**, 91, 102, 103, 123
 heslové slovo 14, 20, **21n.**, 24, **33n.**, 70, 79, 182, viz *těž* lemma
 historismus 22, 24, 74
 hlásková varianta 33, 157
 hlavní heslář 14, **20n.**, 25, 26, 27, 173, viz *těž* heslář
 hnízdování 15, 20, **24n.**, 195
 homofon **38**
 homograf **38**
 homonymie **35n.**, 152, viz *těž* homonymní vztah
 homonymní výraz **35n.**, viz *těž* homonymum
 homonymní vztah 173, viz *těž* homonymie
 homonymum **35n.**, 191, viz *těž* homonymní výraz
 charakterizační kvalifikační význam (u adjektiv) 100, viz *těž* kvalifikační význam charakteristické vlastnosti (u adjektiv)
 identifikační spojka 137
 imperativ **60**
 imperativní tvar **50**
 imperfektivum 114, viz *těž* nedokonavé sloveso
 individuálně přivlastňovací adjektivum **93**
 infinitiv **59**
 ironický výraz **73**
 iterativum 25
 izolexémní slovtvorné synonymum 148
 jazyk exemplifikace **158**
 jazyková ekonomie 198
 jazyková norma 14, 49
 jazykový obraz světa **156**
 jednooborový termín 176
 jednoslovné heslo 15, **21**, 164, 168, 170, 173, 174, 175, 184
 jednoslovný lexém 147, 164, 168
 jmenný frazém 174
 kategoriální sloveso 117
 knižní lexikální jednotka **71**, viz *těž* knižní výraz
 knižní podoba (slovníku) 16, 30, viz *těž* tištěná podoba (slovníku)
 knižní výraz **71**, viz *těž* knižní lexikální jednotka
 kolísání mezi životností a neživotností 42
 kolokační profil 19
 kolokviální lexikální jednotka 71, viz *těž* kolokviální výraz
 kolokviální výraz **70n.**, viz *těž* kolokviální lexikální jednotka
 kombinovaný číslovkový výraz 59, 108, 114
 kombinovaný odkaz (ve výkladové perifrázi) **89**
 komparativ s lexikalizovaným významem **63**
 komplementární antonymum 150, **153**
 komplexní popis lexikálních jednotek 15
 komponent číslovkové složeniny **208n.**
 komponent (kompozita) **22**, 102, 103, viz *těž* komponent (složeniny)
 komponent (složeniny) **22**, 42, 161, viz *těž* komponent (kompozita)
 komponent (víceslovné lexikální jednotky) 162, 164, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 179, 190, 204
 kompoziční univerbizace 198
 kompozitum 22, 102n., viz *těž* složenina
 komunikační příznak 84
 konkretizační (výkladová) perifráze 96, 103, 104
 konstrukce s recipročním významem 121
 kontaktové citoslovce 142, **143**
 kontextové antonymum **151**
 kontextově kontrastní slovo **151**
 kontextové synonymum **149**
 kontradiktornost 150
 kontrárnost 150
 konverze 191
 konverznost 151
 koordinační složené adjektivum 104
 koordinativum **103n.**

- korpus ÚČNK 17
 kosémický význam 200
 kvalifikační adjektivum 159
 kvalifikační význam charakteristické vlastnosti (u adjektiv) **99**, viz *těž* charakterizační kvalifikační význam (u adjektiv)
 kvalifikační význam podobnosti (u adjektiv) **99**
 kvalifikátor 69
 kvalifikátor označující expresivitu **72n.**
 kvalitativní adjektivum 45, 103, 104
 kvalitativní adverbium 126, **128n.**, viz *těž* kvalitativní příslovce
 kvalitativní deminutivum 191, **193**
 kvalitativní příslovce **128n.**, viz *těž* kvalitativní adverbium
 kvantifikátor 107
 kvantitativně-kvalitativní deminutivum **193**
 kvantitativní deminutivum 191, **193**
 látkový význam (u substantiv) **210**
 lemma **33**, 58, 59, 102, 123, 169, 170, 171, 175, viz *těž* heslové slovo
 lexém v profesní oblasti 22, viz *těž* professionalismus
 lexém v zájmové komunikaci 22, viz *těž* slangismus, slangové slovo, slangový výraz
 lexie 22, 147, 152
 lexikalizovaná elipsa 173
 lexikalizované názvy barevných odstínů **206**
 lexikálněsémantická skupina 23, 188
 lexikálněsémantické kritérium 85
 lexikální antonymum 151
 lexikální homonymie 35
 lexikální homonymum 35
 lexikální metafora 191
 lexikální norma 14
 lexikální spojitelnost 85, 133
 lexikální synonymum 126
 lexikální varianta 33
 lexikální výklad (významu) **83**, 185, viz *těž* lexikální (výkladová) perifráze
 lexikální (výkladová) perifráze **83**, 88, 103, 104, 116, 126, viz *těž* lexikální výklad (významu)
 lexikální význam 79, **80n.**, 95n., 134
 lexikografické kritérium potřeby výkladu 168
 lexikografický software 16
 lidová etymologie 76
 lidový název 182
 limitovaný výběr **22n.**
 logický výklad (významu) 82
 lokalizovanost 118
 makrostruktura (slovníku) 24, 164
 malé slovní druhy 81
 maskulinum kolísající mezi životností a neživotností **53n.**
 materiálová základna 16
 mazlivý výraz **73**
 metajazyk **88n.**, 179
 metajazykový komentář 171
 metajazykový popis 80
 metajazykový slovník **88**
 mikrostruktura hesla 26, **28n.**, viz *těž* mikrostruktura heslové stati
 mikrostruktura heslové stati **28n.**, viz *těž* mikrostruktura hesla
 modální částice 47
 modifikační onomaziologická kategorie 191
 monokolokabilita 80, 85
 monokolokabilní komponent (víceslovné lexikální jednotky) 165, 167, 171, 174
 monokolokabilní (slovo) 21, 103, 164, 169, 174
 morfém 24
 morfologická homonymie **37**, 191
 morfologická varianta 34
 morfologické homonymum **37**
 motivovanost (derivátu) 101
 multiverbální spojení 117, **172n.**
 nadoborový termín 176
 náhodný vzorek 18
 naivní obraz světa 80, 81
 nářeční slovo 82, viz *těž* nářeční výraz
 nářeční výraz 22, viz *těž* nářeční slovo
 násobenost 110
 násobná číslovka 108, **110n.**
 nástavbový slovní druh 42, 104
 názvy chemických prvků **183n.**
 názvy chemických sloučenin **184n.**
 názvy jazyků **204n.**
 názvy oborů **202n.**
 názvy organických sloučenin **185**
 názvy osob 87, 91, **185n.**
 názvy pekařských a cukrářských výrobků **200n.**
 názvy plemen **182**
 názvy rostlin **180n.**
 názvy skupin organických sloučenin **185**
 názvy vlastností 91, **194n.**
 názvy živočichů **180n.**, viz *těž* zoologické názvy
 nedistinktivní (významový) prvek 80, 83
 nedokonavé sloveso 42, 116, viz *těž* imperfektivum
 negace **115**

- negativní imperativ 115
neoficiální výraz **71**
neologismus 74, viz *těž* nové slovo
neosobní sloveso **62, 115, 160**
nespisovná lexikální jednotka 71
neterminologické sousloví 163
neurčitě zájmeno 105, 106
neutrum 53, **54**
nevykládaná víceslovná lexikální jednotka 15
nevykládané sousloví 88, **169, 170, 182, 190**
neživotné maskulinum **52n.**
nomenklatura 177, 180
nomenklaturní název 180
nové slovo 22, viz *těž* neologismus
objektový význam (u adjektiv) **99**
obligatorní (valenční) člen 64, viz *těž* obligatorní (valenční) doplnění
obligatorní (valenční) doplnění 65, viz *těž* obligatorní (valenční) člen
oborový kvalifikátor 170, 171, 183, viz *těž* terminologický kvalifikátor, zkratka oboru
obouvidové sloveso 42, 116, 148, 162
obsah exemplifikace **155**
odborný lexém 22, viz *těž* odborný výraz, termín
odborný výraz **71**, viz *těž* odborný lexém, termín
odkaz v heslové stati **30, 162**
odkazování **88n.**
odkazování pomocí číslic (ve výkladové perifrázi) **89**
odkazové heslo **21**
odporovací spojka 137
odporovací vztah 138
okamžité sloveso **118**
okřídlený výraz 176
omezená (lexikální) spojitelnost 85
omezená (sémantická) spojitelnost 85, 102, 133
onomatopie **143**
opakovací sloveso 25, 42, 82, **115n.**
operátor 137
opěrná hláska 49
opěrné slovo 80, 81, 88, 119, 180, 185, 186, 196, 200, 202, viz *těž* genus proximum, generický prvek, rodový prvek
opěrný tvar 51
opozitnost 150
osobní zájmeno 56, 105
ostenzivní výklad (významu) **82, 205**
paradigmatická varianta frazému **175**
paradigmatické vztahy 145, 150
percepční sloveso **119**
perfektivum 114, viz *těž* dokonavé sloveso
plurale tantum 209
počítatelné substantivum 210
podheslí **33, 115, 156, 169, 173, 185, 211**
podobnostní kvalifikační význam (u adjektiv) 100
podřadící spojka 137
podstatné jméno 42, **51n., 91**, viz *těž* substantivum
pojmenování barev **205n.**
pojmenování odstínů barev **205n.**
polární antonymie 150
polární antonymum **152n.**
polokalk 76
polymotivace 83
polysémie 36, 37, 38, 46, **85n., 100n., 106n., 129, 131, 133, 146, 169, 170, 176**, viz *těž* polysémnost
polysémní heslová stať 55, 176, 200, viz *těž* polysémní struktura (hesla)
polysémní slovo 89, 155
polysémní struktura (hesla) 36, 38, 117, 119, 129, 130, 133, 135, viz *těž* polysémní heslová stať
polysémnost 131, viz *těž* polysémie
popisný výklad 82
pořadí příkladů **157**
pořadí významů (polysémní lexikální jednotky) **86**
pořekadlo 156, 176
posesivní adjektivum 21, 24, viz *těž* přivlastňovací adjektivum
potenciální (valenční) člen 64, viz *těž* potenciální (valenční) doplnění
potenciální (valenční) doplnění 65, viz *těž* potenciální (valenční) člen
povelové citoslovce 142
pozdravové citoslovce 142, **143**
poznámka v heslové stati **161**
pragmatický příznak 84
pranostika 156, 176
pravé antonymum 151, viz *těž* úplné antonymum
pravopisná varianta 33, viz *těž* grafická varianta
predikativum **45n., 130**
prefigované sloveso **117n.**
prefix 24
prepozice 135, viz *těž* předložka
primární adjektivum **92**
primární deminutivum 192, viz *těž* deminutivum prvního stupně
primární předložka 135

- primární význam 202n.
 primární zdroje **16**
 princip kompozicionality 111
 profesionalismus 70, **71n.**, 177, viz též lexém v profesní oblasti
 profesionální lexikum 177
 proprium 20, 21, **23**, 25, **173**, viz též vlastní jméno
 předložka 42, 43, 81, **134n.**, viz též prepozice
 předložkový výraz 135, 166
 předponový derivát 22
 předvýklad 65, 84, 115, 141
 přechodník minulý 62
 přechodník přítomný 62
 přechýlené jméno 68, 162, viz též přechýlený název
 přechýlené sousloví 190, viz též víceslovný přechýlený ženský název
 přechýlený název 25, 82, 91, 162, **189n.**, viz též přechýlené jméno
 přechylování 191
 přejaté slovo 39, 76, viz též slovo cizího původu, výpůjčka
 přejaté substantivum **54**
 přenesené užití **87**, **155**
 příčinná spojka 137
 přídavné jméno 42, 55, 62n., **91n.**, viz též adjektivum
 přihnízdované (heslo) **30**, 39, 68, 70, 82, 156, 189, 192n.
 přihnízdované slovo 20
 příklad 154, 155
 příkladová část (hesla) 120, 121, 133, 156
 přípustkově odporovací spojka 137
 přípustkový vztah 139
 přirovnání 174
 příslovce 42, 46, 47, 62n., 81, 82, 111, 125, viz též adverbium
 příslovce z desubstantivních adjektiv **125n.**
 příslovce z primárních adjektiv **123n.**
 přísloví 156, 176
 příslušenský název 91
 přivlastňovací adjektivum **45**, 93, viz též posesivní adjektivum
 přivlastňovací zájmeno 56, 57, 105
 příznak deminutivnosti 192, viz též deminutivní příznak
 příznakovost 69, 70, viz též stylistická příznakovost
 publicismus **72**
 publikace slovníku **16**
 původ (slova) **76n.**, viz též etymologie
 rangová číslovka 109
 ráz 40
 reciprocita 121, 123
 reciproční složené adjektivum 104
 reciproční význam 123
 reflexivní element **119n.**, 123
 reflexivní konstrukce **119n.**, viz též zvrtná konstrukce
 reflexivní slovesná forma 120
 reflexivní sloveso **119n.**, 122
 reflexivum tantum 21, **50**, 123
 regionální výraz 22
 replikové citoslovce 142, **143**
 replikové slovo 47
 reprezentativní podoba frazému 175
 reprezentativní tvar 33
 reprodukovatost (víceslovné lexikální jednotky) 166
 reprodukovatelnost (víceslovné lexikální jednotky) 166
 rodové zájmeno 55, **56**
 rodový prvek 80, 132, viz též generický prvek, genus proximum, opěrné slovo
 rovnocenná varianta 34
 rozsah exemplifikace **156n.**
 rozsah hesláře **14**
 rozsah slovníku **14**
 řadová číslovka 108, **112n.**
 řetězová výpůjčka 76n.
 sarkastický výraz **74**
 sekundární deminutivum 192, viz též deminutivum druhého stupně
 sekundární imperfektivum 114
 sekundární předložka 135
 sekundární význam 133, 202, 203
 sekundární zdroje **17**
 sémantická derivace 46, 87
 sémantická opozice 158
 sémantická spojitelnost 85, 158
 sémantická struktura hesla 183, 189, viz též významová struktura hesla
 sémantická třída slovesa 117, 118
 sémantická zkratka (ve výkladové perifrázi) 82, 88, **89**, viz též sémantické doplnění (ve výkladové perifrázi)
 sémantické doplnění (ve výkladové perifrázi) **89**, viz též sémantická zkratka (ve výkladové perifrázi)
 sémantický odstín 157, viz též významový odstín
 sémantizační poznámka **84n.**

- seznam 14, **25n.**
- seznam jmen mytologických, biblických a pohádkových postav **26**
- seznam rodných (křestních) jmen **26**
- seznam zeměpisných jmen **26**
- seznam zkratk **27**
- seznam značek **27**
- schéma heslové stati **30**
- singulare tantum 195
- skupinová číslovka 107
- slang 177
- slangismus **71n.**, viz též slangové slovo, slangový výraz, lexém v zájmové komunikaci
- slangové slovo 82, viz též slangový výraz, slangismus, lexém v zájmové komunikaci
- slangový výraz 177, viz též slangové slovo, slangismus, lexém v zájmové komunikaci
- slovesný frazém 174
- sloveso 42, **59n.**, 65n., 81, 83, **114n.**, 159n.
- sloveso manipulování **119**
- sloveso označující zvuk **119**
- sloveso pohybu **119**
- sloveso užívané jen ve 3. osobě **62**
- sloveso vyjadřující změnu stavu **119**
- slovnědruhov^á homonymie **36n.**, **46n.**, 106
- slovnědruhov^á charakteristika **42n.**
- slovnědruhov^á platnost 42n.
- slovnědruhov^á souměrnost (výkladu významu) 81
- slovnědruhov^á transpozice 143
- slovnědruhov^é homonymum **36n.**
- slovní druh 42
- slovní základ cizího původu 77
- slovník středního rozsahu 14
- slovníková definice 79, 132, viz též výkladová definice, výklad významu
- slovo cizího původu 39, 148, viz též přejaté slovo, výpůjčka
- slovo domácího původu 39, 148
- slovtovorná homonymie **35n.**, 189
- slovtovorná motivace 83
- slovtovorná varianta 34, 102, 157, 194
- slovtovorná (výkladová) perifráze **83**, 88, 101, 116, viz též slovtovorně motivovaný výklad (významu)
- slovtovorné antonymum 151, **153**
- slovtovorné homonymum **36**
- slovtovorně motivované názvy vlastností **194n.**
- slovtovorně motivovaný výklad (významu) 83, 185, 195, viz též slovtovorná (výkladová) perifráze
- slovtovorný morfém 122
- složené adjektivum **102n.**, 206, viz též složené přídavné jméno
- složené adjektivum tvořené spřahováním **104**
- složené přídavné jméno **102n.**, viz též složené adjektivum
- složené slovo s číslovkovým komponentem **207n.**, viz též složenina s číslovkovým komponentem
- složené zájmeno 57
- složenina 77, viz též kompozitum
- složenina s číslovkovým komponentem **207n.**, viz též složené slovo s číslovkovým komponentem
- složenina s přejatým komponentem 39
- slučovací složené adjektivum 104
- slučovací spojka 137
- slučovací vztah 138
- souborová číslovka **58**, 108, **110**
- souborový význam (u substantiv) **210**
- současná čeština 14
- současný jazyk 14
- sořadící spojka 137
- sousloví 15, 21, 24, 42, 70, 79, 88, 137, 147, 152, 156, 163, 166, **167**, **169n.**, 178, 179, 180, 182, 185, 190, 199, 204
- sousloví souvztažné s lexikalizovanou elipsou **173**
- souslovní zóna (hesla) **168**, 169, 170, 171, 179, 190, 204
- souvztažné heslo 162
- spojitelnost 132, 135, 158
- spojka 42, 46, 47, 81, **136n.**
- spojkové sousloví 137
- spojkový výraz **136n.**, 166
- spřažení (u číslovek) 112
- spřežka **47n.**, 108, 162
- stavba hesla **28n.**, viz též struktura hesla
- struktura hesla **28n.**, viz též stavba hesla
- stupňovací spojka 137
- stupňovací vztah 139
- stupňování **62n.**, 132, viz též gradace
- stupňování přídavných jmen **62n.**
- stupňování příslovcí **62n.**
- stylistická charakteristika **69n.**
- stylistická příznakovost 69, viz též příznakovost
- stylistické hodnocení 69
- stylistické kritérium 86
- stylistický kvalifikátor 69, 192, viz též stylistický údaj

- stylistický kvalifikátor v užším smyslu **70n.**
 stylistický příznak 69
 stylistický příznak v užším smyslu 69
 stylistický údaj 69, *viz též* stylistický kvalifikátor
 stylová platnost 199
 subjektový význam (u adjektiv) **99**
 substantivizace 191, 200
 substantivizované adjektivum **191**, 207
 substantivum 42, **51n.**, 67n., 81, 158n., 207, *viz též*
 podstatné jméno
 substantivum s převahou plurálních tvarů **209n.**
 sufix 24
 synonymický vztah 132, *viz též* synonymie
 synonymie 19, **145n.**, 175, 179, *viz též* synonymic-
 ký vztah
 synonymní dvojice 148
 synonymní lexie 204
 synonymní název 204, *viz též* synonymum
 synonymum 81, 133n., **145n.**, 170, 171, *viz též*
 synonymní název
 synsémantikum 87, 157
 syntagmatická varianta frazému **175**
 syntax metajazyka **88**
 široce vztahové adverbium **126n.**
 široce vztahové deverbativní adjektivum 94
 tázací zájmeno 56
 tematický okruh **179**
 temporálnost 117
 teritoriální kvalifikátor **74n.**
 teritoriální příznak 69
 termín 24, **71**, **176n.**, 197, *viz též* odborný lexém,
 odborný výraz
 terminologická oblast **22**
 terminologické lexikum 176
 terminologické sousloví **179**, *viz též* víceslovný
 termín
 terminologický kvalifikátor 71, *viz též* oborový
 kvalifikátor, zkratka oboru
 terminologie **176n.**
 terminologizace 177
 tištěná podoba (slovníku) 30, 31, *viz též* knižní
 podoba (slovníku)
 transpozice 43
 transpoziční kategorie 194
 triviální názvy organických kyselin **185**
 trpné přičestí **60n.**
 tvar budoucího času **62**
 tvaroslovná charakteristika 44, **49n.**, 115, *viz též*
 tvaroslovný údaj
 tvaroslovný údaj 14, *viz též* tvaroslovná charak-
 teristika
 tvarotvorný morfém 120
 tvorba hesláře **20n.**
 typ slovníku **14**
 typová perifráze 126
 účelové adjektivum 94
 úhrnná číslovka **58**, 108, **110**
 ukazovací zájmeno 57, 105
 umělé slovo 161
 univerbát 83, **198n.**, *viz též* univerbizované
 pojmenování
 univerbizace **198n.**
 univerbizace derivací 198
 univerbizace desufixací 198
 univerbizace substantivizací 198
 univerbizované pojmenování **198n.**, *viz též* uni-
 verbát
 úplné antonymum 151, 152, *viz též* pravé anto-
 nymum
 úplné homonymum **35**
 úplné synonymum 145, **147n.**
 úplné synonymum stylově nerovnocenné **148n.**
 úplné synonymum stylově rovnocenné **148**
 uspořádání slovníku **20n.**
 ustálenost formy (víceslovné lexikální jednotky)
 166
 ustálenost významu (víceslovné lexikální jednot-
 ky) 166
 uživatel slovníku **14**
 valence **64n.**
 varianta 19, 21, **33n.**, 59, 70, 75, 135, 142, 162,
 173, 174, 176
 varianta (morfologického tvaru) 51, 60
 variantnost 102
 vazba 65n.
 vazebné adjektivum 68
 vazebnost **64n.**
 vazebnost frazému 175
 vědecké jméno 181
 vektorové antonymum 150, **153**
 vektorovost 150
 velikostní číslovka 108, **114**
 verbální adjektivum 24, **44n.**, 160, 162
 verbální substantivum 24, **43n.**, 160, 162
 verbonominální spojení 83, 88, 165, 166
 verbum afficiendi 117
 verbum efficiendi 117
 větný ekvivalent 141

- větný frazém 174
 větný vzorec 65, *viz též* explicitní podoba větného vzorce
 vícedílný spojkový výraz 137
 vícenásobná motivovanost (derivátu) 101
 víceoborový termín 176
 víceslovná lexikální jednotka 25, 42, 79, **163n.**,
viz též víceslovný lexém, víceslovný výraz
 víceslovná lexikální jednotka přecházející ve
 spřežku 162
 víceslovná přejímka 15, 21, **50**, 163, **172**
 víceslovné heslo **29**, 168
 víceslovné nomenklaturní názvy rostlin a živočichů 170
 víceslovné proprium 163, **173**
 víceslovné synsémantikum 15, 24, 79, 163, 166
 víceslovný citátový výraz 21, 42, 163, **172**
 víceslovný lexém 15, *viz též* víceslovná lexikální
 jednotka, víceslovný výraz
 víceslovný přechýlený ženský název **190**, *viz též*
 přechýlené sousloví
 víceslovný termín 163, **179**, *viz též* terminologické
 sousloví
 víceslovný výraz 42, *viz též* víceslovná lexikální
 jednotka, víceslovný lexém
 vid 114n.
 vidová dvojice 114
 vidová korelace 114
 vidový korelát 114, 118, *viz též* vidový protějšek
 vidový protějšek 114, 118, 162, *viz též* vidový
 korelát
 vlastní jméno 155, *viz též* proprium
 vlastní lexikální homonymie **35**
 vlastní lexikální homonymum **35**
 vlastní sousloví **170n.**
 vokalizovaná varianta 135
 všeobecně vztahová (výkladová) perifráze 96, **97**,
 103, 104
 všeobecný výkladový slovník 14
 vulgarismus 22, *viz též* vulgární výraz
 vulgární výraz **73**, *viz též* vulgarismus
 výběr (hesel do seznamů) **26n.**
 výběr (lexikálních jednotek do slovníku) 20, 103,
 108, 169, 177, 180
 výběr příkladů do exemplifikace 106
 výklad **79n.**, *viz též* výklad významu
 výklad významu **79n.**, **91n.**, 104, 105n., 116n., 126,
 129n., 135n., 138n., 140n., 142n., 171, 176, 178,
 180n, 184, 185n., 199, 208, *viz též* výklad
 výklad významu desubstantivních vztahových
 adjektiv **96n.**
 výklad (významu) glosou 170
 výklad (významu) lexikální perifrází 197
 výklad (významu) opisem **82**, 132, 185, 194
 výklad (významu) přiřazením **82n.**
 výklad (významu) slovtvornou perifrází 197
 výklad (významu) slovtvorným poukazem 30,
82n., 116, 171, 189, 190, 192, 194
 výklad (významu) synonymem **82**, 116, 126, 176,
 195, *viz též* výklad (významu) synonymním
 výrazem
 výklad (významu) synonymním výrazem 133,
viz též výklad (významu) synonymem
 vykládaná víceslovná lexikální jednotka 15
 vykládané sousloví 70, **169**, **170n.**, 178, 179,
 185, 190
 výkladová definice 183n., 205, *viz též* slovníková
 definice, výklad významu
 výkladová perifráze 79, **80n.**, **83n.**, 88, 108, 110,
 116, 118n., 138, 171, 176, 181, 184, 186,
 195, 196, 199, 200, 202, 203, 205, 208
 vylučovací spojka 137
 vymežovací zájmeno 57, 105
 výpůjčka 76, *viz též* přejaté slovo, slovo cizího
 původu
 výraz kolísající mezi jednoslovností a víceslov-
 ností **173**
 výslovnost **39n.**
 výslovnostní údaj 14
 význam 14, **22n.**, 156, 169, 178
 význam časového určení (u adjektiv) **98**
 význam části a součásti (u adjektiv) **98**
 význam (látkového) složení (u adjektiv) **97n.**
 význam míry (u adjektiv) **98**
 význam prostorového určení (u adjektiv) **98**
 význam příslušnosti (u adjektiv) **98**
 význam původu (u adjektiv) **99**
 význam taxonomické skupiny (u substantiv) **210**
 význam totožnosti (u adjektiv) **99**
 význam účelu (u adjektiv) **98**
 významová extenze 84
 významová konkretizace **97n.**
 významová struktura hesla 194, *viz též* sémantická
 struktura hesla
 významový odstavec **28n.**, 85
 významový odstín **86n.**, 88, 118, 133, 143, 149,
 197, 203, *viz též* sémantický odstín
 vztahové adjektivum 25, 87, 103

- vztahové adverbium **126n.**, viz *též* vztahové příslovce
- vztahové příslovce 125, viz *též* vztahové adverbium
- vztahově-kvalifikační adverbium 126, **127**
- vztažné zájmeno 56, 105
- záhlaví hesla **28**, viz *též* záhlaví heslové stati
- záhlaví heslové stati **28**, viz *též* záhlaví hesla
- zájmenné příslovce 42
- zájmeno 42, **55n.**, 81, **104n.**
- základní číslovka **58**, **108n.**, 114
- základní význam **85n.**, 133
- záporné zájmeno 56
- zásada směrnosti 148
- zastaralé slovo 24, 75, viz *též* zastaralý výraz
- zastaralý jazykový prostředek 22
- zastaralý výraz **74**, viz *též* zastaralé slovo
- zastarávající výraz 74
- zdrobnělina 25, 82, 162, viz *též* zdrobnělý název, deminutivum
- zdrobnělý název 91, viz *též* zdrobnělina, deminutivum
- zdroje exemplifikace **154n.**
- zhrubělý výraz **73**
- zjemnělý výraz **73**
- zkratka 20, **22**
- zkratka oblasti užití 177
- zkratka oboru 177, 180, 181, viz *též* oborový kvalifikátor, terminologický kvalifikátor
- zkratkové slovo 22, 161
- zoologické názvy 103, viz *též* názvy živočichů
- zpodstatnělé adjektivum 91
- způsob průběhu děje 118
- zřetelové adverbium **128**, viz *též* adverbium s významem zřetele
- zvratná konstrukce 120, viz *též* reflexivní konstrukce
- zvrtné sloveso 21
- zvrtné zájmeno 56, 105, 120n.
- zvukomalebné citoslovce 142
- žertovný výraz **73**
- životné maskulinum **51**, **53**

Sestavily L. Machálková, R. Neprašová

Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny

Vydal Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Letenská 4/123, 118 51 Praha 1

Praha 2016

Tisk: Ermat Praha

ISBN 978-80-86496-89-4